

1

148

2013

ISSN 0137-3099

KRONIKA WARSZAWY

Archiwum Państwowe m.st. Warszawy
Stowarzyszenie Przyjaciół Archiwum
Państwowego m.st. Warszawy

KRONIKA
WARSZAWY

Pozycja ukazała się dzięki wsparciu finansowemu:
Miasta Stołecznego Warszawy oraz Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych

ul. Rakowiecka 2D, 02-517 Warszawa
tel 22 565 46 00, fax 22 565 46 14
e-mail: ndop@archiwa.gov.pl <http://www.archiwa.gov.pl>

RECENZENCI: prof. Maria Nietyksza
Andrzej Sołtan

TŁUMACZENIE: Michał Zdancewicz

REDAKCJA: Violetta Urbaniak

WYDAWCY: Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Krzywe Koło 7, 00-270 Warszawa,
tel. (22) 831-37-31; Stowarzyszenie Przyjaciół Archiwum Państwowego m.st. Warszawy

ISSN 0137-3099

© Copyright by Stowarzyszenie Przyjaciół Archiwum Państwowego m.st. Warszawy
i Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, 2013

KOMITET REDAKCYJNY: Ryszard Wojtkowski – redaktor naczelny, Aleksandra
Sołtan-Lipska – sekretarz, Małgorzata Sikorska

RADA PROGRAMOWA: prof. Andrzej Rottermund – przewodniczący, Joanna Wojciechowska, prof. dr Janusz Durko, Hanna Faryna-Paszkievicz, prof. dr hab. Ryszard Kołodziejczyk, Jerzy Majewski, Andrzej Jonas, prof. Andrzej Karpiński, prof. zw. dr hab. Jan Maciej Chmielewski, prof. dr hab. Julian Auleytner

OPRACOWANIE TECHNICZNE: Studio Reklamy i Wydawnictw **masz**

Nakład 500 egz.

DRUK: Studio Reklamy i Wydawnictw **masz**

1

148

2013

KRONIKA WARSZAWY

Archiwum Państwowe m.st. Warszawy
Stowarzyszenie Przyjaciół Archiwum
Państwowego m.st. Warszawy
PL ISSN 0137-3099

SPIS TREŚCI

Artykuły i materiały

- 50 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – red. Agnieszka Skórska-Jarmusz5
Jacek Aleksander Fiedorowicz, *Dynasy – zapomniany fragment Warszawy*94

Ze źródeł archiwalnych

- Małgorzata Sikorska, *Fotografia niemym świadkiem historii*118
Paweł E. Weszpiński, *Plan miasta Warszawy.*
Plan von der stadt Warschau 1808–1809......128

Sprawozdania

- „Siedemset lat Warszawy” – konferencja warsavianistyczna, 23 kwietnia 2013 roku –
Marta Kuc-Czerep134
X jubileuszowy finał konkursu poezji Krzysztofa Kamila Baczyńskiego,
14 maja 2013 roku – Maria Wiśniewska138
„Praski MDM. Życie codzienne osiedla Praga II”. Wystawa w Muzeum
Warszawskiej Pragi – Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy,
16 maja–28 września 2013 roku – Jolanta Wiśniewska.....144

Recenzje i omówienia

- Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej. Zbiór studiów poświęconych warszawskiemu środowisku archiwalnemu, red. A. Kulecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012 – Janusz Grabowski149*
- Pierwsze dziesięciolecie ubecji w Warszawie. Elżbieta Kowalczyk, Katarzyna Pawlicka Działalność Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na m.st. Warszawę (1944-1954), Warszawa 2011 – Maria Wiśniewska153*

Pro memoria

- Zmarli, listopad 2012 – maj 2013 – Katarzyna Wagner163*

Bibliografia warszawianów

- Varsaviana – Hanna Macierewicz167*

Kronika

- Kalendarz warszawski, październik 2012 – kwiecień 2013 – Aleksandra Sołtan-Lipska189*

ARTYKUŁY I MATERIAŁY

praca zbiorowa pod red. Agnieszki Skórskiej-Jarmusz

50 LAT TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

WPROWADZENIE

Działające od 1963 r. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy (TPW) obchodzi w tym roku swoje pięćdziesięciolecie. Działalnością na polu kultury i krzewienia nauki wpisało się znacząco w pejzaż miasta, wywierając często znaczny wpływ na stołeczne inwestycje.

Istniejące obecnie TPW jest spadkobiercą i do pewnego stopnia kontynuatorem tradycji przedwojennych stowarzyszeń przyjaciół dzielnic, zwłaszcza w zakresie działalności kulturalnej, a także działań, których celem jest szerzenie wiedzy o Warszawie wśród młodzieży oraz dorosłych obywateli miasta. Odmienne uwarunkowania prawne w powojennej rzeczywistości sprawiły, że część kompetencji, którymi obdarzono przed wojną towarzystwa przyjaciół dzielnic, przyznano na wyłączność organom administracji państwowej.

KORZENIE TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY (TPW) – PRZEDWOJENNE TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ DZIELNIC, ICH GENEZA I GŁÓWNE OBSZARY DZIAŁALNOŚCI

Początek ubiegłego stulecia był świadkiem spontanicznych narodzin wielu inicjatyw społecznych. Obywatele Warszawy i jej najbliższych okolic poczęli zrzeszać się w towarzystwach, które – wywierając presję na władze – dążyły do poprawy warunków bytu mieszkańców. Istoty powstania i działalności tych stosunkowo licznych organizacji nie sposób właściwie zrozumieć, nie odnosząc się do uwarunkowań historycznych, które kształtowały miasto w końcu XIX w.

Upadek państwa polskiego w 1795 r. spowodował spowolnienie naturalnego rozwoju Warszawy. Klęska powstania listopadowego (1831), okres tzw. nocy paskiewiczowskiej oraz wybudowanie Cytadeli zahamowały rozrost miasta w kierunku północnym, a wzniesione forty żelaznym uściskiem objęły Warszawę i Pragę. W 1883 r. zaborcy przekształcili niepokorne miasto w twierdzę poddaną wojskowym rygorom. Rosyjskie władze administracyjne i wojskowe – o czym wyczerpująco piszą Lech Królikowski i Marek Ostrowski w książce o rozwoju przestrzennym Warszawy – zakreśliły wówczas wokół miasta trzy okręgi o promieniach 4, 8, i 16 km. Pomiędzy nimi „powstały pierścieniowe pasy terenu o ściśle reglamentowanych prawach budowlanych”¹. Rygorystyczne przepisy forteczne zabraniały wznoszenia w tych okolicach ogniotrwałych budynków murowanych, z tego powodu charakterystyczna stała się, dla całego tego terenu, zabudowa luźna z przewagą drewnianej (ok. 78 proc. całości). W niektórych podwarszawskich osiedlach proporcje te były jeszcze większe. Dla przykładu, w 1916 r. na Grochowie budynki drewniane stanowiły aż 86 proc. ogółu zabudowy. Co więcej, „12proc. było kryte słomą, co stanowiło jeden z najwyższych wskaźników na nowo przyłączonych terenach”². Żadna z posiadłości nie była podłączona ani do miejskiej sieci wodociągowo--kanalizacyjnej, ani do elektrycznej. Aż do czasu włączenia w granice Warszawy Grochów pozostawał – jak pisze Jan Berger – mocno zaniedbaną podmiejską wsią³, z jedną tylko brukowaną drogą i jedną szkołą powszechną. Z podobnymi problemami zmagali się mieszkańcy pozostałych przedmieść, znajdujących się aż do pierwszej wojny światowej, w pasie fortecznym twierdzy Warszawa. Pozbawieni wszelkiej infrastruktury, nie licząc dróg fortecznych – bez prądu, kanalizacji, z ograniczonym dostępem do wody⁴ – w skuteczności działań stowarzyszeń dostrzegali szansę na poprawienie własnych warunków bytowych, na dorównanie pod tym względem mieszkańcom twierdzy.

Jednak i w samej Warszawie nie brakowało motywów do podjęcia zorganizowanego działania na rzecz podniesienia komfortu życia mieszkańców. Gwałtowny napływ ludności do miasta twierdzy, które nie mogło zdobywać nowych terenów pod zabudowę, spowodował ogromny popyt na lokale mieszkalne. Ograniczonej podaży mieszkań towarzyszyła spekulacja gruntami pod zabudowę, ale też nieproporcjonalnie wysokie ceny ciasnych lokali i skandaliczne warunki higieniczne, w jakich zmuszeni byli żyć mieszkańcy⁵. Społeczeństwo polskie przez wiele lat usiłowało wyrzecz presję na carską administrację. Działania te dopóty były bezskuteczne, dopóki władze cywilne i wojskowe nie uznały, że twierdza Warszawa nie spełnia już wymogów nowoczesnej wojny, zatem nie warto jej dłużej utrzymywać.

¹ L. Królikowski, M. Ostrowski, *Rozwój przestrzenny Warszawy*, Warszawa 2007, s. 92.

² J. Berger, *Dzieje Grochowa do 1916 r.*, „Rocznik Warszawski” 1967, s. 84.

³ Tamże, s. 83.

⁴ Zaledwie 3,6 proc. domów było wyposażonych w wodociągi, mieszkańcy 70,4 proc. pobierali wodę ze studni, a 22,1 proc. nieruchomości pozbawione było jej w ogóle – noszono ją od sąsiadów.

⁵ L. Królikowski, M. Ostrowski, dz. cyt., s. 95.

Nadzieje na rozszerzenie granic administracyjnych miasta, zwłaszcza w jego południowej części, obudził w 1909 r. rosyjski minister wojny Włodzimierz Suchomilow, wydając zarządzenie o likwidacji twierdzy (zatwierdzone 11 sierpnia 1911 r. przez Mikołaja II). W 1911 r. do Warszawy włączono część terenów Mokotowa, aż po dzisiejszą ulicę Dąbrowskiego (tereny Rakowieckiej, Narbutta, Madalińskiego i Różanej)⁶, co wyjaśnia wczesne angażowanie się mokotowian w działalność, póki co, nieformalnego towarzystwa miłośników dzielnicy. W tym samym roku na terenie całej Warszawy zniesiono wszelkie ograniczenia budowlane. Wiosną 1913 r. prasa z entuzjazmem komentowała wysadzanie przez Rosjan fortów, widząc w tym okazję do pozyskania przez miasto nowych terenów pod zabudowę. Wydział Budowlany magistratu zaczął nawet starania o przygotowanie planu regulacji terenów podmiejskich i włączenie ich w granice administracyjne miasta, bowiem zgodnie z prawem magistrat miasta Warszawy nie mógł prowadzić inwestycji komunalnych dla miejscowości leżących poza nimi. Inkorporacja terenów podmiejskich stała się zatem dla mieszkańców pasa fortecznego jedyną okazją na dostosowanie poziomu ich warunków życiowych do poziomu charakterystycznego dla śródmieścia. To właśnie dążenie stało się impulsem do powoływania lokalnych stowarzyszeń, które wzięły na siebie rolę reprezentantów interesów mieszkańców podstołecznych miejscowości w pertraktacjach z władzami administracyjnymi stolicy. Wiodącą rolę odgrywali w nich ludzie zamożni, wykształceni i ustosunkowani, zdolni podejmować taki dialog. Jednakże szybki powrót Rosjan do koncepcji odbudowy i modernizacji twierdzy⁷ (1914) odsunął nieco w czasie wszelkie reformy społeczne, a rzeczywisty przełom nastąpił dopiero w 1915 r., po wkroczeniu Niemców do Warszawy.

Nowy okupant, licząc że przychylność ludności na terenie prowadzonych działań wojennych może przechylić szalę zwycięstwa w trwającej wojnie, poczynił wiele ustępstw na rzecz dążącego do samoorganizacji społeczeństwa. Prawnie usankcjonowano wówczas istnienie Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy, samorządnie zorganizowanego przez mieszkańców w momencie wycofywania się Rosjan. Okupacyjne władze niemieckie zezwoliły też na powołanie Zarządu Miasta i wyraziły zgodę na przejęcie przez komitet nadzoru sanitarnego i policyjnego nad okolicznymi terenami podmiejskimi. Utworzono nawet specjalną „komisję do przyjęcia przedmieść pod zarząd miasta”⁸.

Była to znacząca chwila w życiu społeczeństwa. Od 1915 r. lokalne stowarzyszenia, przyjmujące na ogół nazwy towarzystw przyjaciół dzielnicy, powstawały niemal masowo. Ustami swych reprezentantów mieszkańcy zaniedbanych osiedli żądali przede wszystkim dróg, kanalizacji, elektryfikacji i budowy szkół. Szczególnie aktywni byli mieszkańcy Mokotowa i Pragi. Ta ostatnia administracyjnie należała do Warszawy już od XVIII w., jednak „cywilizacyjnie” różniła się od stołecznych standardów, zbliżając się pod względem infrastruktury raczej do poziomu podwarszawskich wiosek. W dniu 11 maja 1915 r., w budynku przy ulicy Brukowej 2 (obecnie Okrzei), ukonstytuowało się Towarzystwo Przyjaciół Pragi. Jego pierwszymi prezesami zostali dr Antoni Krzyczkowski (później wykładowca Politechniki Warszawskiej, podpułkownik łączności Wojska Polskiego, pozbawiony przez komunistów obywatelstwa polskiego w 1946 r.), a po nim Władysław Kwasiborski.

Aż do wybuchu drugiej wojny światowej prawy brzeg Wisły był – warto to podkreślić – wyjątkowo aktywny w sferze działalności społecznej. W 1916 r. szyki zwarli przedstawiciele

⁶ Tamże, s. 87.

⁷ L. Królikowski, B. Orłowski, *I Warszawę nie od razu zbudowano...*, Warszawa 1993, s. 58.

⁸ Tamże., s. 58.

wolnych zawodów, przedsiębiorców, właścicieli kamienic i wojskowych, inicjując działalność Towarzystwa Przyjaciół Grochowa⁹. Po tej stronie rzeki zaczęły później działać Towarzystwa Przyjaciół: Targówka, Michałowa, Pelcowizny, Zacisza, Bródna i Saskiej Kępy. Towarzystwo Przyjaciół Bródna zorganizował i prowadził Antoni Budrewicz (dziadek Olgierda Budrewicza, znanego varsavianisty, pisarza i dziennikarza zasłużonego dla powojennego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy), co symbolicznie ilustruje ciągłość działań TPW. Lobbing towarzystw wspomaganych przez miejskich notabli (szczególnie podkreślana jest tu działalność wiceprezydenta miasta Piotra Drzewieckiego) w sprzyjających warunkach szybko przyniósł oczekiwane skutki.

Z ramienia okupanta niemieckiego władzę w Warszawie przejął generał-gubernator Hans von Beseler, zwany „zdobywcą fortec”, oceniany przez samych warszawiaków jako człowiek, co prawda, bezwzględnie oddany sprawom *Vaterlandu*, ale uczciwy, a przede wszystkim erudyta obeznany z historią Polski¹⁰. Nowy gubernator dostrzegał w spełnianiu postulatów społecznych przede wszystkim możliwość pozyskania wyższych dochodów z podatków. Na mocy rozporządzenia z 8 kwietnia 1916 r. włączył w granice Warszawy obszar dawnego pasa fortecznego zamieszkały przez ok. 100 tys. mieszkańców. W całości wcielono do obszaru miejskiego Warszawy gminy Mokotów i Czyste, części gmin Bródno, Wawer (kolonie Grochów 1 i Grochów 2), Młociny, Wilanów i Pruszków¹¹. Powierzchnia miasta zwiększyła się z 3,3 tys. ha do 11,5 tys. ha. Jak podkreślają w swojej książce Lech Królikowski i Krzysztof Oktabiński, „Inkorporacja stworzyła nadzieję na poprawę warunków mieszkaniowych, co było przez poprzednie dwadzieścia lat głównym marzeniem warszawiaków”¹², zatem powszechnego entuzjazmu nie zdołał zgasić nawet fakt, że podatki w gminach przyłączonych zostały zrównane z tymi obowiązującymi w Warszawie, zwiększając dochody, które Niemcy przeznaczali na rzecz prowadzonej wojny.

Statuty powstających towarzystw dobitnie wskazują, które obszary działalności zrzeczeni w nich członkowie uznawali za kluczowe. Poszczególne punkty powtarzają się z regularnością, która oczywiście nie budzi zdziwienia. Zwłaszcza dużo wiemy o działalności Towarzystwa Przyjaciół Woli oraz Towarzystwa Przyjaciół Grochowa, które pozostawiły po sobie świetne publikacje książkowe: *Grochów. Przedmurze Warszawy* Józefa Polińskiego oraz cytowane wyżej opracowanie zbiorowe *Wola ongi i dziś*¹³, powstałe z inicjatywy Jana Hoppego. Towarzystwo Przyjaciół Grochowa za cel główny przyjęło „organizowanie i prowadzenie prac zmierzających do podniesienia kulturalnego, zdrowotnego, gospodarczego, etycznego i estetycznego poziomu Grochowa oraz współdziałanie powstaniu i rozwojowi instytucji i zakładów mogących przyczynić się do rozwoju Grochowa jako to: szkół, ochronek, przytułków, szpitali, kooperatyw, teatru, domu ludowego, lecznic, towarzystw gimnastycznych itp.”¹⁴. „Dumna zostanie zawsze. Swej wczorajszej biedy nigdy nie będzie się wstydzić, ale musi swój stan gospodarczy podnieść, żeby ofiara składana na

⁹ Pierwszy zarząd działał w składzie: Cz. Zbierański – prezes, dr E. Guliński – wiceprezes, S. Nowaczyński – sekretarz, członkowie: J. Geberowa, W. Lau, S. Nasfeter, K. Ulewski. Funkcję prezesów pełnili później inż. W. Lichtenstein i kpt C. Lubecki.

¹⁰ *Wola ongi i dziś*, oprac. zbior., Warszawa 1938, s. 52.

¹¹ J. Berger, *Dzieje Grochowa...*, dz. cyt., s. 84.

¹² L. Królikowski, K. Oktabiński, *Warszawa 1914-1920. Warszawa i okolice w latach walk o niepodległość i granice Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 133.

¹³ J. Poliński, *Grochów przedmurze Warszawy w dawniejszej i niedawnej przeszłości*, wyd. 1, Warszawa 1938; wyd. 3 popr., Warszawa 2004; *Wola ongi i dziś*, oprac. zbior., Warszawa 1938.

¹⁴ J. Poliński, *Grochów przedmurze...*, wyd. 3 popr., dz. cyt., s. 72.

rzecz dobra powszechnego przestała już być ofiarą krwi”¹⁵ deklarowali działacze założonego w listopadzie 1916 r. Towarzystwa Przyjaciół Woli¹⁶. Za najważniejsze zadania towarzystwo uznało przeprowadzenie elektryfikacji dzielnicy, budowę wodociągów i kanalizacji oraz poprawę komunikacji miejskiej. W lutym 1918 r. towarzystwo wzięło udział w wyborach do Rady Miejskiej, w skład której z jego ramienia weszli Józef Hankiewicz i Karol Szczebleski. W ten sposób głos mieszkańców Woli słychać było w mieście jeszcze wyraźniej.

Wszystkie działające wówczas towarzystwa podjęły także szeroką akcję oświatową, bowiem carskie rządy pozostawiły w spadku znaczny odsetek nieumiejących czytać i pisać, prowokując nawet nadanie Warszawie smutnego przydomka „miasta analfabetów”. W 1897 r. stanowili oni aż 44,8 proc. ogółu mieszkańców, podczas gdy – dla porównania – na terenie znanego z restrykcji zaboru pruskiego nie było ich już wcale w tym czasie. I grochowanie, i członkowie Towarzystwa Przyjaciół Woli działali podobnie, inicjując tworzenie szkółek nauczania początkowego i wznoszenie nowych budynków szkolnych, sal odczytowych oraz teatru. Regularnie wystawiane przedstawienia, głównie o tematyce patriotycznej i antyrosyjskiej, organizowane początkowo w pałacyku Myślińskiej na Grochowie, cieszyły się ogromną popularnością. Jednym z pierwszych ważnych dokonań Towarzystwa Przyjaciół Grochowa była organizacja publicznej, otwartej dla wszystkich czytelni, której nadano imię Adama Asnyka (w zaborze rosyjskim tworzenie takich instytucji było dla Polaków zabronione).

Równie ważnym kierunkiem działalności towarzystw było zacieranie śladów rosyjskiego panowania i przypomnianie o walkach z zaborcą (np. ochrona, przez członków Towarzystwa Przyjaciół Woli, historycznej Reduty 56 (Wolskiej) i tamtejszego kościoła św. Wawrzyńca, który we wrześniu 1918 r. poddany został uroczystej rekuncji). Na Cmentarzu Wolskim ufundowano pomnik „Polakom, ofiarom I wojny światowej”. Obchodom setnej rocznicy powstania listopadowego nadano szczególny charakter. Zaopiekowano się mogiłami żołnierzy z 1831 r., a także zwrócono się do władz miejskich z prośbą o urządzenie parku i zieleńców na Woli. W trakcie obchodów rocznicy członkowie towarzystwa wzięli udział w pracach komitetu poszukującego prochów gen. J. Sowińskiego, w akcji poświęcenia pamiątkowego krzyża na „Reducie” oraz w odsłonięciu pamiątkowej tablicy ufundowanej przez Ligę Inwalidów Wojsk Polskich im. gen. J. Sowińskiego, którą wykonał rzeźbiarz Romuald Zerych, a która została umieszczona we frontowej ścianie kościoła św. Wawrzyńca. Podobną akcją upamiętniania bohaterów narodowych podejmowało przez cały okres swojego istnienia Towarzystwo Przyjaciół Grochowa.

Przez cały czas towarzystwa aktywnie zabiegały o polepszenie warunków życia mieszkańców. W 1929 r. przedstawiono władzom obszerny memoriał o potrzebach Woli. Towarzystwo za priorytet uznawało reprezentowanie interesów dzielnicy wobec władz miasta i państwa.

Jan Hoppe – prezes Towarzystwa Przyjaciół Woli – *Wola ongi i dziś*, oprac. zbior., Warszawa 1938

¹⁵ *Wola ongi i dziś*, dz. cyt., s. 132.

¹⁶ 5 listopada 1916 r. z inicjatywy Karola Szczecińskiego (sędziego pokoju) i Ignacego Grabowskiego powstało – w domu pani Niedziałkovej, pod ówczesnym adresem: Warszawa, Szosa Wolska nr 93 – Towarzystwo Przyjaciół Woli. W skład zarządu weszli m.in.: J. Hankiewicz, J. Pońdziński, ks. F. Puchalski, Z. i S. Szczeciński, dr A. Weis- sel i W. Żarski.

ZWIĄZEK STOWARZYSZEŃ PRZYJACIÓŁ WIELKIEJ WARSZAWY

W latach 20. XX w. pojawiły się pierwsze próby powołania federacji towarzystw. 28 maja 1931 r. członkowie Towarzystw Przyjaciół Mokotowa, Pelcowizny, Grochowa, Targówka i Pragi powołali Związek Stowarzyszeń Przyjaciół Wielkiej Warszawy, na czele którego stanął wicemarszałek senatu RP Antoni Bogucki¹⁷. Na początku lat 30. działało w stolicy już 19-20 towarzystw¹⁸, wliczając należącą również do związku Spółkę Wodną Obwodu Wawerskiego. Liczebność poszczególnych organizacji wahała się od ok. 50 członków (Pelcowizna, Targówek) do ok. 200 członków (Mokotów, Grochów). Nadal prowadziły one ożywioną działalność, zwłaszcza w latach 30. Organizowały akcje charytatywne, oświatowe, kulturalne i starały się o wyposażenie przedmieść w podstawowe urządzenia komunalne. Gdy główne cele strategiczne zostały osiągnięte, ich aktywność skupiła się na opracowywaniu planów zagospodarowania świeżo przyłączonych terenów oraz poszukiwaniu inwestorów.

Z inicjatywy i pod nadzorem Towarzystwa Przyjaciół Grochowa przeprowadzono w latach 1932-1934 niwelację ulic: Czapelskiej, Mącińskiej, Olszynki, Kobielskiej i Prochowej (oraz wywóz ziemi z niwelowanych ulic), przebudowę alei Waszyngtona, a także wykonano prace niwelacyjno-melioracyjne związane z przygotowaniem terenów pod projektowaną wystawę światową. W tym samym okresie Towarzystwo Przyjaciół Żoliborza przysłużyło się swojej dzielnicy aktywną działalnością na rzecz polepszenia jej estetyki, m.in.: uregulowano koryto rzeki Rudawki, na placu Wilsona wykonano jezdnie i skwery, na placu Inwalidów zaorano teren i zasiano trawę, posadzono drzewa na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach oraz przy placach Inwalidów i Wilsona (ok. 1500) oraz przy ulicach Czarnieckiego, Mickiewicza, Krasińskiego i Suzina.

Przez cały rok prowadzono prace renowacyjne na terenie parku Żeromskiego, przy ulicy ks. Fełńskiego splantowano chodnik (od placu Wilsona do ulicy gen. Zajączka) i wykonano część robót na terenie parku Dolnego, skarpy (od ulicy Dziennikarskiej do ulicy Bohomolca), a także w alejach i w południowo-wschodniej części parku.

Zasługą działaczy Związku Stowarzyszeń Wielkiej Warszawy jest ich zaangażowanie w tworzenie poważnej inwestycji komunikacyjnej po stronie praskiej, na przedłużeniu mostu Poniatowskiego – dzisiejszej alei Waszyngtona.

Wyjątkowo korzystną dla towarzystw sytuację stworzyli dwaj komisaryczni prezydenci Warszawy: Marian Zyndram-Kościałkowski i Stefan Starzyński. Ten ostatni (ceniony przez działaczy, otrzymał nawet godność honorowego członka Towarzystwa Przyjaciół Grochowa) był

¹⁷ Do zarządu weszli: starosta G. Lichtenstein, Z. Łazarski, ppłk A. Stolarski, dr J. Jedliński, L. Wędołowski, A. Szymankiewiczowa, A. Vertrun, dr Z. Zakrzewski.

¹⁸ W lewobrzeżnej części Warszawy były to następujące stowarzyszenia: Towarzystwo Przyjaciół Woli; Towarzystwo Przyjaciół Mokotowa; Towarzystwo Przyjaciół Dzielnicy Ochota, Czyste, Rakowiec; Towarzystwo Przyjaciół Dzielnicy Koło; Towarzystwo Przyjaciół Powązek i Okolic; Towarzystwo Przyjaciół Miasta-Ogrodu Czerniakowa; Towarzystwo Przyjaciół Sielc, Czerniakowa i Siekierok (od 1934 r.: Towarzystwo Przyjaciół Belwederu, Czerniakowa, Sielc i Siekierok); Stowarzyszenie Żoliborzan (od 1927 r.: Towarzystwo Przyjaciół Żoliborza); Towarzystwo Przyjaciół Marymontu, Bielani i Okolic; Towarzystwo Przyjaciół Młocin, Towarzystwo Przyjaciół Śródmieścia (od 1937 r.: Stowarzyszenie Przyjaciół Śródmieścia). W prawobrzeżnej części Warszawy były to stowarzyszenia: Towarzystwo Przyjaciół Pragi (Stowarzyszenie Koła Prażan); Towarzystwo Przyjaciół Grochowa; Towarzystwo Przyjaciół Saskiej Kępy, Gocławia i Kamionka (wyodrębnione w 1928 r. z Towarzystwa Przyjaciół Grochowa); Towarzystwo Przyjaciół Nowego Bródna; Towarzystwo Miłośników Przedmieścia Targówek; Towarzystwo Przyjaciół Pelcowizny; Towarzystwo Przyjaciół Michałowa na Pradze.

prekursorem w dziedzinie współpracy między administracją miejską a organizacjami, dziś nazywanymi pozarządowymi.

18 grudnia 1935 r. Starzyński ustanowił instytucję czterech „Delegatów Prezydenta” do współdziałania ze społecznikami. Rezultatem była zgoda władz państwowych na pozostawienie środków z Funduszu Pracy do dyspozycji Związku Stowarzyszeń Wielkiej Warszawy¹⁹. Ich część towarzystwa dzielnicowe przeznaczały na prowadzenie wybranych inwestycji, zatrudniając bezrobotnych z własnych dzielnic!

Warto podkreślić, że w tym okresie magistrat często decydował się realizować w pierwszej kolejności inwestycje wskazane przez towarzystwa, czego przykładem jest kolektor sanitarny przy ulicy Wolskiej czy linia tramwajowa prowadząca wzdłuż Grochowskiej na Gołławek.

Kompetencje przedwojennych towarzystw przyjaciół dzielnic były znacznie szersze od tych, które przyznano po wojnie Towarzystwu Przyjaciół Warszawy. Kres ich owocnej działalności położyła hitlerowska napaść na Polskę we wrześniu 1939 r. Wielu aktywnych działaczy Związku Stowarzyszeń Przyjaciół Wielkiej Warszawy, jak choćby Józef Poliński, autor książki o historii Grochowa, oddało życie w walce z najeźdźcą. W niejasnych okolicznościach Niemcy zamordowali prezydenta Stefana Starzyńskiego. Wielu z tych, co przeżyli, represjonowanych i pozbawionych obywatelstwa polskiego, spędziło życie na emigracji, jak dr Antoni Krzyczkowski, pierwszy prezes pierwszego ze stowarzyszeń miłośników dzielnic, czyli Towarzystwa Przyjaciół Pragi.

Walne zebranie TPWoli w 1937 r. w obecności prezydenta Stefana Starzyńskiego – *Wola ongi i dziś*, oprac. zbior., Warszawa 1938

PO WOJNIE

Po zakończeniu wojny organizacja, działająca na podobnych zasadach jak Związek Stowarzyszeń, długo nie mogła się narodzić. Dopiero w 1963 r. powołano do życia spadkobiercę jego tradycji – Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Jego powstanie poprzedziły: próba skupienia miłośników architektury dawnej stolicy wokół Towarzystwa Odbudowy Starego Miasta w 1947 r.²⁰ oraz rejestracja Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy w 1955 r.

¹⁹ Kredyty na prowadzenie robót przyznane dla Towarzystwa Przyjaciół Grochowa w okresie od 16 VIII do 4 X 1933 r. wyniosły 4997 zł. Funduszami tymi zarządzało i rozliczało się z nich, z Funduszem Pracy włącznie, Towarzystwo Przyjaciół Grochowa.

²⁰ Według ustnego przekazu, w 1947 r. członkowie przedwojennego Towarzystwa Miłośników Historii Warszawy złożyli wniosek o reaktywowanie stowarzyszenia. Trudno obecnie stwierdzić, na ile ta informacja jest prawdziwa, albowiem w dostępnych rejestrach nie występuje stowarzyszenie o tej nazwie. Być może chodzi o założone w 1906 r. Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie. Organizacja ta jednak w 1925 r., zachowując autonomię, weszła w skład Polskiego Towarzystwa Historycznego. Tak czy inaczej, inicjatywa z 1947 r. nie uzyskała akceptacji władz.

Powołanie pierwszego z nich postulowała część architektów związanych z Biurem Odbudowy Stolicy: Zygmunt Hübner, Stanisław Jankowski²¹ i Mścisław Modzelewski. Inicjatywa ta była próbą stworzenia obywatelskiego lobby na rzecz odbudowy Starego Miasta, istotną w obliczu istnienia dwóch konkurencyjnych koncepcji władz miasta: z jednej strony planów wybudowania w miejscu Starówki zwykłej dzielnicy mieszkaniowej, a z drugiej pozostawienia ruin jako wstrząsającego świadectwa zbrodni wojennej. Na formalizację istnienia towarzystwa władze nie wyraziły zgody, natomiast koncepcja odtworzenia architektury dawnej stolicy częściowo odniosła sukces. Po wielu dyskusjach Naczelna Rada Odbudowy m.st. Warszawy podjęła w 1949 r. decyzję o rozpoczęciu rekonstrukcji Starówki. Pierwsze prace ruszyły w 1951 r., jednak odbudowa, zakończona 22 lipca 1953 r., objęła tylko część Starego i Nowego Miasta, co zmotywowало zwolenników zabytkowego charakteru stolicy do dalszych działań. W 1955 r., podczas jednego z prywatnych spotkań miłośników Starej Warszawy, po raz kolejny zgłoszono pomysł zawiązania stowarzyszenia, którego zadaniem miał być lobbing na rzecz odbudowy kolejnych zabytków architektury Warszawy. W skład komitetu założycielskiego weszli: inż. Karol Czampe²², Wacław Grymowski, Antoni Kowalski i Bronisław Wróblewski. Po roku starań, 29 września 1956 r., Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy zarejestrowało Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy (TPSW)²³. Pierwszym jego prezesem został Karol Czampe, wybrany na tę funkcję 27 października 1956 r. Organizacja otrzymała lokal przy ulicy Nowomiejskiej 5 – dziś jest to siedziba Oddziału Stare Miasto Towarzystwa Przyjaciół Warszawy²⁴.

W grudniu 1962 r. działalność na szczeblu lokalnym przestała wystarczać działaczom TPSW. Do Wydziału Administracyjno-Społecznego Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy wpłynął wniosek o zmianę nazwy na Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz odpowiednią korektę w statucie, która dałaby organizacji możliwość prawnego działania na terenie całej stolicy. Władze nie zgodziły się na proponowane zmiany.

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

W tym czasie z inicjatywą powołania do życia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wystąpiło środowisko firmowane przez prof. Stanisława Lorentza²⁵, dyrektora Muzeum Narodowego w Warsza-

²¹ **Stanisław Jankowski** (1911–2002), ps. „Agaton”, architekt, oficer, adiutant gen. Tadeusza Bora-Komoroskiego, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego (UW) i Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (PW), gdzie po ukończeniu studiów rozpoczął pracę w 1938 r. jako asystent. Następnie zapisał się na roczne Studium Urbanistyczne Uniwersytetu w Liverpoolu, gdzie w 1946 r. uzyskał dyplom Civic Design. Następnie powrócił do Polski i już 15 września 1946 r. zgłosił się do pracy w Biurze Odbudowy Stolicy. Pracę tę wykonywał w Pracowni Urbanistycznej Warszawy przekształconej w Biuro Planowania Rozwoju Warszawy, do 1977 r. W tym okresie był współautorem m.in. Trasy W-Z, MDM, kolejnych opracowań „Planu perspektywicznego rozwoju Warszawy i Warszawskiego Zespołu Miejskiego”. Wyróżniony był wieloma odznaczeniami i medalami: Virtuti Militari, dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Orderem Sztandaru Pracy II Klasy, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Armii Krajowej, trzykrotnie Państwową Nagrodą Artystyczną, Złotą Odznaką Odbudowy Warszawy i innymi. W roku 1995 otrzymał tytuł Honorowego Obywatela Warszawy.

²² **Karol Czampe** (1888–1972), założyciel i pierwszy prezes Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy, a następnie honorowy prezes Oddziału Śródmieście-Stare Miasto TPW.

²³ Decyzja nr SpA/Sa.I-12/28/56 Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy z 29 września 1956 r.

²⁴ Oddział Stare Miasto kultywuje pamięć o dawnym Towarzystwie Przyjaciół Starej Warszawy, czego dowodem są obchody pięćdziesięciolecia, świętowanego 7 października 2006 r.

²⁵ **Stanisław Lorentz** (1899–1991), muzykolog i historyk sztuki, poseł na Sejm PRL IV kadencji z ramienia Stronnictwa Demokratycznego. Był absolwentem UW, gdzie studiował historię sztuki. Tu też w 1924 r. obronił doktorat, a w 1947 r. został profesorem. W latach 1929–1935 był konserwatorem zabytków województw wileńskiego

wie. Jedno z pierwszych zebrań organizacyjnych tej grupy odbyło się 18 grudnia 1962 r. w siedzibie Związku Literatów Polskich (ZLP) na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. 25 lutego 1963 r. wybrano 23-osobowe Prezydium Komitetu Organizacyjnego, w którym znaleźli się m.in.: Kazimierz Brandys, Adolf Ciborowski²⁶, Janusz Durko²⁷, Juliusz Wiktor Gomulicki²⁸, Jerzy Grabowski, Stanisław Herbst²⁹, Józef Kaźmierski, Józef Kępa³⁰, Dobrosław Kobielski, Jerzy Loth³¹, Stanisław Lorentz, Tadeusz Łepkowski³², Karol Małcużyński, Janina Titkow, Maksymilian Węgowski, Jerzy Wołczyk (wiceprzewod-

Prof. Stanisław Lorentz – założyciel i pierwszy prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy

i nowogródzkiego. W latach 1936-1982 r. – z przerwą na czas wojny – sprawował funkcję dyrektora Muzeum Narodowego. Był bodajże jedynym przedwojennym dyrektorem, który zachował swoją funkcję prawie przez cały okres Polski Ludowej. W latach wojny i tuż po niej niestrudzenie pracował na rzecz ochrony, ratowania i odzyskania dóbr kultury narodowej. W latach 1945-1951 kierował Dyrekcją Muzeów i Ochrony Zabytków. Był ekspertem UNESCO ds. zabytków. Jego niekwestionowanym osiągnięciem jest doprowadzenie do odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, o czym przesądziła decyzja Edwarda Gierka z 20 stycznia 1971 r. Budowy zamku doglądał z siedziby Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (którego był prezesem) przy placu Zamkowym 10.

²⁶ **Adolf Ciborowski** (1919-1987), architekt i urbanista, absolwent PW i jej profesor od 1975 r., naczelny architekt Warszawy (1956-1964), naczelny dyrektor programu ONZ ds. odbudowy Skopje w Macedonii (1964-1967), od 1985 r. poseł na Sejm PRL IX kadencji i członek Rady Państwa.

²⁷ **Janusz Durko** (ur. 1915), historyk, archiwista i muzeolog, absolwent Wydziału Historycznego UW. Za działalność w okresie okupacji niemieckiej odznaczony został przez Instytut Yad Vashem medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata (1989). Był najdłużej urzędującym dyrektorem w PRL, bowiem funkcję dyrektora Muzeum Historycznego m.st. Warszawy pełnił od 1952 do 2004 r. Jest jednym z siedmiu laureatów Medalu im. Króla Stanisława Augusta, nadawanego przez ZG TPW osobom najbardziej zasłużonym dla stolicy. Prof. Janusz Durko (wówczas jako doc. dr) wspólnie z prof. Aleksandrem Gieysztozem, prof. Stanisławem Herbstem, mgr. Józefem Kaźmierskim, mgr. Tadeuszem Kurem (drugim, po Bronisławie Wróblewskim, sekretarzem generalnym TPW), prof. Zdzisławem Rajewskim i dr. Jerzym Wołczykiem objął latem 1963 r. kierownictwo Sekcji Historycznej TPW.

²⁸ **Juliusz Wiktor Gomulicki** (1909-2006), edytor, eseista i varsavianista, wykładowca literatury i tekstologii na UW (1957-1960, 1983-1985), pracownik Instytutu Badań Literackich PAN, doradca naukowy Ossolineum. W 1994 r. otrzymał tytuł Honorowego Obywatela m.st. Warszawy, jednak odmówił jego przyjęcia. Od 1980 r. członek ZG TPW.

²⁹ **Stanisław Herbst** (1907-1973), historyk dziejów nowożytnych, historyk wojskowości, varsavianista, absolwent historii i historii sztuki na UW. Przed wojną pracował w różnych szkołach i uczelniach, m.in. w latach 1936-39 był starszym asystentem w Zakładzie Architektury Polskiej i Historii Sztuki Wydziału Architektury PW. W okresie hitlerowskiej okupacji był pracownikiem Referatu Żydowskiego Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK. W ostatniej fazie okupacji współpracował ze Stanisławem Lorentzem i Piotrem Biegańskim przy ratowaniu dzieł sztuki znajdujących się w mieście podczas powstania warszawskiego. Po wojnie pracował w różnych placówkach naukowych, aby w 1947 r. związać się z UW, gdzie w 1954 r. został profesorem. Na uniwersytecie był promotorem ok. 70 prac doktorskich. Współpracował z: Instytutem Historii PAN (1953-1961), Wojskową Akademią Polityczną (1957-1968), Mazowieckim Ośrodkiem Badań Naukowych w Warszawie oraz Żydowskim Instytutem Historycznym. Od 1956 r. do końca życia był prezesem Polskiego Towarzystwa Historycznego. Prof. Stanisław Herbst był wybitnym znawcą dziejów Warszawy i Mazowsza, a przede wszystkim nowożytnej historii wojskowości.

³⁰ **Józef Kępa** (1928-1998), „zawodowy” działacz komunistyczny, od 1971 r. przewodniczący Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie (jego zastępcą był prof. A. Gieysztor), inicjator odbudowy Zamku Ujazdowskiego.

³¹ **Jerzy Loth** (1880-1967), prof. UW i WSH, rektor WSH (1945-1946), członek Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego (1948-1961).

³² **Tadeusz Łepkowski** (1927-1989), historyk, absolwent UW, od 1967 r. prof. UW, przewodniczący Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” w Instytucie Historii PAN (od 1980), członek ZG TPW (1964-1967).

niczający Prezydium Rady Narodowej), Bronisław Wróblewski, Leszek Wysznacki. Oprócz Prezydium, w skład Komitetu Organizacyjnego weszło 136 osób. W trakcie spotkania wyznaczono termin uroczystego powołania do życia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Nastąpiło to oficjalnie 18 marca 1963 r.³³, w Sali Canaletta Muzeum Narodowego w Warszawie, w obecności Komitetu Organizacyjnego, zaproszonych gości i przedstawicieli zakładów pracy. W trakcie zebrania, któremu przewodniczył prof. Jerzy Loth, wygłoszony został referat na temat roli czynnika społecznego w dziejach i osiągnięciach Warszawy. Temat integracji społeczności miasta, po wojnie bardzo niejednorodnego, z dużym odsetkiem ludności napływowej, był od samego początku bliski założycielom towarzystwa³⁴.

Siłą sprawczą TPW od początku był prof. Stanisław Lorentz, a jego zapleczem przede wszystkim środowisko historyków, m.in.: prof. Janusz Durko, prof. Aleksander Gieysztor³⁵, prof. Stanisław Herbst, Tadeusz Łepkowski i Juliusz Wiktor Gomulicki. W działalność towarzystwa zaangażowało się kilku wybitnych architektów związanych z odbudową stolicy: Roman Piotrowski³⁶, Zygmunt Skibniewski³⁷ i Czesław Kotela³⁸. W gronie założycieli nie mogło oczywiście zabraknąć działaczy partyjnych, wśród nich było jednak sporo postaci wybitnych, o znaczącym dorobku, które ukształtowały towarzystwo w sposób demokratyczny i nadały mu profil akceptowalny przez społeczeństwo, jak Jerzy Albrecht³⁹, Stanisław Szwalbe⁴⁰, Józef Kępa⁴¹, Zygmunt Dworakowski⁴² i Jan

³³ Data utworzenia towarzystwa zbiegła się z historyczną dla miasta datą przybycia do Warszawy, na stałe, z Krakowa dworu króla Zygmunta III Wazy. „Tę datę sprzed 367 lat – 18 marca 1856 r. – wiązać możemy z faktycznym przeniesieniem do Warszawy stolicy kraju. Uczestnicy zebrania ten zbieg okoliczności przyjęli za dobrą wróżbę dla swego Towarzystwa” – „Stolica”, nr 14-15 z 7 kwietnia 1963.

³⁴ W wydanym w 1973 r. podsumowaniu pierwszych lat działalności towarzystwa znalazły się takie stwierdzenia, jak: „Okupacja rozbiła krystalizującą się przez długie lata strukturę mieszkańców Warszawy” i „[...] zagadnienie procesu przyspieszenia integracji jego mieszkańców staje się wręcz palące”, zob.: *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, Warszawa 1973, s. 11.

³⁵ **Aleksander Gieysztor** (1916-1999), historyk mediewista, Kawaler Orderu Orła Białego, absolwent IH UW (1937), kierownik Wydziału Informacji w BIP Komendy Głównej Armii Krajowej w okresie okupacji hitlerowskiej, profesor historii Polski średniowiecznej i nauk pomocniczych historii w IH UW (1949), dyrektor IH UW (1955-1975), członek PAN (od 1971), prezes PAN (1980-1984, 1990-1992), prezes Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (1986-1992). W 1964 r. podpisał tzw. List 34 intelektualistów do premiera Cyrankiewicza, w którym domagano się zmiany polskiej polityki kulturalnej zgodnie z prawami zagwarantowanymi w konstytucji z 22 lipca 1952 r. W 1975 r. został wiceprzewodniczącym Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, a następnie – aż do 1991 r. jego dyrektorem. W 1992 r. otrzymał od Rady Warszawy tytuł Honorowego Obywatela Miasta Warszawy. Był członkiem licznych polskich i zagranicznych stowarzyszeń i organizacji, a także doktorem *honoris causa* licznych uniwersytetów.

³⁶ **Roman Piotrowski** (1895-1988), architekt i działacz polityczno-gospodarczy, kierownik Biura Odbudowy Stolicy i wiceprezydent Warszawy (1945-1948), komisarz odbudowy stolicy (od 1947), kierownik Ministerstwa Budownictwa (1949-1956), po czym został ministrem budownictwa miast i osiedli.

³⁷ **Zygmunt Skibniewski**, architekt, uczeń Le Corbusiera, współzałożyciel Biura Odbudowy Stolicy (BOS), autor pierwszych planów odbudowy Warszawy, dyrektor Biura Urbanistycznego Warszawy (powstałego po likwidacji BOS w 1949 r.), prof. na Wydziale Architektury PW, prezes Towarzystwa Urbanistów Polskich (1965-1969).

³⁸ **Czesław Kotela**, inżynier architekt, Naczelny Architekt Warszawy (1965-1972).

³⁹ **Jerzy Albrecht** (1914-1992), ekonomista, działacz komunistyczny, minister finansów (1960-1968).

⁴⁰ **Stanisław Szwalbe** (1898-1996), w okresie międzywojennym współzałożyciel Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (WSM) oraz Stołecznego Przedsiębiorstwa Budowlanego, w TPW pełnił m.in. funkcję przewodniczącego Komisji Rewizyjnej (1967-1970).

⁴¹ Zob.: przypis 30.

⁴² **Zygmunt Dworakowski** (1905-1971), polityk, działacz samorządowy, ambasador PRL w Grecji i na Cyprze (1960-1966).

Kazimierczak⁴³. Jedną z najbardziej interesujących postaci w gronie założycieli TPW był Julian Kulski, przyjaciel i następca prezydenta Stefana Starzyńskiego, który w latach okupacji, jako komisaryczny burmistrz okupowanego miasta, odgrywał rolę współczesnego Konrada Wallenroda, oficjalnie współpracując z Niemcami, w konspiracji zaś był bohaterem, któremu wielu warszawiaków zawdzięczało życie⁴⁴. Oprócz uczonych, architektów i polityków, w grupie założycieli TPW znalazło się też kilku luminary kultury, ludzi teatru jak Elżbieta Barszczewska, Marian Wyrzykowski, Kazimierz Rudzki, Kazimierz Deymek. Nieformalnym rzecznikiem prasowym Towarzystwa Przyjaciół Warszawy została ciesząca się wówczas ogromną popularnością pisarka i dziennikarka „Expressu Wieczornego” Karolina Beylin⁴⁵, która weszła w skład pierwszych władz towarzystwa. Wśród założycieli TPW należy wymienić ponadto m.in.: pedagoga i działacza oświatowego Jerzego Wołczyka⁴⁶; słynnego i zasłużonego wydawcę Jana Gebethnera⁴⁷ oraz nestora finansów miejskich dyrektora Wacława Fugińskiego⁴⁸, wieloletniego skarbnika TPW. Czynnym członkiem władz TPW był profesor Jerzy Loth, geograf, etnograf, podróżnik, działacz sportowy i społeczny.

Oddz. Sadyba-Wilanów – Jan Kazimierczak na spotkaniu z młodzieżą

DZIAŁALNOŚĆ TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY (TPW)

1963-1966

Mimo zaangażowania w działalność towarzystwa znanych i wpływowych mieszkańców Warszawy rezultaty jego działalności były początkowo skromne. W sierpniu 1963 r. „Stolica” ogłosiła, że przyjmowanie nowych członków do tej warszawskiej organizacji „rozpocznie się niezwłocznie po zatwierdzeniu statutu i legalizacji towarzystwa przez władze administracyjne, co spodziewane jest we wrześniu br. Formalności przedłużyły się ze względu na konieczność uzgodnienia projektu statutu z kilkoma resortami”⁴⁹. Z relacji zorganizowanego w hallu Muzeum Na-

⁴³ **Jan Kazimierczak** (1910-2011), pedagog, działacz społeczno-oświatowy, poseł, członek ZG TPW (1967-1970), wiceprezes Oddziału Sadyba-Wilanów TPW (1966-1972).

⁴⁴ **Julian Kulski** (1892-1976), w 1935 r. powołany został przez prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego na jego zastępcę. Wiceprezydentem Warszawy był do 28 października 1939 r. Od tego dnia do 5 sierpnia 1944 r. pełnił funkcję komisarycznego burmistrza miasta Warszawy, działającego z upoważnienia i pod nadzorem władz niemieckich. 5 sierpnia 1944 r. przekazał władzę drugiemu wiceprezydentowi z czasów Starzyńskiego, Marcelemu Porowskiemu, prezydentowi powstańczej Warszawy. Przez cały okres okupacji współpracował z władzami polskiego państwa podziemnego, tym niemniej wielokrotnie wysuwano wobec niego zarzuty o kolaborację z Niemcami. Dopiero po kilkudziesięciu latach sprawa została definitywnie wyjaśniona, a dowodem tego jest nadanie jednej z ulic Mokotowa jego imienia. Obecnie ursynowski oddział TPW podjął starania o uhonorowanie go pomnikiem.

⁴⁵ **Karolina Beylin** (1899-1977).

⁴⁶ **Jerzy Wołczyk** (1927-1978), dyrektor PWN (1968-1971), podsekretarz stanu w Ministerstwie Oświaty i Wychowania (1971-1974).

⁴⁷ **Jan Gebethner** (1894-1981).

⁴⁸ **Wacław Fugiński** (? – zm. 1982).

⁴⁹ *Najbliższe zamierzenia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 34 (820).

rodowego I Walnego Zgromadzenia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (24 lutego 1964), któremu przewodniczył Stanisław Szwalbe wynika, że towarzystwo było już zarejestrowane, nic jednak nie wspomniano o statucie. Podsumowująca dziesięciolecie działalności TPW broszura stwierdza, że pierwsze trzy lata upłynęły towarzystwu głównie na pracach organizacyjnych⁵⁰. W sprawozdaniach TPW za lata 1963-1966 znalazła się jedynie wzmianka, że w tym czasie „opracowano statut Towarzystwa” oraz, że cały czas „trwały poszukiwania profilu działalności”. Znalazło się także stwierdzenie, że „działalność merytoryczna towarzystwa była ograniczona działalnością SFOS'u” (Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy) – co jest o tyle interesujące, że rolę łącznika pomiędzy SFOS i TPW pełnił inż. Jerzy Grabowski, długoletni wiceprzewodniczący SFOS i jednocześnie wiceprezes TPW. Wcześniejsza działalność towarzystwa była przez SFOS finansowana, a TPW zobowiązało się upowszechnić „wielki dorobek SFOS, jako organizacyjnej formy entuzjazmu społecznego dla dzieła odbudowy i rozbudowy Warszawy”.

Analizując pierwsze lata działalności TPW należy także nadmienić, iż Walne Zgromadzenie Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy podjęło 17 lutego 1964 r. uchwałę o formalnym zakończeniu działalności stowarzyszenia oraz o wcieleniu jego byłych członków do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy jako Oddział Stare Miasto-Śródmieście (w 1976 r. oddział zmienił nazwę na Oddział Stare Miasto i pod tą nazwą pozostaje w strukturach Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do dziś).

W trakcie zorganizowanego 13 marca 1967 r. Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW grupa działaczy zarzuciła towarzystwu zbyt elitaryzm, hamujący jego rozwój. Postawiono wówczas wniosek, by TPW stało się organizacją otwartą dla wszystkich przyjaciół Warszawy i żeby oddziały terenowe współpracowały z komitetami blokowymi mieszkańców.

W początkowym okresie towarzystwo kilka razy zmieniało lokal. Jego pierwsza siedziba mieściła się przy ulicy Marszałkowskiej 8, w lokalu redakcji tygodnika „Stolica”, który często relacjonował prace społeczników warszawskich. Z lektury kolejnych numerów tego tygodnika wiemy też, że Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy rozważało możliwość przeznaczania na stałą siedzibę towarzystwa dawnego domu Bacciarellego, mieszczącego się obok zamku – po jego odbudowie, w ramach „uporządkowania otoczenia Zamku Królewskiego”. Ta obietnica nigdy nie została spełniona. W 1964 r. siedziba towarzystwa mieściła się przy Nowym Świecie 15/17, w lokalu Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy⁵¹. W 1970 r. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy otrzymało przydział na lokal (74,6 m kw.) w budynku przy placu Zamkowym 10⁵². Po oddaniu jednego z pokoi w latach 90., pomieszczenie nadal służy towarzystwu jako siedziba ZG oraz kilku oddziałów terenowych.

1967-1970

Wydaje się, że początkiem znaczącej działalności merytorycznej TPW stał się dopiero przełom 1966 i 1967 r. Z ówczesnych sprawozdań wiemy, że w 1967 r. zorganizowano ok. 200 różnorodnych imprez, w których udział wzięło ok. 15 tys. osób. Przez całą kolejną kadencję ZG (13 marca 1967-15 listopada 1970) odbyło się 856 imprez z łączną frekwencją ok. 106 tys. osób.

⁵⁰ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, Warszawa 1973, s. 19.

⁵¹ *I „sejm walny” Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1964, nr 11 (849).

⁵² Decyzja nr I-1-1374/1768/70 Wydziału Spraw Lokalowych Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Warszawa Śródmieście z 27 czerwca 1970 r.

W końcu stycznia 1968 r. w skład towarzystwa wchodziło dziewięć oddziałów terenowych w Warszawie oraz jeden w Częstochowie. W tym czasie podejmowano także starania mające na celu utworzenia oddziału w Katowicach. Do TPW należało wówczas ok. 1,8 tys. osób, a jego działalność wspierało ok. 80 zakładów pracy i instytucji, w tym m.in. Muzeum Narodowe. Instytucja ta oddała do dyspozycji towarzystwa swoje oddziały w Wilanowie i Łazienkach, które mogły być zwiedzane bezpłatnie w ciągu trzech niedziel w roku przez grupy zorganizowane przez TPW. Według danych na 15 listopada 1970 r. w skład TPW wchodziło 11 oddziałów (4144 osoby), a wspierały je 924 zakłady i instytucje⁵³.

Działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy finansowana była ze składek członkowskich i dotacji podmiotowej Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy w wysokości 150 tys. zł. (1967-1969). Przykładowo w 1969 r. uzyskano ze składek osób fizycznych 81 059 zł., członków wspierających – 324 703 zł, z dotacji miasta – 150 tys. zł, z innych dochodów – 14 392 zł, a łącznie 570 154 zł. W tym samym roku wydatki osobowe wyniosły 142 100 zł, z bezosobowego funduszu płac – 80 926 zł, rzeczowe – 85 368 zł, czyli razem – 382 951 zł. Aby sprawnie gospodarować funduszami, towarzystwo prowadziło wspólną księgowość dla ZG i oddziałów. Rzeczywistym dysponentem środków TPW były jednak (co wynika ze sprawozdania) „władze nadzorcze”, czyli Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy, które określało liczbę etatów w strukturach TPW, a także nagradzało pracowników. W 1970 r. towarzystwo posiadało siedem i pół etatu oraz lokal na placu Zamkowym (10). Etaty, a niekiedy tylko ich „połówki”, przydzielane były poszczególnym oddziałom, w których zatrudniano na tej podstawie „sekretarzy technicznych”.

Towarzystwo starało się zachować niezależność i prowadzić działania, które mogły przyciągać ludzi ambitnych i otwartych. Do takich należały niewątpliwie wykłady prowadzone przez luminarzy nauki tamtej epoki (Stanisław Lorentz, Stanisław Herbst, Janusz Durko, Andrzej Zahorski, Kazimierz Michałowski, Aleksander Gieysztor, Wojciech Fijałkowski, Marek Kwiatkowski, itd.). Zainteresowanie mieszkańców stolicy budziły odczyty organizowane w hallu Muzeum Narodowego lub w zabytkowym pałacu w Radziejowicach, w czasie których przemycano wiadomości, jakie w innych okolicznościach i miejscach nie przeszłyby przez sito cenzury. Debatowano nad miejscem i rolą Warszawy w Europie i Polsce, przypomniano o opracowywanych w okresie przedwojennym studiach urbanistycznych, prowadzonych konspiracyjnie w czasie okupacji, i wreszcie w ostatnim dwudziestolecu, omawiano też perspektywy dalszego rozwoju miasta⁵⁴.

⁵³ III Walne Zgromadzenie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odbyło się 15 listopada 1970 r., w Sali Lustrzanej Pałacu Staszica. W trakcie obrad zatwierdzono nowy statut TPW.

⁵⁴ „Stolica” 1967, nr 21 z 21 maja: „Interesująca prelekcja Naczelnego Architekta Warszawy. – W wypełnionym hallu Muzeum Narodowego w Warszawie Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało w dniu 5 maja br. ciekawą pogadankę o Warszawie, wygłoszoną przez Naczelnego Architekta mgr. inż. arch. Czesława Kotelę. Prelegent dzięki bogatemu zestawowi zdjęć ilustrujących jego prelekcję z epidiaskopu, pokazał miejsce i rolę Warszawy w Europie, w Polsce, a wreszcie w Warszawskim Zespole Miejskim, przypomniał o studiach nad jej wyrazem urbanistycznym – przedwojennym, prowadzonych konspiracyjnie w czasie okupacji i wreszcie w ostatnim dwudziestolecu. Przypomniał o pięknie z pietyzmem odbudowanych zabytków, o warszawskich pomnikach i nowoczesnej architekturze. Naszkicował kształt urbanistyczny Warszawy przyszłości w roku 1980, miasta około półtoramilionowego, stanowiącego jądro Warszawskiego Zespołu Miejskiego, który liczyć będzie wówczas łącznie ze stolicą około 2 miliony 300 tys. mieszkańców”.

„Spotkanie Varsavianistów. W pięknym, zabytkowym pałacu w Radziejowicach odbędzie się 10 czerwca br. doroczne spotkanie varsavianistów, zorganizowane staraniem Towarzystwa Miłośników Historii, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Wydziału Kultury Prezydium St. RN. Naradę zagał prof. dr Janusz Woliński, referat o problemach i dyskusjach nad rozwojem powojennej Warszawy wygłosi dr Jan Górski”.

Do interesujących – i jak się okazuje trwałych – inicjatyw tamtych czasów należy powołanie Komisji Młodzieżowej⁵⁵, której przewodnictwem objął jej inicjator i organizator, Franciszek Leszek Klima⁵⁶. Był on pomysłodawcą Kursów Wiedzy o Warszawie i autorem ich programu. Klima wprowadził wówczas swego rodzaju eksperyment, propagujący prowadzenie zajęć z wiedzy o Warszawie w małych grupach, za to w cyklu obejmującym aż pięć lat. Na kursach słuchacze zdobywali kolejno: Zieloną, Czerwoną i Brązową Odznakę Młodego Przyjaciela Warszawy (w szkole podstawowej), a następnie, już w szkole średniej – Srebrną i Złotą Odznakę⁵⁷. System stworzony przez

Tablica upamiętniająca posadzenie dębu królewskiego przez królową Elżbietę II

Franciszka Klimę istnieje do dnia dzisiejszego i od wielu lat realizowany jest przez Marię Marzenę Grochowską, przewodniczącą Komisji Młodzieżowej i wiceprezesa ZG TPW od kilku kadencji. Interesującym przedsięwzięciem z pierwszych lat działalności Komisji Młodzieżowej jest „Las Młodych Przyjaciół Warszawy”, na który złożyło się 14 tys. sadzonek posadzonych w Kampinoskim Parku Narodowym przez młodzież i dzieci uczestniczące w szkoleniach prowadzonych przez Komisję Młodzieżową⁵⁸.

ODZNAKA

W 1967 r. TPW w ramach kształtowania identyfikacji wizualnej ogłosiło konkurs na projekt „odznaki organizacyjnej” (dziś powiedzielibyśmy: logo stowarzyszenia). Warszawscy plastycy opracowali łącznie 27 projektów. W dniu 22 stycznia 1968 r. Sąd Konkursowy pod przewodnictwem red. Aleksego Czerwińskiego wybrał do realizacji projekt Karola Śliwki⁵⁹ opatrzony godłem „Limba” — czarną stylizowaną syrenkę na białym tle, która stała się znakiem rozpoznawalnym TPW. Wśród czterech wyróżnionych prac znalazły się jeszcze dwa projekty tego samego autora oraz propozycje Zofii Szymkiewicz i Andrzeja Zbrozka⁶⁰.

⁵⁵ Uchwałą z 10 września 1969 r.

⁵⁶ **Franciszek Klima** (1904–1986).

⁵⁷ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, 1973, s. 17.

⁵⁸ Na marginesie tej informacji można dodać, iż sadzenie drzew było w polu zainteresowań TPW także później. W 1996 r. z inicjatywy TPW brytyjska królowa Elżbieta II posadziła pamiątkowy dąb (*Quercus robur Fastigiata*) opodal Grobu Nieznanego Żołnierza. W tym samym roku, z okazji 400-lecia stoleczności Warszawy, Oddział Śródmiejski (Przewodnicki) TPW posadził pamiątkowy platan (*Platanus acerifolia*) przy kościele św. Michała przy Puławskiej, a Oddział Ursynów – metasekwoję (*Metasequoia glyptostroboides*) przy kościele bł. Ładysława z Gielniowa na Ursynowie. 15 maja 1998 r. na terenie należącym do siostr szarytek przy ulicy Tamka w Warszawie członkowie TPW posadzili pamiątkową sosnę (*Pinus koraiensis*) dla uczczenia pamięci Zofii Wóycickiej oraz tamże, w kwietniu 1999 r., kasztanowicę (*Aesculus hippocastanum*) w celu uczczenia pamięci Bohdana Grzymały-Siedleckiego.

⁵⁹ **Karol Śliwka** zalicza się do grona najwybitniejszych twórców w dziedzinie grafiki użytkowej. W 1959 r. ukończył Akademię Sztuk Pięknych w Warszawie. Uprawia twórczość w zakresie znaku graficznego, plakatu, opakowań, grafiki reklamowej i książki. Laureat ok. 90 prestiżowych nagród konkursowych, m.in. Nagrody Ministra Kultury i Sztuki (I Ogólnopolska Wystawa Znaków Graficznych w 1969), odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Odznaką „Za Zasługi dla Warszawy”, Odznaką „Zasłużony Działacz Kultury”, Złotym Medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis”, Złotym Wawrzynem Olimpijskim, Złotym Medalem na Biennale Plakatu Polskiego w Katowicach, „Złotymi Kasztanami”. Zaprojektował również znaki: PZU, Fabryki Kosmetyków „Uroda”, Zakładów Obuwniczych „Kobra”, Wydawnictw Naukowo-Technicznych, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Instytutu Matki i Dziecka, Domu Towarowego Smyk w Warszawie (to tylko niektóre z olbrzymiego dorobku twórcy). Pamiętamy opakowania czekolad firmy E. Wedel (Saska, Belwederska czy Zamkowa) oraz pudełka kosmetyków Wars i Sexy.

⁶⁰ „Stolica” 1968, nr 6.

1971-1991 (1993)

Dwudziestolecie 1971-1991, to w rzeczywistości dwa różne podokresy w życiu i działalności TPW. Pierwszy z nich to okres gierkowski, zakończony dramatycznymi wydarzeniami na Wybrzeżu, powstaniem „Solidarności” i wprowadzeniem stanu wojennego w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. Drugi podokres to stan wojenny, kryzys polityczny i ekonomiczny, rozmowy w ramach tzw. okrągłego stołu, wybory z 4 czerwca 1989 r., czego następstwem było powstanie III Rzeczypospolitej.

W pierwszym z wymienionych okresów Towarzystwo Przyjaciół Warszawy nadal było solidną i wpływową organizacją społeczną, funkcjonującą w oparciu o budżet miasta stołecznego Warszawy. Warunki ekonomiczne ulegały z biegiem czasu pogorszeniu, tym niemniej TPW było organizatorem niezliczonych konferencji, sesji popularno-naukowych i sympozjów. Działacze poszczególnych oddziałów prowadzili szeroką działalność odczytową i kulturalną w różnych środowiskach na obszarze działalności oddziałów. Oddział Centrum najczęściej organizował tego typu akcje w Klubie Seniora PW, w klubie przy ulicy Partyzantów (obecnie Oleandrów), w Klubie Prasy i Książki przy Nowym Świecie oraz w sali Naczelnej Organizacji Technicznej (NOT) przy Czackiego. W siedzibie NOT towarzystwo było częstym gościem, gdyż Oddział Centrum TPW zorganizował przy tym stowarzyszeniu Koło TPW nr 1. Rezultatem tej współpracy był m.in. piękny koncert, tzw. wrześniowy, zorganizowany 16 września 1976 r., a w którym udział wzięli Barbara Hesse-Bukowska, Maria Fołtyn, Leokadia Rymkiewicz, Bogdan Paprocki, Feliks Gałeczki oraz Wojciech Malec.

W ramach współpracy z Warszawskim Towarzystwem Muzycznym (WTM) ZG Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wraz z Oddziałem Centrum i Saska Kępa zorganizował w kwietniu 1978 r., w Pałacyku Szustra, spotkanie poświęcone rocznicy wyzwolenia Warszawy i pamięci „Antka Rozpylacza”, czyli Antoniego Godlewskiego, który zginął w sierpniu 1944 r. Prelekcję o powstańcu wygłosił dr Marian Marek Drozdowski. W części koncertowej wystąpili społecznie artyści. Z kolei wspólnie z Muzeum Narodowym i Warszawskim Ośrodkiem Kultury (WOK) Oddział Centrum TPW zorganizował, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, wieczór poświęcony Julianowi Tuwimowi. „Znany krytyk literacki Michał Sprusiński w interesujący sposób omówił walory twórczości poety, a Zbigniew Zapasiewicz formalnie oczarował zebranych mistrzowskim wykonaniem »Kwiatów Polskich«”. Na wieczorze była obecna siostra poety Irena Tuwim-Stawińska”⁶¹.

Towarzystwo było pomysłodawcą lub współuczestnikiem wielu inicjatyw wydawniczych, chociażby monumentalnych opracowań historii poszczególnych dzielnic Warszawy, do dzisiaj będących podstawową literaturą do dziejów naszego miasta. W 1975 r. Państwowe Wydawnictwo Naukowe (PWN) wydało *Encyklopedię Warszawy*. Spośród 22 osób wchodzących w skład Komitetu Redakcyjnego przynajmniej 4 należały do TPW, w tym przewodniczący, prof. Stanisław Herbst. Materiał zgromadzony w trakcie prac nad *Encyklopedią Warszawy* stał się podstawą drugiego, rozszerzonego jej wydania (1994), a jej redaktorem naczelnym był członek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Barbara Petrozolin-Skowrońska. Innym przykładem wydawniczej działalności członków TPW były „Roczniki Warszawskie”. Z 7 osób tworzących w 1981 r. Radę Redakcyjną 3 należały do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (Stanisław Lorentz – przewodniczący, Janusz Durko i Juliusz W. Gomulicki).

⁶¹ „Stolica” 1978, nr 14.

W 1985 r. ZG TPW podjął się organizacji konkursu pamiętnikarskiego „Czym jest dla mnie Warszawa”, wspólnie z Wydziałem Kultury i Sztuki Urzędu m.st. Warszawy oraz Oddziałem Warszawskim Towarzystwa Pamiętnikarstwa i redakcją „Stolicy”. Konkurs ten został rozstrzygnięty w 1987 r., a tekst laureata pierwszej nagrody został opublikowany na łamach „Stolicy”⁶².

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zainteresowane było kampaniami na rzecz Wisły. Zarząd Główny TPW, Oddział Saska Kępa TPW i Yacht Klub Polska zorganizowały w sierpniu 1978 r. spotkanie dyskusyjne na temat „Problem zagospodarowania Wisły w aglomeracji warszawskiej”. W trakcie spotkania referat wygłosił prof. Aleksander Tuszko z Uniwersytetu Warszawskiego, „charakteryzując sytuację obecną (m.in. stan czystości wody wiślanej, prace projektowe i realizacyjne, wymierne korzyści z inwestycji dokonanych i przyszłych). W dyskusji wypowiedzieli się eksperci gospodarki komunalnej, służby zdrowia, sportu i wypoczynku, urbaniści, architekci, historycy, przedstawiając problemy w różnych aspektach. Szczególne zainteresowanie słuchaczy wzbudziły wypowiedzi dyr. Domańskiego z Wydziału Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, dyr. Kiepała z »Hydroprojektu«, red. nac. Gospodarki Wodnej J. Grochulskiego (pełniącego zarazem odpowiedzialną funkcję wiceprezesa Zarz. Głównego TPW), przedstawicieli Biura Planowania Rozwoju Warszawy inż. arch. J. Sigalina i S. Putowskiego, który jako kierownik wydzielonej pracowni »Wisła« oraz generalny projektant zespołu wypoczynkowego Świder Bis zaprezentował opracowanie o roli Wisły i jej doliny w Warszawie. Ożywioną dyskusję zakończyło wystąpienie prezesa Oddziału TPW Saska Kępa prof. M.M. Drozdowskiego. Apelowwał on, aby starą Saską Kępę z jej charakterystyczną panoramą wiślaną również zaliczyć do zabytków Warszawy oraz chronić krajobraz Wisły w rejonie Saskiej Kępy i całej Warszawy [...]”⁶³.

Wzorem przedwojennych towarzystw TPW często inicjowało i czynnie uczestniczyło w zbiórkach pieniędzy na budowę pomników (wykaz pomników i tablic pamiętkowych ufundowanych z inspiracji lub za fundusze TPW zob.: Aneks). W latach 70. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy włączyło się do prac Obywatelskiego Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego⁶⁴. Członkowie TPW rozpoczęli akcje pozyskiwania funduszy. Sam tylko Oddział Centrum TPW wpłacił na ten cel 60 tys. zł. Z okazji 34. rocznicy wyzwolenia Warszawy ZG TPW wraz z Komitetem do spraw Radia i Telewizji zorganizował koncert w Filharmonii Narodowej⁶⁵, z którego cały dochód przeznaczono na budowę pomnika wieszczka. W sumie, od czasu powołania Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego w Warszawie TPW przekazało na ten cel 250 tys. zł.

ODBUDOWA ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE

W tym okresie na pierwszy plan wysunęły się działania TPW na rzecz odbudowy stołecznej rezydencji królów polskich. Już 13 marca 1967 r., podczas Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW (w lokalu Towarzystwa Ekonomicznego przy Nowym Świecie), zgłoszono wniosek o powołanie komisji dla sprawy odbudowy zamku warszawskiego. Na kolejnym walnym zgromadzeniu (15 listopada 1970) ustępujący Zarząd Główny przyznał się do porażki, stwierdzając że „w minionej ka-

⁶² „Stolica” 1987, nr 21.

⁶³ „Stolica” 1978, nr 31.

⁶⁴ Społeczny Komitet Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego w Warszawie powstał 14 listopada 1977 r. przy Froncie Jedności Narodu. Przewodniczącym został Lesław Bartelski. Rolę wiceprzewodniczącego pełnił prof. Stanisław Lorentz.

⁶⁵ Publiczność gorąco oklaskiwała występy Centralnej Orkiestry Reprezentacyjnej Wojska Polskiego pod dyrekcją Bolesława Szuli.

dencji powołanie takiej Komisji było – niestety – jeszcze nieaktualne”. Dwa miesiące później (20 stycznia 1971), po ogłoszeniu przez I sekretarza KC PZPR zamiaru odbudowania zamku, przeszkód do powołania komisji już nie było. Na tym przykładzie widać, jak silnie uwarunkowane politycznie było wówczas towarzystwo. Uchwałą z 3 lutego 1971 r. ZG TPW włączył wszystkie struktury stowarzyszenia w dzieło odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie⁶⁶. Zważywszy, iż głównym inspiratorem odbudowy był prof. Stanisław Lorentz, założyciel i prezes TPW, rola towarzystwa była wręcz sztandarowa. Działacze TPW prowadzili niedzielne zbiórki uliczne, ale przede wszystkim organizowali niezliczone imprezy służące propagowaniu dzieła odbudowy zamku. Przykładem może być uroczysty koncert zorganizowany 16 stycznia 1977 r. w sali koncertowej Filharmonii Narodowej. Jego współorganizatorem był Komitet ds. Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”. W koncercie udział wzięli m.in.: Krystyna Borocińska, Renata Humen, Barbara Strzelecka, Krzysztof Jakowicz, Leonard Mróz, Paulos Raptis, Andrzej Ratański oraz chór „Harfa”. Koncert prowadził Wojciech Syroka. Wszyscy artyści wystąpili społecznie, a dochód z koncertu w wysokości 28 tys. zł przekazany został na odbudowę zamku⁶⁷.

Tak o tym pisała prasa: „Dla Warszawy. Tradycyjnym już »Uroczystym koncertem wrześniowym« uczciły Miesiąc Stolicy Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz Warszawska Opera Kameralna, przeznaczając cały dochód z udanej imprezy na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego. Koncert odbył się 3 IX br. w Filharmonii Narodowej, która udostępniła salę koncertową bezpłatnie. Honorowo, w czynie społecznym wystąpili również wykonawcy: Polska Orkiestra Kameralna pod dyrekcją Jerzego Maksymiuka [...]”.

„TPW NA RZECZ ZAMKU KRÓLEWSKIEGO.

- I. W ramach akcji propagandowej zorganizowano 32 imprezy z przybliżoną frekwencją 2570 osób (odczyty, filmy, przeglądówki, wieczory słowno-muzyczne i dyskusyjne, wycieczki do Muzeum Narodowego na wystawę zamkową itp.). Wysłano około 12 000 apeli do członków zwyczajnych i wspierających, z wezwaniem do świadczeń na odbudowę Zamku Królewskiego (Oddział Centrum wysłał 10 tys. apeli, co jak można się spodziewać dało sumę bezpośrednich wpłat na konto Obywatelskiego Komitetu Odbudowy około 1 105 876 zł). Rozesłano około 900 sztuk specjalnego numeru »Stolicy«, poświęconego tematyce zamkowej. Opracowano »Gawędę o Zamku«.
- II. Zbiórka funduszy z kwest przeprowadzonych w stołecznych muzeach, na kwitariusze Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku, wpłat bezpośrednich na konto TPW oraz listy zbiorcze TPW – uzyskano 343 974,75 zł (ponadto w walutach obcych 23,60 dol. USA, 13,83 rb, 100 for., 50 krs, 1100 lrt, i in.) Ponadto członkowie wspierający poinformowali o dokonanych wpłatach bezpośrednich na konto Komitetu Odbudowy (na skutek wysłanych apeli) w wysokości 1 218 756 zł⁶⁸.
- III. „[...] Zarząd Główny Polskiego Zrzeszenia Plantatorów Roślin Włókienniczych będący członkiem wspierającym Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Centrum przekazał na odbudowę Zamku 200 000 zł. Za pośrednictwem Oddziału Centrum TPW, członkowie Od-

⁶⁶ *Apel ZG Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w sprawie odbudów Warszawy*, „Stolica” 1972, nr 11 (1214), s. 2-3.

⁶⁷ „Stolica” 1977, nr 6, s. 10.

⁶⁸ „Stolica” 1971, nr 30.

działu: instytucje i indywidualni ofiarodawcy (w liczbie 44) przekazali ponadto ostatnio sumę 70 937 zł.[...]”⁶⁹.

Na posiedzeniu Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego, 26 stycznia 1972 r., przemówienie wygłosił przewodniczący Prezydium Stołecznej Rady Narodowej Jerzy Majewski, podkreślając znaczący udział TPW w gromadzeniu środków na ten cel.

W 1976 r. ze składek członków TPW został zakupiony arras z XVI w. (*Dawid i Abigail*), przedstawiający sceny mitologiczne, który przekazano Komitetowi Odbudowy (obecnie jest eksponowany w zamku).

Ale nie tylko zamek był w tym czasie w centrum uwagi towarzystwa. W trosce o zabytki Warszawy Komisja Ochrony Zabytków Zarządu Głównego TPW, a wraz z nią komisje działające w poszczególnych oddziałach, od dawna przygotowywały się do rozwinięcia akcji ochrony stołecznych zabytków. W 1982 r. rozpoczęła się społeczna akcja opieki nad zabytkami. Motywacją do podjęcia konkretnych działań były sukcesy Oddziału Grochów TPW, który dzięki skutecznym inicjatywom doprowadził do ochrony takich dóbr, jak: Karczma Wawerska, Olszynka Grochowska, Rogatka Grochowska.

Członkowie TPW przygotowali wystąpienie do Ministra Kultury i Sztuki z wnioskiem o pilną nowelizację ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach. Podjęto zdecydowane wystąpienie w obronie niektórych, szczególnie zagrożonych obiektów, jak Walcownia Metali „Warszawa” (dawny Norblin) czy domy przy ulicy Polnej 38 i 40. Wystąpiono z apelem do władz miasta o szybkie zakończenie przeciągających się remontów obiektów zabytkowych jak: dom przy alei I Armii WP 9, „śniadalnia” przy Koziej, siedziba STS przy Świerczewskiego 79 (dziś aleja Solidarności), Karczma Powsińska przy Przyczółkowej 137. Apelowano również o zaprzestanie deformowania zabytkowej architektury z dwudziestolecia międzywojennego, zwłaszcza na Żoliborzu.

W czerwcu 1982 r. odbyło się w Muzeum Narodowym spotkanie Komisji Zabytków ZG TPW, w trakcie którego przewodniczący Witold Strauss przypomniał wszystkim zgromadzonym o dobrych tradycjach ochrony zabytków w Polsce i bilansie strat wojennych, podkreślając groźny wówczas fakt utraty w ciągu każdego roku nawet kilkuset obiektów zabytkowych! Witold Strauss proponował, aby podnieść rangę Konserwatora m.st. Warszawy, postulował też o wyznaczenie pełnomocnika do spraw Starego Miasta. Juliusz W. Gomulicki rozwinął kwestię wyburzenia w przeszłości tego wszystkiego, co pozostało z Warszawy gotyckiej, m.in. Bram Krakowskiej i Gotyckiej. Wymienił żenujące przypadki rozbierania zabytków w latach 50. jak Zamek Ujazdowski, koszary Zawadzkiego i inne. Przypomniał udane zabiegi dla ratowania pałacu Jacobsona. Redaktor Jerzy Kasprzycki wskazał na potrzebę poszukiwania sojuszników w walce o ratowanie zabytków. Zwrócił uwagę na zagrożenie zespołu Miasta-Ogródu Czerniaków przez wygosparowywanie tam działek pod nową zabudowę. Zaś prof. Janusz Durko wypowiedział się w sprawie pozyskania sojuszników wśród SARP i Towarzystwa Opieki nad Zabytkami. Konrad Zawadzki mówił o złej sytuacji Biblioteki Narodowej w Pałacu Krasińskich. Omawiano również problem grodziska na Starym Bródnie, rozmywanego przez deszcze, oraz koncepcję jego zagospodarowania.

W marcu 1984 r. ZG TPW skierował obszerne pismo do dyrektora Przedsiębiorstwa Gospodarki Mieszaniowej MDM, wskazując na katastrofalny stan dziewiętnastowiecznych kamienic warszawskiego Śródmieścia. We wspomnianym piśmie zwrócono uwagę na stan fasad najwartościowszych obiektów. Stwierdzono, że w najbliższym czasie, z powodu braku konserwacji, ulegną

⁶⁹ „Stolica” 1971, nr 34.

całkowitemu zniszczeniu girlandy, medaliony, maski i gzymsy. W pierwszej grupie zagrożenia znalazły się kamienice przy Mokotowskiej 22 i 32, w dalszej budowie przy ulicach Marszałkowskiej 72 i Nowogrodzkiej 44, placu Trzech Krzyży 3 i w Alejach Ujazdowskich 22. Domagano się także zabezpieczenia oryginalnej fasady osiemnastowiecznej oficyny kamienicy Lucińskiego przy Mokotowskiej 64, całej ściany Alej Jerozolimskich (pomiędzy Marszałkowską a Emilii Plater), kamienic na Wilczej, Nowogrodzkiej i Żurawiej. Również w tym czasie członkowie towarzystwa umieścili na fasadach najbardziej zagrożonych budowli plakaty informujące przechodniów o problemie ginących zabytków stolicy.

Pierwszy rok walki o ratowanie ginących dóbr kultury w stolicy minął bez żadnego konkretnego efektu. Przedsiębiorstwo Gospodarki Mieszkaniowej nie przejęło się apelem TPW. Dopiero interwencja u wiceprezydenta Warszawy doprowadziła do konkretnych działań. W połowie września 1985 r. zakazano naruszania jakiegokolwiek zabytkowej fasady w Śródmieściu.

W lipcu ZG TPW przekazał redakcji „Życia Warszawy” obszerną informację o fatalnym stanie technicznym studni „Gruba Kaśka” z prośbą o szersze zajęcie się tym problemem. Następnie TPW wystąpiło do Stołecznego Konserwatora Zabytków z wnioskiem o dokonanie konserwatorskiej wizji lokalnej i podjęcie decyzji o jak najszybszym remoncie wodozbioru. W tym czasie nie było właściciela studni. Do Urzędu Konserwatorskiego zgłosił się Józef Kurek, członek Spółdzielni Rzemieślniczej „Budotechnika” z Łodzi, pracujący przy odnawianiu gmachu Teatru Polskiego. Wyrzcił chęć bezpłatnego wyremontowania wodozbioru. Miejskie Zakłady Komunikacyjne (MZK), nie mając wyjścia, wykonały społecznie odpowiednią dokumentację (z powodu bliskości torów tramwajowych), Stołeczny Wydział Komunikacji zatwierdził ją, bez przepisowych opłat, a Wojewódzki Zarząd Dróg i Mostów zrezygnował z pieniędzy za zajęcie terenu. Wzniesiona w 1786 r. „Gruba Kaśka” dostała w razie „nową sukienkę na urodziny”.

Pod koniec września 1986 r. odbyło się IX Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Podczas spotkania prof. Stanisław Lorentz powiedział: „Jeden jest tylko temat obowiązujący – Warszawa”. W tym czasie TPW skupiało 6 tys. członków, wśród których było wielu pasjonatów zabytków. To dzięki nim TPW w minionych latach wywalczyło m.in. zachowanie hal produkcyjnych „Norblina”, utworzenie w kamienicy przy Polnej 40 Muzeum Marii Dąbrowskiej, przywrócenie zniczy przy pomniku Adama Mickiewicza. Członkowie TPW rozpoczęli akcję w obronie secesyjnych kamienic w Śródmieściu i spowodowali podjęcie przez władze miasta decyzji o remoncie wielu zabytkowych domów. Dzięki staraniom TPW objęto ochroną konserwatorską zabudowę Żoliborza Oficerskiego i Urzędniczego.

Stanisław Lorentz w siedzibie TPW podczas uroczystości 80. rocznicy, 1979

1993-2013

Śmierć prof. Stanisława Lorentza (15 marca 1991) zamknęła prawie trzydziestoletni okres działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Polsce Ludowej i w okresie przejściowym. Od czasu zmiany ustroju w 1989 r. organizacje społeczne muszą utrzymywać się z własnych środków, ustawa o finansach publicznych wykluczyła bowiem możliwość finansowania stowarzyszeń ze środków

publicznych, tj. z budżetu państwa oraz budżetów samorządów terytorialnych. Ze środków publicznych nie można udzielać dotacji podmiotowych, czyli finansować tej czy innej organizacji, tylko po to, aby mogła ona funkcjonować. Istnieje natomiast możliwość uzyskiwania dotacji przedmiotowych, z których finansuje się określone zadania, w ściśle sprecyzowanym zakresie oraz z koniecznością pełnego rozliczenia się z otrzymanych środków. Przykładem mogą być dotacje m.st. Warszawy na zakup nagród w prowadzonym przez TPW konkursie „Warszawa w kwiatach”. Brak dotacji podmiotowej, z której można było opłacać lokal, pracowników, koszty administracyjne, sprząatanie itd., spowodował ogromne niezadowolenie w szeregach TPW w pierwszej połowie lat 90. XX w. Wielu członkom towarzystwa trudno było się pogodzić z faktem, że nie ma stałego sekretariatu, księgowości oraz prawa do zajmowanego lokalu. W tej sytuacji istotne okazały się przyjazne kontakty działaczy TPW z samorządowymi władzami stolicy.

Nadzwyczaj korzystnym zrządzeniem losu był fakt, iż pierwszym „solidarnościowym” prezydentem Warszawy (1990-1994) został dr Stanisław Wyganowski. Pamiętając czasy prezydentury Stefana Starzyńskiego, z wyjątkową życzliwością odnosił się do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, jako organizacji typu obywatelskiego i mocno osadzonej w tradycji naszego miasta. Przez wiele miesięcy po śmierci prof. Stanisława Lorentza starał się pomóc towarzystwu, chociaż nie mogła to być pomoc finansowa, a taka była najbardziej potrzebna. Towarzystwo pozbawione dotacji podmiotowej, pogrążyło się w długach, a wakujące przez dwa lata stanowisko prezesa powodowało poczucie tymczasowości.

W wielu kręgach działaczy towarzystwa krążył pomysł rozwiązania stowarzyszenia. 12 czerwca 1993 r. odbyło się X Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, które miało zdecydować o dalszych losach stowarzyszenia. W obradach uczestniczył prezydent Warszawy dr Stanisław Wyganowski, który starał się wszelkimi sposobami nie dopuścić do podjęcia uchwały

Dr Lech Królikowski po wyborze na prezesa ZG TPW, 12 czerwca 1993

o rozwiązaniu TPW. W trakcie tych zabiegów zaproponował dr. Lecha Królikowskiego na stanowisko nowego prezesa towarzystwa. TPW z entuzjazmem przyjęło tą kandydaturę. Królikowski miał już utrwaloną pozycję warszawianisty, co w dużej mierze wiązało się z jego kilkunastoletnią pracą w Instytucie Historii Nauki PAN (do 1990). W 1990 r. wybrany został pierwszym burmistrzem dzielnicy-gminy Warszawa-Mokotów. Radnym Mokotowa, a następnie Ursynowa, był w latach: 1990-1994, 1994-1998, 2006-2010, 2010-2014 i do dziś pełni funkcję przewodniczącego Rady Dzielnicy Ursynów m.st. Warszawy. Był także radnym sejmiku samorządowego ówczesnego województwa stołecznego. Zaangażowanie w działalność samorządową sprawiło, że z łatwością poruszał się w strukturach samorządowych Warszawy, znał ludzi i przepisy. Przez kilka kadencji samorządowych miał ułatwiony dostęp do najwyższych rangą urzędników miejskich, którzy z dużą sympatią odnosili się i odnoszą

do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, czego dowodem jest fakt, iż towarzystwo nadal istnieje i jest liczącym się podmiotem w strukturach organizacji pozarządowych Warszawy.

Znakomite kontakty z warszawskim ratuszem TPW kontynuowało w okresie prezydentury Marcina Świącickiego⁷⁰. W dniu 7 stycznia 1997 r. prezydent odznaczył 41 działaczy TPW medalem „IV Wieki Stołeczności Warszawy”. Kilka miesięcy później, 19 czerwca 1997 r., prezydent

⁷⁰ **Marcin Świącicki** – prezydent Warszawy od 3 listopada 1994 do 30 marca 1999 r.

Marcin Świąćicki uczestniczył w odsłonięciu pomnika *Electio Viritim* na Woli, u zbiegu ulic Obowozowej, Ostroroga i Młynarskiej. Pomnik upamiętnia miejsce, w którym wybrano dziesięciu polskich królów. Pomnik, wykonany częściowo z brązu, to kolumna zwieńczona koroną; symbolizuje państwo i suwerennego króla. Uroczystą mszę polową odprawił prymas Józef Glemp. Pomnik powstał z inicjatywy Oddziału Wola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Główną siłą sprawczą jego budowy była Stanisława Stimac, która pełniła wówczas funkcję sekretarza Zarządu Oddziału Wola. W skład komitetu organizacyjnego budowy pomnika wchodził wówczas także Bronisław Komorowski, obecny prezydent RP, który uczestniczył w uroczystościach związanych z jego odsłonięciem. Nie można pominąć Witolda Romanowskiego, prezesa SBM Dembud, którego wkład przyczynił się walnie do powstania tego monumentu.

Także kontakty z kolejnym prezydentem Warszawy, Pawłem Piskorskim⁷¹, były życzliwe i przyjazne. Prezydent Piskorski był np. uczestnikiem Forum Dyskusyjnego TPW (28 września 1999), w trakcie którego przedstawił referat na temat nowelizacji ustroju Warszawy, a 20 marca 2000 r. użyczył prezydenckiej sali w Ratuszu na uroczyste wręczenie Złotych Odznak Młodego Przyjaciela Warszawy. Prezydent Piskorski z okazji święta Warszawy (21 kwietnia 2000) wręczył towarzystwu Nagrodę Miasta Stołecznego Warszawy za całokształt działalności.

Kolejny prezydent Warszawy, Wojciech Kozak⁷², który w czasach prezydentury Pawła Piskorskiego sprawował funkcję wiceprezydenta, poprowadził 8 maja 2001 r. Forum Dyskusyjne TPW na temat polityki inwestycyjnej Warszawy. Na podkreślenie zasługują także bardzo dobre kontakty towarzystwa z Kazimierzem Marcinkiewiczem⁷³. W trakcie swojej, zaledwie czteromiesięcznej, kadencji Marcinkiewicz zaprosił na spotkanie w warszawskim ratuszu (31 października 2006) ZG TPW, a przedmiotem rozmowy były relacje władz miasta z organizacjami pozarządowymi na przykładzie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

W czasach, gdy prezydentem Warszawy był prof. Lech Kaczyński⁷⁴ kontakty pomiędzy władzami miasta a towarzystwem były bardzo poprawne. Prezydent Kaczyński osobiście uczestniczył w zakończeniu konkursu „Warszawa w kwiatach” (19 grudnia 2002) w Muzeum Kolekcji im. Jana Pawła II. Również z jego inicjatywy odbyła się (14 października 2004) w Sali Białej Pałacu Wilanowskiego sesja popularno-naukowa na temat „nowego ustroju Warszawy”. Współorganizatorem sesji był Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Na przełomie 2004 i 2005 r. prezydent Lech Kaczyński przystąpił do prac nad nową strategią rozwoju Warszawy. W prace te zaangażowane zostało także TPW, którego zadaniem było organizowanie publicznych dyskusji na istotne dla strategii tematy. Dyskusje te włączone zostały w cykl „Forum Dyskusyjne TPW”, m.in. 21 marca 2005 r. („Globalizacja Warszawy – strategiczny problem XXI wieku”, prof. dr hab. Antoni Kukliński) oraz 30 maja 2005 r. („Społeczne pomysły na Warszawę przyszłości”, dr inż. Lech Królikowski).

W okresie prezydentury prof. Hanny Gronkiewicz-Waltz⁷⁵ kontakty pomiędzy Urzędem m.st. Warszawy a Towarzystwem Przyjaciół Warszawy miały charakter roboczy, ale bardzo serdeczny. Pani prezydent uczestniczyła w wielu uroczystościach organizowanych przez TPW, odwiedziła wielokrotnie nagradzany w konkursie „Warszawa w kwiatach” ogródek przy ulicy

⁷¹ **Paweł Piskorski** – prezydent Warszawy od 30 marca 1999 do 14 stycznia 2002 r.

⁷² **Wojciech Kozak** – prezydent Warszawy od 14 stycznia 2002 do 18 listopada 2002 r.

⁷³ **Kazimierz Marcinkiewicz** – pełniący obowiązki prezydenta Warszawy od 20 lipca do 2 grudnia 2006 r.

⁷⁴ **Lech Kaczyński** – prezydent Warszawy od 2002 do 2005 r.

⁷⁵ **Hanna Gronkiewicz-Waltz** pełni funkcję prezydenta Warszawy od 2 grudnia 2006 r.

Prezydent Warszawy Hanna Gronkiewicz-Waltz podczas gali konkursu Warszawa w kwiatach, 2 grudnia 2009

Długiej 11 (19 września 2008), brała osobiście udział w gali konkursu „Warszawa w kwiatach i zieleni”, która odbyła się w Teatrze Kamienica (2 grudnia 2011, 29 listopada 2012), wręczając laureatom nagrody. Prezydent przystąpiła do Komitetu Honorowego Przywracania Pamięci Tekli Bądarzewskiej, który powołało TPW. Wspiera konkursy prowadzone w ramach Kursów Wiedzy o Warszawie.

W 1998 r. ZG TPW zainicjował comiesięczne, otwarte dla publiczności, dyskusje o przyszłości i teraźniejszości stolicy – Forum Dyskusyjne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W spotkaniach tych wielokrotnie uczestniczyli byli i aktualni prezydenci i wiceprezydenci Warszawy. Jednym z najczęściej biorących udział w dyskusjach jest były prezydent Warszawy dr Stanisław Wyganowski. Często gościem był (prawie do ostatnich swoich dni) Olgierd Budrewicz, znany dziennikarz i podróżnik. Wielokrotnie bywali na spotkaniach posłowie i ministrowie, a także wybitni uczeni, artyści i architekci. W 2011 r.

podstawą do dyskusji stała się książka autorstwa Stanisława Wyganowskiego pt. *Rozważania o przyszłości Warszawy*. Dotychczas zrealizowano 87 spotkań z cyklu Forum Dyskusyjne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, które w przeważającej części odbywały się w salach użyczonych nieodpłatnie przez kolejnych prezydentów miasta. Pierwsze Forum odbyło się 28 stycznia 1998 r., w trakcie którego o „Studium zagospodarowania Powiśla” dyskutował z mieszkańcami stolicy mgr inż. arch. Jan Rutkiewicz, pierwszy solidarnościowy burmistrz dzielnicy-gminy Warszawa-Śródmieście.

Osobą, bez której nie byłoby tych spotkań, jest Teresa Doryna Wawerowa (wówczas członek ZG TPW, a także kronikarz TPW).

Ostatnie debaty poświęcone były następującym tematom:

- „149 rocznica śmierci polskiej kompozytorki Tekli Bądarzewskiej-Baranowskiej”,
- „Wkład Warszawskiego Przedsiębiorstwa Geodezyjnego w dzieło budowy Warszawy”,
- „Kolej w strukturze komunikacyjnej Warszawy”,
- „Idea powstania Muzeum Żydów Polskich”,
- „Program rewitalizacji piwnic staromiejskich”,
- „Warszawa w przededniu Roku Chopinowskiego”,
- „Woda elementem publicznej architektury stolicy. Fontanny jako wyzwanie dla deweloperów” (z udziałem wiceprezydenta Warszawy Andrzeja Jakubiaka),
- „Sztuka w przestrzeni publicznej na przykładzie nowych inwestycji mieszkaniowych” (z udziałem podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury, Olgierda Dziekońskiego),
- Książka Kordiana Tarasiewicza pt. *Cały wiek w Warszawie*,
- „Komunikacja w Warszawie – blaski i cienie” (wystąpienie Jana Pabiańczyka),

Teresa Doryna Wawerowa podczas gali konkursu Warszawa w kwiatach, 1 grudnia 2008

- „Ankiety publiczne we Francji jako narzędzie utrwalania demokracji”,
- „Podnoszenie atrakcyjności przestrzeni publicznych Warszawy poprzez ich efektywne urządzenie i iluminację”,
- „Co należy zrobić w Warszawie, aby zdążyć z przygotowaniami do EURO 2012”,
- „Możliwości wykreowania w Warszawie tras turystycznych: Wczoraj – dziś – jutro warszawskiej nauki, szkolnictwa i techniki”,
- „O przyszłości centrum Warszawy z udziałem wiceprezydenta Warszawy Jacka Wojciechowicza”,
- „Szkolnictwo dawnej Warszawy. O szkołach Warszawy od połowy XVII wieku do 1939 roku”.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy było inicjatorem licznych przedsięwzięć mających na celu zwiększenie atrakcyjności stolicy. Jednym z nich był zgłoszony na początku 1999 r. pomysł urządzania przed Kolumną Zygmunta, 2 maja każdego roku, happeningów pod nazwą „Imieniny Króla Zygmunta”. Ówczesny wiceprezydent Warszawy w liście do prezesa TPW napisał: „Z uznaniem witam propozycję Towarzystwa Przyjaciół Warszawy dotyczącą organizacji happeningu z okazji imienin Króla Zygmunta. Realizacja pomysłu stać się może atrakcją placu Zamkowego i wzbogacić skromne obyczaje warszawskie”. Najbardziej okazałe „Imieniny Króla Zygmunta” odbyły się 2 maja 2002 r. Do organizacji tej imprezy włączyło się Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki. W programie był korowód szcudlarzy i artystów teatrów ulicznych, pokaz walk rycerskich w wykonaniu Polskiej Rewii Konnej, występy zespołów artystycznych, jarmark artystycznych rzemiosł mazowieckich i ginących zawodów. W imprezie, którą prowadził Zygmunt Chajzer, wzięli udział m.in. Zygmunt Broniarek, Zygmunt Kęstowicz i Zygmunt Smalcerz.

Łącznie odbyły się tylko cztery edycje „imienin”, albowiem cały ciężar zorganizowania całodzienniej imprezy spoczywał na towarzystwie, które nie miało ani kadr, ani środków do profesjonalnego zorganizowania imprezy.

W dniu 17 września 2001 r. w siedzibie Muzeum Historycznego m.st. Warszawy otwarta została wystawa pt. „Miłośnicy Warszawy – ludzie i ich dzieła”. Jej współorganizatorem było Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, a komisarzem Kazimierz Pątek, prezes Oddziału Zoliborz TPW. Kolejna wystawa, *Varsaviana rara et curiosa*, której kuratorem był także Kazimierz Pątek, otwarta została 10 marca 2003 r. w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy.

Realizacja jednego ze statutowych zadań towarzystwa, tj. opieki nad stołecznymi zabytkami, przyniosła spektakularny efekt w postaci przywrócenia historii miasta zapomnianej postaci dziewiętnastowiecznej kompozytorki warszawskiej, Tekli z Bądarzewskich Baranowskiej, autorki najczęściej na świecie wydawanego utworu na fortepian pt. *Modlitwa dziewicy*. Po ukazaniu się w tygodniku „Stolica” (1971) felietonu Adama Słomczyńskiego pt. *Przebój stulecia*, zgłosił się do władz TPW inż. Mieczysław Żółkowski z Poznania. Jako osoba prywatna nie mógł osobiście zająć się restauracją grobowca Bądarzewskiej na Powązkach, dlatego przekazał towarzystwu fundusze na pokrycie kosztów renowacji. Jako że ofiarowana kwota okazała się niewystarczająca, towarzystwo podjęło się trudu uzupełnienia funduszy, oficjalnie przyjmując rolę opiekuna grobowca. Już dwa lata później prasa poinformowała opinię publiczną o odnowieniu wartościowego zabytku⁷⁶.

⁷⁶ W sierpniu 1973 r. ukazał się w prasie warszawskiej artykuł pt. *Odnowiony grób autorki Modlitwy dziewicy Tekli z Bądarzewskich Baranowskiej*: „Modlitwa dziewicy ośmieszony szlagier ubiegłego wieku doczekał się wskrzeszenia i był grany z wielką powagą na specjalnie zorganizowanym wieczorku przez młodzież z Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Melodia ta nawet dość przyjemna ożyła w związku z wizytą pewnego emeryta z TPW”.

W 2008 r. ponownie wszczęto dyskusję nad przywróceniem pamięci kompozytorki. Od czterech lat w rocznicę śmierci kompozytorki (29 września) TPW organizuje spacery po Cmentarzu Powązkowskim, zakończone złożeniem na jej grobie kwiatów. 25 marca 2010 r. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy powołało Komitet Przywracania Pamięci Tekli Bądarzewskiej⁷⁷, stawiając sobie za główny cel godne uczczenie w 2011 r. dwóch rocznic – 150. rocznicy śmierci kompozytorki i 160. rocznicy wydania jej przebojowej *Modlitwy dziewicy* – w postaci ogłoszenia „Roku przywracania pamięci Tekli Bądarzewskiej”. Mimo początkowo nieprzychylniej aury, kreowanej przez prześmiewcze artykuły w wiodącym dzienniku, warszawska prasa podjęła dzięki zabiegom komitetu temat popularyzacji postaci. Miesięcznik „Kurier Warszawski” opublikował teksty: *Tekla Bądarzewska – SUPERSTAR*⁷⁸ oraz *Chopin w spódnicy* – wywiad z zaangażowanymi w przywrócenie kompozytorki światu, Beatą Michalec oraz dokonującą multiinstrumentalnych aranżacji muzyki Bądarzewskiej Marią Pomianowską⁷⁹. Efektem współpracy towarzystwa z Pomianowską jest znakomita płyta pt. *Tekla Bądarzewska – zapomniany dźwięk* (2012) i seria koncertów muzycznych zorganizowanych przez TPW. Choć niepowodzeniem skończyła się próba organizacji w styczniu 2011 r. światowej premiery wykonania muzyki Tekli Bądarzewskiej w Teatrze Stanisławowskim w Łazienkach Królewskich (ze względu na brak zainteresowania władz muzeum niedocenioną kompozytorką), niespełna dwa miesiące później (8 marca), w 100-lecie ustanowienia Międzynarodowego Dnia Kobiet, wykonawcy tej muzyki doczekali się owacji na stojąco w Sali Koncertowej Zamku Królewskiego w Warszawie⁸⁰. Biorąca udział w wydarzeniu Katarzyna Michalak, autorka audycji radiowej *Modlitwa zapomnianej*, nagrała kontynuację swego reportażu pt. *Powrót zapomnianej* (emisja na antenie Polskiego Radia oraz Radia Lublin). 14 kwietnia – w 160. rocznicę

⁷⁷ Założycielami komitetu zostali: pisząca te słowa sekretarz TPW, Maria Pomianowska (kompozytorka, wokalistka, instrumentalistka, pedagog), Lech Królikowski (prezes TPW ZG) oraz Dorota Hałasa (dziennikarz, korespondent Polskiego Radia w Tokio). W skład Komitetu Organizacyjnego Przywracania Pamięci Tekli Bądarzewskiej weszli: jako przewodnicząca – Beata Michalec (sekretarz TPW), członkowie komitetu: Marzena Grochowska (wiceprezes TPW), Wacława Borkowska (skarbnik TPW), Alina Kowalczyk (wiceprezes Oddziału Żoliborz-Bielany TPW), Krzysztof Wieczorek (muzyk, na stałe mieszkający w Niemczech), Jolanta Pietrzak (matematyk), Krystyna Grzelak (prezes Oddziału Stare Miasto TPW), Rafał Krupa (matematyk, przyrodnik), Wiesława Kłosowska (prezes KORT TPW), Jeremiusz Glensk (muzyk, kolekcjoner), Elżbieta Wolffgram (prezes Oddziału Powiśle TPW), Tadeusz Burchadzi (członek TPW) i Wiesława Dłubak (przewodnik warszawski).

W dość krótkim czasie do Komitetu Honorowego Przywracania Pamięci Tekli Bądarzewskiej przystąpił ambasador Japonii w Polsce; Yukihisa Miyayama – producent Dział Muzyki Klasycznej w King Records, Tokio; Yvonne M.T.W. Marechal – Konsul Honorowy RP w Holandii; Elżbieta Stańczyk – prawnik, małżonka ambasadora RP w Holandii; Rafał Trzaskowski – poseł do Parlamentu Europejskiego; Joanna Fabisiak – poseł na Sejm RP; Minister Edukacji Narodowej; Hanna Gronkiewicz-Waltz – prezydent Warszawy; Sławomir Kowalewski – burmistrz Mławy; Artur Buczyński – zastępca burmistrza Wilanowa; Ryszard Wojtkowski – w tym czasie dyrektor Archiwum Państwowego m.st. Warszawy; Wojciech Szpil – członek zarządu Totalizator Sportowy; dr hab. Lech Królikowski – prezes ZG TPW; dr Maria Pomianowska – kompozytorka, wokalistka, instrumentalistka, pedagog, założycielka „Zespołu Polskiego”; Maciej Szajkowski – dziennikarz, popularyzator muzyki etnicznej, szef zespołu „Kapela ze wsi Warszawa”; Dorota Hałasa – dziennikarka, korespondentka Polskiego Radia w Tokio; Katarzyna Michalak – dziennikarka; Joanna Pieciukiewicz – reżyser, dokumentalistka; Mariola Rabczon – radna Rady m.st. Warszawy; Andrzej Komorowski – psycholog; Krystyna Romanowska – dziennikarka, Maria Wiro-Kiro – samorządowiec.

⁷⁸ AJ, *Tekla Bądarzewska – SUPERSTAR*, „Kurier Warszawski” 2010, nr 2 (18), s. 14-15; B. Michalec, D. Hałasa, *Komitet Przywracania Pamięci Tekli Bądarzewskiej*, dz. cyt., s. 15.

⁷⁹ A. Skórska-Jarmusz, *Chopin w spódnicy. Rozmowa z Marią Pomianowską i Beatą Michalec*, „Kurier Warszawski” 2011, nr 1 (21), s. 36-38.

⁸⁰ Organizacja koncertu była wspólnym dziełem TPW, Stołecznej Estrady, Zamku Królewskiego w Warszawie i prezydenta Warszawy.

wydania *Modlitwy dziewicy* – nazwano imieniem Tekli Bądarzewskiej skwer przy ulicy Andersa 13, przy którym kiedyś mieszkała kompozytorka⁸¹, a ponadto w kościele Nawiedzenia Panny Marii przy ulicy Przyrynek 2 odbył się koncert. TPW poczytuje sobie za zasługę ożywienie skweru, który stał się nagle ważnym miejscem na kulturalnej mapie Warszawy – zdomowały się tu galerie artystyczne i wiele organizacji pozarządowych. Odbywają się tu także „soboty i niedziele u Tekli”, tj. wystawy, projekcje filmów i spotkania autorskie. Kolejne koncerty muzyczne odbywały się w Mławie, rodzinnym mieście kompozytorki⁸², a także w Muzeum Pałacu w Wilanowie, Ogrodzie Botanicznym PAN w Powsinie (dzięki osobistemu zaangażowaniu dr. hab. Lecha Królikowskiego, prezesa TPW), Bielańskim Centrum Edukacji Kulturalnej, dawnym kasynie wojskowym w Otwocku i po raz kolejny w Mławie, w zabytkowym kościele św. Trójcy, w ramach festiwalu „Mazowsze w Koronie”.

Wyniki badań archiwalnych, podjętych nad postacią kompozytorki, sekretarz TPW Beata Michalec zawarła w książce pt. *Tekla z Bądarzewskich Baranowska autorka nieśmiertelnej La prière d'une vierge. Miejsca, czas i ludzie*⁸³, wydanej w listopadzie 2012 r. przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Urzędu Miasta Mławy. Biografią zainteresowany jest wydawca japoński. Wkrótce też zostanie zrealizowany film dokumentalny poświęcony Bądarzewskiej.

MEDAL IMIENIA KRÓLA STANISŁAWA AUGUSTA

Zasługą prezesa Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, prof. dr. hab. Lecha Królikowskiego, jest ustanowienie Medalu Imienia Króla Stanisława Augusta. Od 2004 r. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy przyznaje go, w dzień imienin ostatniego króla Polski (8 maja), osobom fizycznym lub prawnym za wybitne zasługi na polu realizacji jednego ze statutowych celów TPW, wyrażonego słowami: „Dobro Warszawy i jej mieszkańców jest sensem istnienia i najważniejszym celem działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”. Przyznanie odznaki nie wiąże się z jakkolwiek nagrodą pieniężną. Jest to prestiżowy i pożądany wyraz uznania za efektywną działalność spo-

Nazwa skweru nadana na wniosek TPW, 2011

⁸¹ Beata Michalec złożyła wniosek, w imieniu TPW, do Komisji Nazewnictwa Rady Miasta Stołecznego Warszawy, a dzięki pomocy Marioli Rabczon (radnej w kadencji 2006-2010 i 2012 – oraz prezesa Oddziału Białoleka TPW) Rada Miasta podjęła w grudniu 2010 r. stosowną uchwałę.

⁸² Został zorganizowany 16 kwietnia, w szkole muzycznej, dzięki uprzejmości burmistrza Mławy Sławomira Kowalewskiego.

⁸³ B. Michalec, *Tekla z Bądarzewskich Baranowska, autorka nieśmiertelnej „La prière d'une vierge”. Miejsca, czas i ludzie*, Warszawa 2012.

Medal Króla Stanisława Augusta

leczną, zasługi na polu kultury, budownictwa, architektury i urbanistyki, a także biznesu i promocji spraw warszawskich. Dzięki zabiegom Królikowskiego, w skład kapituły medalu weszli (oprócz samego prezesa TPW) wszyscy byli prezydenci Warszawy, co nie było łatwe, biorąc pod uwagę dzielące polityków programy. Jednak w tym wypadku chęć współdziałania na rzecz rozwoju stolicy okazała się silniejsza niż partyjne podziały. Utarło się, że medal wręczają zawsze: pierwszy prezydent Warszawy w III RP, nestor stołecznego samorządu, dr Stanisław Wyganowski oraz prezes TPW prof. dr hab. Lech Królikowski.

Dotychczas medalem tym, zaprojektowanym przez artystę rzeźbiarza Tadeusza Tchórzewskiego i odlanym w pracowni „Braz Artystyczny”, zostali uhonorowani: prof. Marek Budzyński – architekt

i urbanista, profesor Politechniki Warszawskiej, laureat Honorowej Nagrody SARP, autor tak znakomych budynków w Warszawie jak gmach Biblioteki Uniwersyteckiej czy budynek Sądu Najwyższego (2004); prof. dr hab. Andrzej Rottermund – historyk sztuki, muzeolog, od wielu lat dyrektor Zamku Królewskiego w Warszawie (2005); prof. dr hab. Marian Marek Drozdowski – historyk i varsavianista (2006); Pracownia brązownicza „Bracia Łopieńscy” (2007); prof. Janusz Durko – historyk, archiwista i muzeolog, długoletni dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, jeden z założycieli TPW (2008); prof. Marek Kwiatkowski – historyk sztuki, varsavianista, przez wiele lat dyrektor Muzeum Łazienki Królewskie (2009); Warszawskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne (2010); Muzeum Narodowe w Warszawie (2013).

SZTANDAR

Jesienią 2012 r., w przededniu jubileuszu 50-lecia swojej działalności, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy ufundowało sztandar (trzeci po sztandarach Grochowa i Bródna). Na sztandarze oprócz symboli naszego państwa oraz miasta, widnieje hasło: „Przeszłość dla Przyszłości”. Hasło to jest główną dewizą Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i podkreśla, że umiłowanie przeszłości ma służyć budowie naszego lepszego jutra.

Sztandar Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, fot. Lechomir Domaszewicz

INICJATYWY DOTYCHCZAS NIEZREALIZOWANE

Interesującym pomysłem była zgłoszona władzom miasta propozycja ustanowienia (przeniesienia na) 24 czerwca Święta Warszawy. Jest to termin optymalny, albowiem dzieci i młodzież mają już wakacje, a dorośli czekają na rozpoczęcie letniego urlopu. Pogoda w ostatniej dekadzie czerwca jest zazwyczaj znakomita. Istotne jest także to, że data 24 czerwca nie ma żadnego podtekstu politycznego, a wiąże się jedynie ze św. Janem Chrzcicielem – patronem najstarszego kościoła Warszawy, który jest także patronem flisaków i innych profesji związanych z rzeką i żeglugą rzeczną. Na ten dzień przypadają także tradycyjne „Wianki”. Warto też zauważyć, iż w latach 20. XIX w. Stanisław Staszic ustanowił w tym dniu „Jarmark Generalny Świętojański”, który przez kilkadziesiąt lat był największym targiem na wełnę w tej części Europy, na który zjeżdżali nie tylko kupcy, ale także trupy teatralne i wszelkiego rodzaju artyści. Połączenie Święta Warszawy z „Wiankami” i ze wskrzeszonym Jarmarkiem Generalnym Świętojańskim mogłoby stać się wielką atrakcją naszej stolicy i magnesem przyciągającym turystów z całej Europy, podobnie jak ma to miejsce w Gdańsku w związku z tamtejszym Jarmarkiem Dominikańskim.

Ponadto towarzystwo wnioskowało do władz państwowych oraz władz miasta, m.in. w następujących sprawach:

- urządzenia na ulicy Długiej ciągu spacerowo-handlowego, łączącego stację metra Ratusz-Arsenał ze Starym Miastem,
- ustanowienia Warszawskiego Znak Jakości, który mógłby służyć promocji miasta i budowie prestiżu firm warszawskich,
- uruchomienia w Warszawie autobusowej linii turystycznej (autobus nr 100) – pomysł został zrealizowany,
- przekazania przez Skarb Państwa koszar dawnego 36. pułku Legii Akademickiej jednej w warszawskich państwowych szkół wyższych,
- utworzenia w Ogrodzie Saskim tzw. alei Prezydenckiej, która powstałaby na osi ogrodu w wyniku sadzenia tam drzew przez głowy państw odwiedzające Polskę,
- wykupienia przez władze państwowe mieszkań przy ulicy Mokotowskiej 50, w celu urządzenia w tym historycznym miejscu apartamentu reprezentacyjnego Marszałka Sejmu RP,
- przekazania Uniwersytetowi Warszawskiemu budynku usytuowanego na południowym narożniku Krakowskiego Przedmieścia i Królewskiej (wzniesionego według projektu B. Pniewskiego), co radykalnie poprawiłoby sytuację lokalową tej uczelni.

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ WARSZAWY DZISIAJ – PERSPEKTYWY

Uroczystości 50-lecia TPW na Zamku Królewskim w Warszawie, 9 kwietnia 2013, fot. Lechomir Domaszewicz

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy jest stowarzyszeniem typu obywatelskiego, działającym od niemalże stu lat na rzecz Warszawy i jej mieszkańców. Jest organizacją zmieniającą się w zależności od uwarunkowań zewnętrznych, głównie politycznych i ekonomicznych. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej (1 maja 2004) towarzystwo postanowiło otworzyć się na świat. Z takim zamiarem przystąpiło 6 czerwca 2004 r. do międzynarodowej organizacji o nazwie Europa Nostra. Jest to ogólnoeuropejska federacja organizacji pozarządowych, które działają w obszarze ochrony i waloryzacji spuścizny kulturowej. Europa Nostra skupia ponad 200 organizacji z całego kontynentu oraz ok. tysiąca członków indywidualnych. Jej siedzibą jest Holandia. TPW jest dotychczas jedną z czterech polskich organizacji pozarządowych należących do tej federacji.

DZIAŁALNOŚĆ ODDZIAŁÓW TERENOWYCH TPW (W PORZĄDKU ALFABETYCZNYM)

ODDZIAŁ AKADEMICKI TOWARZYSTWA PRZYJACIOŁ WARSZAWY

Założycielami oddziału byli dwaj studenci Uniwersytetu Warszawskiego, Wojciech Pięta i Marcin Zdrojewski, którzy – z grupą kolegów – postanowili w 1998 r. włączyć się w struktury Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Aktywność oddziału, a zwłaszcza jego prezesa Wojciecha Pięty, koncentrowała się na różnego rodzaju akcjach. Jednym z przykładów jest udział w zainicjowanych przez ZG TPW imprezach pod nazwą: „Imieniny Króla Zygmunta”. Innym przykładem są poszukiwania śladów słynnej Reduty Ordona. Na podstawie analizy dokumentacji kartograficznej oraz badań terenowych prowadzonych pod kierownictwem Marcina Zdrojewskiego odnaleziono ślady reduty na terenie dzielnicy Ochota, przy ulicy noszącej nazwę Na Bateryjce.

Przedwczesna śmierć W. Pięty w maju 2011 r. wstrzymała prace Oddziału Akademickiego. Działalność została wznowiona na przełomie 2012 i 2013 r., już przez nowych członków oddziału, którzy nawiązali współpracę z urzędami samorządu terytorialnego, uniwersytetami trzeciego wieku (w Wilanowie i na Ursynowie) oraz domami kultury (w Markach i na Mokotowie). We współpracy z wiceprezesem ZG i oficyną wydawniczą TYPOGRAFIKA przygotowywane są w oddziale do druku zeszyty problemowe TPW, służące jako materiały informacyjne dla uczestników spacerów i wycieczek tematycznych, a także jako materiały szkoleniowe dla przewodników, pilotów i prelegentów TPW. W bliskiej przyszłości oddział zamierza powołać zespół zadaniowy, który zajmie się przygotowaniem imprez związanych z 70. rocznicą wybuchu powstania warszawskiego, współpracując z Muzeum Niepodległości w Warszawie i Muzeum Duląg 121 w Pruszkowie.

ODDZIAŁ PRZYJACIOŁ ANINA TOWARZYSTWA PRZYJACIOŁ WARSZAWY

Wkrótce upływa 30 lat pracy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Aninie. Tych, którzy chcieli działać wspólnie na rzecz swego osiedla – nawiązując do tradycji międzywojennej – zorganizował w Koło Przyjaciół Anina TPW Henryk Wierzchowski (1904-1994). To znany i zasłużony pedagog, historyk i varsavianista, którego książka *Anin – Wawer* jest do dziś czytana (i traktowana jako ważne źródło poznania historii miejscowości) i wznawiana. Jego imię, na wniosek członków TPW, nosi jedna z warszawskich ulic, jemu też zadedykowano opasły tom pt. *Wawer i jego osiedla*, wydany w serii „Biblioteka Wawerska”, kumulującej wiedzę o dzielnicy. W przygotowaniu publikacji aktywny udział wzięli członkowie TPW z Anina.

Wspomniane koło powstało formalnie w kwietniu 1986 r. Pierwszą jego przewodniczącą, wybraną przez 19 członków założycieli, została Maria Ewa Chodorek, urodzona jeszcze we wsi Anin, co z dumą podkreśla. Zebranie odbyło się w budynku Szkoły Podstawowej Nr 218, a otworzył je i prowadził Henryk Wierzchowski. Koło przez 18 lat działało w strukturze Oddziału Grochów TPW.

Odpowiadając na wniosek członków, Oddział Grochów TPW wyłączył 4 marca 2004 r. koło terenowe ze swoich struktur, a 9 marca tego samego roku ZG TPW utworzył Oddział Anin. Historyczne zebranie sprawozdawczo-wyborcze powołujące Oddział Anin odbyło się w kwietniu 2004 r. Prezesem Zarządu Oddziału Anin została Maria Chodorek, która pełni tę funkcję do dnia dzisiejszego. Wiceprezesem została Halina Kowalska, która blisko współpracuje z odległym terytorialnie od Anina ZG TPW. Skarbnikiem oddziału zgodziła się zostać Halina Woźniak, która funkcję tę sprawowała już w zarządzie koła i dała się tam poznać od najlepszej strony. Na wspomnienie zasługuje w tym miejscu także długoletnia członkini – założycielka koła, Hanna Orkisz. Jej zasługi dla utrzymania spójności koła poprzez osobiste kontakty czy współorganizowanie świątecznych spotkań integracyjnych są nie do przecenienia. Ona też przez wiele lat organizowała na terenie Anina konkurs „Warszawa w kwiatkach”. Jadwiga Wołoszka jest jedną z najmłodszych stażem członkiń oddziału, ale od pierwszych chwil przystąpienia do stowarzyszenia zyskała sympatię i szacunek, dzięki swej ofiarności. Kontynuując pracę Hanny Orkisz (konkurs „Warszawa w kwiatkach”), poświęcała wiele czasu na dotarcie do ewentualnych kandydatów do nagród za „piękny ogród”. Dzięki niej Anin zaistniał na trwałe w świadomości jury stołecznego konkursu.

Anin – obiekt z konkursu Warszawa w kwiatkach i zieleni, 2011

Pierwsze działania Koła Przyjaciół Anina miały charakter interwencyjny. Przykładowo wymienić tu można obronę kanału melioracyjnego przed zrzutem ścieków z Osiedla Stara Miłosna, obronę Górki Delmaka (powierzchni leśnej, będącej społeczną własnością) przed zabudową prywatnymi rezydencjami, obronę Wypożyczalni nr 87 (przy ulicy Trawiastej 10) przed eksmisją.

Dzięki udziałowi przedstawiciela koła w posiedzeniach Podkomisji Nazewnictwa Ulic Biura Rady m.st. Warszawy udało się w 1996 r. zachować tradycyjne, unikatowe nazwy ulic (I-XII POPRZECZNA), do których mieszkańcy osiedla są bardzo przywiązani. Później wielokrotnie występowano w sprawie poprawnego zapisu nazw tych ulic, tj. z zachowaniem cyfr rzymskich na pierwszym miejscu (np.: V Poprzeczna), a nie cyfr arabskich (5 Poprzeczna), bowiem ten ostatni pomysł prowadził do absurdalnych pomyłek adresowych.

Koło odegrało znaczącą rolę w integracji anińskiego środowiska, m.in. poprzez organizowanie uroczystych spotkań z okazji Wigilii i Świąt Wielkanocnych, pomocy sąsiedzkiej, korespondencję z byłymi mieszkańcami osiedla, organizowanie wspólnych wycieczek i imprez. Na podkreślenie zasługuje zgodna współpraca z Radą Osiedla, Stowarzyszeniem Właścicieli Nieruchomości w Aninie, Kołem Przyjaciół Biblioteki, jak też z placówkami oświatowymi i kulturalnymi. Zwłaszcza obecny Klub Kultury „Anin” blisko współdziałał z TPW od pierwszych chwil

powstania koła (do dziś), zaś jego obecna dyrektor, Maria Wierzbicka-Dziedzic, znajduje się na liście założycieli anińskiego towarzystwa. Klub udostępnia TPW lokal i udziela pomocy w organizowaniu imprez.

Niewątpliwym sukcesem okazała się zgoda, wyrażona przez przewodniczącą Koła Przyjaciół Anina TPW, na współpracę z redakcją utworzonego w 2000 r. pisma osiedlowego (pod nazwą „MIĘDZY NAMI ANINIANINAMI – NIECODZIENNIK”). Pismo ukazuje ludzi ważnych w życiu Anina, nawiązuje do tradycji inteligenckiego osiedla. Piszą w nim pracownicy nauki, ludzie kultury, urzędujący burmistrzowie i dyrektorzy ważnych anińskich placówek, jak np. Instytutu Kardiologii czy Instytutu Energii Atomowej (były IBJ). Piszą mieszkańcy Anina, którym na sercu leży dobro osiedla. Pismo zespoliło jego ośrodki (powstające w różnym czasie i mało zintegrowane – Stary Anin, Osiedle IBJ itp.)

Zarząd Oddziału Anin inicjuje wiele imprez, z których niektóre stały się anińskimi corocznymi „świętami”. Można tak powiedzieć o współorganizowanej z liceum anińskim „Tuwimiadzie”, uroczystości przy tablicy pamiątkowej poświęconej Julianowi Tuwimowi, o „Dniu Zielonego Konstantego” przy Bibliotece Wawerskiej, z Kirą Gałczyńską w roli głównej, przy kamieniu K.I. Gałczyńskiego, o „Święcie Jana Twardowskiego”, organizowanym przez znaną lekarzkę i poetkę, Aldonę Kraus, przy tablicy przy jej domu, w którym gościł ksiądz poeta. We wszystkich tych dorocznych zdarzeniach znaczący udział biorą członkowie Oddziału Anin TPW.

Oddział Anin ogłosił rok 2008 Rokiem Jerzego Zaruby, jednego z wielu znanych powszechnie mieszkańców Anina. To on ściągnął tu rodzinę Gałczyńskich, to on był bliskim przyjacielem Juliana Tuwima. To dla niego w imieninowym prezencie Tuwim napisał *Lament Aniński*, z którego wers „między nami aninianinami” stał się tytułem lubianego pisma anińskiego. Ten wers uwieczniony też został na kamieniu poświęconym pamięci poety.

Anin – sesja naukowa w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy z okazji 100-lecia Anina, 2010

Istotnym wydarzeniem było utworzenie w 2010 r. Komitetu Obchodów Stulecia Anina przez TPW Oddział Anin. Chęć do współpracy zgłosiły prawie wszystkie ważniejsze instytucje i organizacje działające na terenie Anina, z Radą Osiedla włącznie. Nieocenionej pomocy udzielił komitetowi Wydział Kultury Urzędu Dzielnicy Wawer. Powołano Honorowy Komitet Obchodów. Nawiązano ścisłą i owocną współpracę z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, co zaowocowało zorganizowaniem w tymże

muzeum sesji popularno- naukowej, połączonej z wystawą obszernie prezentującą Anin, jego ludzi i nasz dorobek. Z intelektualnym plonem tej sesji można zapoznać się w specjalnym, poświęconym Aninowi, numerze „Kroniki Warszawy” (nr 1 (144) z 2010 r.). Podczas obchodów stulecia Anina oddział ufundował „pucharki” z napisem: „Zasłużony Przyjaciel Anina”. Z okazji Roku Stulecia Anina otrzymali je z rąk Marii Chodorek: Kira Gałczyńska, Janusz Gałda, Magdalena Frąckiewicz-Wiśnioch, Zdzisław Jastrzębski, Jędrzej Kowalski, Aldona Kraus, Beata Lewicka, ks. Dariusz Marczak, Michał Nowacki, Hanna Orkisz, Mirosław Perzyński, Orest

Pęgiński, Danuta Rosner, ks. Michał Skibiński, Mirosława Skoczeń, Jadwiga Strzemieczna, Teresa Szymczak, Maria Wierzbicka-Dziedzic, Antoni Wiweger i Cecylia Zimna. Każdej z wymienionych osób wręczono informację na piśmie, zwaną potocznie „laudacją”, za jakie zasługi otrzymuje wyróżnienie.

Największym dorobkiem TPW w Aninie jest niewątpliwie skupienie wokół oddziału ludzi nastawionych przyjaźnie do wspólnych poczynań, do budowania prestiżu „małej ojczyzny” – osiedla i tej większej – Warszawy. To nie tylko członkowie TPW, to także ci, którzy oddział wspomagają, którzy uczestniczą w jego imprezach, występują w chwilach walki o Anin, o Warszawę. Różnią się między sobą, czasem ostro dyskutują, ale cel mają jeden. Żeby tu było lepiej, ładniej, mądrzej. A to nie tylko członkowie Oddziału Anin, ale też aktywni mieszkańcy bądź długoletni działacze TPW, tacy jak: wspomniana Hanna Orkisz, dr Danuta Żurawska-Pyrzyńska, dr Andrzej Krasnowolski, dr hab. Antoni Wiweger, Joanna Kuncewicz, Danuta Tołłoczko. O każdej z wymienionych osób można byłoby napisać co najmniej kilka akapitów, wyliczając ich zasługi dla Anina i dla całej Warszawy.

ODDZIAŁ BIAŁOŁĘKA TOWARZYSTWA PRZYJACIOŁ WARSZAWY

Pomysł powołania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Białoleka zrodził się w roku 2011. Społeczne pasje i zainteresowania kulturalne mieszkających w Białolecie członków TPW zostały dostrzeżone przez radną m.st. Warszawy Mariolę Rabczon, która rozpoczęła starania o formalne umocowanie ludzi zaangażowanych w działalność społeczną na rzecz mieszkańców dzielnicy Białoleka. Pierwsze oficjalne spotkanie sympatyków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Białoleki odbyło się 3 sierpnia 2011 r. Było to zebranie grupy aktywnych społecznie osób, które zgodnie dostrzegły sens i zasadność podejmowania działań na rzecz kultury w dzielnicy o powierzchni małego miasta.

Towarzystwo organizuje spotkania z przedstawicielami kultury, oświaty, świata polityki oraz mediów. W ich trakcie prowadzone są dyskusje o najważniejszych problemach dzielnicy i sposobach ich rozwiązania.

Od chwili powstania TPW Oddział Białoleka podjął wiele działań mających na celu ochronę dziedzictwa kulturowego Białoleki, przy jednoczesnym wzmożeniu społecznej aktywności mieszkańców dzielnicy. Celem towarzystwa jest zaangażowanie jak największej liczby mieszkańców Warszawy i w tym celu jego działalność ukierunkowana jest m.in. na organizowanie konkursów o różnorodnej tematyce.

W 2011 r. towarzystwo wraz ze Spółką Marywilska 44 zorganizowało akcję ekologiczną pod nazwą „I ty możesz mieć swoje drzewo”. Konkurs skierowany był do szkół gimnazjalnych z terenu dzielnicy Białoleka. Przedsięwzięcie cieszyło się dużym zainteresowaniem, a sama akcja przyczyniła się do kształtowania świadomości uczniów w duchu troski o środowisko naturalne poprzez zwrócenie uwagi młodych ludzi na problemy związane z jego ochroną. Podsumowanie ekologicznej akcji odbyło się 26 września 2011 r. w Gimnazjum Nr 123 z Oddziałami Dwujęzycznymi i Oddziałami Integracyjnymi im. Jana Pawła II (ul. Strumykowa 21 w Warszawie).

W dniu 21 września 2011 r. delegacja Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Białoleka wzięła udział w uroczystości związanej z obchodami 67. rocznicy powstania warszawskiego i śmierci żołnierzy AK „Obroża” obejmującej mszę św., apel poległych z udziałem Kompanii Reprezentacyjnej Wojska Polskiego oraz złożenie kwiatów na cmentarzu przy ulicy Mehoffera.

Do najważniejszych osiągnięć Oddziału Białoleka TPW w 2012 r. można zaliczyć zorganizowanie i przeprowadzenie warszawskiego konkursu kulinarnego „Tradycyjne przysmaki na stole warszawskim”. Uczestnicy konkursu prezentowali potrawy, bazując na tradycyjnych warszawskich receptach kulinarnych. Konkurs odbył się pod patronatem m.in. burmistrza Białoleki, Agencji Rynku Rolnego, Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Szefów Kuchni i Cukierni oraz Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Konkurs kulinarny wzbudził spore zainteresowanie, a prezentowane przez uczestników konkursu potrawy zachwycały nie tylko wyglądem, ale również unoszącymi się zapachami. Organizacja konkursu stała się jednocześnie świetną okazją do propagowania i pogłębiania wiedzy o tradycjach kuchni warszawskiej oraz promocji tradycyjnych polskich smaków. Wszyscy laureaci konkursu obdarowani zostali atrakcyjnymi nagrodami pieniężnymi i rzeczowymi.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Białoleka oprócz ochrony dziedzictwa kulturowego Białoleki i troski o jej zabytki pragnie przedstawiać i propagować historię dzielnicy Białoleka widzianą oczami jej mieszkańców, pokazać dzielnicę przez osobiste wspomnienia i przeżycia. W celu zwiększenia społecznej aktywności mieszkańców dzielnicy oraz zaangażowania ich w działania społeczne w sierpniu 2012 r. został zorganizowany dla mieszkańców Warszawy konkurs historyczny pod hasłem „W poszukiwaniu tajemnic dawnej Białoleki”. Rozstrzygnięcie konkursu zostało zaplanowane na czerwiec 2013 r.

Towarzystwo wraz z Gimnazjum Nr 123 z Oddziałami Dwujęzycznymi i z Oddziałami Integracyjnymi im. Jana Pawła II w Warszawie opracowało projekt międzypokoleniowy pt. „Szufłady pamięci”. Projekt adresowany jest do wszystkich mieszkańców Warszawy i cieszy się ogromnym zainteresowaniem zarówno wśród młodzieży szkolnej, jak i dorosłych. Założeniem projektu było zainteresowanie historią wszystkich pokoleń i wspólnie udaje się nam to realizować. Autorką projektu jest Agnieszka Dołowy, nauczycielka plastyki.

ODDZIAŁ MIŁOŚNIKÓW BRÓDNA TOWARZYSTWA PRYJACIÓŁ WARSZAWY

W dniu 1 czerwca 1982 r. powołano Koło Miłośników Bródna. Jest ono kontynuatorem Stowarzyszenia Przyjaciół Pelcowizny, działającego w latach 1918-1959. W kwietniu 2001 r. Koło Miłośników Bródna przekształcone zostało w Oddział Bródno Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Głównym animatorem ruchu stowarzyszeniowego na Bródnie był Ryszard Szołwiński, który kierował Kołem Miłośników Bródna, a następnie Oddziałem Bródno TPW (czerwiec 1982-styczeń 2003). Jego następcą na stanowisku prezesa został Lechosław Zakrzewski, który pełnił tę funkcję w latach 2003-2007. Od 29 maja 2007 r. prezesem Oddziału Bródno jest Regina Głuchowska. Oprócz niej w skład władz oddziału wchodzi: Irena Fertner, Katarzyna Spoczyńska-Król, Arkadiusz Stolarski, Krystyna Sztarbała, Czesław Czarkowski, Danuta Gontarska, Agnieszka Krawczyk, Danuta Winnicka, Halina Socha, Jerzy Gaj i Sebastian Stranianek.

Oddział przede wszystkim wyróżnia się prowadzeniem wielkiej akcji pamiętnikarskiej, polegającej na gromadzeniu i drukowaniu wspomnień najstarszych mieszkańców dzielnicy. Oddział ten jest jedynym, który oprócz własnego sztandaru (sztandar posiada także Oddział Grochów), ma także swój hymn.

W okresie prezesury Ryszarda Szołwińskiego, tj. w latach 1982-2003:

- zidentyfikowano miejsca pamięci narodowej i ustawiono ponad 20 pomników i pamiątkowych tablic,

- odrestaurowano na Cmentarzu Bródnowskim – wspólnie z Towarzystwem Opieki nad Zabytkami – 150 grobowców,
 - opracowano krótką monografię Cmentarza Żydowskiego (w porozumieniu z Fundacją im. Rodziny Nissenbaumów),
 - ustawiono w 1991 r. głaz z tablicą przy wejściu na Polanę Archeologiczną – Grodziszczce w Lasku Bródnowskim,
 - wydano pierwszy tom pracy *Bródno i okolice w pamiętnikach mieszkańców* (1995), będącej pierwszą pozycją warszawianistyczną opisującą tę peryferyjną część Warszawy (publikacja ta niekiedy nazywana jest „Małą encyklopedią Bródna”),
 - ufundowano i poświęcono sztandar Koła Miłośników Bródna (obecnie Oddziału Bródno), autorstwa ppłk. Ryszarda Zyska,
 - wydano drugi tom pracy *Bródno i okolice w pamiętnikach mieszkańców* (2001), w którym uczestnicy działań oraz naoczni świadkowie opisali wydarzenia drugiej wojny światowej na Targówku i w okolicach,
 - utworzono, z inicjatywy Ryszarda Szołwińskiego, miłośnika i znawcy muzyki operetkowej, zespół wokalny przy Oddziale Bródno TPW,
 - podjęto prace nad książką o Cmentarzu Bródnowskim (pomysł Ryszarda Szołwińskiego),
 - przygotowano książkę *Historia Białoleki i jej dzień dzisiejszy* (Ryszard Szołwiński, Aleksander Sołtan i Jan Berger).
- W okresie prezesury Lechosława Zakrzewskiego, tj. w latach 2003-2007:
- został skomponowany przez Reginę Głuchowską (muzyka i tekst) *Hymn Miłośników Bródna* (2003),
 - utworzono zespół wokально-poetycki Regimus (2003), który częstymi koncertami pieśni patriotycznych, religijnych i rozrywkowych uświetniał zebrania Oddziału Bródno TPW, a także uroczyste spotkania kombatanów,
 - zamieszczono w lokalnej prasie serię artykułów o uliczkach Bródna, autorstwa P. Burkiewicza, byłego członka Oddziału Bródno,
 - były organizowane plenery i wystawy malarskie przez byłą wiceprezes Krystynę Bachanek, znaną na Bródnie malarzkę i nauczycielkę plastyki,
 - były organizowane (przez Czesława Czarkowskiego, zawodowego przewodnika i członka zarządu Oddziału Bródno TPW) wycieczki po Warszawie dla uczniów ze szkół z Targówka.
- W okresie prezesury Reginy Głuchowskiej (tj. w latach 2007-2013) wiceprezesami Oddziału Bródno byli: Irena Fertner, Krystyna Bachanek (do 2009), Wanda Szczęsna-Mroczek (do 2012), Katarzyna Spoczyńska-Król, Arkadiusz Stolarski. W tym okresie:
- zorganizowano, wspólnie z Liceum Ogólnokształcącym Nr CII, sympozjum naukowe „Targówka spotkania z historią – ludzie, miejsca, czas”, przeznaczone dla młodzieży szkół ponadpodstawowych,

Anin – sesja naukowa w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy z okazji 100-lecia Anina, 2010

- odsłonięto obelisk ku czci kolejarzy węzła Warszawa-Praga przed Domem Kultury „Świt” (2007),
- zorganizowano w ratuszu dzielnicy Targówek uroczyste obchody 25-lecia Oddziału Bródno TPW (styczeń 2008),
- zainicjowano i objęto patronatem organizowane przez Szkołę Podstawową Nr 42, a prowadzone przez wiceprezesa Oddziału Bródno Katarzyną Spoczyńską-Król, konkursy wiedzy o dzielnicy, konkursy plastyczne, historyczne i historyczno-literackie (m.in.: „Tu moja ulica. Tu jest mój dom. Tu moja rodzina – jak schron” – w celu emocjonalnego związania uczniów z miejscem zamieszkania; „Druga wojna światowa i powstanie warszawskie w dziejach mojej rodziny” – w celu integracji międzypokoleniowej), organizowane w szkołach podstawowych i gimnazjach,
- wydano (2008) pierwszą monografię (Cmentarz Bródnowski),
- wygłoszenie przez Janinę Knyży odczytu na temat życia i działalności ks. Józefa Woźniaka (podczas uroczystości nadania jego imienia Liceum Ogólnokształcącemu Nr CII),
- zgromadzono eksponaty do Izby pamięci Bródna i Targówka,
- udzielano informacji na temat Bródna studentom piszącym prace magisterskie,
- przekazano do Urzędu Dzielnicy Targówek kopię rzutu izometrycznego dawnego, drewnianego Nowego Bródna, dzieła architekta Zygmunta Kupniewskiego,
- odsłonięto w Urzędzie Dzielnicy Targówek dwie tablice z widokiem drewnianej zabudowy Nowego Bródna, spalonego w 1944 r.,
- przekazano do Urzędu Dzielnicy Targówek 19 prac mieszkańców Bródna, z przeznaczeniem do zamieszczenia w pierwszym, rozszerzonym tomie wspomnień: *Sagi rodzinne Bródna i okolic* (oprac. Regina Głuchowska),
- zorganizowano w szkołach podstawowych i gimnazjach Targówka, wspólnie ze Szkołą Podstawową Nr 42, konkurs literacki „Tu jest moja ulica ...”, w celu rozwijania amatorskiej twórczości artystycznej dzieci oraz wydano (2009) *Małą antologię utworów o Targówku*, która po uzupełnieniu wydana została także w 2010 r.,
- uczestniczono w pracach jury dzielnicowych szkolnych konkursów wiedzy o Targówku oraz wiedzy o drugiej wojnie światowej,
- zorganizowano (maj 2009) w Urzędzie Dzielnicy Targówek spotkanie wicedyrektorów szkół podstawowych z prezesem OB TPW Reginą Głuchowską, która przedstawiła zebrany referat o celach, zadaniach i sposobach działania Oddziału Bródno TPW w okresie od 2009 r.,
- zorganizowano w Urzędzie Dzielnicy Targówek, z okazji Dnia Edukacji, uroczyste spotkanie grupy (180 osób) emerytowanych nauczycieli z władzami dzielnicy,
- przyznanie prezes Reginie Głuchowskiej Nagrody Burmistrza Dzielnicy Targówek „Za szczególne osiągnięcia w dziedzinie twórczości i upowszechniania kultury na Targówku”,
- opublikowano książkę pt. *Warszawskie Nowe Bródno 1940 r. wydobyte z mgły zapomnienia* (2010) oraz drugie wydanie pierwszego i drugiego tomu pracy *Bródno i okolice w pamiątkach mieszkańców*, jak również wydano publikację pt. *Sagi rodzinne Bródna i okolic* oraz przygotowano, z inicjatywy Katarzyny Spoczyńskiej-Król, materiały do wystawy fotograficznej na temat „Mieszkańcy Bródna i Pelcowizny z lat 1920-2009”,
- przekazano (grudzień 2010) do Zarządu Dzielnicy Targówek publikację pt. *Miejsca kultu religijnego w dzielnicy Targówek*, autorstwa Czesława Czarkowskiego, Reginy Głuchowskiej i Arkadiusza Stolarskiego,

- przekazano do powstającego Muzeum Pragi pamiątki po zmarłym wiceprezesie Oddziału Bródno – płk. Ryszardzie Zysku,
- zaprezentowano w parku Bródnowskim, w trakcie Festiwalu Bródnowskiego zorganizowanego przez Spółdzielnię Mieszkaniową „Bródno”, plaszki wystawowe „Targówek w kwiatkach” oraz „Kościoły na Targówku”, przygotowane przez Katarzynę Spoczyńską-Król i Agnieszkę Krawczyk,
- prelekcja prezes Reginy Głuchowskiej na temat „Historia Nowego Bródna” dla uczniów z klas V-VI szkoły podstawowej (przy ul. Krakusa), przygotowana na podstawie książki Zygmunta Kupniewskiego pt. *Warszawskie Nowe Bródno 1940 wydobyte z mgły zapomnienia*,
- odznaczenie sztandaru Oddziału Bródno TPW przez Główny Zarząd Społecznej Rady Komatanckiej za działalność na rzecz kombatantów dzielnicy Targówek (w trakcie uroczystości w siedzibie Urzędu Dzielnicy Targówek z okazji 72. rocznicy wybuchu drugiej wojny światowej i Dnia Weterana),
- prelekcja na temat historii Targówka, przygotowana przez prezes Reginę Głuchowską na podstawie albumu *Warszawskie Nowe Bródno 1940 wydobyte z mgły zapomnienia*, autorstwa Zygmunta Kupniewskiego, wygłoszona dla 20-osobowej grupy pracowników i rodziców przedszkolaków z przedszkola nr 115 (ul. Suwalska),
- przekazano do druku nowe opracowanie Reginy Głuchowskiej i Sebastiana Stranianka pt. „Historia Ochotniczej Straży Pożarnej na Nowym Bródnie w latach 1905-1944” (październik 2011, druk: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego),
- zorganizowano, przy współpracy Młodzieżowej Rady Dzielnicy Targówek, sympozjum „Targówka spotkania z historią – ludzie, miejsca, czas” połączone z prezentacją multimedialną oraz konkursem historycznym dla szkół średnich (listopad 2011),
- przekazano do Urzędu Dzielnicy Targówek (do druku) opracowanie pt. „Zarys dziejów Bródna, Targówka i okolic w przekroju historycznym od X do XX wieku” autorstwa R. Głuchowskiej,
- wystąpienie 13 radnych z Młodzieżowej Rady Targówka do Koła Młodych Przyjaciół Bródna (podczas uroczystych obchodów 30-lecia Oddziału Bródno, maj 2012),
- zorganizowano koncerty pieśni patriotycznej z udziałem pięcioosobowego zespołu wokально-poetyckiego przy Oddziale Bródno pod kierunkiem R. Głuchowskiej (5 listopada 2012, w Ratuszu, dla kombatantów i klubów seniora; 28 listopada 2012, w Domu Kultury Zacisze dla sybiraków),
- przygotowano uroczysty koncert (29 stycznia 2013) w 10. rocznicę śmierci Ryszarda Szołwińskiego, założyciela Koła Miłośników Bródna.

ODDZIAŁ BYDGOSZCZ TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Oddział Bydgoszcz powstał w 2001 r. i działał aktywnie do grudnia 2005 r. Jego praca polegała przede wszystkim na prowadzeniu działalności wydawniczej. Członkowie oddziału opracowali i wydali drukiem kilkanaście publikacji, głównie albumów, poświęconych Warszawie (np. *Warszawa. 24 godziny z życia miasta*, Warszawa 2002; *Warszawa. Syrena – odwieczny symbol Warszawy*, Warszawa 2001).

ODDZIAŁ CENTRUM TPW

Charakterystyczną formą działalności Oddziału Centrum od początku jego istnienia, tj. od 14 lutego 1968 r., była praca z młodzieżą i dla młodzieży, zarówno w Warszawie, jak i na terenie dawnych kresów Rzeczypospolitej. Kierunek ten nadał oddziałowi Franciszek Leszek Klima (1904-1986), pomysłodawca organizowanych do dzisiaj kursów wiedzy o Warszawie. Po nim kursami opiekował się Wdowiak, a następnie (od 1978) Kazimierz Szczepański, prezes oddziału. On także, po nawiązaniu kontaktów w 1992 r. z ośrodkami polskimi na Ukrainie i Białorusi, był głównym orędownikiem pomocy dla tamtejszych polskich środowisk. W czasach jego prezesury wysyłano na Ukrainę książki i podręczniki, a także przyjmowano w Warszawie dzieci z tych środowisk.

Wielkie zasługi w dziele kształcenia dzieci i młodzieży położyła Janina Badecka, która prowadziła kursy wiedzy o Warszawie w latach 1979-1993. W okresie 1977-1994 współpracowała z nią, a następnie już samodzielnie działała w tym zakresie, Maria Czech (wieloletni prezes oddziału). Zajęcia na kursach prowadziła także Janina Korzańska, zasłużony pedagog, która współpracowała również w zakresie pomocy i wspierania polskich ośrodków na Ukrainie. Janina Korzańska współpracowała z kijowskimi stowarzyszeniami, m.in. Stowarzyszeniem Kulturalno-Oświatowym im. Adama Mickiewicza, Stowarzyszeniem „Zgoda” oraz z londyńskim Instytutem im. Piłsudskiego.

Współpraca na Wschodzie należała do znaczących punktów działalności towarzystwa, co znalazło odzwierciedlenie w protokołach. W sprawozdaniu za lata 1991-1996 prezes Kazimierz Szczepański napisał: „[...] W Kijowie powstało koło TPW – na razie 5-cio osobowe, we wrześniu rozrosło się do kilkunastu osób. Do koła TPW mają się zapisać członkowie chóru »Jaskółki«, który w grudniu ub. roku był w Zamku Królewskim na »Oplątku«”. W szeregach towarzystwa działał zresztą dyrektor polskiego liceum we Lwowie, organizacja pozyskała także dwóch członków w Moskwie.

„Członkowie koła TPW” – pisał Szczepański – „należą do zespołu, który opiekuje się polskim cmentarzem w Kijowie, w tym kwaterą żołnierzy polskich poległych w walkach z armią bolszewicką w 1920 roku (9, 10, 11 maja 1920). Na prośbę osób (komitetu) opiekujących się cmentarzem legionistów (kwatery, na której spoczywają polegli polscy żołnierze), w warszawskich archiwach odnaleziono spis polskich żołnierzy poległych i pochowanych w Kijowie. Według uzyskanych informacji, w Kijowie na cmentarzu »legionistów« pochowanych było 114 żołnierzy, tyle też było krzyży; obecnie został jeden. [...] Sprawa otwarta i pilna – to pomoc Komitetowi opiekującemu się polskim cmentarzem w Kijowie (tylko wojskowym). W »Dzienniku Kijowskim« były informacje na temat opieki nad cmentarzem polskim w Kijowie”. Koło aktywnie współpracowało z dr. Tadeuszem Rudkowskim, który w latach 1994-1995 inwentaryzował z grupą studentów polski cmentarz w Żytomierzu, a w 1996 r. rozpoczął inwentaryzację cmentarza w Kijowie.

Od roku 1990 oddział nawiązał kontakty z Towarzystwem Polska-Ukraina, które od sześciu lat organizowało na Uniwersytecie Warszawskim roczne cykle wykładów na temat historii wschodnich sąsiadów Polski. Współpraca z tą organizacją zaowocowała nawiązaniem kontaktów z redakcją „Dziennika Kijowskiego”, Stowarzyszeniem Kulturalno-Oświatowym im. Adama Mickiewicza w Kijowie oraz ze Stowarzyszeniem Kulturalno-Narodowym „Zgoda” w Kijowie i wreszcie z Towarzystwem Ukraina-Polska. Przedstawiciele towarzystwa złożyli cztery wizyty w Kijowie (1993,

1994, 1995, 1996), odwiedzając wymienione organizacje, redakcję „Dziennika Kijowskiego”, a także polską ambasadę. 24 sierpnia 1996 r. prezes Szczepański, na zaproszenie Towarzystwa Ukraina-Polska, uczestniczył w Kijowie w uroczystościach poświęconych pięcioleciu niepodległej Ukrainy. Przekazane pozdrowienia opublikowano w „Dzienniku Kijowskim”.

Kazimierz Szczepański uważał, że „bezpośrednie towarzyskie spotkania pobudzają obie strony do aktywniejszej pracy na rzecz poznania i zbliżenia sąsiadujących narodów, a wiadomo, że »lichu nie śpi«!”. Oddział podejmował zatem gości ze Wschodu, i tak np. Taisija Jeremienko – członek oddziału – przyjechała z Kijowa, by na zaproszenie TPW wygłosić referat na temat: „Rola Józefa Piłsudskiego w zbliżeniu narodów polskiego i ukraińskiego” i wziąć udział w dwudniowej sesji zorganizowanej w Zamku Królewskim w Warszawie. Oddział przekazywał także w 1996 r. dary⁸⁴.

Trwałe miejsce w tradycji Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zajmują spotkania opłatkowe organizowane przez Oddział Centrum w Zamku Królewskim w Warszawie. Ich inicjatorem był prezes oddziału Kazimierz Szczepański, który w 1994 r., przy współdziałaniu ze Związkiem Piłsudczyków, zorganizował tę uroczystość po raz pierwszy. „Wśród zaproszonych gości” – pisał Szczepański – „na tradycyjnym polskim opłatku gościli: pani Jadwiga Jaraczewska, córka Marszałka; biskup dr gen. Zbigniew Kraszewski; kapelan Armii Krajowej Ojciec Rakoczy; ks. płk Tadeusz Uszyński; dyrektor zamku królewskiego prof. Andrzej Rottermund oraz wicedyrektor Zamku Danuta Łuniewicz. Przedstawiciele Zarządu Głównego TPW z prezesem Bogdanem Grzymałą-Siedleckim na czele; goście z Ukrainy Białorusi i Litwy, w tym studenci polonistyki i historii Uniwersytetu Warszawskiego; redaktor »Dziennika Kijowskiego« pan Stanisław Szalacki; pani Wiktoria Radik [...]”.

Wizytówką Oddziału Centrum TPW jest chór „Starówka”. Do jego repertuaru włączono nowe utwory: pieśni religijne, pasyjne, maryjne, poświęcone Janowi Pawłowi II. Do ciekawszych tematycznych koncertów należy zaliczyć: „Warszawa w pieśniach”, „Majowa Jutrzenka”, „Wolność szczególnie moc Narodu”, „Pieśni pasyjne i poświęcone Janowi Pawłowi II”. Chór zaprezentował swoje umiejętności wokalne, biorąc udział w kilku konkursach, m.in.: w Teatrze Kapitol (gdzie zdobył I miejsce za piosenkę *Jesienne mgły – etiuda E dur* F. Chopina, oraz Nagrodę Publiczności), w kościele w Ząbkach (za pieśni religijne zdobył III miejsce i dyplom), w Domu Kultury przy ulicy Obozowej (III miejsce). Ponadto chór koncertował w Domach Kultury (Rynek Starego Miasta 2, na Działdowskiej w Markach, „Polonia”, „Orion”) oraz w Domu Opieki Społecznej na Świętojerskiej. Ponadto zapewniał oprawę muzyczną w czasie mszy św. celebrowanych w klasztorze ojców Benedyktynów, w kaplicy Domu Pomocy Społecznej przy Hetmańskiej, w kościele w Markach pw. M.B. Loretańskiej, na Ratuszowej. Chór wystąpił także w Spółdzielni Mieszkaniowej (ul. Ogólna 1), w 30 LO Niepublicznym w ZDZ na Podwalu, na zamku królewskim (w Sali Wielkiego Skarbcza) na dorocznym spot-

⁸⁴ Według sprawozdania Towarzystwo przekazało na Ukrainę:

- słodycze wedlowskie na „gwiazdkę” oraz z okazji Święta 3 Maja, a także 7 kg słodyczy dla dzieci z Ukrainy przebywających na koloniach w Polsce,
- 100 zniczy na święto Wojska Polskiego w 1995 r. do zapalenia na Cmentarzu Legionistów w Kijowie,
- odzież (4 worki – ponad 200 sztuk różnych ubrań); przesyłkę tę przekazano autokarami przewożącymi do Polski, na wakacje, 150 polskich dzieci z Ukrainy,
- 3,2 mln karbowanów dla „Dziennika Kijowskiego” na druk książki o Stanisławie Szalackim („Dziennik Kijowski” 1996, nr 10),
- 50 dol. amerykańskich dla opiekunów Cmentarza Legionistów w Kijowie (wręczono je Wiktorii Radik),
- 20 dol. amerykańskich dla Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego im. A. Mickiewicza w Kijowie (wręczono je Anatolowi Romeyce),
- 2 mln karbowanów na opiekę nad polskim cmentarzem w Kijowie (wręczono je Wiktorii Radik).

kaniu opłatkowym środowisk niepodległościowych organizowanym wspólnie z TPW Oddział Centrum. Chór zaprezentował interesujący program w trakcie koncertu zorganizowanego w Domu Rzemiosł (Krakowskie Przedmieście 41) z okazji 15-lecia swojego istnienia. Występował również w czasie opłatka dla chórzystów i poetów, wykładu o kołędach wojskowych od XIX w. oraz w trakcie wernisazu Marianny Czech w Domu Kultury „Orion”.

Przy Oddziale Centrum TPW aktywna jest również „Grupa Poetów”. Podczas spotkań czytane są wiersze autorstwa członków TPW. Prowadzone są też konsultacje dotyczące pisania wierszy, organizowane są wieczory poetyckie dla przyjaciół. Wiersze „Grupy Poetów” deklamowane są podczas uroczystości i spotkań chóru „Starówka”.

ODDZIAŁ CZĘSTOCHOWA TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Nieistniejący już, historyczny oddział terenowy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy powstał w 1965 r. jako pierwszy zorganizowany poza stolicą. Inicjatorem jego powołania był red. W. Zembruski, nestor polskiego krajoznawstwa i najstarszy wówczas żyjący przewodnik po Warszawie. W Częstochowie istniało znaczne zapotrzebowanie na działalność takiego stowarzyszenia ze względu na dużą ilość warszawiaków, którzy osiedlili się w tym mieście po drugiej wojnie światowej⁸⁵. Oddział cieszył się sporym poparciem władz Częstochowy, a wiele spółdzielni częstochowskich od razu zapisało się w jego szeregi, jako członkowie wspierający.

Szczególnie aktywnie oddział działał na polu współpracy ze szkołami częstochowskimi, krzewiąc wiedzę o stolicy poprzez organizację prelekcji i wycieczek do Warszawy (w czasie których towarzystwo zapewniało uczestnikom opiekę i możliwość zwiedzania pałaców w Wilanowie i Łazienkach), a także prezentując wystawy o tematyce warszawistycznej.

W 1966 r. towarzystwo zorganizowało po raz pierwszy cykliczną imprezę pod hasłem „Wrzesień – Miesiąc Warszawy”, na którą złożyły się połączone ekspozycje pt. „Zamek Królewski w Warszawie”, „Warszawa w barwnych ilustracjach »Stolicy«” i „Trzy wieki książki o Warszawie” (ze zbiorów red. W. Zembruskiego). Wystawom towarzyszyły odczyty prelegentów warszawskich oraz koncerty stołecznego zespołu „Harfa” i częstochowskiej „Pochodni”. Rok później, w ramach kolejnego „Września”, zaprezentowano wystawę fotosów konkursowych „Stolicy” i CAF oraz ekspozycji z Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Muzeum Narodowego, Muzeum Wojska Polskiego i Łazienek Królewskich pt. „Warszawa wczoraj i dziś”. Wydarzeniu towarzyszyły koncerty warszawskiej „Lutni” i częstochowskiej Orkiestry Symfonicznej, a ponadto Festiwal Piosenki Warszawskiej, zorganizowany wspólnie z PSS „Jedność”, oraz spotkanie z redakcją „Stolicy”. Zorganizowano też odczyty poświęcone Warszawie we wrześniu 1939 r., a także problemowi zburzenia miasta w 1944 r. i jego odbudowy po wojnie⁸⁶. Do organizacji „Września” w 1968 r. włączył się Komitet Frontu Jedności Narodu⁸⁷.

⁸⁵ „Stolica” 1968, nr 23 podaje genezę powstania tego oddziału. Po upadku powstania warszawskiego, gdy Niemcy zaczęli wysiedlać i wywozić do obozów w Rzeszy ludność zburzonej stolicy, wagony przejeżdżały przez Częstochowę. Mieszkańcy tego miasta spontanicznie organizowali pomoc żywnościową i odzież dla więźniów, ułatwiali także ucieczki z transportu. Po kilku dniach, gdy Niemcy zaczęli wyrzucać z pociągów tysiące wysiedleńców, domy mieszkańców Częstochowy stały dla warszawiaków otworem – dzięki Zarządowi Miejskiemu, Komitetowi Pomocy Społecznej i wielu organizacjom nikt nie pozostał bez dachu nad głową. Część z nich nie powróciła już do swego miasta.

⁸⁶ „Stolica” 1967, nr 41.

⁸⁷ „Stolica” 1968, nr 23.

Od września 1972 r. oddział organizował, w pierwsze i ostatnie wtorki każdego miesiąca, w sali kinowej Muzeum Narodowego wieczory poświęcone patronom ulic i placów Warszawy. Rolę gospodarzy pełnili kolejno przedstawiciele 10 istniejących wówczas oddziałów terenowych TPW z Warszawy i jedenasty – z Częstochowy. Zainaugurowany cykl nosił nazwę „Związki kulturalne pomiędzy Warszawą a Częstochową”⁸⁸.

ODDZIAŁ GROCHÓW TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Intensywna w okresie II Rzeczypospolitej działalność Towarzystwa Przyjaciół Grochowa, istniejącego od 1916 r., całkowicie ustała w okresie drugiej wojny światowej. Jednak jego członkowie pomagali sobie wzajemnie, uczyli na tajnych kompletach (jak np. Tadeusz Ziemkiewicz) i brali udział w pracach konspiracyjnych. Po 1945 r. Towarzystwo Przyjaciół Grochowa nie wznowiło działalności. Dopiero po powołaniu do życia, 18 marca 1963 r., Towarzystwa Przyjaciół Warszawy grono nauczycieli skupionych w Komisji Historycznej przy dzielnicowym Kuratorium Oświaty Pragi Południe i Związku Nauczycielstwa Polskiego postanowiło utworzyć Oddział Grochów jako jednostkę organizacyjną Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Po dokonaniu formalności w ZG TPW, grochowski oddział TPW rozpoczął działalność ok. 1964 r.

Jednakże warunki i możliwości, w jakich przyszło realizować zadania statutowe towarzystwa na terenie dzielnicy Pragi Południe, były zupełnie inne niż w okresie przed 1939 r. Zasięg terytorialny działalności Oddziału Grochów był znacznie większy niż przed wojną. Obejmował on także miejscowości położone na terenie byłej gminy Wawer. Dlatego też w pierwszych kilkunastu latach prace grochowskiego oddziału towarzystwa skupiały się z jednej strony na pozyskiwaniu nowych członków, z drugiej na tworzeniu kół terenowych oddziału. Takie koła działały m.in. w Marysinie Wawerskim i Aninie. To ostatnie koło przekształciło się w 2004 r. w samodzielny Oddział Anin Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Pierwszą siedzibą Oddziału Grochów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, w latach 60. XX w., był lokal w Bibliotece Pedagogicznej przy ulicy Grochowskiej 302. Po zmodernizowaniu budynku szkoły przy Gocławskiej 4 i przystosowaniu go do potrzeb Biblioteki Pedagogicznej, przeniesiono tam również oddział grochowski TPW, który uzyskał samodzielne pomieszczenie, a dzięki życzliwości dyrekcji biblioteki nie partycypował w kosztach utrzymania lokalu. Po remoncie biblioteki w końcu lat 90. XX w. siedziba oddziału została przeniesiona do gmachu szkoły przy ulicy Kołbińskiej 1, a w połowie 2012 r. do budynku szkoły przy Międzyborskiej.

Założycielem i pierwszym prezesem Oddziału Grochów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy była Zofia Czajowa, nauczyciel geografii. Kolejnym prezesem był księgarz i wydawca Jan Gebethner. Po nim ponad 20 lat funkcję prezesa oddziału pełnił Henryk Wierchowski, historyk, zasłużony zarówno dla szkolnictwa w Aninie i Grochowie, jak i dla Oddziału Grochów TPW, autor

Jan Berger (z lewej) i Henryk Wierchowski przy Sztandarze Towarzystwa Przyjaciół Grochowa, 1993

⁸⁸ „Stolica” 1973, nr 4.

m.in. monografii o Aninie i Wawrze oraz wielu innych prac historycznych dotyczących Pragi Południe. Po śmierci Wierzchowskiego prezesem oddziału został Edward Małecki, wcześniej burmistrz Pragi Południe. Obecnie już kolejną kadencję funkcję tę pełni Halina Boratyńska, także wywodząca się z kręgów administracji samorządowej Warszawy.

Oddział Grochów TPW podejmował prace z własnej inicjatywy albo angażował się w zadania wykonywane także przez inne oddziały towarzystwa. W oddziale działały m. in. Komisje: Historyczna, Ochrony Zabytków, Młodzieżowa, Ukwiecania Balkonów (współorganizująca konkurs „Warszawa w kwiatach”). Oddział organizował wiele prelekcji, głównie o tematyce historycznej, na temat Grochowa, Anina, Wawra i innych osiedli, a także osób zasłużonych dla dzielnicy Pragi Południe i Warszawy. Prelekcje te były zwykle połączone z niewielkimi wystawami, pokazami przeźroczy i filmów.

Grochowski Oddział TPW opublikował w 1998 r. drugie wydanie przedwojennej książki Józefa Polińskiego pt. *Grochów przedmurze Warszawy w dawniejszej i niedawnej przeszłości*. Publikacja ta stanowi dla współczesnych mieszkańców cenne i w wielu kwestiach niezastąpione źródło wiedzy o historycznej przeszłości Pragi Południe. Trzeba także dodać, że w wyniku starań oddziału postawiono głaz z tablicą upamiętniającą dokonania Józefa Polińskiego (przy ulicy Szaserów, naprzeciwko Centralnego Szpitala Klinicznego MON), a sąsiedni teren parkowy nazwano jego imieniem.

Członkowie oddziału przygotowywali również wystawy poza swoim lokalem, głównie w Dzielnicowym Centrum Promocji Kultury Pragi Południe. Były to m.in. wystawy planszowe pokazujące fotografie najpiękniej ukwieconych balkonów na terenie dzielnicy. Towarzyszyły one ceremoniom wręczania dyplomów i wydawnictw albumowych laureatom tych akcji. Wypada również wspomnieć, że z okazji 400-lecia stołeczności Warszawy Jan Berger, autor wielu publikacji o prawobrzeżnej Warszawie, przygotował w gmachu Urzędu Dzielnicowego Pragi Południe przy Grochowskiej dużą wystawę pt. „Historia Pragi Południe”, pokazującą etapy historycznego rozwoju tej dzielnicy.

Oddział Grochów TPW organizował co roku dla młodzieży szkół podstawowych i ponadpodstawowych kursy wiedzy o Warszawie, połączone ze zdobywaniem przez nią odznak poszczególnych stopni „Młodego Przyjaciela Warszawy”.

Dzięki inicjatywie Oddziału Grochów TPW przy ulicy Stanisława Augusta odsłonięto 3 maja 1991 r. kamień pamiątkowy z umieszczoną na nim tablicą upamiętniającą króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, współtwórcę Konstytucji 3 maja (w 200. rocznicę jej uchwalenia). Również dzięki staraniom oddziału została umieszczona, w 1998 r., na pomniku budowy arterii wylotowej w kierunku wschodnim (pod nazwą: „Szosa Brzeska”), przy ul. Grochowskiej, odtworzona nowa tablica, z tekstem sprzed 1939 r., bowiem poprzednia, z nazwiskiem Stefana Starzyńskiego, zaginęła po drugiej wojnie światowej przy kolejnych restauracjach pomnika. O wszystkich ważniejszych pomnikach i zabytkach Pragi Południe obszerną publikację przygotował Feliks Waśkiewicz (*Okruchy historii... miejsca pamięci Pragi Południe*, Warszawa, 2008).

Dzisiaj, patrząc na bez mała 50 lat działań Oddziału Grochów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – które mogły być realizowane tylko dzięki życzliwości i finansowym dotacjom Urzędu Dzielnicy Pragi Południe – trzeba podkreślić, że oddział ten spełnił w życiu społeczności Grochowa i okolic niezmiernie ważną rolę, wnosząc duży wkład w upowszechnianie historii i tradycji dzielnicy grochowskiej.

ODDZIAŁ MOKOTÓW TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Oddział wywodzi się z Towarzystwa Przyjaciół Mokotowa, jednego z najstarszych stowarzyszeń przyjaciół dzielnic, powstałego już w 1915 r. Oddział Mokotów TPW formalnie powstał 30 czerwca 1966 r. i przetrwał, bez większych zmian, do połowy lat 90. XX w. Obecnie jego działalność została, niestety, zawieszona.

Aleksandra Kodurowa, ostatni prezes Oddziału Mokotów, w sprawozdaniu z 16 października 1996 r. pisała, że do 1991 r. Oddział prowadził określoną statutem działalność, korzystając ze współpracy z Muzeum X. Dunikowskiego w Królikarni. W gmachu muzeum odbywały się imprezy odczytowe i artystyczne o tematyce warszawskiej, pokazy filmowe, spotkania z literatami, poetami, historykami oraz comiesięczne koncerty kameralne (organizowane przez pedagoga Akademii Muzycznej p. Mirosława Dąbrowskiego), wystawy, zwiedzania ekspozycji w innych muzeach. Kursy wiedzy o Warszawie dla młodzieży szkół mokotowskich, prowadzone przez p.p. Lewicką, Tarczyńską, Gromadzką, odbywały się w sali odczytowej muzeum”.

Od 1992 r. (po zmianie kierownictwa muzeum) oddział stopniowo ograniczał swoją działalność. Muzeum przestało mu użyczać nieodpłatnie sal. Popularne kursy wiedzy o Warszawie, które w 1992 r. ukończyło 130, a w 1993 r. 156 uczniów, odbywały się w Młodzieżowym Domu Kultury (MDK) przy Puławskiej. „W połowie 1992 r. (10-17 czerwca)” – pisała Kodurowa – „muzeum zażądało opróżnienia zajmowanych przez TPW dwóch pokoi w Domku Administracyjnym (sekretariat i biblioteka), które zostały wynajęte firmie »Segopol«. Dla TPW przeznaczono część sali odczytowej, z jednym oknem, oddzielonej regałami od reszty pomieszczenia. Sala ta nie jest zamykana, a ponieważ znajduje się obok szatni, dostępna jest nie tylko dla personelu muzeum, ale również dla zwiedzających oraz dla uczestników licznych imprez i bankietów, jakie odbywają się w salach tej instytucji. Wymiar tej części pomieszczenia: ok. 10 m kw. W ciągu kilku dni byliśmy zmuszeni znaleźć instytucje, które przyjąłby chociaż część gromadzonych w ciągu ponad 20 lat zbiorów, udostępnianych naszym członkom, uczniom, studentom i historykom”. W tej sytuacji oddział zmuszony był wyzbyć się niemal wszystkich swoich zbiorów. Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego w Pruszkowie otrzymało roczniki czasopisma „Stolica” z lat 1946-1986, w sumie 103 pozycje, oraz 55 książek. Muzeum Historyczne m.st. Warszawy przejęło 631 fotogramów Warszawy (z okresu przed 1939 r., zniszczeń wojennych i odbudowy), 8 książek, 3 albumy, plan ikonograficzny Warszawy z 1779 r., a Archiwum Państwowe m.st. Warszawy 258 teczek wycinków prasowych o tematyce warszawskiej z lat 1970-1985, podzielonych na 17 działów tematycznych. W muzeum pozostała biblioteka varsavianów licząca 627 książek i 69 egzemplarzy czasopism i roczników – w większości zostały rozkradzione z otwartych regałów. Brak udogodnień, do których oddział był przyzwyczajony (własny lokal, możliwość korzystania z telefonu) sprawił, że członkowie zaczęli się wykruszać. „Wycofały się koła: Zyberk-Plater (tzw. Platerki), Lange, Werekiej, Generała Jakuba Jasińskiego. Pozostały koła: Tymińskiej, Wołowskiej, Popielewskiej-Roszkowskiej, Instytutu Robót Ręcznych im. Władysława Przanowskiego (PIRP). W czerwcu 1993 r. liczba członków wynosiła 527 osób”. Z członkostwa w TPW Mokotów rezygnację zgłosił także Instytut Robót Ręcznych im. Władysława Przanowskiego, który rozpoczął współpracę z Muzeum Woli. W roku 1994 oddział liczył 321 osób. Regularne zebrania odbywały koła: Tymińskiej i Wołowskiej. Zrzeszeni członkowie prowadzili kursy wiedzy o Warszawie, cieszące się zainteresowaniem nauczycieli szkół mokotowskich. Uroczyste rozdanie nagród w 1996 r. zorganizowano w Galerii Porczyńskich.

Jak długo Aleksandra Kodurowa kierowała muzeum, tak długo oddział miał siedzibę, telefon i inne udogodnienia. Prowadził szeroką działalność, szkolił młodzież, służył społeczeństwu. Po zmianie kierownictwa przychód z wynajęcia dwóch pomieszczeń były na tyle ważny dla nowego kierownictwa placówki (kultury), iż zdecydowało się ono – jak można sądzić, całkowicie świadomie – na stopniową likwidację działalności społecznikowskiej. Na brak bazy lokalowej nałożył się wiek mokotowskich działaczy, toteż każdy dodatkowy wysiłek był dla tych wspianiałych osób coraz trudniejszy do udźwignięcia. Oddział musiał, niestety, upaść.

ODDZIAŁ NAUCZYCIELSKI TOWARZYSTWA PRZYJACIOŁ WARSZAWY

Oddział Nauczycielski TPW powstał w 2011 r. w wyniku ewolucji działającej od 1969 r. Komisji Młodzieżowej, złożonej głównie z nauczycieli szkół warszawskich, która przede wszystkim zajmowała się prowadzeniem permanentnego pięcioletniego kursu wiedzy o Warszawie. Początkowo komisja działała w oddziałach dzielnicowych, z czasem – z inicjatywy Grażyny Żebrowskiej – powstało Mokotowskie Centrum Informacyjno-Koordynacyjne Kół Młodego Przyjaciela Warszawy, aby w 2011 r. przekształcić się w Oddział Nauczycielski TPW.

ODDZIAŁ OCHOTA TOWARZYSTWA PRZYJACIOŁ WARSZAWY

Oddział Ochota Towarzystwa Przyjaciół Warszawy powstał 7 grudnia 1966 r. Członkami założycielami byli przedstawiciele organizacji politycznych, społecznych, władz administracyjnych i pracownicy resortu kultury: Stanisław Bogacz, Sabina Dłutkowa, Tadeusz Duch, Stanisław Dorodziński, Joanna Grabiasowa, Jerzy Gromski, Andrzej Jamroz, Piotr Kijak, Waław Korzeniowski, Maria Krowacka, Sława Łabanowska, Witold Olszewski, Stefan Sitek, Henryk Rosenberg, Józef Thierry, Zofia Tyimińska, Kazimierz Urbanek, Maria Zalewska, Kazimierz Zelawski.

W skład pierwszego Zarządu Oddziału Ochota TPW (1966-1970) weszły następujące osoby: Józef Thierry – prezes, Maria Bystrzycka – wiceprezes, Kazimierz Urbanek – wiceprezes, Zofia Tyimińska – sekretarz, Janusz Kwiatkowski – zastępca sekretarza, Piotr Kijak – skarbnik oraz członkowie: Sabina Dłutkowa, Teofil Kubacki i Witold Olszewski.

Od początku swego istnienia oddział borykał się z trudnościami lokalowymi. Przez pierwszy rok działalności korzystał z lokalu Stronnictwa Demokratycznego. W 1968 r. pomieszczeń użyczył mu ZG TPW. Dopiero w 1969 r. uzyskał stabilizację na dłuższy czas – dzięki pomocy Wydziału Kultury Urzędu Dzielnicowego Dom Kultury przy ulicy Reja 9 udostępnił mu nieodpłatnie, w określone dni tygodnia, jedno ze swoich pomieszczeń. Usytuowanie miejsca zebrania członków zarządu w centrum Ochoty oraz możliwość ustalenia stałych dyżurów sekretariatu bardzo ułatwiły pracę oddziału. Niestety, w 1980 r. oddział zmuszony był opuścić udostępniony lokal i przenieść swój sekretariat do ciasnego lokalu Dyrekcji Biblioteki Publicznej Dzielnic Ochota przy Grójeckiej 81/87. Brak samodzielnego pomieszczenia bardzo komplikował całą działalność, a zwłaszcza organizację spotkań członków zarządu i poszczególnych komisji.

Poprawa nastąpiła dopiero w 1984 r., po udostępnieniu oddziałowi, w określone dni tygodnia, niewielkiego pokoju w nowo otwartym Ośrodku Kultury Ochoty (OKO) przy Grójeckiej 75. Od września 1991 r., z powodu remontu całego obiektu, znowu rozpoczął się stan tymczasowości, a od roku 1993, gdy OKO wymówił lokal, szafa z dokumentami TPW została przeniesiona do pomieszczenia Biblioteki dla Dzieci i Młodzieży Nr 5 przy Grójeckiej 81/87, gdzie raz w miesiącu

urzędowała Danuta Gawron, długoletni skarbnik oddziału. Brak własnego lokum zdeorganizował pracę oddziału. Dyrektor Biblioteki Publicznej udostępniała swój gabinet na zebrania członków zarządu, a miejsce na walne zebrania i większe imprezy zapewniał w salach Domu Kultury i klubów zawsze życzliwy nam Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Dzielnicego.

Najlepszą sytuację od początku swego istnienia, tj. od roku 1969, miała Komisja Młodzieżowa, która otrzymała swoją siedzibę w lokalu Biblioteki dla Dzieci i Młodzieży Nr 5. W jej czytelni odbywają się kursy wiedzy o Warszawie. Tu znalazła także swoje miejsce Biblioteka Varsavianów. Symbioza Biblioteki Publicznej z Komisją Młodzieżową zagwarantowała tej ostatniej znakomite warunki pracy.

Wśród członków zarządu Oddziału Ochota TPW od początku byli ludzie sprawdzeni w pracy społecznej, wybitni specjaliści, zasłużeni dla dzielnicy i miasta, mający powiązania z różnymi instytucjami i organizacjami z terenu Ochoty. Funkcję pierwszego prezesa pełnił przez kilka kadencji, aż do śmierci w 1980 r., doc. inż. Józef Thierry, znawca spraw warszawskich. Następnie, przez dwie kolejne kadencje, prezesem był inż. Tadeusz Piegat, dyrektor „Plasomatu” – zakładu będącego członkiem wspierającym. W roku 1988 prezesem została wybrana Alicja Koczyńska, dyrektor Biblioteki Publicznej dzielnicy Ochota i funkcję tę sprawowała przez kilka kolejnych kadencji. Wiceprezesami byli: dr Jerzy Gromski – pracownik Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Józef Wroniszewski – historyk, płk Bronisław Gawron – aktywny członek ZBOWiD, inż. Tadeusz Piegat oraz bibliotekarki: Sabina Dłutkowa, Alicja Koczyńska, Zofia Sujka.

Członkowie zarządu oddziału pracowali w poszczególnych komisjach. W skład **Komisji Historycznej** weszli historycy: Jerzy Gromski i Józef Wroniszewski – autorzy publikacji na temat dziejów Ochoty, Antoni Słomczyński – autor prac historycznych o Warszawie oraz Renata Zawadzka – nauczycielka historii. **Komisja Ogólnoorganizacyjna**, grupująca działaczy różnych środowisk, w roku 1980 wyłoniła podkomisje zajmujące się współpracą z: kołami środowiskowymi i zakładami, członkami wspierającymi, zespołem prelegentów oraz w zakresie działalności wydawniczej. Niestety, czas burzliwych przemian polityczno-ekonomicznych nie sprzyjał działalności oddziału. Nie udało się wznowić współpracy z członkami wspierającymi, a „mizéria” finansowa nie pozwoliła na prowadzenie działalności wydawniczej. **Komisja Imprezowo-Odczytowa** prowadzona była przez pracowników placówek kultury na terenie dzielnicy w osobach: Sabiny Dłutkowej i Zofii Sujki – bibliotekarek oraz Haliny Gąsiorowskiej – kierownika Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Dzielnicego. **Komisja Młodzieżowa**, istniejąca początkowo jako sekcja młodzieżowa, obejmowała swoją działalnością młodzież akademicką z ochockich domów studenckich. Od września 1969 r. komisja położyła główny nacisk na młodzież szkolną. Od początku prowadziła ją kierowniczką Biblioteki dla Dzieci i Młodzieży Nr 5, Sława Łabanowska. Od roku 1984 zaczęła aktywnie działać Komisja Konkursowa, której celem jest propagowanie i prowadzenie konkursu „Warszawa w kwiatach”.

Kontakt z władzami administracyjnymi Ochoty został nawiązany w okresie tworzenia się oddziału. Najbardziej owocna była współpraca z Wydziałem Kultury i Sztuki, który udostępniał TPW sale placówek kultury na różne formy jego działalności.

Na początku lat 70. pracownicy Wydziału Planowania i Architektury Urzędu Dzielnicy Ochota uczestniczyli wielokrotnie w spotkaniach i prelekcjach organizowanych w klubach studenckich Ochoty, a Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej fundował część nagród w konkursie „Warszawa w kwiatach”.

Bliski kontakt z instytucjami kultury stał się podstawą egzystencji oddziału. Duża grupa osób tworzących zarząd oddziału to bibliotekarze, a wśród nich przedstawiciele dyrekcji Biblioteki Publicznej Dzielnicy Ochota. Połączenie wiedzy zawodowej oraz pasji społecznikowskiej Sławy Łabanowskiej, kierowniczki Biblioteki dla Dzieci i Młodzieży nr 5, z możliwością wykorzystania lokalu bibliotecznego stworzyło doskonałe warunki do prowadzenia kursów wiedzy o Warszawie. W lokalach bibliecznych organizowano wspólnie wiele imprez związanych tematycznie z Warszawą.

Kontakty z placówkami oświatowymi Ochoty nawiązywano od początku istnienia oddziału. Od roku 1969 główny nacisk położono na współpracę ze szkołami podstawowymi, później średnimi, w związku z organizowaniem kursów wiedzy o Warszawie, a także prelekcji, imprez i wycieczek.

Współpraca z organizacjami politycznymi, społecznymi i stowarzyszeniami zaowocowała pozyskaniem grupy doskonałych prelegentów, np. byłych żołnierzy. W licznych klubach seniora prowadzone były prelekcje, spotkania i imprezy warszawskie. PTTK wspierało oddział prelegentami i przewodnikami wycieczek. Kilka pięknych wypraw zorganizowano dzięki współpracy z Polskim Towarzystwem Schronisk Młodzieżowych. Komisja Młodzieżowa starała się współpracować ze Związkiem Harcerstwa Polskiego, zapraszając harcerzy do udziału w uroczystościach i pomagając im w alertach warszawskich.

W latach 1968-1978 członkom Komisji Organizacyjnej udało się zainteresować działalnością TPW kierownictwo największych zakładów przemysłowych, spółdzielni rzemieślniczych i instytucji, zyskując w ten sposób członków wspierających, których liczba doszła do 34. Oprócz dość poważnych wpływów finansowych, oddział otrzymywał także świadczenia w postaci użyczenia autokarów na wycieczki. Towarzystwo w rewanżu organizowało prelekcje, spotkania oraz zapraszało na imprezy.

Współpraca z klubami osiedlowymi zaowocowała powstawaniem środowiskowych kół TPW. Najbardziej wyróżniły się: klub przy Żwirki i Wigury, w osiedlu przy ulicy Baleya, przy Słupeckiej, Klub Seniora przy PKPS w Alejach Jerozolimskich, Klub MPiK – Galeria 102. Członkowie klubów mogli poznawać dzieje Warszawy i poszczególnych jej dzielnic, najcenniejsze zabytki stolicy i sylwetki ludzi zasłużonych dla miasta dzięki cyklom prelekcji historyków, autorów książek o Warszawie, działaczy TPW i przewodnikom PTTK.

W latach 1971-1973 główną akcją mobilizującą wszystkich członków oddziału były niedzielne zbiórki na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. W tym okresie młodzież współpracująca z Oddziałem Ochota TPW sadziła drzewka w miejscu wypalanej przez nieostrożnych turystów części Puszczy Kampinoskiej. Co roku 8 września Oddział Ochota uczestniczył w obchodach przy symbolicznym grobie Stefana Starzyńskiego na Powązkach.

Komisja Historyczna na początku lat 70. XX w. zgromadziła dokumentację dotyczącą zabytków Ochoty. Był to rejestr zabytków i miejsc pamięci narodowej, pomników oraz tablic pamiątkowych.

W walce o ratowanie i zachowanie cennych obiektów budownictwa z okresu międzywojennego wyróżnił się ówczesny student Janusz Sujeci. Zabiegał on usilnie o zachowanie pierwotnej formy budynków przy ulicach Dorotowskiej 7 i Mochackiego 3 czy starej bramy przy Barskiej 5, będących dziełem znanych architektów, a zagrożonych oszpecceniem przez nadbudówki wykonywane nagminnie w latach 80. Starania te, poparte przez konserwatora zabytków, zakończyły się sukcesem.

ODDZIAŁ ORGANIZATORÓW RUCHU TURYSTYCZNEGO TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

5 maja 2008 r. odbyło się w kinoteatrze przy ulicy Markowskiej, na terenie dawnej fabryki wódek „Monopol” (później „Koneser”), z inicjatywy Elżbiety Zatorowskiej, spotkanie byłych uczestników kursów przewodnickich organizowanych przez biuro turystyczne „ATCo”. Celem spotkania było założenie koła lub klubu, skupiającego warszawskich przewodników turystycznych i miłośników miasta stołecznego Warszawy, a następnie włączenie tej grupy w struktury organizacyjne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Na spotkanie przybyło 14 osób, które stanowiły załóżkę przyszłego klubu. Wówczas też przyjęto nazwę „Klub Organizatorów Ruchu Turystycznego” (KORT). 6 maja 2008 r. ZG TPW przyjął formalnie koło w swoje struktury organizacyjne. W skład zarządu weszli: prezes KORT – Wiesława Kłosowska; wiceprezesi – Artur Stawicki, Paweł Kruk; sekretarz – Elżbieta Frankowska; skarbnik – Marianna Struzik. Do komisji rewizyjnej weszli: Krzysztof Kapłon, Eugenia Nikołajewa, Agnieszka Trepkowska.

Za ogólny program działań przyjęto: propagowanie i realizację aktywnej turystyki miejskiej (pieszej, autokarowej i rowerowej), nawiązanie współpracy z: Urzędem m.st. Warszawy oraz urzędami dzielnicowymi (Żoliborz, Śródmieście, Praga Północ i Południe, Ursynów), Stołecznym Biurem Turystyki (SBT), oddziałami wchodzącymi w skład TPW i innymi organizacjami pozarządowymi realizującymi zadania szeroko pojętej turystyki miejskiej oraz niektórymi Domami Kultury, a także uczestnictwo w późniejszych imprezach ogólnomiejskich (Rok Chopina, Rok Marii Skłodowskiej-Curie czy EURO 2012). Wiosną 2010 r. dokonano zmian w składzie zarządu: wiceprezesem została Maria Kamińska, zastępując Artura Sawickiego. Po rezygnacji Marianny Struzik z funkcji skarbnika stanowisko to objął Paweł Kruk, dotychczasowy wiceprezes.

W roku 2010 Eugenia Nikołajewa z KORT TPW znalazła się w składzie komisji konkursu „Warszawa w kwiatach”. Jej praca została bardzo pozytywnie oceniona przez przewodniczącą tej komisji.

Działalność przewodnicka KORT TPW zaczęła być dostrzegana przez inne organizacje. Z jego usług skorzystała Komisja Nadzoru Finansowego, gdy Warszawę odwiedzili laureaci Nagrody Nobla z dziedziny ekonomii (byli gośćmi prezesa Stanisława Kluzy), organizując im zwiedzanie stolicy z przewodnikiem. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy otrzymało podziękowanie za pracę przewodnika Agnieszki Trepkowskiej, członka TPW.

KORT TPW zostaje w 2012 r. przekształcony w Oddział Organizatorów Ruchu Turystycznego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, a Wiesława Kłosowska, ówczesna prezes KORT, nawiązała współpracę z Barbarą Tekieli, dyrektorem Stołecznego Biura Turystyki, dzięki czemu z okazji Świąta ulicy Żąbkowskiej oraz na kolejnych imprezach członkowie klubu mogli korzystać ze sto-

KORT – wycieczka na Cmentarzu Powązkowskim

isku tegoż biura, rozdając ulotki, a także prezentować dalsze plany. 29 lipca 2009 r. Stołeczne Biuro Turystyki otworzyło na Starówce Centrum Warszawskiej Informacji Turystycznej, w którym przewodnicy z klubu pełnili codzienne dyżury i zgodnie z zapotrzebowaniem, „z marszu”, oprowadzali osoby lub grupy zainteresowane zwiedzaniem Starego Miasta i jego okolic.

W związku z 200. rocznicą urodzin Fryderyka Chopina z inicjatywy SBT został otwarty warszawski Szlak Chopinowski. 15 grudnia 2009 r. przewodnicy KORT TPW mogli przejść tą trasą, czyli szlakiem ławeczek, które go wytyczały, wskazując miejsca w Warszawie związane z Chopinem oraz wysłuchać fragmentów jego kompozycji odtwarzanych z głośników umieszczonych w tychże ławeczkach, a następnie wyrazić swoją opinię na temat idei szlaku.

W 2010 r., w Roku Chopina, odbyło się 18 marca, z inicjatywy Wiesławy Kłosowskiej, inauguracyjne zwiedzanie Muzeum – Centrum Fryderyka Chopina, zlokalizowanego w Zamku Ostrogskich. W zwiedzaniu uczestniczyły nie tylko osoby zrzeszone w KORT, ale również członkowie ZG TPW oraz innych oddziałów TPW.

Maj to Święto Wisły, w którym KORT, wspólnie z SBT, przedstawił historię wykorzystania Wisły, przepraw (nie tylko mostowych) przez rzekę, a także zaprezentował legendy warszawskie związane z Warszawą i królową polskich rzek.

Wiedzę zdobytą podczas rejsu po Wiśle przewodnicy z KORT TPW podzielili się z warszawiakami podczas Dni Wisły (26-27 czerwca 2010) oraz w latach następnych.

W ocenie zarządu KORT praca szkoleniowo-informacyjna była niewystarczająca. Podjęto więc decyzję o rozpoczęciu z dniem 25 listopada 2010 r., w „Klubie pod Blachą” (plac Zamkowy 2 – dziedziniec pałacu pod Blachą), cyklu pogadanek pod roboczym hasłem „Przewodnicie Salony pod Blachą”. Dzięki staraniom prezesa uzyskano zgodę na cykliczne spotkania w „Klubie pod Blachą” w każdy ostatni czwartek miesiąca.

Cykl spotkań zainaugurowała Agnieszka Trepkowska prelekcją na temat „Legendarni mieszkańcy pałacu pod Blachą”. Głównym bohaterem pogadanki był bratanek ostatniego polskiego króla, Stanisława Augusta Poniatowskiego, książę Józef Poniatowski i jego otoczenie. Podobną tematykę poruszano jeszcze trzykrotnie, gdy mówiono o czasach Napoleona w pogadance „Karnawał z Napoleonem” oraz przedstawiając czasy po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, w prelekcji „Szalone lata dwudziestolecia – o najważniejszych zjawiskach dwudziestolecia, bez pomijania intymnych szczegółów życia artystów”. W swojej pogadance o „Astrei i Celadonie” Waldemar Prokop mówił o miłości Jana III Sobieskiego do Marysienki i tajemnicach królewskiej alkowy. O najmniejszej mniejszości etnicznej w Warszawie – polskich Karaimach opowiadał w „Klubie pod Blachą” Zdzisław Mikołaj Gigier, rozpoczynając cykl pogadanek o mniejszościach narodowych i etnicznych, które będą kontynuowane w przyszłości. Historia miasta to upływ czasu, a czas nierozzerwalnie wiąże się z zegarami, które go odmierzają. Gość jednego ze spotkań, Grażyna Twarowska, przedstawiła historię warszawskich zegarów. W szkoleniach wiele wagi przywiązywano również do prezentowania przeszłości i architektury miasta. „Śmiercionośny rozwój cywilizacji” to temat poświęcony dawnym, ginącym lub nieistniejącym już zawodom, jak np. piaskarzom, węglarzom, szatkownikom, pilarzom czy kuglarzom. To ludzie m.in. tych zawodów wpływali na atmosferę ulicy, tworzyli jej koloryt i klimat miasta. „Pejzaże dawnej Warszawy” to pierwsza z cyklu pogadanek o architekturze, o znanych i nieznanymi miejscach w Warszawie. Kontynuował ten temat zaproszony gość, Krzysztof Falkowski, który opowiadał o Tylmanie z Gameraen, Holendrze zakochanym w Warszawie, wpływającym na kształt i wygląd miasta swoimi

budowlami. Architektura ostatnich 30 lat, sylwetka jednego z najwspanialszych polskich architektów, tragicznie zmarłego Stefana Kuryłowicza, oraz piętno, jakie odcisnął na miejskiej architekturze dnia dzisiejszego, były tematem prelekcji Agnieszki Trepkowskiej i Marii Kamińskiej. Kolejny gość „Przewodnickich czwartków pod Blachą”, Barbara Kaniewska, mówiła o „unowocześnianiu” historycznych obiektów i ich otoczeniu. Pani Barbara jest konserwatorem dzieł sztuki, dziennikarką, członkiem Stowarzyszenia Dziennikarzy Podróżników „Globtroter” oraz wiceprezesem Stowarzyszenia Hoteli Historycznych w Polsce. Natomiast Elżbieta Zatorowska w trakcie jednej z prelekcji zaprezentowała secesję w architekturze, malarstwie, rzeźbie, sztuce użytkowej i modzie. O początkach powstania i rozwoju Warszawy z pasją opowiadał prof. dr hab. Lech Królikowski, prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i autor wielu książek o Warszawie, w tym najnowszej, pt. *Warszawa – dzieje fortyfikacji*.

Historię Pragi oraz jej problemy można było poznać dzięki prelekcji Pawła Kruka na temat „Praga wczoraj i dziś. Historia warszawskiego Montparnasse”. Transatlantycka Radiostacja Nadawcza w Babicach, słynna inwestycja okresu międzywojennego, przedstawiona przez Jerzego B. Raczkę stała się pretekstem do zaprezentowania nie tylko początków istnienia Polskiego Radia, ale też i rozwoju Boernerowa, osiedla na terenie jednej z dzielnic Warszawy – Bemowa. Jerzy Raczek jest emerytowanym pracownikiem Wojskowej Akademii Technicznej i autorem trzech książek związanych z Boernerowem.

W roku 2011 również, w powiązaniu z wystawą plenerową zorganizowaną przez Stołeczne Biuro Turystyki, odbyło się szkolenie pt. „Warszawa – miasto ludzi wolnych”. Tematyka związana była z warszawiakami działającymi w różnych czasach, dążącymi do wolności w czasach zaborów i okupacji oraz odbudowujących swoją stolicę ze zniszczeń wojennych.

Działalność przewodnicką KORT rozpoczął w roku 2009. Na wniosek Beaty Michalec, wówczas sekretarza Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, przeprowadzono w 2009 i 2010 r. cykl sześciu wycieczek po warszawskim Żoliborzu, najmniejszej dzielnicy Warszawy.

Rok Chopinowski (2010) był szczególnie ważny dla stolicy, bowiem Fryderyk Chopin jest bez wątpienia najbardziej znanym warszawiakiem. KORT aktywnie włączył się w obchody Roku Chopinowskiego i przygotował cykl tematycznych spacerów. Warszawska opowieść o życiu i dojrzeniu Fryderyka Chopina nie ograniczyła się tylko do Starego Miasta. Przewodnicy pokazali wszystkie najważniejsze miejsca związane z Fryderykiem Chopinem – miejsca, w których mieszkał (Pałac Saski, oficyna pałacu Kazimierzowskiego, oficyna pałacu Krasieńskich) lub bywał (wspomnienie kawiarni U Brzezińskiej), kształcił się (pałac Kazimierzowski, wspomnienie budynku Szkoły Głównej Muzyki, mieszkania nauczycieli W. Żywnego i J. Elsnera), koncertował (pałac Radziwiłłowski, kościół św. Trójcy) i przeżywał pierwsze miłosne uniesienia (Konserwatorium Warszawskie, kościół Wizytek), a wreszcie to, w którym znajduje się jego serce (kościół św. Krzyża). Spacerowały okazją do przypomnienia tradycji prowadzenia salonów oraz nurtów i upodobań muzycznych przedstawicieli arystokracji. Przy tej okazji nie zabrakło również opowieści o najważniejszych wydarzeniach historycznych i wpływowych osobistościach Warszawy XIX w. związanych z miejscami, przez które wiodła trasa spaceru. Wędrówkę po Warszawie szlakiem Chopina zakończono w parku Łazienkowskim, przed pomnikiem Fryderyka Chopina.

KORT TPW aktywnie włączył się do obchodów Roku Marii Skłodowskiej-Curie i Światowego Roku Chemii, przygotowując dwa szkolenia dla przewodników, nauczycieli i członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (5 marca w Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie na Freta 16; 8 marca w Sali Pa-

mięci w Towarzystwie Marii Skłodowskiej-Curie przy Wawelskiej 15) oraz bezpłatny spacer dla mieszkańców Warszawy „Staromiejskim szlakiem noblistki”, który odbył się 5 marca.

Zapraszając na spacer po warszawskich nekropoliach, członkowie KORT TPW prezentowali miejsca wiecznego spoczynku nie tylko warszawiaków z dziada pradziada, ale i ludzi, których do Polski, do Warszawy, przywiodły skomplikowane losy czy burzliwe dzieje nie tylko naszej historii. Pochowani na nich są przedstawiciele wielu narodowości: Polacy, Rosjanie, Ukraińcy, Białorusini, Gruzini, Niemcy, Cyganie, Żydzi. Różnorodność form architektonicznych pomników i kaplic sprawiła, że cmentarze stają się chronionymi prawnie zabytkami. Są pełne dzieł sztuki, jak Powązki czy rozległe, jak Cmentarz Bródnowski, są też i te mniejsze, ale równie interesujące. Warto je odwiedzić ze względu na związki z fascynującą, choć często tragiczną historią miasta. Cmentarz Żydowski ze względu na odmienną religię i tradycję jest z pewnością jednym z miejsc przyciągających uwagę mieszkańców stolicy. Znajdujące się tam nagrobki – maceby – stanowią jeden z najcenniejszych zabytków małej architektury nie tylko Warszawy, ale i kraju.

Organizatorzy ruchu turystycznego przygotowali wiele spacerów po stronie praskiej. Wiodły one przez dawne jurydyki, w tym przez Kamion, Skaryszew, Szmulowiznę. Pochylano głowy nad grobami bohaterów uczestników walk o niepodległość ojczyzny i miejscami pamięci związanymi z bohaterstwem Polaków w bitwie pod Olszynką Grochowską i Wawrem. Trasa wiodła przez stworzoną przez braci Melaków Aleję Chwały. Zwiedzano cerkiew prawosławną pw. św. Marii Magdaleny oraz już nieistniejące Wietnamskie Centrum Kulturalne *Thang Long* („Latający Smok”), z buddyjską świątynią (pagodą *Thien Viet*), kopią Pagody na Jednym Palu – symbolem Hanoi. Zwiedzano neogotycką katedrę pw. dwóch świętych – Floriana Męczennika i Michała Archanioła – oraz relikty Pragi żydowskiej (miejsce po synagodze, mykwę, Gmach Wychowawczy im. Bergsona, dawny budynek morgi) oraz Dom Weterana 1863 r. Te wszystkie spotkania były organizowane dla mieszkańców Warszawy.

W kręgu zainteresowań członków KORT TPW znalazły się również zabytki religijne. Wycieczkę „Nieznane szopki i kościoły, od kamedulskich eremów do św. Bonifacego i św. Witalisa” zorganizowano już na początku działalności, w styczniu 2009 r. Odkrywanie kościołów w szczególnych okresach – czy to świąt Bożego Narodzenia, czy Wielkiej Nocy – pozostaje niezapomnianym przeżyciem. W okresie tym oprócz piękna architektury i historii kościołów można poznać także i niektóre zwyczaje panujące w zakonach. W trakcie spaceru mieszkańcy Warszawy zwiedzili m.in. kościół Bernardynów na Czerniakowie z relikwiami św. Bonifacego. Kilkuwiekowe świątynie mieszczą w sobie dzieła sztuki, niejednokrotnie zaskakujące, jak przedstawienie ostatniej wieczerzy w kościele Franciszkanów, na którym uczniów Chrystusa przedstawiono w staropolskich strojach z XVIII w., czy obraz tańca śmierci w pomieszczeniach zakonu bernardynów.

KORT TPW organizował też spotkania o „lżejszym” charakterze, w parkach, m.in. Skaryszewskim, Ogrodzie Saskim... Na powitanie wiosny w 2011 r. zaproponowano wizytę u wizytek i karmelitów, a imieniny św. Józefa obchodzono na Krakowskim Przedmieściu. Zaś z okazji Dnia Kobiet członkowie klubu przygotowali, z inicjatywy burmistrza Śródmieścia, spacer po najstarszej części naszego miasta, poświęcony warszawskim syrenkom. Mieszkańcy miasta oglądali także pałac Krakowskiego Przedmieścia i zabudowę Nowego Świata, podziwiali dawne salony warszawskie. Spotkania te organizowane były wspólnie z Wydziałem Kultury Dzielnicy Śródmieście. Przygotowano też spacer „drogami śmierci”, którymi w 1943 r. podążali tysiące Żydów, idąc z warszawskiego getta na kolejową rampę załadowniczą, by odbyć swą ostatnią podróż do Treblinki, obozu zagłady.

ODDZIAŁ POWIŚLE TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Oddział Powiśle Towarzystwa Przyjaciół Warszawy powstał 6 listopada 1968 r., a 20 listopada 1968 r. został zalegalizowany przez Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Warszawa-Śródmieście. W chwili powstania liczył 101 członków.

1968-1999 (PREZESURA ZOFII WÓYCICKIEJ)

Pierwszym prezesem oddziału została jego założycielka, Zofia Wójcicka. Funkcję wiceprezesów pełnili: Alicja Lutostańska, Tadeusz Sarnecki i Józef Zduń, sekretarzem była Janina Bagińska, skarbnikiem Irena Szczygielska, a członkami zarządu Jerzy Gładysz i Stanisław Koziel. W składzie Komisji Rewizyjnej byli: Wanda Dąbrowska, Janina Piasecka, Tadeusz Gmurek, Antoni Kozłowski i Włodzimierz Krasuski.

Z czasem skład zarządu uległ zmianie i funkcję wiceprezesa pełnili także Bohdan Grzymała-Siedlecki oraz Anna Chybowska-Gorbatowska.

Oddział Powiśle TPW realizował cele towarzystwa zawarte w statucie, które ogólnie można określić jako szerzenie wiedzy o Warszawie, pogłębianie więzi między mieszkańcami, rozbudzanie wśród mieszkańców patriotyzmu lokalnego i warszawskiego oraz działalność wśród młodzieży. W tym celu powołano pięć Komisji: Imprezową, Ochrony Zieleni i Estetyki Miasta, Ochrony Zabytków i Rozwoju Miasta, Historyczną oraz Młodzieżową.

Działalność Komisji Imprezowej była ukierunkowana na organizowanie stałych cyklicznych imprez słowno-muzycznych (obejmujących zwykle prelekcję i krótki występ artystyczny), koncertów i wieczorów poetyckich poświęconych pamięci i twórczości kompozytorów i poetów polskich lub też o charakterze rocznicowym, spotkań z pisarzami, architektami i weteranami wojennymi, a także wycieczek do muzeów lub na koncerty.

Imprezy organizowane przez oddział odbywały się m.in. w Szkole Muzycznej II stopnia im. F. Chopina przy Bednarskiej, w sali Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” przy Spasowskiego (obecnie Smulikowskiego), w sali kinowej Muzeum Narodowego, w „Klubie przy Dobrej”, w Klubie „Panorama” przy Górnośląskiej, w Domu Dziennego Pobytu Rencistów przy Wybrzeżu Kościuszkowskim, w Komitecie Osiedlowym nr 15.

W latach 70. XX w. prezes Zofia Wójcicka nawiązała kontakt z dyrektorem generalnym Towarzystwa im. F. Chopina, Wiktorem Weinbaumem, i od tego czasu zaistniała możliwość wykorzystywania sali koncertowej w Zamku Ostrogskich, nawet kilkakrotnie w roku, na organizowane imprezy. Pierwszy koncert odbył się 3 grudnia 1975 r.

Bohdan Grzymała-Siedlecki, Zofia Wójcicka i Olgierd Dziekoński, ówczesny wiceprezydent Warszawy, 1993

Uroczystość nadania nadwiślańskiemu bulwarowi imienia Bohdana Grzymały-Siedleckiego

Każdego miesiąca przez kilkanaście lat imprezy te przyciągały publiczność do eleganckiej i stylowej sali koncertowej w Zamku Ostrogskich i stały się sztandarową imprezą Oddziału Powiśle Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W latach 90. XX w. zyskały oficjalną nazwę „Powiślańskie Wieczory na Zamku Ostrogskich”.

Imprezy okolicznościowe organizowano ku czci wielkich Polaków – bohaterów narodowych, pisarzy, poetów, muzyków i malarzy. Dużym powodzeniem mieszkańców cieszył się cykl prelekcji pt. „Patroni ulic i placów Warszawy”, a to z racji wspaniałych prelegentów, m.in. takich profesorów jak: Marian Marek Drozdowski, Andrzej Ajnenkiel, Aleksander Gieysztor, Andrzej Zahorski, Juliusz Wiktor Gomulicki.

W sumie odbyło się w tych latach 266 takich imprez.

Komisja Historyczna – przewodniczącym jej został dr Leo Hochberg, a od 1977 r. red. Andrzej Szomański. Komisja zajmowała się gromadzeniem i opracowywaniem materiałów historycznych dotyczących Powiśla. W składzie komisji były m.in.: Jadwiga Dackiewicz, Alicja Lutostańska i Tatiana Billewicz, które zebrały interesujące materiały o kilku obiektach Powiśla. Natomiast Leo Hochberg zorganizował w 1972 r. konkurs fotograficzny „Warszawskie Powiśle w obiektywie”. Pokłosiem tego konkursu była wystawa fotogramów w lokalu Warszawskiego Towarzystwa Fotograficznego (kwiecień 1973).

Komisja Młodzieżowa postawiła sobie za cel upowszechnianie wiedzy o Warszawie wśród młodzieży szkolnej oraz przygotowanie kandydatów do odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy. Najlepiej współpraca układała się z młodzieżą ze Szkoły Podstawowej im. S. Dubois (ul. Kruczkowskiego), gdzie nauczycielka historii (Ewa Liberek) przeprowadziła odpowiednie szkolenie. W tej szkole wykłady prowadzili także: red. Jan Majdecki (przewodniczący komisji), Jadwiga Dackiewicz, Alicja Lutostańska i Andrzej Szomański. Komisja ta zapoczątkował pracę z młodzieżą, a akcja ta nosi do dzisiaj nazwę: „Kursy wiedzy o Warszawie”.

Komisja Ochrony Zabytków i Rozwoju Miasta powstała w 1977 r., jednak działalność Oddziału Powiśle w tym kierunku zaznaczyła się już kilka lat wcześniej. Przewodniczącym został prof. dr Zdzisław Czeczot-Gawrak, a członkami: Tatiana Billewicz, Sabina Krzyżanowska i dr Jerzy Chodziński. Komisja prowadziła szeroką akcję interwencyjną, publikując w prasie artykuły czy też przesyłając pisma do odpowiednich władz odpowiedzialnych za stan urbanistyczny stolicy. Były to m.in. wnioski do ZG TPW w sprawie: podnoszenia wartości plastycznych w urbanistyce miasta, odbudowy zamku królewskiego, zabezpieczenia ruin Banku Polskiego przy Biełańskiej, uporządkowania lewego brzegu Wisły, postawienia w Warszawie pomników Bolesława Prusa i Stefana Starzyńskiego, właściwego zagospodarowania terenu pod wiaduktem mostu Poniatowskiego, zainstalowania windy lub wyciągu z ulicy Solec na wiadukt mostu Poniatowskiego, estetycznego rozwiązania ślepych ścian domów itp.

Komisją Zieleni i Estetyki kierowała prezes Zofia Wóycicka. Zadaniem komisji było rozciąganie opieki nad zielenią na Powiślu, troska o porządek i podnoszenie estetyki dzielnicy. W tym celu w 1971 r. Zofia Wóycicka przywróciła przedwojenny konkurs na najpiękniej ukwiecone balkony i zieleńce „Warszawa w kwiatach”, zapoczątkowany przez prezydenta Stefana Starzyńskiego. Przypomnijmy, że w konkursie tym, zorganizowanym w 1938 r., Zofia Wóycicka otrzymała wraz z Mirą Zimińską pierwszą nagrodę.

W trosce o estetykę miasta prezes Zofia Wóycicka nie ustawała w stałych i konsekwentnych naciskach na władze miasta, by reaktywować konkurs w skali ogólnowarszawskiej. Zainteresowała

tym konkursem ZG TPW i prezydenta Warszawy. Od 1984 r. konkurs, pod niezmiennie życzliwym patronatem Prezydenta m.st. Warszawy, objął także inne dzielnice miasta.

Ponadto komisja zorganizowała jeszcze jeden konkurs, na wyróżniających się gospodarzy domów („Estetyka wystaw sklepowych”) oraz konkurs „Kultura obsługi sklepowej”. Była to bardzo cenna inicjatywa, motywująca ludzi do podnoszenia wartości swojej pracy.

2000-2003 (PREZESURA ANNY CHYBOWSKIEJ-GORBATOWSKIEJ)

Po śmierci Zofii Wóycickiej prezesem oddziału została Anna Chybowska-Gorbatowska, dotychczasowa wiceprezes. Za jej prezesury nadal organizowano konkurs „Warszawa w kwiatach”. Osobami, które czynnie współpracowały w tej dziedzinie byli: Kazimierz Banasik, Anna Kliczkowska i Elżbieta Wolffgram. Znaczej pomocy we wszelkich pracach organizacyjnych udzielała nowa wiceprezes Anna Borowska.

Można stwierdzić, że była to jeszcze komfortowa sytuacja w funkcjonowaniu oddziału. Zaczęły się jednak problemy lokalowe, które nastąpiły wraz ze zmianami ustrojowymi w Warszawie. W latach 90. zaczęto naliczać czynsz za użytkowanie lokalu. I choć początkowo była to kwota do udźwignięcia, to już w latach następnych przerosła możliwości oddziału. Kontynuowano dzieło Zofii Wóycickiej w postaci organizacji imprez słowno-muzycznych. Odbyło się ich w sumie 38 w tych latach.

Zgodnie z kierunkami działalności merytorycznej, określonymi w trakcie walnego zebrania członków (grudzień 1990) i stosownie do statutu TPW, zarząd Oddziału Powiśle założył w swoich planach pracy rozszerzenie działań edukacyjno-wychowawczych wśród młodzieży szkolnej. W tym celu powołał **Komisję Współpracy z Młodzieżą**, pracującą pod kierunkiem wiceprezes Krystyny Sawickiej. Komisja ta działała w latach 2000-2003.

Rok 2000 był okresem nawiązywania kontaktów ze szkołami, poszukiwania sprzymierzeńców w tej pracy i opracowania programu działań. Zaczęto zapraszać uczniów i nauczycieli na „Powiślańskie Wieczory”, takie jak: „Gdy słuchasz Chopina na jazzowo”, „Jubileusz pięćdziesięciolecia Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza” czy „Malwy na Lewadach”.

W roku 2001 opracowano program szkoleń i wycieczek pieszych dla uczniów. Niestety, z przyczyn finansowych poprzestano tylko na rozpropagowaniu w szkołach śródmiejskich konkursu pt. „Syrenka – odwieczny symbol Warszawy”, organizowanego przez ZG TPW. Wzięło w nim udział 25 uczniów z dwóch szkół śródmiejskich.

Lepszy pod względem finansów i organizacji był rok 2002. Kolejna próba pozyskania dotacji z Wydziału Kultury Gminy Warszawa Centrum zakończyła się powodzeniem w postaci dofinansowania w wysokości 3 tys. zł, co pozwoliło ogłosić i przeprowadzić w szkołach konkurs „O czym mówią warszawskie pomniki” (wg scenariusza opracowanego przez Krystynę Sawicką i Elżbietę Wolffgram). Tematyka konkursu okazała się na tyle interesująca, że przystąpiło do niego na etapie szkolnym 12 szkół i ponad 200 uczniów. Eliminacje szkolne wyłoniły 120 uczestników, którzy nadesłali 55 prac literackich i plastycznych.

Pod koniec roku 2003 oddział objął patronatem honorowym międzyszkolny konkurs recytatorski oparty na twórczości K.K. Baczyńskiego, ogłoszony przez śródmiejskie gimnazjum jego imienia. Głównym organizatorem tego konkursu była Krystyna Sawicka, która już jako wiceprezes Oddziału Powiśle (od 2004) zorganizowała jego finał w Zamku Ostrogskich.

2004-2013 (PREZESURA ELŻBIETY WOLFFGRAM)

W dalszym ciągu kontynuowany jest konkurs „Warszawa w kwiatach”, który od 2010 r. ma nową nazwę („Warszawa w kwiatach i zieleni”), i organizowane są imprezy słowno-muzyczne. Powstały także nowe pola działalności w dziedzinie poznawania historii i architektury Powiśla („Powiślańskie spotkania pod chmurką”, opowieści o Warszawie dla najmłodszych w czasie spotkań „Z Misiem po Warszawie”, konkursy dla dzieci w szkołach i przedszkolach, utworzenie stałej ekspozycji pt. „Warszawski dziadek”, prowadzenie działalności wydawniczej oraz wiele innych inicjatyw).

Nieoceniony wkład pracy wniosła w ostatnich latach – obok Elżbiety Wolffgram – Anna Kliczkowska, bez której trudno byłoby realizować plany oddziału. Na jej umiejętnościach opiera się żmudna praca składania kwartalnika „Na Powiślu”, a także przygotowywanie materiałów reklamowych, ulotek itp.

Osobą, która od ośmiu lat troszczy się o księgowanie dokumentacji finansowej oddziału, jest Barbara Jaszczyńska. Obie panie to dwa ważne filary działalności prowadzonej przez ostatnie lata.

W roku 2008, gdy Oddział Powiśle uroczyście obchodził 40 lat swojej działalności, został przygotowany przez Aleksandrę Wolffgram metalowy pamiątkowy znaczek. Znaczek ten wraz z legitymacją przyznawany jest zasłużonym stażem członkom oraz tym osobom, które nie mają długiego stażu, ale wykazały się działalnością i znaczącą pracą na rzecz oddziału. Z okazji jubileuszu odbyła się impreza w Szkole Podstawowej Nr 34, podczas której najstarszy stażem członek i współzałożycielka oddziału Powiśle, Alicja Lutostańska, zdmuchnęła na symbolicznym torcie 40 świeczek.

KONKURS „WARSZAWA W KWIATACH”

Podsumowując wszystkie lata trwania konkursu, należy stwierdzić, że od 1971 r. oddział rozdał mieszkańcom Powiśla 2145 dyplomów i nagród za ukwiecanie balkonów, loggii i ogródków przydomowych. Od roku 1984, gdy zaczęto przyznawać nagrody ZG TPW, skierowaliśmy 256 wniosków dotyczących laureatów dorosłych oraz 14 dziecięcych – wszyscy oni otrzymali nagrody. Do Prezydenta m.st. Warszawy zgłoszono 162 obiekty dla osób dorosłych oraz 5 dla dzieci. Prezydent przyznał mieszkańcom Powiśla 20 nagród specjalnych za wieloletnie ukwiecanie dzielnicy.

Wyjątkowo uroczyście obchodziliśmy jubileusz tego konkursu w 2005 r., w 35. rocznicę rozpoczęcia akcji konkursowej na Powiślu. Wydany został także pamiątkowy folder ze szczegółowo opracowanymi tabelami obrazującymi jego przebieg i rozdane w trakcie jego trwania nagrody i dyplomy.

Od 2006 r. Oddział Powiśle zainicjował wyróżnianie dyplomem zespołów mieszkańców całego budynku za jego kwiatową dekorację. Dyplom ten otrzymał nazwę „Mister w Kwiatkach”.

Idea takiego wyróżnienia została wprowadzona w dalszych latach (od 2008) przez Prezydenta m.st. Warszawy i w związku z tym oddział nagrody te przestał przyznawać. W ostatnich latach (od ok. 2005 r.), w regulaminie konkursu zostały wprowadzone nowe zasady, wg których instytucjom, szkołom, przedszkolom czy spółdzielniom mieszkaniowym przyznaje się tylko „Listy gratulacyjne”. Formę tę wprowadził zarówno ZG TPW jak i prezydent Warszawy.

Od 2006 r. Oddział Powiśle otrzymał od ZG TPW 12 listów gratulacyjnych, a od Prezydenta m.st. Warszawy – 17.

W roku 2008, gdy ZG TPW obchodził 25-lecie organizowania konkursu na terenie całej Warszawy, ustanowiono dodatkową Nagrodę Jubileuszową, którą otrzymało osiem osób z Oddziału Powiśle. Od roku 2010 wprowadzono, z inicjatywy ZG TPW, jeszcze jeden rodzaj wyróżnienia o nazwie „Nagroda Warszawska”. Nagrodę tę otrzymywały osoby, które były już wielokrotnie nagradzane przez prezydenta stolicy.

Z okazji polskiej prezydencji w Radzie Unii Europejskiej (2011) Ministerstwo Spraw Zagranicznych włączyło się w propagowanie idei dekorowania Warszawy kwiatami oraz w organizację konkursu. Nagrodę Ministra Spraw Zagranicznych przyznano dwóm mieszkańcom Powiśla za ich dekoracje balkonów. W roku 2012, w którym Warszawa była miastem gospodarzem mistrzostw Europy w piłce nożnej, wprowadzono jeszcze jedną formę nagrody – nagrodę z hasłem „Warszawa miasto-gospodarz UEFA EURO 2012TM”, przyznaną przez Prezydenta m.st. Warszawy. Powiśle zdobyło cztery takie nagrody.

IMPREZY SŁOWNO-MUZYCZNE

Z myślą o warszawskiej publiczności oddział kontynuuje organizowanie spotkań słowno-muzycznych, podczas których przedstawiane są treści patriotyczne związane z historią stolicy i znanymi postaciami, a także fragmenty prozy i poezji. Imprezy prowadzą znani, profesjonalni prelegenci, a występują lubiani i cenieni artyści scen polskich.

Do końca 2006 r. znaczna część tych koncertów realizowana była w ramach cyklu „Powiślańskie wieczory na Zamku Ostrogskich”. Od 2007 r., z racji zmian personalnych i organizacyjnych, które zaszły w Towarzystwie im. Fryderyka Chopina, nie jest możliwe organizowanie imprez w Zamku Ostrogskich. Mamy jednak nadzieję, że w przyszłości będzie można powrócić do koncertów, które uzyskały już swoją tradycyjną nazwę.

Gdy spotkania w Zamku Ostrogskich z mieszkańcami Warszawy stały się nierealne, podjęliśmy decyzję w sprawie dalszej organizacji podobnych imprez, chociaż w nieco skromniejszych warunkach, czyli w lokalu szkoły. Był to właściwie powrót do początków imprez słowno-muzycznych organizowanych przez pierwsze lata funkcjonowania oddziału. Obecnie są one realizowane w cyklu „Powiślańskie spotkania...”, a potrzebne fundusze uzyskiwane są w drodze konkursów z Urzędu m.st. Warszawy Dzielnicy Śródmieście. Tylko na trzy imprezy, które odbyły się w 2008 r., zdobyliśmy fundusze z Urzędu Miasta st. Warszawy – i te były realizowane jako „Warszawskie wieczory na Powiślu”. W latach 2004–2012 Oddział Powiśle zorganizował 50 imprez słowno-muzycznych.

SPOTKANIA KAMERALNE

„Poetyckie Czwartki”

Przez ostatnie cztery lata w biurze oddziału odbywały się spotkania (średnio sześć rocznie) w ramach cyklu „Poetyckie czwartki”. Uczestniczyli w nich poeci prezentujący własną twórczość oraz miłośnicy poezji. Każdemu ze spotkań towarzyszyła inna tematyka: „Poeci z Powiśla”, „Wiosna i miłość”, „Konstytucja 3 maja i inne majowe”, „Dzień matki”, „Pożegnanie lata i powitanie jesieni”, „Listopadowe zamyślenia (Polski listopad)”, „Powstanie styczniowe. Wyzwolenie Warszawy”, „Wiosna. Kobieta. Mężczyzna”, „Poezja powstała z bólu”, „Zakazane piosenki. Powstanie warszawskie”, „Marii Konopnickiej – w setną rocznicę śmierci”, „Boże Narodzenie. Nowy Rok – poezje”. Spotkania te prowadziła z pasją Alicja Krysiak, która dbała również o ich oprawę muzyczną.

Spotkania dawnych wychowanek II Miejskiego Gimnazjum i Liceum Żeńskiego im. Jana Kochanowskiego przy ul. Rozbrat

Koło to zostało założone w latach 80. XX w., za prezesury Zofii Wóycickiej. Wtedy zgromadziło kilkadziesiąt dawnych uczennic nieistniejącego od wojny żeńskiego gimnazjum. Panie te z własnych środków ufundowały tablicę pamiątkową na gmachu swojej dawnej szkoły. Spotkania dawnych uczennic odbywały się w biurze oddziału raz w miesiącu i trwały do 2010 r. W trakcie spotkań wygłaszane były prelekcje. Plonem tych spotkań jest monografia szkoły, której kopię otrzymał Oddział Powiśle TPW.

„Powiślańskie Spotkania pod Chmurką”

W 2008 r. narodziła się myśl spotkań z mieszkańcami Warszawy na wolnym powietrzu. Tak powstał cykl „Powiślańskich spotkań pod chmurką”. Miały one na celu nie tylko przekazywanie wiedzy o Warszawie, ale też pokazanie uczestnikom, bezpłatnie, omawianych obiektów Powiśla, przybliżenie ich historii i architektury oraz dawnych zwyczajów mieszkańców, a także ciekawostek i anegdot z nimi związanych. Do końca 2012 r. odbyły się 33 takie spotkania.

Pilotowane przez przewodników warszawskich wycieczki zaczęły cieszyć się dużym zainteresowaniem odbiorców. Szkoda tylko, że w odróżnieniu od naszych, wycieczki te są odpłatne.

INNE IMPREZY

Teatr Muzyczny „Łazienki”

W rocznicę wybuchu powstania warszawskiego zaprosiliśmy na Powiśle Teatr Muzyczny „Łazienki”, którego założycielem, 50 lat temu, był Bohdan Grzymała-Siedlecki. Teatr ten wystawia często spektakle na wolnym powietrzu, np. w podwórkach kamienic. Z gościnnych miejsc, w których odbyły się przedstawienia (np. *Powstańcza Poczta*), wymienić należy podwórze przy alei 3 Maja 14 (2009 i 2011) oraz przy ulicy Bednarskiej 23 (2010). Były to wzruszające przeżycia zarówno dla mieszkańców kamienic, jak też dla przybyłych widzów. Spektakle reżyserował Władysław Terlecki, wychowanek Bohdana Grzymały-Siedleckiego. Kieruje on wielopokoleniowym zespołem aktorów w wieku od lat 5 do ponad 70.

„Obudźmy jej zamilkły śpiew”

To hasło towarzyszyło uroczystości otwarcia bulwaru Bohdana Grzymały-Siedleckiego (odcinek trasy rowerowo-piesznej między mostami Poniatowskiego i Śląsko-Dąbrowskim). Jest ono jednocześnie tytułem publikacji, której współautorem był Bohdan Grzymała-Siedlecki. Jej tematem jest postać Krystyny Kraheńskiej, której rysy posiada rzeźba warszawskiej Syreny. Publikacja ta stała się inspiracją do zrealizowania tego projektu. Pomysłodawcą i wykonawcą pomysłu – nadania imienia bulwarowi jak i też zorganizowania uroczystości był Oddział Powiśle TPW.

Święto ulicy Smulikowskiego

W ostatni dzień lata, 21 września 2008 r., Oddział Powiśle TPW przygotował imprezę integracyjną o charakterze kulturalno-rozrywkowym pt. „Święto ulicy Smulikowskiego”. Jednodniowa impreza skupiła ok. tysiąca warszawiaków, dorosłych i dzieci.

Burmistrz Marcin Rzońca, w asyście Elżbiety Wolffgram oraz Hanny Piaskowskiej – przedstawicielki Wspólnoty Mieszkaniowej, dokonał uroczystego otwarcia imprezy. Później w gmachu Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) odbyły się wykłady. Pierwszy, na temat historii zabudowań ZNP, wygłosił prof. Andrzej Rajkiewicz, w drugim dr Teresa Jaroszuk przybliżyła sylwetkę Juliana Smulikowskiego.

Na ulicy przygotowano mnóstwo atrakcji. Był plac zabaw dla dzieci. Byli harcerze, którzy zajmowali się dziećmi, ale też pełnili rolę w miejscach pamięci. Na jednym z balkonów koncertował kwartet smyczkowy, a w innej części ulicy grała m.in. Kapela Czerniakowska i Orkiestra z Chmielnej. Warszawski kataryniarz Piotr Bot witał uczestników imprezy od strony ulicy Dobrej, a Krzysztof Skarzyński zabawiał publiczność występem na szczudłach.

Podczas imprezy zaprezentowano kilka wystaw malarskich i fotograficznych. Jedną z ciekawszych była skromna wystawa Stanisława Kowalewskiego, prawnuka Wacława Deubela, udostępniona zwiedzającym przed kamienicą pod numerem drugim. Właściciel kamienicy, mimo złej aury, udostępnił zwiedzającym interesujące, oryginalne plany i projekty dotyczące rozbudowy ulicy Smulikowskiego, materiał ten zilustrowany był starymi, rodzinnymi fotografiami.

Ponadto Galeria Delfiny (założona przez Delfinę Krasicką w celu wspierania młodych artystów) zaprezentowała sztukę współczesną: malarstwo, tkaninę i rzeźbę oraz wystawę starej fotografii pt. „Nad Wisłą”. W bramie kamienicy przy Tamka 5 przygotowano wystawę prac Stanisława i Bogny Hiszpańskich. Prace swoje wystawiała także Joanna Kossuth, artystka malarka z Powiśla, zaś Ewa Kudłacik-Piasecka rysowała portrety gości. Takie było to nasze „Powiślańskie Święto ulicy Smulikowskiego”.

Festiwal „Powiślenia”

Wspomnieć wypada o udziale członków naszego oddziału w trzech kolejnych edycjach festiwalu „Powiślenia”, w którym uczestniczy zazwyczaj kilkadziesiąt podmiotów (kultura, sztuka, gastronomia i inne usługi) pragnących zwrócić uwagę mieszkańców Warszawy na atrakcyjność Powiśla.

W pierwszej edycji byliśmy czynnymi współorganizatorami tego przedsięwzięcia – wydaliśmy też numer specjalny naszego kwartalnika „Na Powiślu”. W kolejnych po prostu uczestniczymy, oferując beneficjentom np. spacer po Warszawie lub udostępnienie przez cały dzień gabinetu „Warszawskiego dziadka”. Dyżury podczas zwiedzania wystawy pełniła Anna Sankowska, córka Bohdana Grzymały-Siedleckiego.

INICJATYWY

Pomnik generała Stefana Roweckiego „Grotą”

Podczas zorganizowanego 21 października 2004 r. „Powiślańskiego wieczoru” TPW Oddział Powiśle podjął, w celu uczczenia generała dywizji Stefana Roweckiego „Grotą”, akcję zbiórki pieniędzy z przeznaczeniem na budowę poświęconego mu pomnika. Zebrano kwotę 253,44 zł, którą na zebraniu zarządu Oddziału Powiśle uzupełniono do 3 tys. zł. Pieniądze zostały przekazane 9 listopada 2004 r. na konto Komitetu Budowy Pomnika.

Plac Zofii Wóycickiej

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy jest orędownikiem ukwiecania stolicy i poprawy jej estetyki. Naszym ostatnim osiągnięciem jest zadbane placzyk przed szpitalem na Solcu, który został obsa-

dzony sezonowymi kwiatami i stał się miłym zakątkiem Powiśla. Placykowi temu nadano imię, na nasz wniosek, Zofii Wóycickiej, założycielki Oddziału Powiśle i jego prezesa przez 30 lat. Jej służą jest reaktywacja przedwojennego konkursu „Warszawa w kwiatach”.

Bulwar Bohdana Grzymały-Siedleckiego

Oddział Powiśle TPW wystąpił z wnioskiem o nadanie imienia Bohdana Grzymały-Siedleckiego (varsavianisty, wielkiego przyjaciela dzieci, wychowawcy młodzieży oraz „Złotoustego Przewodnika” PTTK) jednemu z nadwiślańskich bulwarów. Starania i determinacja członków Oddziału Powiśle zakończyły się sukcesem.

Bulwar na lewym brzegu Wisły, od mostu Poniatowskiego do mostu Śląsko-Dąbrowskiego, otrzymał imię Bohdana Grzymały-Siedleckiego. Znacznej pomocy przy realizacji tego zadania udzieliła radna m.st. Warszawy Mariola Rabczon.

Ceremonia otwarcia bulwaru odbyła się 23 października 2010 r. Wzięły w niej udział władze dzielnicy i miasta. Wszyscy uczestnicy uroczystości zgromadzili się pod pomnikiem Syreny, w miejscu najbardziej odpowiednim, związanym z Bohdanem Grzymałą-Siedleckim przez książkę, którą napisał wspólnie z Marią Marzeną Grochowską. Przygotowanie i przeprowadzenie uroczystości otwarcia bulwaru stało się możliwe dzięki pracy członków Oddziału Powiśle.

Skwer radiowej rodziny Matysiaków

W 2010 r., naszym staraniem, został tak nazwany skwer między ulicami Dobrą i Bednarską a Wybrzeżem Kościuszkowskim i zapleczem Szpitala Księżnej Anny Mazowieckiej (przy ulicy Karowej). Radiowa Rodzina Matysiaków od swoich początków była związana z życiem autentycznych mieszkańców Powiśla – ich radościami, problemami i wydarzeniami dnia codziennego.

Akcja powieści rozgrywa się przy ulicy Dobrej. Dzieje się tak od pierwszej emisji słuchowiska, czyli 15 grudnia 1956 r. Był to wystarczający powód dla Oddziału Powiśle, aby zachować pamięć o tak długim życiu słuchowiska i jego bohaterach.

Park Janiny Porazińskiej

Na wniosek Oddziału Powiśle TPW Rada m.st. Warszawy przyjęła uchwałę (15 grudnia 2010), na podstawie której tereny zielone warszawskiej dzielnicy Śródmieście (rejon Powiśla) otrzymały nazwę Parku Janiny Porazińskiej.

W roku 2010 minęło 40 lat od śmierci zasłużonej dla literatury dziecięcej pisarki. Janina Porazińska pozostawiła po sobie książki o nieprzemijających wartościach, pełne miłości do kraju rodzinnego, zwierząt i polskiej wsi.

Dlaczego na Powiślu? Przy ulicy Solec mieszkała przed drugą wojną światową. Pracowała też w redakcji, która mieściła się przy ulicy Smolnej. Była założycielką „Płomyczka”, którego redakcja miała swoją siedzibę po wojnie przy ulicy Smulikowskiego.

W parku stanęły figurki-rzeźby przedstawiające bohaterów utworów pióra Janiny Porazińskiej, a ich tytułami nazwano alejki. Wyborem nazw zajęły się dzieci z przedszkoli i szkół w trakcie ogłoszonego przez nas plebiscytu. Wpłynęło 88 propozycji, z których wybrano 8 nazw dla alejek.

Tablice pamiątkowe

30 września 2009 r. została uroczystie odsłonięta tablica ku czci Anny Marii Hinel, bohaterskiej harcerki zamordowanej przez hitlerowskiego okupanta za udział w tajnym nauczaniu. Tablica powstała z inicjatywy i staraniem Oddziału Powiśle TPW oraz dzięki pozytywnej ocenie tego projektu przez władze dzielnicy Praga Północ.

Staraniem Oddziału Powiśle w 2010 r. została umieszczona na domu ss. urszulanek przy ulicy Wiślanej tablica, która informuje o potocznie używanej nazwie „Szary Dom”, jego historii i znaczeniu działalności Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego dla miasta Warszawy. Tablica została zainstalowana w ramach Miejskiego Systemu Informacji. Tekst jest w języku polskim i angielskim.

INTERWENCJE

Dzięki naszej determinacji udało się przekonać władze samorządowe do zainteresowania się niszczącym zabytkiem, jakim jest słup transformatorowy – jedna z ostatnich pamiątek, jakie pozostały po elektryfikacji Warszawy. Słup transformatorowy typu „Kiosk” nr 66, stojący przy ulicy Karowej, wiosną 2012 r. został zabrany do renowacji i powróci na dawne miejsce. Stanie się tak dzięki działaniom m.in. Józefa Grabalskiego, członka Oddziału Powiśle i byłego pracownika elektrowni, Daniela Łągi, oraz radnego Dzielnicy Śródmieście.

WYDAWNICTWA

„Na Powiślu”

Oddział wydaje własne czasopismo („Na Powiślu”). Jest to systematycznie ukazujący się kwartalnik, w którym prezentujemy część swojej statutowej działalności, teksty wspomnieniowe, historię Warszawy, tematy związane ze współczesnym życiem Powiśla, poezję mieszkańców Powiśla oraz ważne wydarzenia z życia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Pierwszy numer został wydany w grudniu 2006 r. Początkowo kwartalnik nosił tytuł „Głos Oddziału Powiśle Towarzystwa Przyjaciół Warszawy” i redagowany był przez Elżbietę Wolffgram oraz Halinę Niemiec. Od numeru siódmego kwartalnik nosi tytuł „Na Powiślu”. Do końca 2012 r. przekazano czytelnikom 25 numerów kwartalnika oraz 3 numery specjalne.

„O Powiślu trochę więcej...”

Od 2008 r. redagujemy i wydajemy drukiem serię zeszytów „O Powiślu trochę więcej...”, w których prezentujemy sylwetki ludzi związanych z Powiślem w aspekcie historycznym i współczesnym. Dotychczas ukazało się sześć zeszytów.

NAGRODY I WYRÓŻNIENIA

Za całokształt działalności i oddaną pracę na rzecz Warszawy Oddział Powiśle otrzymał od Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w listopadzie 2008 r., Odznakę Honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”, a w roku 2010 Rada m.st. Warszawy w uznaniu zasług dla stolicy Rzeczypospolitej Polskiej przyznała mu nagrodę Miasta Stołecznego Warszawy. Oddział otrzymał wiele znaczących w treści listów gratulacyjnych, dyplomów i podziękowań, z których czerpaliśmy satysfakcję i determinację do dalszej pracy.

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ PRAGI – ODDZIAŁ PRASKI TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

1965-1994

Przedwojenne Towarzystwo Przyjaciół Pragi odrodziło się formalnie 21 maja 1965 r. jako Oddział Praga-Północ Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i działało do 1994 r. Kronika oddziału świadczy jednak, że jego członkowie podejmowali działania na rzecz swojej dzielnicy już przed reaktywacją. 29 kwietnia 1963 r., podczas zebrania Sekcji Historycznej Dzielniceowego Komitetu Frontu Jedności Narodu, zaaprobowano pomysł, aby powołać na Pradze oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Zebranie organizacyjne odbyło się 21 maja 1963 r. w Szkole Podstawowej Nr 73 przy ulicy Białostockiej 10/18. W zebraniu uczestniczyli: prof. Stanisław Lorentz, przewodniczący Dzielniceowej Rady Narodowej Pragi Północ, radni, a także wielu ówczesnych przedstawicieli władz. Kolejne zebranie członków Oddziału Praga-Północ TPW odbyło się 25 października 1963 r. w lokalu Biblioteki Publicznej przy ulicy Skoczylasa 9, który to lokal stał się formalną siedzibą oddziału. W zebraniu wzięło udział 50 osób, z których 14 wpisało się na listę członków założycieli. Tymczasowym prezesem oddziału został sędzia Antoni Jaraczewski. Starania Oddziału Praga Północ o sformalizowanie działalności zostały zakończone w grudniu 1963 r. Z początkiem 1964 r. oddział otrzymał część etatu (1/4) z przeznaczeniem dla sekretarza technicznego. Na pierwszym zebraniu sprawozdawczo-wyborczym (30 października 1964) wybrano władze oddziału w składzie: A. Jaraczewski – prezes, J. Krupiński – wiceprezes, J. Górski – skarbnik, J. Masłoń – sekretarz oraz członkowie: J. Englert, M. Ciesielska, W. Roszkowski. Od 18 marca 1970 do 2 czerwca 1974 r. prezesem Oddziału Praga-Północ był prof. Zdzisław Rajewski. Od 22 listopada 1974 do 25 listopada 1979 r. prezesem oddziału był doc. dr hab. Krzysztof Dąbrowski, dyrektor Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

W latach 80. XX w., podobnie jak wcześniej, organizowano liczne wycieczki (do Łazienek, Ogrodu Botanicznego, zamku królewskiego, Muzeum Narodowego, Muzeum Archeologicznego, grodziska na Bródnie, Muzeum Techniki itp.), spotkania i pogadanki. Tradycją stały się spotkania towarzyskie, wieczorki słowno-muzyczne i okolicznościowe, wyświetlane filmy dokumentalne. Na zebraniu w dniu 4 lutego 1981 r. wybrano nowego prezesa oddziału, którym został Jan Jaskanis – kolejny dyrektor Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Wprowadzenie stanu wojennego spowodowało zawieszenie działalności oddziału i zapoczątkowało powolny jego upadek. Równocześnie aktywizowała się działalność Koła Miłośników Bródna, z którego po latach powstał prężny oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

25 czerwca 1987 r. powołane zostało Koło Miłośników Targowego Wielkiego. Nie zachowała się żadna dokumentacja działalności tego koła. Można jedynie domniemywać, że z czasem przekształciło się ono w Koło Miłośników Targówka i Szmulek. Nie zachowały się żadne dokumenty dotyczące powołania władz czy prowadzonej działalności.

28 czerwca 1994 r. na zebraniu Oddziału Praga-Północ TPW, na które przybyło 20 osób, postanowiono oficjalnie rozwiązać Oddział Praga-Północ TPW.

1995-2013

Oddział praski TPW odrodził się w październiku 1995 r. W swojej działalności nawiązał przede wszystkim do tradycji przedwojennego Koła Prażan. Działacze praskiego stowarzyszenia kontes-

towali styl działania, strukturę i tematykę zainteresowań istniejącego w latach 1963-1994 Oddziału Praga-Północ TPW. Nie czuli się kontynuatorami działalności Oddziału Praga-Północ TPW ani pod względem programowym, ani organizacyjnym. Nowi ludzie skupieni wokół Agaty Rymkiewicz, w tym m.in.: Jacek Rymkiewicz, Maria Ciastek, Janina Newelska i Barbara Zdanowicz, zwołali zebranie założycielskie Towarzystwa Przyjaciół Pragi. Zebranie odbyło się 25 października 1995 r. w Galerii Praskiej, przy ulicy Okrzei 35. W zebraniu wzięło udział 56 członków założycieli. Wolą zebranych było, by towarzystwo działało jako samodzielne stowarzyszenie, jednak ze względów formalno-organizacyjnych ostatecznie uznano, iż w pierwszym okresie może to być oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Na posiedzeniu ZG TPW, 7 listopada 1995 r., praskie stowarzyszenie zostało formalnie powołane jako oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Przyjęto formalną nazwę: Towarzystwo Przyjaciół Pragi – Oddział Praski Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z siedzibą w Galerii Praskiej przy ulicy Okrzei 35, (03-715 Warszawa) oraz logo graficzne nawiązujące do najbardziej charakterystycznej budowli praskiej – kościoła św. Floriana.

Towarzystwo Przyjaciół Pragi za główne cele przyjęło:

- przywrócenie Pradze należnego jej miejsca w Warszawie, zmianę jej wizerunku i standardów życia mieszkańców przez realizację hasła: „Praga to też stolica”,
- rozbudzenie świadomości i patriotyzmu lokalnego wśród mieszkańców, krzewienie wiedzy o tradycji i historii Pragi przez realizację programu „Ocalić od zapomnienia”,
- propagowanie idei demokracji lokalnej przez nawiązanie ścisłej współpracy z władzami samorządowymi i organizacjami pozarządowymi na terenie dzielnicy oraz w gminie i mieście, zgodnie z zasadą: „Myśleć globalnie, działać lokalnie”.

Te trzy hasła stały się *credo* Towarzystwa Przyjaciół Pragi, któremu podporządkowano działania w następnych latach.

W jednym ze swoich sprawozdań Zarząd Towarzystwa Przyjaciół Pragi napisał m.in.: „Towarzystwo Przyjaciół Pragi od początku swojej działalności było bardzo nietypowym oddziałem TPW, działającym w sposób samodzielny i nowatorski. Pragniemy w dalszym ciągu zachować ten profil działania. Mamy wiele pomysłów nowych przedsięwzięć, wszystkie dotychczasowe pragniemy kontynuować [...]”.

Kolejne zmiany w oddziale zaszły 25 listopada 2008 r. podczas walnego zgromadzenia sprawozdawczo-wyborczego. Wybrano wówczas nowy zarząd w składzie: Jacek Wachowicz – prezes, Bogusław Homicki – wiceprezes, Andrzej Nowak – skarbnik oraz Mirosława Jakubowska, Jacek Domeradski i Maria Piątek – członkowie.

W nowej kadencji oddział najwięcej uwagi poświęcił pomocy potrzebującym. Organizowano, we współpracy ze sponsorami i PCK, paczki świąteczne dla rodzin znajdujących się w najtrudniejszej sytuacji materialnej. Oddział wspierał i uczestniczył w akcjach organizowanych przez Dom Pomocy Społecznej im. św. Brata Alberta przy ulicy Kawęczyńskiej 4b. Odpowiedział także na apel burmistrza Pragi Północ, który w maju 2010 r. poprosił o pomoc dla osób poszkodowanych w wyniku powodzi, która dotknęła wówczas port Praski i najbliższą okolicę.

W działalności charytatywnej i pomocowej uczestniczył bezpośrednio prezes Jacek Wachowicz, który własnymi siłami zrealizował (2012) renowację kapliczki na terenie kościoła Matki Boskiej z Lourdes przy ulicy Szwedzkiej. Należąca do prezesa firma bezpłatnie dokonała remontu siedziby ZG TPW przy placu Zamkowym, a prascy sponsorzy ufundowali szafę na sztandar TPW

z okazji jego 50-lecia. Darem Towarzystwa Przyjaciół Pragi dla TPW jest również wykonany przez Stanisława Hajduczenia gobelin z godłem Polski. Inne gobeliny tego samego autora oddział podarował w 2009 i 2011 r. prezydent Warszawy Hannie Gronkiewicz-Waltz.

Towarzystwo Przyjaciół Pragi prowadzi wiele innych akcji, m.in. akcję wydawniczą. Na własny koszt oddział wydał pracę Stefana Mierowskiego pt. *Wspomnienia praskie*. Ze środków zebranych wśród praskich sponsorów ukazała się w 2010 r. książka Bogusława Homickiego pt. *Kazimierz Lisiecki „Dziadek”*.

Każdego roku oddział aktywnie, i z sukcesami, uczestniczy w konkursie „Warszawa w kwiatkach”, a od 2009 r. bierze czynny udział w festiwalu: „Święto ulicy Żąbkowskiej”.

ODDZIAŁ SADYBA-WILANÓW TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Oddział Sadyba Towarzystwa Przyjaciół Warszawy powstał w 1966 r. Miejscowi działacze za początek swojej działalności uznają dzień 13 kwietnia 1966 r., w dokumentacji ZG TPW widnieją natomiast data 5 maja 1966 r.

W dniu założenia oddziału na Sadybie odbyło się plenarne zebranie istniejącej ówczynie Rady Osiedlowej, w skład której w większości wchodziłi przedstawiciele miejscowej inteligencji, głównie z pokolenia przedwojennego. Wśród nich znajdował się m.in. ppłk dypl. Julian Kulikowski, były zastępca komendanta Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej, ps. „Ryngraf”, w latach 1944-1956 więzień sowieckich łagrów na Syberii. Podpułkownik Kulikowski był najbardziej aktywną osobą na zebraniu założycielskim, toteż zebrani wybrali go pierwszym prezesem oddziału. Funkcję tę ppłk Kulikowski sprawował przez dwa lata (1966-1968). Do pierwszych władz Oddziału Sadyba TPW weszły także inne osoby, cieszące się powszechnym szacunkiem na Sadybie, m.in. Wanda Turowska – kierowniczka szkoły nr 115 na Sadybie, Ligia Sopoćko – nauczycielka historii w tej szkole oraz Tomasz Hardejewski – nauczyciel matematyki w szkole nr 103, również były więzień syberyjskich łagrów.

Działalność oddziału „jak każdej społecznej organizacji – opierała się na inwencji, energii i bezinteresownym poświęceniu grona ludzi, którzy w ówczesnych warunkach politycznych postanowili budzić zainteresowanie sprawami swego miasta i jego dziejów, mając na celu utrzymanie i pogłębienie miłości do ojczystego gniazda”.

Sadyba to specyficzna część Warszawy. Wynika to z faktu, iż jeszcze w latach 60. XX w. podstawą tego osiedla były budynki wznoszone tu od 1923 r. przez Wojskową Spółdzielnię Mieszkaniową „Sadyba”. Istniały tu bardzo silne więzi środowiskowe, które przejmowały także osoby dołączające do lokalnej społeczności w pierwszych dziesięcioleciach po drugiej wojnie światowej. Dlatego chyba tylko w tym osiedlu możliwa była sytuacja, że gdy Oddział Sadyba TPW nie miał swojej siedziby, to gościny udzieliło mu Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej „WARS”. Brak dużych zakładów pracy oraz elitarne, ale nieliczne środowisko Sadyby wymusiły, w celu utrzymania istnienia oddziału, konieczność wciągnięcia do pracy większej liczby członków. Sytuacja taka zaistniała w 1968 r., gdy władze oddziału zaproponowały pracownikom Muzeum Wilanowskiego i wilanowskim nauczycie-

Ppłk Julian Kulikowski, pierwszy prezes Oddziału Sadyba-Wilanów

lom włączenie się do prac TPW. Apel został przyjęty, a szczególną życzliwość wykazał w tym zakresie ówczesny dyrektor Muzeum Wilanowskiego dr Wojciech Fijałkowski. Oddział otrzymał możliwość organizowania spotkań członków zarządu w pomieszczeniach pałacowych oraz przygotowywania imprez w wyznaczonych dniach w salach pałacu (sale: Uczt króla Jana III, Biała). Działacze Oddziału Sadyba-Wilanów są przekonani, że życzliwość władz wilanowskiego muzeum umożliwiła nie tylko przetrwanie oddziału, ale bardzo znaczące rozszerzenie jego działalności. W latach 1968-2006 odbyło się w salach pałacu wilanowskiego ponad 100 imprez kulturalno-oświatowych, nawiązujących do różnych wydarzeń i wspomnień historycznych, zrealizowanych z udziałem artystów oraz zespołów muzycznych i śpiewaczy.

W opracowaniu zatytułowanym *40 lat działalności Oddziału Sadyba-Wilanów* (Warszawa 2006) autorzy następująco scharakteryzowali ten okres: „Patrząc wstecz na minione lata dostrzegamy, że rozwój oddziału nie dokonywał się równomiernie, że prężny na początku, wzbogacał i rozszerzał różnorodne formy działalności, osiągając rozkwit w latach siedemdziesiątych. Na ten okres przypada największa liczba imprez, kursów szkoleniowych dla młodzieży, największa liczba uzyskanych przez nią Odznak Młodego Przyjaciela Warszawy, najbardziej zróżnicowane formy pracy. W każdym miesiącu działo się coś znaczącego, coś, co świadczyło o dużej żywotności naszego stowarzyszenia. Dla przykładu posłużę się danymi z jubileuszowego roku 1977, kiedy Wilanów świętował trzechsetlecie pałacu. Otóż w roku tym wśród różnych prac zorganizowaliśmy 10 imprez artystycznych, w tym aż 5 koncertów muzycznych (częściowo wspólnie z dyrekcją muzeum), 2 koncerty poetyckie, 1 projekcję filmu, 1 dyskusję i 1 konkurs plastyczny zakończony wystawą najlepszych prac. Ponadto kilkakrotnie uczestniczyliśmy w imprezach organizowanych przez innych, jak np. w koncercie w Filharmonii Warszawskiej z okazji 33. rocznicy wyzwolenia Warszawy, w otwarciu i zwiedzaniu ekspozycji »Wilanowskich Zbiorów Artystycznych« w Oranżerii, w pokazie wspaniałego widowiska »Światło i dźwięk – Powrót do Wilanowa«, w którym wzięło udział ponad 200 członków TPW, w odsłonięciu kamienia w parku Wilanowskim, poświęconego pamięci ludzi zasłużonych dla Wilanowa Gerarda Ciołka i Jana Morawińskiego. Braliśmy czynny udział w przygotowaniu i obchodach jubileuszy pałacu (m.in. dyżury przy ekspozycji w Oranżerii) [...]”.

W związku z zamiarem budowy domów mieszkalnych na terenie przed Szkołą Podstawową Nr 115 na Sadybie, od strony ulicy Powsińskiej, wystąpiono do Wydziału Architektury Dzielnicy Mokotów o pozostawienie tego terenu wraz z istniejącym drzewostanem w stanie nienaruszonym. W wyniku tego wystąpienia budownictwo mieszkaniowe na tym terenie zostało wstrzymane.

Na uwagę zasługują również indywidualne osiągnięcia członków oddziału w zakresie pisarstwa, przedstawiającego wydarzenia z czasu drugiej wojny światowej i losy niektórych mieszkańców Sadyby i Wilanowa lub ludzi związanych z terenem działania oddziału w czasie tej wojny. Należą do nich biografie:

- śp. Władysława Lercha, dyrektora szkoły powszechnej w Zawadach, zamordowanego przez Niemców w roku 1940 w Palmirach, autorstwa kol. Jana Kazimierczaka;
- pierwszego prezesa Oddziału Sadyba-Wilanów TPW, śp. ppłk. Juliana Kulikowskiego, byłego zastępcy komendanta Okręgu Wileńskiego AK, autorstwa kol. Bożenny Niemierowskiej-Szczepańczyk, przewodniczącej Komisji Historycznej Oddziału;
- śp. Tomasza Haredejewskiego, byłego nauczyciela z ziemi siedleckiej, członka zarządu oddziału, autorstwa kol. Bożenny Niemierowskiej-Szczepańczyk, przewodniczącej Komisji Historycznej oddziału;

- zamordowanego w Katyniu śp. ks. płk. Kazimierza Suchcickiego, zastępcy biskupa polowego WP gen. Józefa Gawliny, opracowana przez kol. Bożennę Niemierowską-Szczepańczyk, która ponadto przekazała do Muzeum Katyńskiego książkę zawierającą tzw. listę katyńską otrzymaną z Londynu.

W swojej działalności zarząd oddziału współpracował z Biurem Planowania i Rozwoju Warszawy, Urzędem Dzielnicowym, a następnie Urzędem Dzielnicy-Gminy Warszawa-Mokotów, szkołami z Sadyby i Wilanowa (Zespół Szkół Zawodowych, Szkoła Podstawowa Nr 103 oraz Gimnazjum i Liceum w Wilanowie).

Szczególnie doceniamy współpracę z muzeum w Wilanowie, jego pracownikami i dyrektorem, mgr Teresą Perkowską, która nadal udostępnia nieodpłatnie oddziałowi lokal na zebrania zarządu, sale na imprezy oraz kwiaty w zależności od potrzeb. Bez tej pomocy praca nasza byłaby bardzo utrudniona lub wręcz niemożliwa.

W następnych latach, już w XXI w., działalność Oddziału Sadyba-Wilanów przejawiała się przede wszystkim w corocznym udziale w konkursie „Warszawa w kwiatkach”, ale także w przygotowaniach do okolicznościowej wystawy „Miłośnicy Warszawy i ich dzieła, Sadyba-Wilanów 1916-2001”. Wystawa ta otwarta została 8 października 2001 r. w Szkole Podstawowej Nr 115 im. Wandy Turowskiej na Sadybie. Kilka miesięcy później, 25 kwietnia 2002 r., część eksponatów została przekazana do Muzeum Katyńskiego w Forcie Czerniakowskim. Pewna część eksponatów przygotowanych przez Oddział Sadyba-Wilanów prezentowana była w końcu 2002 r. na wystawie „Miłośnicy Warszawy i ich dzieła” w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, gdzie oddział otrzymał do dyspozycji jedną gablotę. Kolejne eksponaty oddział przygotował na wystawę „Czerniaków – Wilanów dawniej, wczoraj i dziś”, otwartą 1 marca 2003 r. w Oranżerii Muzeum Pałac w Wilanowie. Oddział przygotował 12 gablot z eksponatami związanymi z historią Czerniakowa i Wilanowa na przestrzeni czterech wieków (XVII-XX), a ponadto 9 plansz z dokumentacją fotograficzną Czerniakowa i Wilanowa. Autorem scenariusza i komisarzem wystawy była Bożenna Niemierowska-Szczepańczyk przy współudziale Zofii Gorzkowskiej. Oddział Sadyba-Wilanów, organizatora wystawy, reprezentowali: Leszek Barański, Barbara Waszak i Paweł Stajer. W organizację wystawy (przygotowanie gablot i plansz), w lutym 2003 r., zaangażowali się wszyscy członkowie zarządu oddziału wraz ze swoimi rodzinami. Do tych prac włączyli się również uczniowie ze Szkoły Podstawowej Nr 115, którzy – pracując pod kierunkiem nauczycielki zajęć plastycznych mgr Bożeny Łumińskiej – wykonali samodzielnie kilka plansz przedstawiających sceny walk z okresu powstania warszawskiego, stoczonych na terenie Sadyby pod dowództwem dr. Szczudełka – komendanta V Rejonu AK w Warszawie – tak jak to sobie wyobrażali. Zrobili także z kartonu sylwetkę pałacu w Wilanowie. Na otwarciu wystawy przybyło ok. 150 osób, natomiast zwiedziło ją ok. 1000. Po zamknięciu wystawy, w połowie kwietnia 2003 r., zaprezentowane zbiory przekazane zostały do Archiwum Państwowego m.st. Warszawy.

ODDZIAŁ SASKA KĘPA TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Pod koniec 1927 r. na zebraniu organizacyjnym mieszkańców Saskiej Kępy L. Koch wysunął projekt założenia Towarzystwa Przyjaciół Saskiej Kępy (TPSK). Poparło go niewiele osób, ale już po roku, w lutym 1928 r., ponad 40-osobowa grupa powołała do życia – w rozszerzonej formule – Towarzystwo Przyjaciół Saskiej Kępy, Goćlawia i Kamionka. W następnym roku zatwierdzono statut towarzystwa, a w 1930 r. na jego czele stanęli: Tadeusz Kraushner i Edmund Wolfram. Po-

cząwszy od kwietnia 1933 r. funkcję prezesa pełnił gen. Stanisław Burhardt-Bukacki. Dzięki energii i kompetencji działaczy Saska Kępa nabierała charakteru małego, urokliwego miasteczka z dynamicznie prowadzonymi inwestycjami (w latach 1926-1927 np. skanalizowano Saska Kępę), a pod koniec 1933 r. Towarzystwo Przyjaciół Saskiej Kępy informowało, w memoriale skierowanym do Stefana Starzyńskiego, że w obszarze jego działań jest 200 nieruchomości i ponad 100 projektów budowlanych, w związku z tym wnioskuje o podjęcie budowy przepompowni i głównego kanału wzdłuż obecnej alei Waszyngtona. W końcu 1936 r., odpowiadając na apel komisarza Warszawy Stefana Starzyńskiego, Towarzystwo Przyjaciół Saskiej Kępy wzięło udział w tzw. Świącie wiosny, którego odpowiednikiem po drugiej wojnie światowej stał się konkurs „Warszawa w kwiatach”.

W marcu 1963 r. powstało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i członkowie przedwojennego Towarzystwa Przyjaciół Saskiej Kępy włączyli się w struktury jego oddziałów dzielnicowych. Dopiero 14 lat później – w wyniku starań dawnych działaczy – władze wydały zgodę na legalizację działalności towarzystwa jako dwunastego Oddziału Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – Saska Kępa.

W 1977 r. (18 marca), na zebraniu organizacyjnym oddziału, wybrany został zarząd w następującym składzie: prezes M.M. Drozdowski, wiceprezes T. Burchacki; członkowie: J. Ciepłiński, S. Jellenta, A. Kempisty, M. Kuźmińska, K. Widerman, E. Zalewska, K. Kołodziejczyk.

Na wstępie głos zabrał prezes TPW prof. Stanisław Lorentz, mówiąc: „Przywiązujemy wielką wagę do tego oddziału, gdyż grupuje on potężny aktyw kulturalny Warszawy”. Referat programowy pt. „Saska Kępa w historii i współczesności” wygłosił prof. M.M. Drozdowski. Podkreślił, że jako historyk stawia na popularyzację, głównie wśród młodzieży, wiedzy o historii i ludziach Saskiej Kępy z przeszłości i współczesności. W szybkim tempie zorganizowano cykl odczytów historycznych m.in. o patronach ulic naszej dzielnicy, a także wybitnych artystach (np. Cybis, Kuźmiński, Styka, Sikora), żołnierzach (np. Kutrzeba, Górnicki, Kotawski) i uczonych (np. Hirszfeld czy Herbst). Uczczono pamięć bohaterów powstania warszawskiego, żołnierzy AK z Saskiej Kępy, w postaci tablicy w miejscowym kościele, podobnie jak pamięć obrońców Saskiej Kępy – żołnierzy 336. pułku piechoty.

Członek Towarzystwa Przyjaciół Saskiej Kępy, wybitny rzeźbiarz Alfons Karny, wykonał dla Liceum Bolesława Prusa piękne popiersie patrona, które następnie podarował temu liceum. Również z inicjatywy towarzystwa imię prof. Stanisława Herbsta otrzymała nowa księgarnia przy ulicy Egipskiej 7 na Saskiej Kępie. W uroczystości wzięli udział: prezes M.M. Drozdowski oraz m.in. profesorowie S. Lorentz, H. Samsonowicz, A. Zahorski, A. Wyczański i mieszkańcy Saskiej Kępy.

W celu upowszechnienia wiedzy o Saskiej Kępie z lat wojny i okupacji zorganizowano spotkania z uczestnikami walk podziemnej i powstania warszawskiego na Pradze, a w szczególności na terenie Saskiej Kępy. Wydarzenia i przebieg walk relacjonowali byli dowódcy oddziałów i jednostek powstańczych. Podobne spotkania odbyły się na temat wrześniowej obrony stolicy w 1939 r. Saskiej Kępy broniły oddziały 1. Pułku Piechoty Obrony Pragi i 336. pułku piechoty. Na ulicach stawiano barykady obsadzone przez stanowiska strzeleckie i działa. Ich bohaterstwo uczczono pamiątkowymi tablicami.

Wielkim sukcesem towarzystwa skończyła się batalia o zaliczenie starej Saskiej Kępy oraz parku im. I. Paderewskiego do obszaru zabytkowego, podlegającego przepisom ustawy o ochronie zabytków. Ogłoszono tę decyzję na uroczystości zorganizowanej w 350. rocznicę osadnictwa ho-

lenderskiego na Saskiej Kępie, w kwietniu 1978 r. Udało się także powołać społecznego konserwatora zabytków Saskiej Kępy (Krystyna Medalis), który odważnie i nieustępliwie walczył z architektami dzielnicy Praga Południe i Urzędu m.st. Warszawy o niewydawanie zezwoleń na budowę lub rozbudowę budynków, gdyż spowodowałyby to zaburzenie kubatury, architektury i ładu przestrzennego Saskiej Kępy.

W latach 1978-1979 medale „Zasłużony dla Saskiej Kępy”, wykonane przez prof. S. Sikorę, otrzymali m.in. prof. Stanisław Lorentz, Anna i Bohdan Lachertowie, prof. Jan Bogusławski, prof. Stanisław Sikora, Gerarda Mohuczy, Ignacy Kotnowski, Hanna Faryna-Paszkievicz – autorka prac o historii i architekturze Saskiej Kępy.

Podobnie, medalem „Saska Kępa swemu obrońcy” odznaczeni zostali m.in. dowódcy obrony Saskiej Kępy w 1939 r.: płk Stefan Kotowski, ppłk Walerian Wieleżyński, ppłk Stefan Jellenta, sierż. Lyne (jedyne ocalony lotnik z załogi brytyjskiego samolotu lecącego z pomocą powstańczej Warszawie, zestrzelonego nad terenem parku Paderewskiego).

W okresie 1979-1990 wykonano i zawieszono na terenie Saskiej Kępy kilkanaście tablic i pomników pamiątkowych.

W listopadzie 1991 r. M.M. Drozdowski zrezygnował z przewodniczenia towarzystwu. Na funkcję prezesa wybrana została wówczas dziennikarka Teresa Skupień. Pierwszym ważnym osiągnięciem nowego zarządu było uzyskanie (po raz pierwszy od 1977 r.), dzięki życzliwości proboszcza parafii przy ulicy Nobla 16, stałej siedziby towarzystwa. Od tej pory członkowie zarządu pełnili dyżury w każdą środę, w czasie których przyjmowali od mieszkańców skargi, informacje, prośby o interwencję i wreszcie też składki członkowskie.

Od początku kadencji działalność towarzystwa została ukierunkowana na współpracę z samorządem lokalnym, z władzami dzielnicy Praga Południe, dyrekcjami szkół z terenu Saskiej Kępy oraz z organizacjami pozarządowymi. Zaowocowało to wkrótce podjęciem, z sukcesem, wielu interwencji w Urzędzie Dzielnicy Praga Południe i Urzędzie m.st. Warszawy, w wyniku których w okresie 1992-2000 wykonane zostały m.in.: modernizacja i zmiana oświetlenia kilku ulic Saskiej Kępy (na tzw. pastorałki), remonty chodników (np. na Poselskiej). Oddział ostro protestował, wraz z samorządem Saskiej Kępy, w Wydziale Urbanistyki i Architektury Urzędu Dzielnicy wobec planów wzniesienia przy placu Przymierza budynku o wysokości i kubaturze znacznie przekraczającej istniejącą w tej części Saskiej Kępy zabudowę. Ostatecznie obiekt obniżono z planowanych piętnastu kondygnacji do ośmiu, choć powinno być ich tylko pięć.

W latach 1994-1996 współorganizowaliśmy z samorządem oryginalne i nowatorskie w formie wystawy, jak np. obrazów w oknach sklepów i domów pod nazwą „Ulica artystów” (przy ulicy Francuskiej), którym towarzyszyły różne imprezy. W 1997 r. w podobnej imprezie („Salony letnie”) uczestniczyły kawiarnie i restauracje, a w 1998 r. ulica Francuska stała się „Ulicą poezji”.

W lutym 1996 r. zarząd Towarzystwa Przyjaciół Saskiej Kępy we współpracy z Urzędem Dzielnicy Praga Południe zorganizował, w związku z obchodami 400-lecia stołeczności Warszawy, uroczystą sesję Rady Dzielnicy, o charakterze historycznym. 5 listopada tego samego roku i w ten sam sposób została zorganizowana Nadzwyczajna Sesja Rady Dzielnicy, poświęcona 80-leciu stołeczności Saskiej Kępy, Grochowa i Kamionka oraz Świętu Niepodległości. Referat na temat „Zarys dziejów Saskiej Kępy” wygłosił prof. M.M. Drozdowski.

Na uroczystym spotkaniu (maj 1997) mieszkańców z władzami dzielnicy i Warszawy, zorganizowanym z okazji 20-lecia „odwieszenia” działalności towarzystwa przez władze PRL, prze-

wodniczący Rady m.st. Warszawy Andrzej Szyszko, oceniając wysoko społeczną aktywność, wręczył Teresie Skupień i Wiesławie Kazikowskiej ustanowione przez Radę Miasta pamiątkowe medale „400-lecia Stołeczności Warszawy”.

W latach 2001-2003 TPSK położyło nacisk w swojej statutowej działalności na rozbudzenie wśród mieszkańców, zwłaszcza wśród młodzieży, zainteresowania nie tylko historią dzielnicy, ale też jej stanem obecnym i możliwościami rozwojowymi zgodnymi z ich oczekiwaniami i aspiracjami. W tym celu zarząd towarzystwa wykonał olbrzymią pracę – wyłącznie siłami społecznymi – zbadał opinię publiczną na temat najważniejszych problemów związanych z jakością życia i zamieszkiwania na Saskiej Kępie. Ponad 1,2 tys. osób otrzymało ankietę z pytaniami dotyczącymi oceny takich spraw, jak: bezpieczeństwo, ochrona zdrowia, budownictwo i architektura, komunikacja, kultura, handel, usługi i rekreacja. Wyniki ankiety zostały opracowane i skomentowane przez profesjonalistów: Huberta Tuszyńskiego (OBOP „Pentor”) i socjologa prof. Piotra Glińskiego (PAN). Utrwalone na płytach CD zostały przekazane władzom dzielnicy Pragi Południe i m.st. Warszawy jako materiał źródłowy do wykorzystania przy rozpatrywaniu spraw związanych z Saską Kępą, np. przy opracowywaniu planu przestrzennej zabudowy dzielnicy oraz (kontrowersyjnej!) koncepcji uczynienia z ulicy Francuskiej reprezentacyjnej alei całej Pragi Południe. Prof. P. Gliński oraz H. Tuszyński wysoko ocenili wybraną metodę i rzetelność sondażu. Stwierdzili także, że koszty analogicznego badania w wykonaniu profesjonalnego ośrodka wyniosłyby ok. 30-50 tys. zł.

Niewątpliwym sukcesem zarządu towarzystwa jest coroczna (od 1995) organizacja konkursu „Saska Kępa w kwiatach”. Zaczynaliśmy od 15 starannie ukwieconych balkonów. Saska Kępa powojenna w niczym nie przypominała dawnej, zadbanej, ukwieconej dzielnicy. Przestrzelone domy, zdewastowane chodniki, nieremontowane wille, zapuszczone ogródki – tak wyglądała Saska Kępa po obaleniu komunizmu, który ludzi stąd nie znośli (z wzajemnością). Dzięki energii i hasłu zarządu (*don't give up*), chodzeniu od domu do domu, zachęcaniu, perswazji i apelowi z roku na rok rosła liczba zgłoszeń do udziału w konkursie. Od 2008 r. liczba ta waha się w przedziale 250-300, zaś nagród przyznawanych laureatom – ponad 100. Mieszkańcy już rozumieją, że każdy piękny balkon, okno czy ogródek jest ozdobą nie tylko miejsca zamieszkania jego właściciela, ale całej okolicy czy ulicy. Przykładem może być przepiękny balkon Krystyny Gott z ulicy Francuskiej, dom Bożenny Dedy czy dziedziniec Spółdzielni Budowlano-Mieszkańcовой Pracowników Kultury oraz balkony mieszkańców tej spółdzielni. Trzeba jednak zauważyć, że dużą zachętą są także wartościowe nagrody zarządu towarzystwa, starannie wyszukiwane i przemyślane tak, aby nie tylko zachwyciły estetyką, ale też były prezentem przydatnym w każdym domu. Gala rozdania nagród nazywana jest „pierwszym Świętem Saskiej Kępy” i uczestniczy w niej ok.150 mieszkańców, a także władze dzielnicy, posłowie, radni, prezesi i inni członkowie ZG TPW oraz prasa. Organizacją konkursu początkowo zajmowały się Ewa Trzebińska, Teresa Olejniczak i Teresa Skupień. W następnych latach (do 2009) Teresa Olejniczak i Teresa Skupień; od 2010 do 2012 r.: Teresa Skupień, Krystyna Gott, Małgorzata Rynkiewicz, Jadwiga Stępień, Mirosława Monikowska.

Następnym znaczącym przedsięwzięciem Towarzystwa Przyjaciół Saskiej Kępy, bardzo czasochłonnym, była współorganizacja, z Urzędem Dzielnicy i Centrum Promocji Kultury Pragi Południe, „drugiego” Święta Saskiej Kępy. Odbyło się ono po raz pierwszy w maju 2006 r., a od tego momentu już co roku przez następne siedem lat. To wielka impreza uliczna, w której uczestniczy ok.100 tys. osób zjeżdżających na Saską Kępę z całej Warszawy, a nawet jej okolic. Ruch na

ulicy Francuskiej zostaje zatrzymany, zmieniają się trasy komunikacji autobusowej, cała logistyka skierowana jest na obsługę i bezpieczeństwo, ale także na dobrą zabawę takiej liczby ludzi.

Na czele powołanej przez burmistrza dzielnicy Rady Programowej stała przez kolejne dwa lata prezes Towarzystwa Przyjaciół Saskiej Kępy Teresa Skupień, która uczestniczy w jej pracach do dziś, podobnie jak jej następczyni Krystyna Gott. Do głównych zadań Rady Programowej należy: opiniowanie i konsultowanie programu artystycznego, ocena i wybór najlepszych propozycji artystycznych do realizacji w programie święta, koordynacja i czuwanie nad terminowym i prawidłowym przebiegiem prac organizacyjnych. Należy zauważyć, że w wyniku tych wszystkich starań podczas siedmiu minionych edycji święta nie wydarzył się żaden chuligański incydent czy jakkolwiek inny wybryk wymagający interwencji. Atmosfera i klimat Saskiej Kępy, życzliwość i uprzejmość stałych mieszkańców natychmiast udziela się przybyszom – co oceniane jest m.in. przez policję jako swego rodzaju fenomen.

Nadal też nie zapominamy o zasłużonych ludziach Saskiej Kępy. W latach 1992–2009 najaktywniejsi z nich otrzymali pamiątkowe medale „Zasłużony dla Saskiej Kępy” (m.in. M.M. Drodowski, T. Burchacki, T. Olejniczak, M. Czerwosz, T. Skupień, S. Ilkowski, ks. S. Rawski, M. Koraszewska, r. Kalkhoff, bp K. Romaniuk). Przykładem z ostatnich lat jest odsłonięcie dwóch tablic. W 2011 r. przy ulicy Lipskiej 15 zawieszono tablicę upamiętniającą bohaterską obronę tajnej drukarni „Wolność” (1944), zakończoną śmiercią jej obrońców. W następnym roku na domu przy ulicy Francuskiej 49 umieszczona została tablica utrwalająca pamięć pierwszego w historii zimowego wejścia polskich himalaistów na Mount Everest.

Zarząd TPSK w swojej działalności wychodzi z założenia, że społeczeństwo obywatelskie może powstać i działać tylko tam, gdzie ludzie widują się i kupują w tych samych sklepach i aptekach, potykają się o te same dziury w chodnikach itp., czyli tam, gdzie możliwa jest integracja mieszkańców i wspólna codzienność. Dlatego zawsze przyjmowaliśmy sprawy, z którymi zwracali się do zarządu ludzie, nawet jeśli wymagały one nieco rozszerzonej interpretacji zapisów statutu TPW. Tak było np. w przypadku Liceum im. A. Mickiewicza, którego dyrekcja wystąpiła do towarzystwa z prośbą o interwencję w sprawie zamiaru przeprowadzenia przez SPEC rur ciepłowniczych o dużej średnicy przez pięknie zadrzewiony i ukwiecony teren szkoły. Dzięki naszej energicznej interwencji rury poprowadzono pod jezdnią ulicy, omijając teren liceum. Inny przykład – w ciągu jednego dnia najemcy małych komunalnych lokali sklepowych otrzymali wypowiedzenie najmu, ponieważ w Urzędzie Dzielnicy zwyciężyła koncepcja przekształcenia ulicy Francuskiej w bulwar spacerowy, tylko z kawiarniami, galeriami sztuki itp. Oburzyło to nie tylko członków towarzystwa, ale całą społeczność Saskiej Kępy. Zarząd towarzystwa zorganizował spotkanie przedstawicieli odpowiednich władz miasta, dzielnicy i handlowców. W wyniku mediacji wypowiedzenia lokali zostały cofnięte, również w trybie natychmiastowym. Prezes Teresa Skupień otrzymała, wraz z pięknym koszem kwiatów list, w którym czytamy: „Pani Teresie Skupień serdeczne podziękowania za zaangażowanie, okazaną pomoc i serce – wdzięczni kupcy z ulicy Francuskiej”. Był to może mały, ale ważny krok w kierunku uświadomienia sobie, jaką wartością jest solidarność wspólnotowa, czyli lokalne społeczeństwo obywatelskie. Takich bardzo różnorodnych problemów do rozwiązania było i nadal jest naprawdę wiele. Ale takie jest życie ludzi, więc i Towarzystwa Przyjaciół Saskiej Kępy.

Anegdotyczna była też sprawa topornych słupków, które pracownicy służb miejskich postawili na ulicy Francuskiej. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i samorząd Saskiej Kępy zaprosiły na miejsce dwóch burmistrzów i radnych Pragi Półd. Gdy ich interwencja w ZDM została arogancko

odrzuciona, prezes interweniowała u prezydent Warszawy Hanny Gronkiewicz-Waltz. W rezultacie otrzymała zapewnienie, że słupki znikną tak szybko, jak się pojawiły.

Nieco niekonwencjonalna działalność towarzystwa została zauważona – w *Zeszytach Informacyjnym*, wydanym w związku z walnym zebraniem TPW w kwietniu 2008 r., możemy przeczytać wypowiedź prezesa TPW, Lecha Królikowskiego: „Oddział TWP znakomicie wrócił w miejscową społeczność i jest rzeczywistym jej reprezentantem. Postrzegany jest jako autentyczna, apolityczna organizacja mieszkańców, będąca ważnym elementem budowy społeczeństwa obywatelskiego [...]”.

W czerwcu 2012 r. – po siedmiu kadencjach, czyli 21 latach pełnienia funkcji prezesa towarzystwa – Teresa Skupień zgłosiła, na nadzwyczajnym walnym zebraniu, swoją rezygnację z przyczyn zdrowotnych. Do nowego zarządu weszli: Krystyna Gott – prezes, Tomasz Jackowski – wiceprezes, Wiktoria Jastrzębska – skarbnik, Katarzyna Kazimierowska – sekretarz. Teresie Skupień jednogłośnie nadano tytuł „Honorowego Prezesa Towarzystwa”. W okresie swojej działalności otrzymała ona m.in. Srebrny Krzyż Zasługi Prezydenta Rzeczypospolitej, Odznakę „Zasłużony Działacz Kultury” Ministra Kultury, Medal „400-lecia Stołeczności Warszawy” i Nagrodę Miasta Stołecznego Warszawy „W uznaniu zasług dla Stolicy Rzeczypospolitej Polskiej”.

Nowy zarząd, z prezes Krystyną Gott na czele, kontynuuje zadania określone statutem TPW. Już w tym roku rozpoczął współpracę przy organizacji cyklu „Polska Szkoła Mistrzów”, popularyzującego osiągnięcia i zasługi wybitnych ludzi Saskiej Kępy w formie widowisk słowno-muzycznych. Agnieszka Osiecka tak pisała w *Galerii Potworów* o Saskiej Kępie: „Ziemianie uciekli, oficerowie zginęli, podlotki odpłynęły do ciepłych krajów. Wciąż jednak zostało to Coś, co włoży się do dziś po starych ogródkach: odrobina dekadentckiego wdzięku, zapach kawy i pozbawiona ostentacji sympatia dla Starych Zasad”.

ODDZIAŁ STARE MIASTO TOWARZYSTWA PRZYJACIOŁ WARSZAWY

Oddział Stare Miasto Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (od 17 lutego 1964) jest kontynuacją powstałego w 1956 r. Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy⁸⁹. Jest więc najstarszym oddziałem terenowym TPW, albowiem kolejny (Zoliborz) powstał dopiero w maju 1965 r. Według niepisanej umowy działaczy towarzystwa Oddział Stare Miasto (wcześniej: Stare Miasto-Śródmieście) obejmuje swoim zasięgiem Stare i Nowe Miasto oraz Muranów. Lokal, który zajmuje przy ulicy Nowomiejskiej 5, był ongiś przydzielony przyjaciołom Starej Warszawy. Tworzy go część holu (ok. 44 m kw.) zabytkowej kamienicy. Czynsz opłacany jest ze składek i dotacji członkowskich. Oddział nie posiada osobowości prawnej.

W początkach działalności kartoteka towarzystwa obejmowała ok. 1,5 tys. członków zgromadzonych w różnych kołach. Z czasem ich liczba niestety zmniejszała się i obecnie oddział zrzesza ok. 200 członków. Przez jego struktury przewinęło się wielu wybitnych ludzi, wśród których należy wspomnieć poetę Władysława Broniewskiego; Krystynę Tubiańską – powstańca Warszawy, odznaczoną medalem „Sprawiedliwy wśród narodów świata”; Witolda Strausa – znanego w środowisku opieki nad zabytkami; prezesów zarządu oddziału: Józefa Hlebowicza, Kazimierza Grejma – architekta i rysownika, Jana Załęskiego i wielu innych.

⁸⁹ Zob. podrozdział: *Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy*.

KIERUNKI DZIAŁALNOŚCI ODDZIAŁU

Działalność Oddziału Stare Miasto można podzielić na kilka okresów, z których każdy wyróżniał się nieco innym profilem i kierunkiem aktywności:

- 1945-1956 – starania o utworzenie stowarzyszenia,
- 1956-1964 – utworzenie Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy,
- 1964-1976 – przyłączenie się do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

W lutym 1964 r. na walnym zebraniu członków Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy zgłoszono wniosek o włączeniu się w strukturę Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Sprawą zajmował się aktywnie Witold Kordowicz, prezes zarządu w latach 1963-1964, a później wiceprezes zarządu. Uchwałą ZG TPW z 4 maja 1964 r., po przekształceniu Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy, powołano Oddział Stare Miasto-Śródmieście Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Dalszą działalność oddział prowadził na podstawie statutu przyjętego dla całego stowarzyszenia. Przewodniczącym zarządu został wybrany Kazimierz Grejm. W okresie jego prezesury podejmowano wiele działań o charakterze edukacyjnym: organizowano prelekcje poświęcone historii Warszawy, ważne wydarzenia w życiu miasta i znanych ludzi. W dalszym ciągu trwała współpraca z instytucjami działającymi na rzecz ochrony zabytków, odbudowy obiektów zabytkowych, przede wszystkim zamku królewskiego. Istotną częścią działań była opieka nad miejscami pamięci. Na wniosek oddziału Obywatelski Komitet Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa objął patronatem miejsce przy ulicy Podwale 27, uświęcone śmiercią 150 osób.

1976-1990 – DZIAŁALNOŚĆ ODDZIAŁU STARE MIASTO (ODDZIELENIE OD ODDZIAŁU ŚRÓDMIEŚCIE)

W 1976 r. Oddział Stare Miasto-Śródmieście zmienił nazwę na Oddział Stare Miasto. Oddział Śródmieście skupił warszawskich przewodników, przejmując zadania organizacji akcji turystycznych ułatwiających poznawanie Warszawy i najbliższych okolic. Po rozdzieleniu prezesem zarządu Oddziału Stare Miasto został Władysław Kempfi.

W tym okresie powołano komisje do realizowania różnorodnych zadań. Komisja Ochrony Środowiska i Rozwoju Miasta np. zajmowała się estetyką, nazewnictwem ulic i placów, tablicami pamięci, planami rozwoju miasta, ochroną środowiska, skwerów i ogrodów. Działająca natomiast już wcześniej Komisja Ochrony Zabytków podejmowała inicjatywy ochrony i konserwacji obiektów zabytkowych.

Prace w Oddziale Stare Miasto organizowano także w ramach sekcji tematycznych. Sekcje historyczna i odczytowa zajmowały się wygłaszaniem prelekcji i odczytów, a sekcja turystyczna proponowała warszawiakom spacerować po mieście i okolicy. Sekcja klubowa organizowała „Staromiejskie podwieczorki”, w ramach których odbywały się spotkania z zasłużonymi dla miasta ludźmi.

W tym czasie podjęto już w Oddziale Stare Miasto inicjatywę budowy w Warszawie pomników Juliusza Słowackiego i Zygmunta Krasińskiego. W skład Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego weszły trzy osoby z oddziału: Henryk Zieliński, Jan Załęski, Maria Leska. Ufundowany został nawet medal Juliusza Słowackiego (finansowany głównie przez Zdzisława Szczęsnego – pilota, uczestnika bitw lotniczych), który przyznawano ludziom i instytucjom zasłużonym dla Warszawy.

W roku 1979 wiele zainteresowania i pracy poświęcono odbudowie zamku królewskiego. Utrzymywano kontakty z Obywatelskim Komitetem Odbudowy Zamku Królewskiego. Ukazał

się wtedy „Biuletyn”, wydawany przez Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego, który informował o postępie prac i kwotach wpływających na cele odbudowy.

Zorganizowano cykl prelekcji poświęconych bohaterom drugiej wojny światowej (np. podczas wieczoru poświęconego pamięci gen. Romana Abrahama, bohaterskiego dowódcy Wielkopolskiej Brygady Kawalerii, prelekcję wygłosił prezes zarządu Józef Kempfi), na które uczęszczał do siedziby Staromiejski Dom Kultury.

W roku 1980, po rezygnacji Józefa Kempfiego, przewodniczącym zarządu został ponownie Kazimierz Grejm, który pozostawił po sobie wiele pięknych, wykonanych z pietyzmem i szczegółami rysunków obiektów staromiejskich oraz opracowanie stanowiące zarys działalności towarzystwa.

W tym czasie oddział starał się o powrót na Rynek Starego Miasta pomnika Syrenki, rzeźby autorstwa warszawskiego rzeźbiarza Konstantego Hegla, który został postawiony na rynku staromiejskim w 1855 r. Uznano, że po 125 latach powinien on wrócić na pierwotnie wyznaczone miejsce, jednakże starania te przyniosły skutek dopiero w latach późniejszych.

W 1980 r. oddział przystąpił do współpracy z Komitetem Osiedlowym (14 września 1980) mającej na celu doprowadzenie do wpisania Starego Miasta na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Akt wpisania odbył się w Paryżu na IV Sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa. Członkowie oddziału są dumni, że mogą pochwalić się zasługą w tej sprawie.

Za prezesury Grejma prowadzono wiele kursów „Wiedzy o Warszawie” adresowanych do młodzieży szkół staromiejskich. Organizowano niedzielne wycieczki po Warszawie pod hasłem „Poznajemy najciekawsze fragmenty naszego miasta”.

Oddział wziął także udział w obchodach Dni Starówki, składając pod pomnikiem przy ulicy Kiłińskiego kwiaty w rocznicę wybuchu czołgu pułapki, podczas powstania warszawskiego (13 sierpnia).

Wielką aktywność w pracach oddziału w latach 1983-1990 wykazywał przewodniczący zarządu Józef Hlebowicz. Wydawany był „Biuletyn TPW Oddział Stare Miasto”. Sekcję prasową prowadziła Jolanta Kolczyńska. Oddział dysponuje artykułami dokumentującymi budowę pomnika Juliusza Słowackiego i rekonstrukcję metalowych, ozdobnych zniczy przy pomniku Adama Mickiewicza, co jest wielką zasługą Witolda Strausa.

1990-2013 – DALSZĄ DZIAŁALNOŚĆ STAROMIEJSKIEGO ODDZIAŁU TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Po 1990 r. Jan Załęski, przewodniczący zarządu oddziału, z wielkim zaangażowaniem zabiegał o utrzymanie jego wszystkich dotychczasowych kierunków działalności. W tych latach, wraz z Marią Leską – członkiem zarządu, czynnie uczestniczył w pracach Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego. W akcie erekcyjnym pomnika znajdują się nazwiska wielu członków oddziału, głównie Koła Krzemieńczan, najbardziej zaangażowanego w budowę pomnika.

W tym okresie oddział zaangażował się w konkurs „Warszawa w kwiatkach”. Prowadziły go Maria Leska, Julia Wyczółkowska, Barbara Zawodna oraz wiceprzewodnicząca i członek zarządu Irena Dębowska. W roku 2005, w ramach XXII powojennej ogólnowarszawskiej edycji konkursu, obchodziliśmy jubileusz dziesięciolecia konkursu (1996-2005), połączony z jubileuszem Dębowskiej.

Chlubną kartą oddziału jest współpraca z Komitetem Opieki nad Zabytkami. Sekcję ochrony zabytków prowadził Witold Straus. Oddział współpracował także ze Związkiem Powstańców Warszawy, którego przewodnicząca, Jolanta Kolczyńska, jest członkiem założycielem naszego towarzystwa.

Regułą jest, iż każdy oddział towarzystwa jest niepowtarzalny, ma swoją specyfikę i tym wyróżnia się spośród pozostałych. Cechą wyróżniającą Oddział Stare Miasto są koła wychowanków przedwojennych szkół warszawskich, a także koła skupiające inne charakterystyczne grupy mieszkańców stolicy. Są to tzw. koła środowiskowe, mające znaczną autonomię w ramach oddziału. Ze względu na taki, a nie inny charakter poszczególnych kół, skład osobowy oddziału jest pochodną tej cechy. W 1981 r. w dokumentacji oddziału odnotowano 1488 osób. W roku 1982 było ich 1187, a w roku 1995 już tylko 489. W 2005 r. oddział liczył 280 członków, których liczba nieustannie maleje. Spotykają się oni podczas kwartalnych zebrań plenarnych zwoływanych przez zarząd oddziału, na czele którego od lat stoi Krystyna Grzelak.

U podstaw koncepcji kół środowiskowych leżał zamiar uchronienia od zapomnienia tradycji warszawskich szkół średnich, które w czasach zaborów oraz w latach II Rzeczypospolitej były kuźnią polskiej inteligencji i wyróżniały Warszawę spośród wszystkich innych miast Polski. Cechą charakterystyczną przedwojennego szkolnictwa średniego ogólnokształcącego Warszawy była dominująca pozycja szkolnictwa prywatnego, które stanowiło prawie 82 proc. szkolnictwa tego typu w Warszawie oraz 10,8 proc. w Polsce. W tamtym okresie co siódma średnia szkoła ogólnokształcąca w Rzeczypospolitej znajdowała się w Warszawie, przy czym prywatne, średnie szkoły ogólnokształcące w stolicy stanowiły więcej niż jedną piątą prywatnych szkół tego typu w kraju, a jednocześnie szkoły te (prywatne) stanowiły 10,7 proc. wszystkich (795) szkół średnich ogólnokształcących w Polsce⁹⁰.

Z tej specyfiki Warszawy wynika poniekąd także specyfika Oddziału Stare Miasto, którego ambicją było zebranie możliwie największej liczby relacji i pamiątek związanych z warszawskim średnim szkolnictwem ogólnokształcącym. Oddział Stare Miasto Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, wspólnie z pracownikami Muzeum Historycznym m.st. Warszawy – Muzeum Woli, wiosną 1991 r. zorganizował w placówce przy ulicy Srebrnej 12 wystawę pt.: „Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918-1939”. Ekspozycja cieszyła się dużym zainteresowaniem i została przedłużona do końca sierpnia tegoż roku. Z okazji jej otwarcia wydany został także okolicznościowy katalog⁹¹. Wystawa, stworzona przez byłych uczniów, wniosła wiele cennych informacji o średnim szkolnictwie ogólnokształcącym w okresie międzywojennym, a przede wszystkim stała się impulsem do systematycznego gromadzenia pamiątek oraz spisywania własnych wspomnień przez ich współautorów. Karol Móraski, kurator Muzeum Woli, we wstępie do informatora napisał m.in.: „Stosowną pomocą służyły też aktualnie istniejące szkoły średnie, którym udało się przez okres wojny i trudnych czterdziestu lat ostatnich zachować dawną tożsamość i relikty wieloletniej tradycji. Ogłoszenia prasowe o organizowanej wystawie przyniosły także bogaty plon dokumentacyjny od dawnych wychowanków gimnazjów i liceów. Dzięki temu możliwym stało się zaprezentowanie bogatej panoramy średniego szkolnictwa Warszawy w latach II Rzeczypospolitej”.

Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, iż wystawa była rzeczywistą inspiracją do spisywania szkolnych wspomnień, z których część znalazła się później w zbiorach rękopiśmienniczych Biblioteki Narodowej. Zbieraniem i spisywaniem wspomnień z poszczególnych placówek zajęli się członkowie kół środowiskowych zgrupowani w Oddziale Stare Miasto Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Koła te prowadzą archiwizację wspomnień o osobach i zdarzeniach znaczących dla danej szkoły. Wiele z kół podjęło się opracowania monografii własnej szkoły. Inne ufundowały pamiątkowe tablice.

⁹⁰ M. Falski, *Atlas szkolnictwa średniego ogólnokształcącego*, Warszawa 1932, s. 11.

⁹¹ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918-1939*, Warszawa 1991.

Niezależnie od kilkunastu kół wychowanków przedwojennych warszawskich szkół średnich ogólnokształcących w Oddziale Stare Miasto znalazły się także m.in.: Koło Adwokatów Warszawskich, Koło Krzemieńczan, Koło Lekarzy, Koło Lublinian, Koło „Mazowsze”, Koło PKP Grodzisk, Koło Płocczan, Koło Siedlczan, Koło Szarych Szeregów Zgrupowania „Łoza”, Koło Woldenberczyków. Spośród wymienionych kół środowiskowych szczególną aktywnością wyróżniało się Koło Krzemieńczan wywodzące się z pedagogów i wychowanków Liceum Krzemienieckiego, którzy po drugiej wojnie światowej znaleźli się w Warszawie. W wyniku sowieckiej agresji na Polskę (17 września 1939) wschodnie województwa II Rzeczypospolitej, w tym także Krzemieniec, zostały włączone w granice ZSRR. Część pedagogów i wychowanków jeszcze przed wybuchem wojny znalazła się w zachodniej części państwa polskiego, a także w Warszawie. Obecność innych na tym obszarze była skutkiem mobilizacji i działań wojennych, a jeszcze inni przetrzymali przez ówczesną granicę niemiecko-radziecką.

Jednym z licznych krzemieńczan, którzy w okresie okupacji hitlerowskiej znaleźli się w Warszawie był Stanisław Niedźwiecki (ps. „Miś”), który współpracując z prof. Stanisławem Lorentzem przywoził z Kresów archiwalia i inne dobra kultury. Zginął w powstaniu warszawskim. W grupie tej byli też Józef Piątkowski, jeden z organizatorów i dowódców Szarych Szeregów, oraz Jadwiga Falkowska (ps. „Jaga”), działaczka konspiracyjna. Podchorąży Kazimierz Sheybal, absolwent Liceum Krzemienieckiego, walczył we wrześniu 1939 r. w obronie Warszawy i dostał się do niemieckiej niewoli w rejonie placu Szembeka na Grochowcu. Po wydostaniu się z obozu działał w Kedywie. Od 5 sierpnia był w batalionie pancernym „Zośki”. Następnie organizował przejścia i przeprowadzał grupy kanałami na Żoliborz. Po upadku Starówki zastępca dowódcy, a następnie dowódca plutonu 230, w zgrupowaniu „Żniwiarz”. Dwukrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych oraz Krzyżem Virtuti Militari⁹². Członek Koła Krzemieńczan Oddziału Stare Miasto TPW.

Warszawscy krzemieńczanie (87 osób) początkowo zbierali się w klubie NOT na Czackiego. Prezesami byli: Witold Żółkiewski, Antoni Klukowski, Józef Piątkowski. W 1972 r. krzemieńczanie przystąpili do Oddziału Stare Miasto TPW, co pozwoliło im na bardziej zorganizowaną i planową działalność. W pracach koła uczestniczyli zarówno wychowankowie, jak i grupa pedagogów: Maria Bogusławska, Kazimierz Goszczyński i Stanisław Sheybal. Kontakt utrzymywał także Juliusz Poniatowski, minister rolnictwa w czasach II RP, a wcześniej kurator Liceum Krzemienieckiego i jego współorganizator. W szczytowym okresie koło liczyło 150 członków. Jednym z nich był Jan Załęski, wieloletni prezes Oddziału Stare Miasto i honorowy członek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Koło Krzemieńczan prowadziło szeroką akcję upamiętniania ludzi i wydarzeń związanych z liceum, ale także z Kresami. W tym gronie zrodziła się idea wzniesienia w Warszawie pomnika Juliusza Słowackiego. W wyniku długotrwałych starań doprowadzono do remontu (odbudowy) domu rodzinnego Słowackiego w Krzemieńcu i urządzenia w nim muzeum Juliusza Słowackiego. Zorganizowano także w Krzemieńcu wielką uroczystość z okazji 200-lecia założenia Liceum Krzemienieckiego. Gromadzono archiwalia, w czym zasłużył się szczególnie Witold Żółkiewski. Edmund Bossakowski zgromadził i opracował bogatą dokumentację wojennych losów Polaków ze wsi powiatu krzemienieckiego. Bohdan Czarnocki (syn ostatniego kuratora Liceum Krzemienieckiego) zbierał archiwalia dotyczące liceum i założył w tym celu fundację. Aleksander Nie-

⁹² W. Trojan, *Ci, którzy przeżyli... . Biografie żołnierzy batalionu „Zośka” Armii Krajowej*, Warszawa 2002, s. 302-307.

dźwięcki pracował w Komitecie redakcyjnym wydawanego w Poznaniu „Życia Krzemienieckiego”. Wspomniany wcześniej Kazimierz Sheybal, z wykształcenia reżyser filmowy, wyreżyserował telewizyjny film o Krzemieńcu i jego liceum, który wyprodukowała wytwórnia „Czołówka”.

Członkowie kół Oddziału Stare Miasto zrealizowali niezliczone akcje upamiętniające dzieje szkolnictwa średniego w Warszawie i okolicach oraz na Kresach Wschodnich. Uczestniczyli w setkach spotkań z młodzieżą, dokonując wielkiego wkładu w dzieło budowy patriotyzmu młodego pokolenia Polaków. Swoim życiem i działalnością wnieśli wielki wkład w budowę niepodległej III Rzeczypospolitej Polskiej. Pełny wykaz kół działających w ramach oddziału publikujemy w *Aneksie*.

Koła wychowanków szkół imienia: L. Rudzkiej, A. Walickiej, Wojciecha Górskiego oraz św. Stanisława Kostki przygotowały opracowania książkowe dotyczące historii i tradycji własnych szkół.

W 2000 r. przewodniczącą zarządu została Krystyna Grzelak, która stara się kontynuować prace poprzedników i rozwijać nowe elementy działalności. Jest autorką kilku artykułów poświęconych Oddziałowi Stare Miasto opublikowanych w czasopiśmie „Rynek” (wydawanym przez Staromiejski Dom Kultury).

Staraniem Ireny Dębowskiej w Szkole Podstawowej Nr 210 im. Bohaterów Pawiaka powstało Koło Młodych Przyjaciół Warszawy. Odbывают się tam konkursy wiedzy o Warszawie. Młodzież przygotowała piękne albumy o Warszawie. We wrześniu 2001 r. oddział zaangażował się w organizację wystawy w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy na temat „Miłośnicy Warszawy – ludzie i wydarzenia”. Przygotowano ekspozycje i opracowania należące do oddziału (ogółem 14 ekspozycji i 4 opracowania wraz z opisami).

W 2004 r., w 200. rocznicę utworzenia słynnego Liceum Krzemienieckiego, Henryk Zieliński i Koło Krzemieńczan zorganizowali w Sejmie RP seminarium polsko-ukraińskie, co było dużym wydarzeniem. Utrzymywano stały kontakt z Krzemieńcem – szkołą i Ireną Sandowską – ostatnią ostoją polskości na Kresach Wschodnich oraz z władzami miasta. Hanna Gronowska-Szaniawska organizowała i opracowywała wystawy tematyczne dotyczące Krzemieńca i nauczycieli oraz ludzi tam działających. Przygotowano także tablice pamiątkowe poświęcone Juliuszowi Słowackiemu oraz nauczycielom z liceum, które umieszczono w dawnym gmachu Liceum Krzemienieckiego, obecnie studium nauczycielskiego w Krzemieńcu.

W roku 2006 największym wydarzeniem był jubileusz 50-lecia działalności Oddziału Stare Miasto Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Przygotowano z tej okazji uroczystą sesję jubileuszową, która odbyła się na zamku królewskim. Referat programowy wygłosił prof. Henryk Samsonowicz. Przewodnicząca zarządu Krystyna Grzelak przedstawiła przygotowane duże opracowanie na temat 50-letniej działalności Oddziału Stare Miasto. Ufundowano sztandar, który został poświęcony w dniu obchodów jubileuszu, w trakcie uroczystej mszy św. odprawionej przez związanych z towarzystwem księżę Jana Szamborskiego i Zdzisława Peszkowskiego. Młodzież harcerska z drużyny nr 264 (ZHP) tworzyła poczet sztandarowy uczestniczący w uroczystościach. Zakupiono także proporzec (TPW, Oddział Stare Miasto 2006).

Hanna Gronowska-Szaniawska przygotowała i opracowała trzy wystawy poświęcone Krzemieńcowi i okolicom oraz Liceum Krzemienieckiemu w fotografiach nauczycieli szkoły z lat 1929-1939. Były one prezentowane w Muzeum Literatury na Starym Mieście, Muzeum Niepodległości oraz we Wspólnocie Polskiej na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie, a także w innych miastach (Kraków, Kazimierz Dolny, Krzemieniec).

Przez cały okres działalności podejmowano wiele ważnych inicjatyw. Dzięki staraniom oddziału budowano pomniki wielkich ludzi (pomnik Matejki), ufundowano ponad 20 tablic pamiątkowych, głównie z własnych funduszy, bez dodatkowych dotacji, które zostały umieszczone na murach szkół, kościołów, w miejscach publicznych. Mamy zbiory biblioteczne liczące ponad 1,2 tys. woluminów, głównie o tematyce warszawskiej.

Za działalność w towarzystwie na rzecz Warszawy niektórzy z nas otrzymali odznaczenia i państwowe, i warszawskie (Irena Dębowska – Brązowy Krzyż Zasługi, Witold Straus – medal „Za zasługi dla Warszawy”, Maria Leska i Jolanta Kolczyńska – kilka odznaczeń i medali). Oddział Stare Miasto TPW został odznaczony w 2006 r. medalem „Za zasługi dla Warszawy”, nadanym przez Radę Miasta z okazji jubileuszu 50-lecia działalności.

ODDZIAŁ ŚRÓDMIEJSKI (PRZEWODNICKI) TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Oddział Przewodnicki został powołany 21 lutego 1995 r., na zebraniu założycielskim. Jego prezesem wybrany został Marek Daszkowski, który pełni tę funkcję do dziś. Bez zmian do chwili obecnej pozostają także stanowiska zastępców, które sprawują Hanna Kowalska i Jacek Augustyn Dobiecki. Sekretarzem oddziału do 2001 r. była Anna Kościalkowska, a po niej Anna Maniak-Siara. Obecnie oddział, do którego należą w większości licencjonowani przewodnicy miejscy i terenowi m.st. Warszawy, liczy ponad 30 osób. Jego działalność związana jest z popularyzacją wiedzy o Warszawie, jej historii, architekturze, sztuce i ludziach związanych z miastem.

W latach 1995-2013 oddział był kilkakrotnie współorganizatorem imprezy dedykowanej mieszkańcom stolicy „Łazienki w blasku świc”, czyli nocne zwiedzanie Łazienek Królewskich przy świecach, w towarzystwie przewodników ubranych w stroje z epoki. Z inicjatywy oddziału jego członkowie, ich rodziny, a także znajomi mieli możliwość zwiedzenia m.in. takich obiektów, jak pałac Belwederski (wystawa poświęcona Józefowi Piłsudskiemu) czy więzienie przy ulicy Rakowieckiej. W 60. rocznicę wybuchu powstania warszawskiego oddział przygotował i zrealizował cykl debat o poszczególnych fazach powstania oraz okresie po powstaniu. Uzupełnieniem były piesze i autokarowe wycieczki do najważniejszych miejsc związanych z historią powstania, które odbywały się na przestrzeni całego roku i przeznaczone były zarówno dla mieszkańców stolicy, jak i turystów przebywających w tym czasie w Warszawie. Dla uczestników każdej większej imprezy oddział wydawał materiały informacyjne. Oddział uczestniczył także w wielkiej akcji „noc muzeów”. Członkowie oddziału organizują spotkania okolicznościowe, m.in. wielkanocne i wigilijno-noworoczne, uczestniczą też w licznych imprezach organizowanych dla mieszkańców Warszawy.

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ URSUSA – TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ WARSZAWY ODDZIAŁ URSUS

Oddział TPW Ursus został powołany – jako Towarzystwo Przyjaciół Ursusa – Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Ursus – uchwałą ZG TPW (nr 7/2004 z 9 grudnia 2004). Do pierwszego zarządu stowarzyszenia weszli: Aleksandra Sheybal-Rostek (prezes), Łukasz Prokop (wiceprezes), Norbert Bolek (sekretarz) oraz Rafał Włodarczyk (skarbnik). Komisję Rewizyjną utworzyli: Andrzej Finogenow (przewodniczący), Bogdan Olesiński (wiceprzewodniczący) i Mikołaj Połec.

Zanim jednak Oddział Ursus rozpoczął statutową działalność, w listopadzie 2006 r. odbyły się wybory samorządowe. W ich wyniku do lokalnego samorządu weszło 7 z 15 członków założycieli. Towarzystwo zyskało dwóch burmistrzów i pięciu radnych, w tym także radnych Rady m.st. Warszawy, co niestety odbiło się na funkcjonowaniu oddziału. Nie został on rozwiązany, ale przeszedł w stan uśpiania. Obecnie członkowie towarzystwa uczestniczą czynnie w życiu społeczności lokalnej, pełniąc odpowiedzialne funkcje w samorządzie i oczekują na moment, gdy będą mogli powrócić do działalności społecznej.

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ URSYNOWA – URSYNOWSKI ODDZIAŁ TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Ursynowski Oddział TPW powstał w drugiej połowie lat 90. XX w. Związany był z grupą samorządowców działających przy lokalnym tygodniku „Nasza Metropolia”. Wymiernym efektem działalności było posadzenie w marcu 1996 r. pamiątkowej metasekwoi przed kościołem bł. Ładysława z Gielniowa na Ursynowie. W tym czasie prezesem oddziału była Małgorzata Skura, po której funkcję przejęła Agata Czaplą. Na przełomie XX i XXI w. przestał ukazywać się tygodnik „Nasza Metropolia”, co wpłynęło na aktywność oddziału, który zawiesił wówczas działalność.

30 grudnia 2012 r. w siedzibie ursynowskiego oddziału TPW (ul. Wąwozowa 6 m. 238) odbyło się spotkanie reaktywujące działalność oddziału. Uczestniczyło w nim 10 osób – ludzie pragnących działać na rzecz Warszawy przez promowanie bliskiej im dzielnicy Ursynowa. Za główny cel swojej działalności przyjęli oni rozbudzenie świadomości i patriotyzmu lokalnego oraz zmianę zachowań obywatelskich mieszkańców stolicy. Społeczna działalność członków oddziału ma służyć szeroko pojętej promocji dzielnicy, jej historii, pamięci o ludziach i wydarzeniach związanych z dzielnicą. Zarząd oddziału ursynowskiego TPW ukonstytuował się w następującym składzie: Kazimierz Sztarbałło (prezes), dr Agnieszka Skórska-Jarmusz (sekretarz), Dominika Budzińska (skarbnik).

ODDZIAŁ WOLA TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Wolski oddział TPW jest spadkobiercą tradycji przedwojennego Towarzystwa Przyjaciół Woli, jednego z najstarszych warszawskich stowarzyszeń. Według sprawozdania ZG TPW z 1970 r. Oddział Wola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zarejestrowany został 1 października 1965 r. Natomiast z zachowanej dokumentacji oddziału wolskiego wynika, iż pierwsze walne zebranie wyborcze Oddziału Wola TPW odbyło się 13 grudnia 1967 r.

Działalność swoją oddział rozwijał, opierając się na założeniach programowych i wytycznych statutu oraz regulaminu towarzystwa. Za główny kierunek przyjął upowszechnianie wiedzy o Warszawie i dzielnicy Wola, nawiązując do przedwojennego Towarzystwa Przyjaciół Woli. Celowo podjął wiele wątków z przedwojennej działalności. Wyznacznikiem tego kierunku było wydawnictwo *Wola ongi i dziś*, w którym m.in. padły te słowa: „Wola to słowo głębokiej treści zarówno historycznej, jak i aktualnej. Zyją wśród nas pięknie, prawdziwe legendy, kiedy rzucisz okiem w przeszłość, kiedy zajrzysz w serce dzielnicy, dumnie podniesiesz czoło, bo to przecież krwawe sańce stolicy, toż to stały plac zbiórki heroizmu narodowego”.

Zarząd Oddziału Wola podjął pracę w komisjach problemowych: Historycznej, ds. Młodzieży (współpraca ze szkołami), ds. Współpracy z Członkami Wspierającymi, Ochrony Zabytków, Organizacyjnej.

Działalność Komisji Historycznej, kierowanej przez Alinę Sokołowską (pracownika Muzeum Historycznego m.st. Warszawy), nakierowana była na opracowanie naukowej monografii Woli. Książka *VI wieków Woli* (1973) została zrealizowana jako wynik sesji popularyzacyjnej.

Staraniem Oddziału Wola opracowano i wydano m.in. następujące publikacje: *Wrzesień na Woli*, *Wola 1916-1939*, *Wola w powstaniu warszawskim*, *Kultura i oświata w dziejach Woli*, *Szpital na Woli*, *Izby Pamięci Narodowej w szkołach*, *Elekcje na Woli*. Inne zawierały materiały monograficzne dotyczące małych instytucji wolskich, takich jak: szkoły (III Liceum Ogólnokształcące im. gen. Józefa Sowińskiego, Szkoła Podstawowa Nr 182), zakłady pracy (Walcownia Metali „Warszawa” d. Norblin, Browary Warszawskie – Haberbusch i Schiele, Warszawska Fabryka Platerów d. J. Fraget, Warszawskie Zakłady Fotochemiczne „Foton” d. J. Franaszek itd.). W nawiązaniu do inicjatywy z lat międzywojennych podjęto też myśl utworzenia Muzeum Woli (1970), które zostało otwarte w 1974 r., będąc ukoronowaniem działań Oddziału Wola TPW.

Od 1968 r. działa Komisja Młodzieżowa. Początkowo kierowała nią Cecylia Szczecińska, która w powszechnej opinii była pionierem prac z uczniami całej Warszawy. Przewodniczącej komisji udało się, jako pierwszej w Warszawie, włączyć młodzież do prac w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy.

Komisja Ochrony Zabytków doprowadziła, we współpracy z Cecylią Szczecińską, do remontu pamiątkowego obelisku na Cmentarzu Wolskim oraz do wymiany tablicy o treści: „ku czci Polaków poległych w I wojnie światowej w latach 1914-1918”. Renowację przeprowadził Włodzimierz Swanowski, właściciel warsztatu kamieniarskiego. Z inicjatywy przewodniczącego Komisji Ochrony Zabytków, prof. A. Horodeckiego, Urząd Konserwatorski odrestaurował na Cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim grób. Szymona Bogumiła Zuga, a Zespół Szkół Budowlanych Nr 2 przy ulicy Młynarskiej podjął się opieki nad tym miejscem. W latach 1980-1982 komisja podjęła starania o utworzenie Muzeum Przemysłu Warszawskiego na terenie dawnej fabryki Norblina. Pomysł uzyskał akceptację władz stolicy, które przekazały teren w zarząd Muzeum Techniki.

19 czerwca 1997 r. odsłonięto pomnik na dawnym polu elekcyjnym na Kole. Pomnik zaprojektowany przez Stanisława Michalika powstał z inicjatywy Oddziału Wola TPW, przy ogromnym wkładzie pracy ówczesnego sekretarza Oddziału Stanisławy Stimac oraz Witolda Romanowskiego, prezesa SBM DEMBUD. Kolumna, która stanowi zasadniczy element pomnika, pochodzi ze spalonego pałacu Kronenberga.

Na przełomie XX i XXI w. nastąpiła przerwa w kontaktach między Towarzystwem Przyjaciół Warszawy a jego Oddziałem Wola. W 2003 r. Oddział Wola TPW powrócił do swojej historycznej nazwy (Towarzystwo Przyjaciół Woli) i pod tą nazwą uzyskał sądową rejestrację (13 października 2003). Siedziba stowarzyszenia mieści się przy ulicy Srebrnej 12, w budynku Muzeum Woli, które jest oddziałem Muzeum m.st. Warszawy. Prezesem towarzystwa jest Michał Szczerba. Towarzystwo Przyjaciół Woli współpracuje z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy, m.in. przy realizacji konkursu „Warszawa w kwiatach”.

W grudniu 2012 r. grupa mieszkańców Warszawy reaktywowała Oddział Wola TPW. Członkowie tego oddziału włączyli się bardzo prędko w działania Kursów wiedzy o Warszawie.

ODDZIAŁ ŻOLIBORZ-BIELANY TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ WARSZAWY

Oddział Żoliborz TPW powstał 26 kwietnia 1965 r. Na zebraniu inauguracyjnym jego działalność obecny był prof. Stanisław Lorentz, który uznał zorganizowany później przez Józefa Gonerkę od-

dział za wzorcowy. O jego początkach „Stolica” pisała: „Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, oddział »Północ« zorganizowało w lutym w Domu Kultury WSM na Żoliborzu spotkanie członków i sympatyków Towarzystwa z wybitnymi architektami, urbanistami i budowniczymi dzielnicy Żoliborz. W »wieczorze wspomnień« wzięli udział architekci: H. Morsztynkiewicz, M. Piechotkowa, S. Deubel, B. Karczewski, J. Nowicki i K. Piechotka, którzy swoje wypowiedzi poświęcili okresowi 1945-1965. Spotkanie prowadził prezes oddziału inż. arch. H. Wnęć⁹³”.

Od chwili założenia żoliborski oddział realizował statutowe zadania towarzystwa – od początku do pracy włączyli się ludzie bardzo aktywni i zaangażowani, m.in.: Janina Kucharska, Tadeusz Kur, Aleksander Leszczyński, Halina Lipińska, Helena Michałowska, Zygmunt Mroczek, Zofia Skoraszewska, Janusz Szorc, Jerzy Szwalbe, Janina Wocialowa, Ignacy Wrzos, Stefan Wyleżyński. Kolejnymi prezesami oddziału byli: Henryk Wnęć, Bogdan Kulesza, Aleksander Puszko, Kazimierz Pątek i Beata Michalec.

Kazimierz Pątek w „Zarysie działalności Oddziału Żoliborz TPW”, sporządzonym we wrześniu 1997 r., na temat początków oddziału napisał, co następuje: „Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz – do 1970 r., nazwa brzmiała: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Warszawa Północ (Żoliborz, Marymont, Bielany, Powązki, Młociny, Wawrzyszew) – uwidoczniła na pieczęcie – powstało w wyniku starań dawnych działaczy przedwojennego Stowarzyszenia Żoliborzan i z inicjatywy Zarządu Głównego TPW”.

29 grudnia 1964 r. odbyło się pierwsze posiedzenie organizacyjne, w którym uczestniczyli przedstawiciele ZG TPW – Hanna Hoffmanowa i sekretarz techniczny Barbara Domeradzka. W dyskusji zarysowano plan działania komitetu organizacyjnego, który bazując na statucie TPW będzie kontynuatorem tradycji Miłośników Żoliborza z okresu dwudziestolecia międzywojennego, przekształconych w 1933 r. w Stowarzyszenie Żoliborzan, wzbogaconych o współczesne treści w pracy kulturalno-oświatowej i społeczno-wychowawczej, tematycznie związane z Warszawą.

Powołano pięciosobowy Komitet Organizacyjny, który na zebraniu w dniu 5 stycznia 1965 r. ukonstytuował się w następującym składzie: Józef Gonerko (przewodniczący), Aleksander Leszczyński (zastępca przewodniczącego), Zofia Skoraszewska (sekretarz), Helena Michałowska, Stanisław Żemis. Komitet Organizacyjny działał do 26 kwietnia 1965 r. W tym okresie odbyło się 9 zebrań. Deklaracje członkowskie złożyły 92 osoby. Na ogólnym zebraniu członków (26 kwietnia 1965) powołany został Oddział Warszawa-Północ TPW, obejmujący swoją działalnością Żoliborz, Marymont, Bielany, Powązki, Młociny, Wawrzyszew. Dokonano również wyboru zarządu, w skład którego weszli: arch. Henryk Wnęć (prezes), Tadeusz Kur (wiceprezes), Ignacy Wrzos (wiceprezes), Zofia Skoraszewska (sekretarz), Helena Michałowska (skarbnik) oraz 9 członków zarządu. Przewodniczącym Komisji Rewizyjnej został Roman Imach. Na potrzeby swojej działalności zarząd uzyskał pokój w Społecznym Domu Kultury WSM przy ulicy Próchnika 8, gdzie pełniono dyżury (raz w tygodniu).

Przez ponad 30 lat stałą siedzibą oddziału był lokal przy ulicy Krasińskiego 16 m. 113, uzyskany dzięki usilnym staraniom prezesa A. Puszko i jego zastępczyni J. Wocialowej. W połowie lat 90. XX w. oddział nie był w stanie płacić znacznie podwyższonego czynszu. Lokal przejęty został przez Biuro Pośrednictwa Nieruchomości, prowadzone przez Jadwigę Owczarczyk. Mecenasa J. Owczarczyk nieodpłatnie użyczyła oddziałowi gościny i możliwości korzystania z telefonu. W 2008 r., w związku z rozszerzeniem działalności oddziału na dwie dzielnice (Żoliborz i Bielany) podjęto uchwałę zmieniającą nazwę na Oddział Żoliborz-Bielany Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

⁹³ Wieczór Wspomnień Budowniczych, „Stolica” 1966 nr 11 z 13 marca.

Staraniem prezesa Beaty Michalec oddział odbywa gościnnie spotkania przy ulicy Duracza 19, w budynku Biblioteki Publicznej im. Stanisława Staszica Dzielnicy Bielany. Beata Michalec pełniła funkcję prezesa Oddziału Żoliborz TPW w latach 2007-2011, a po niej funkcję tę objęła Bożena Marciniak, która sprawuje ją do dnia dzisiejszego.

DZIAŁALNOŚĆ KULTURALNO-OŚWIATOWA

Działalność oddziału w zakresie kulturalno-oświatowym wynika wprost ze statutu stowarzyszenia, w którym przewidziano m.in. „inicjowanie i organizowanie zebrań dyskusyjnych, odczytów, wykładów, wystaw, pokazów, wycieczek, a także imprez artystycznych o tematyce warszawskiej”. W trzech pierwszych dekadach działalności z inicjatywy oddziału organizowano imprezy związane z rocznicami wydarzeń historycznych (w tym powstań narodowych), a także przybliżające postaci wybitnych twórców literatury, muzyki, sztuki. Wśród zrealizowanych imprez były wieczory dyskusyjne i festyny, kursy wiedzy o Warszawie dla uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych, autokarowe objazdy po Żoliborzu i Warszawie, wycieczki, m.in. do zamku królewskiego, Instytutu Hydrologiczno-Meteorologicznego, Huty Warszawa, na cmentarze warszawskie itd., cykl prelekcji o patronach ulic i placów Żoliborza, (prelegentami byli m.in.: Karolina Beylin, Olgierd Budrewicz, Jan Dobraczyński, Stanisław Ryszard Dobrowolski, Marian Marek Drozdowski, Krzysztof Dunin-Wąsowicz, Janusz Durko, Jan Wiktor Gomulicki, Eugeniusz Szwanowski, Barbara Wachowicz, Andrzej Zahorski).

W oddziale działało grono świetnych popularyzatorów, wśród nich: Krystyna Kołodziejska (nauczycielka historii w liceach warszawskich), Aleksander Leszczyński, Zygmunt Mroczek, Kazimierz Pątek (varsavianista), Wiesław Rzepka, Jan Szorc. Prawie każde spotkanie tematyczne miało część artystyczną, w której występowali artyści scen warszawskich lub zespoły recytatorskie uczniów z żoliborskich szkół.

Prowadzenie szerokiej i systematycznej działalności wystawienniczej i odczytowej było możliwe m.in. dzięki instytucjom, które nieodpłatnie użyczały oddziałowi pomieszczeń. Sponsorami Oddziału Żoliborz i Żoliborz-Bielany TPW były m.in.: Biblioteka Publiczna im. Stanisława Staszica Dzielnicy Bielany, EMPIK Bielany, Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, Muzeum Narodowe, Społeczny Dom Kultury WSM przy ulicy Próchnika 8A, oraz kluby osiedlowe.

DZIAŁALNOŚĆ WYSTAWIENNICZA

Sposobem realizacji jednego z celów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, tj. upowszechniania wiedzy o stolicy, jest organizowanie wystaw o tematyce warszawskiej. Ekspozycje są nie tylko prezentacją wytworów działalności ludzkiej, użytkowej lub artystycznej, ale też okazją do wzbogacenia wiedzy mieszkańców w danym zakresie. Oddział Żoliborz ma na tym polu znaczące osiągnięcia. Wystaw było wiele, o różnorodnej tematyce, zawsze profesjonalnie przygotowanych (np. „Powstanie warszawskie w grafice”, „Architektura Żoliborza 1918-1939”, „Żoliborz wczoraj, dziś, jutro” (na otwarciu tej wystawy byli m.in.: Mieczysław Dębicki – prezydent Warszawy, Adolf Ciborowski, Edward Osóbka-Morawski, Stanisław Szwalbe, Marian Woźniak), „Warszawa naszej troski”, „Motywy warszawskie w ekslibrysie”, „Medale Warszawy”, „Dawne mapy i plany Warszawy i ich znaczenie w rozwoju miasta”. Za tę ostatnią wystawę, zorganizowaną przez Oddział Żoliborz TPW i Muzeum Żoliborza, w ramach obchodów 400-lecia stołeczności Warszawy, prezes Kazimierz Pątek otrzymał w 1995 r. prestiżową nagrodę Ministra Kultury i Sztuki.

Wszystkie eksponaty żoliborskich wystaw pochodziły z bogatych prywatnych zbiorów Kazimierza Pątka. Używał ich także na serię kolekcjonerskich wystaw „Rara et curiosa” (rzadkie i osobliwe), które z inicjatywy Juliusza Wiktora Gomulickiego (członka ZG TPW) towarzystwo zorganizowało trzykrotnie (1983, 1986, 1997) w siedzibie Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Wystawiane były m.in. rękopisy, luźne autografy, książki, broszury, nuty, czasopisma, druki ulotne, fotografie i pocztówki, grafika artystyczna i użytkowa, mapy i plany, medale i odznaczenia, które ukazywały zwiedzającym różne aspekty życia stolicy. Prezes Pątek podjął indywidualnie bardzo ważną, choć niestety zaniechaną pracę nad fotograficznym skatalogowaniem wszystkich miejsc pamięci narodowej w Warszawie. Przez wiele miesięcy przemierzał miasto od centrum po jego najdalsze obrzeża i fotografował każdy odnaleziony obiekt. Zgromadził ponad 530 kolorowych fotografii, skatalogował je i opisał. Ta unikalna pozycja czeka na wydanie w formie książki.

KONKURS „WARSZAWA W KWIATACH”

Oddział Żoliborz Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przystąpił do konkursu „Warszawa w kwiatach” z chwilą jego reaktywowania, tj. w 1984 r., i uczestniczy w nim do dnia dzisiejszego. Do naszej akcji, oprócz indywidualnych mieszkańców, włączały się także instytucje, szkoły, przedszkola, kawiarnie, restauracje, a nawet kościoły. Przez pierwsze 20 lat konkurs na terenie Żoliborza prowadziła Teresa Doryna Wawerowa, wiceprezes Oddziału Żoliborz TPW, a później członek ZG TPW. Do prac włączali się w różnym czasie i wymiarze m.in.: M. Górecka, W. Gumowski, M. Jasiński, G. Nowak, K. Pątek, J. Piechota, K. Puczyński. Po Teresie Dorynie Wawerowej działalność tę z wielkim oddaniem i zaangażowaniem kontynuowała Eliza Zjawińska, aktywny członek zarządu oddziału. Obecnie konkurs prowadzą: Alina Kowalczyk, Rafał Krupa i Beata Michalec.

Teresa Doryna Wawerowa jest także autorką i wydawcą pierwszej książki o konkursie „Warszawa w kwiatach” (w latach 1984-1994). Z ogromną życzliwością opisała przebieg poszczególnych edycji konkursu, jego organizację, ale przede wszystkim pokazała ogromny i bezinteresowny wkład pracy działaczy TPW w propagowanie i realizację tej pięknej akcji ukwiecania i upiększania stolicy.

Również z Oddziału Żoliborz-Bielany wyszła myśl, ażeby – oprócz ukwiecania miasta – podjąć dzieło budowy w naszym mieście pewnej liczby fontann. Formalny wniosek w tej sprawie złożyła Teresa Doryna Wawerowa. Beata Michalec (prezes oddziału w latach 2007-2011) zorganizowała wspólnie z Przedsiębiorstwem Inwestycyjno-Budowlanym EBEJOT, pod honorowym patronatem Prezydenta m.st. Warszawy, symposium: „Woda – element publicznej architektury stolicy. Fontanny jako wyzwanie dla deweloperów”. O warszawskich fontannach dyskutowali znakomici znawcy przedmiotu, burmistrzowie i miejscy urzędnicy, deweloperzy i miłośnicy stolicy. Dyskutanci byli zgodni, iż fontann i źródeł ulicznych w Warszawie jest stanowczo za mało. W jakiś czas po seminarium, członkowie towarzystwa przygotowali wykaz 30 miejsc, w których – ich zdaniem – budowa fontann powinna być realizowana w pierwszej kolejności. Należy tu jednak podkreślić, iż o sposobie zagospodarowania przestrzennego nie decydują społecznicy, lecz Rada m.st. Warszawy. Od 2002 r. w kwestii planów zagospodarowania niewiele mają do powiedzenia nawet rady dzielnic, które je opiniują, natomiast zatwierdza Rada Miasta. Trudno więc wyrokować, jakie będą dalsze losy inicjatywy Oddziału Żoliborz- Bielany Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w kwestii fontann.

W celu przybliżenia spraw związanych z konkursem „Warszawa w kwiatach” warto przytoczyć w tym miejscu fragment tekstu pani Teresy Doryny Wawerowej: „Z satysfakcją i radości obserwujemy jak z każdym rokiem zwiększa się liczba uczestników oraz jak przybywa ukwieconych obiektów

w dzielnicy. Wiele z nich zasługuje na obszerniejsze omówienie, ale opiszę jeden, lecz jakże szczególny. Pan Władysław Karyś z ul. Potockiej 6A, wielki pasjonat zieleni, wrażliwy na estetykę otoczenia od lat 80. ubiegłego wieku upiększa rozległy teren wokół swego wielopiętrowego bloku mieszkalnego. Zaczął od wywożenia gruzu i zwałowiska odpadów pozostałych po budowie. Splantował całość, użył dobrej ziemi (cztery wywrotki i ponad 80 worków) i rozpoczął nasadzenia. Drzewa i krzewy zdobywał od okolicznych działkowiczów, ze szkółek leśnych, z rozsiewu itp. Zwoził ładne kamienie na skalniaki i pagórki. Zakomponował całość, obsadził wieloletnimi krzewami i kwiatami, powstał mini ogród. Wszystko wykonał sam i na własny koszt. Za nieustanną dbałość i pielęgnację rośliny odwdzięczają się panu Władysławowi i mieszkańcom wielką bujnością i krasą. Komisja konkursowa wysoko oceniła ten wyjątkowy i rzadki przykład ogromnej bezinteresownej pracy *PRO PUBLICO BONO* i kilkakrotnie przyznawała mu nagrodę Prezydenta m.st. Warszawy”.

ANEKS 1. TABLICE I POMNIKI, KTÓRE POWSTAŁY W WYNIKU STARAŃ LUB POMOCY TPW

Pomniki we wszystkich formach – od najprostszych (kopców, płyt, obelisków, głazów z napisami), przez tradycyjne formy rzeźbiarskie, przestrzenne i architektoniczne (świątynie, szpitale), po cmentarze – stanowią świadectwa pamięci, świadectwa historii. Prymas Wyszyński mawiał: „Gdy gaśnie pamięć ludzka, dalej mówią kamienie”. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy odgrywa rolę niekwestionowanego lidera w dziedzinie „zagospodarowywania” przestrzeni publicznej symbolami, które świadczą o chwalebnej przeszłości miasta. Niedającą się przecenić rolę przy realizacji tablic pamiątkowych i pomników w Warszawie odegrał mgr inż. Tadeusz Burchacki – członek Oddziału Saska Kępa TPW. Inicjuje on i załatwia wszelkie formalności związane z budową, zdobywa niezbędne środki, często bierze udział w realizacji obiektu – od ustalania treści tekstów, przez projektowanie fundamentów, cokołów i konstrukcji oraz otoczenia pomników, po organizację i prowadzenie uroczystości związanych z odsłonięciem. Dotychczas jest autorem, współautorem bądź realizatorem prawie 130 tablic i kilku pomników.

Tablice oraz pomniki, które powstały pod szyldem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy lub innych organizacji, instytucji i osób fizycznych, a w których realizacji uczestniczył mgr inż. Tadeusz Burchacki, członek Zarządu Oddziału Saska Kępa TPW:

- 1969** – pomnik 36 p.p. Legii Akademickiej w Pruszkowie
- 1974** – tablica pamięci żołnierzy 336 p.p. w kościele na Saskiej Kępie przy ul. A. Nobla 16
- 1978** – restauracja pomnika nagrobnego gen. Tadeusza Kutrzeby na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach
- 1979** – tablica pamięci żołnierzy III Rejonu Grochów-Saska Kępa 6/XXVI Obwodu Warszawa Praga Armii Krajowej w kościele na Saskiej Kępie
 - popiersie Adama Mickiewicza (dłuta Alfonsa Karnego) na fasadzie Gimnazjum nr IV im. A. Mickiewicza przy ul. Kubańskiej na Saskiej Kępie
- 1981** – tablica pamięci generała Tadeusza Kutrzeby w kościele na Saskiej Kępie
 - tablica pamięci generała Tadeusza Kutrzeby na budynku przy ul. Bajońskiej
 - tablica pamięci dowódcy wrześniowej obrony Poczty Polskiej w Gdańsku (1939) por. inż. Konrada Guderskiego na budynku przy ul. Saskiej,
- 1984** – pomnik Bolesława Prusa przed gimnazjum jego imienia przy ul. Zwycięzców 7/9 na Saskiej Kępie
- 1987** – pomnik Stefana Żeromskiego na placu Przymierza na Saskiej Kępie
 - pomnik gen. Franciszka Żymirskiego przy ul. Korkowej
- 1988** – pamiątkowy głaz poświęcony załodze brytyjskiego samolotu niosącego pomoc powstańczej Warszawie, strąconego na terenie parku Paderewskiego – tablicę odsłoniła Margaret Thatcher, premier Wielkiej Brytanii
 - pomnik nagrobny (na Cmentarzu Żydowskim) przywódców Bundu: Henryka Erlicha i Wiktora Altera, straconych w ZSRR
 - pomnik Ignacego Jana Paderewskiego przy rondzie Waszyngtona
 - głaz pamięci Janusza Korczaka przed budynkiem VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV na Pradze
- 1989** – pomnik Jerzego Waszyngtona na rondzie Waszyngtona

- tablica pamięci Pablo Picassa na budynku przy ul. Obrońców (tablicę odsłonił król Hiszpanii Juan Carlos)
- głaz i tablica pamięci ułanów 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich w okolicy Wólki Węglowej
- głaz i tablica pamięci marszałka Józefa Piłsudskiego przy ul. Mińskiej 25
- 1990** – głaz i tablica pamięci żołnierzy I Zgrupowania Batalionu Saperów Praskich „Chwackiego” Armii Krajowej w parku Ignacego Paderewskiego
- tablica pamięci ks. Ignacego Skorupki na Kamionku
- grupa głazów (barykada) pamięci żołnierzy batalionu powstańczego AK „Miłosz” przy ul. Konopnickiej
- grupa głazów z tablicą pamięci żołnierzy 36. p.p. Legii Akademickiej, 336. p.p. oraz c/XXVI Obwodu Warszawa-Praga AK przy ul. 11 Listopada
- 1991** – głaz i tablica pamięci marszałka J. Piłsudskiego przy ul. Służewskiej 5
- głaz i tablica pamięci Romana Dmowskiego przy ul. Lubelskiej
- głaz i tablica pamięci króla Stanisława Augusta Poniatowskiego przy ul. Stanisława Augusta na Kamionku
- odbudowa pomnika J. Piłsudskiego przy ul. Płowieckiej w Wawrze
- tablica pamięci Jozsefa Antalla, opiekuna wychodźstwa polskiego na Węgrzech w czasie drugiej wojny światowej, na murze staromiejskim
- tablica poświęcona policjantom II RP – „Cichociemnym” – żołnierzom AK – na pałacu Mostowskich
- odbudowa pomnika płk. Edwarda House’a w parku Ignacego Paderewskiego
- 1992** – głaz i tablica pamięci gen. Stanisława Maczka przy Wybrzeżu Gdańskim
- tablica pamięci żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza i Straży Granicznej przy al. Niepodległości 100
- tablica pamięci Olimpijczyków Polskich zamordowanych w Katyniu, Charkowie, Miednoje, w kościołach św. Michała Archanioła i św. Floriana na Pradze
- tablica upamiętniająca fakt odznaczenia m.st. Warszawy Krzyżem Armii Krajowej w westybulu Ratusza
- głaz pamięci załogi brytyjskiego samolotu niosącego pomoc powstańczej Warszawie, w rejonie ulic Jagiellońskiej i Pożarowej
- pomnik pamięci 6500 Żydów z getta w Falenicy, zamordowanych 20 sierpnia 1942 r. przy dworcu kolejowym w Falenicy
- głaz pamięci żołnierzy batalionu AK „Oaza” w parku przy forcie na Sadybie
- głaz pamięci żołnierzy członków Akademickiego Związku Sportowego, w parku Ignacego Paderewskiego
- przywrócenie na Pałacu Staszica tablicy wyrażającej cześć Węgrom za popieranie sprawy polskiej w dobie powstania listopadowego
- tablica pamięci gen. Stanisława Burchardta-Bukackiego w kościele na Saskiej Kępie
- tablica pamięci żołnierzy I/236 p.p. Armii Ochotniczej (1920), na budynku VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV na Pradze
- głaz upamiętniający patriotyczną manifestację robotników Warszawy w dniu 13 listopada 1904 r. na placu Grzybowski
- 1993** – pomnik Stefana Starzyńskiego na placu Bankowym

- 1994** – tablica upamiętniająca udział Węgrów w powstaniu styczniowym, na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach (tablicę odsłonił przewodniczący parlamentu Węgier)
- głaz pamiątkowy „3 Maja 1791 – 1919 – 1994”, przy „Dębnie Niepodległości” na forcie Traugutta
 - pomnik Władysława Grabskiego w Łowiczu
 - pomnik Jana Matejki przy ul. Puławskiej
 - przywrócenie tablicy upamiętniającej wymarsz warszawskiego batalionu POW do I Brygady Legionów, budynek władz dzielnicy Śródmieście przy ul. Nowogrodzkiej
 - pomnik 1000-lecia Jazdy Polskiej w Warszawie
 - tablica pamięci marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza przy ul. Sandomierskiej
 - grupa głazów upamiętniających 200-lecie rzezi Pragi, przed katedrą praską
 - tablica i głaz upamiętniające bitwę pod Zieleńcami oraz ustanowienie Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, na rondzie Waszyngtona przy ul. Zielenieckiej
 - pomnik Michała Kleofasa Ogińskiego w Guzowie
 - tablica upamiętniająca załogę Liberatora z 31 Dywizjonu Bombowego SAAF, strąconego podczas powstania warszawskiego, przy ul. Miodowej
- 1995** – pomnik Kornela Makuszyńskiego w Zakopanem
- tablica pamięci Kazimierza Pużaka na murze więzienia mokotowskiego przy ul. Rakowieckiej
 - pomnik katyński w tzw. Dolince na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach
 - tablica pamięci Jana Cybisa przy ul. Walecznych
 - przywrócenie tablicy marszałka Piłsudskiego w Ogrodzie Saskim (tablicę odsłonił prezydent Lech Wałęsa)
 - tablica pamięci wychowanków Gimnazjum Praskiego i VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV, poległych w walkach o niepodległość w latach 1914-1920, na budynku VIII Liceum Ogólnokształcącego
- 1996** – tablica pamięci Witolda Lutosławskiego na budynku przy ul. Zwycięzców
- tablica KAMIONKOWSKIEGO POLA ELEKCYJNEGO na kościele, na Kamionku
 - tablica pamięci Grzegorza Fitelberga na budynku przy ul. Elsterskiej
 - pomnik ks. Piotra Skargi w Grójcu
- 1997** – pomnik grenadierów przy ul. Grenadierów na Grochowie
- tablica pamięci ppłk. Juliana Piaseckiego, na budynku ambasady belgijskiej przy ul. Senatorskiej
 - tablica pamięci Tadeusza Bairda na budynku przy ul. Lipskiej
 - rekonstrukcja zabytkowej kapliczki na terenie ogródków działkowych na Bródnie
 - popiersie Tadeusza Kościuszki w katedrze praskiej
- 1998** – tablica pamięci płk. Antoniego Żurowskiego, na budynku Urzędu Dzielnicy Praga Południe, przy ul. Grochowskiej 274
- tablica pamięci żołnierzy Legii Akademickiej 1918 na terenie Uniwersytetu Warszawskiego
 - tablica pamięci Bronisława Chajckiego na budynku Urzędu Dzielnicy Praga Południe, ul. Grochowska 274
 - tablica pamięci J. Piłsudskiego w LXXVI Liceum Ogólnokształcącym przy ul. Kowieńskiej
 - tablica pamięci J. Piłsudskiego na budynku szkoły podstawowej przy ul. R. Abrahama na Goławiu
 - tablica pamięci Grażyny Lipińskiej przy placu Przymierza

- tablica pamięci Grażyny Lipińskiej w kościele św. Katarzyny na Służewiu
- tablica pamięci żołnierzy Legii Akademickiej 1918 r. na terenie Uniwersytetu Warszawskiego
- 1999** – tablica pamięci gen. Stanisława Bułaka-Bałachowicza przy ul. Paryskiej
- rekonstrukcja pomnika POW na placu Małachowskiego
- pomnik marszałka Piłsudskiego w Komorowie-Ostrowi Mazowieckiej
- tablica pamięci marszałka Piłsudskiego i bojowników o niepodległość w 1918 r., w katedrze praskiej
- 2000** – tablica pamięci Eugeniusza Kwiatkowskiego na budynku warszawskiego ratusza
- 2001** – tablica pamięci gen. Kazimierza J. Sawickiego na budynku VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV na Pradze
- tablica pamięci Andrzeja Markowskiego przy al. Stanów Zjednoczonych 18 na Saskiej Kępie
- tablica pamięci Kamila Cypriana Norwida na Nowym Świecie
- 2002** – tablica pamięci płk. Kazimierza Leskiego w budynku VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV na Pradze
- tablica pamięci Józefa Polińskiego przy ul. Szaserów na Grochowie
- tablica pamięci płk. Kazimierza Leskiego przy ul. Nowy Świat 2
- 2003** – tablica pamięci Słowaków – uczestników powstania warszawskiego w parku im. Rydza Śmigłego na Powiślu
- pomnik pamięci ofiar zamachu terrorystycznego w Nowym Jorku, w parku Skaryszewskim
- pomnik ofiar NKWD i UB we Włochach
- 2004** – tablica pamięci Brata Alberta (Adama Chmielowskiego) na Nowym Świecie, róg ul. Książęcej
- tablica pamięci Zbigniewa Porczyńskiego na budynku Galerii Porczyńskich przy ul. Elektoralnej
- tablica pamięci gen. Stanisława Tatara w budynku VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV na Pradze
- tablica pamięci prezydenta Augusta Zaleskiego w budynku VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV na Pradze
- tablica pamięci Zbigniewa Turskiego na budynku przy ul. Stanów Zjednoczonych
- tablica pamięci Janusza Regulskiego i członków Straży Obywatelskiej 1939 przy ul. Czackiego
- pomnik Niepodległej Rzeczypospolitej Kampinoskiej w Wierszach
- 2005** – tablica pamięci Bronisława Tomeckiego przy ul. Zwycięzców (Saska Kępa)
- pomnik ks. Ignacego Skorupki przed katedrą praską
- 2006** – tablica pamięci marszałka Józefa Piłsudskiego na ul. Koszykowej, róg ul. E. Plater
- tablica pamięci Stanisława Sikory na ul. Obrońców (Saska Kępa)
- głaz pamięci płk. Jana Szypowskiego „Leśnika” w parku im. J. Szypowskiego przy ul. Grochowskiej
- pomnik zbiorowy, grobowiec 42 żołnierzy WP poległych przy próbie wyzwolenia Warszawy we wrześniu 1944 r., na Cmentarzu Powstańców Warszawy na Woli
- 2007** – przywrócenie tablicy Tadeusza Kościuszki na placu Teatralnym
- przywrócenie tablicy pamięci Jana Henryka Dąbrowskiego na placu Teatralnym
- tablica pamięci biskupa Czesława Falkowskiego na budynku VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV na Pradze

- tablica pamięci Jerzego Skolimowskiego, współtwórcy Cmentarza Wojennego, na budynku VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV na Pradze
- pomnik Jana Pawła II w Piasecznie (krzyż o wysokości 11 m)
- 2008** – tablica pamięci Józefa Szczepańskiego „Ziutka”, żołnierza batalionu AK „Parasol”, autora piosenki *Pałacik Michła, Żytnia, Wola ...* oraz znanego wiersza *Czekamy na ciebie czerwona zarazo ...*, w budynku VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława IV na Pradze
- głaz i tablica rodziny Fedorońków, u zbiegu al. Solidarności i ul. Jagiellońskiej
- przeniesienie pomnika Stefana Starzyńskiego z Ogrodu Saskiego na ul. Saską (Saska Kępa)
- tablica pamięci księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego w pałacu Kazimierzowskim, na terenie Uniwersytetu Warszawskiego
- pomnik patrona Warszawy, św. Klemensa Hofbauera, na Nowym Świecie
- stella pomnikowa rodziny Fedorońków przy al. Solidarności, róg Jagiellońskiej
- 2009** – tablica pamięci gen. Stanisława Sosabowskiego na budynku Centrum Promocji Kultury Praga Południe przy ul. Podskarbińskiej 2
- tablica pamięci Wojciecha Korfantego przy ul. Emilii Plater
- tablica pamięci doc. Zbigniewa Lewandowskiego „Szyny”, na budynku „Nowej Kreślarni” Politechniki Warszawskiej
- 2010** – tablica Bitwy Warszawskiej 1920 r., na budynku Urzędu Dzielnicy Praga Północ, przy ul. Kłopotowskiego
- pomnik Tadeusza Kościuszki na placu Za Żelazną Bramą
- 2011** – tablica upamiętniająca działalność tajnej drukarni „Wolność”, przy ul. Lipskiej
- tablica pamięci Maurycego Porowskiego, prezydenta powstańczej Warszawy, na budynku b. ratusza na placu Teatralnym
- 2012** – tablica pamięci księcia Adama Czartoryskiego na Pałacu Błękitnym, przy ul. Senatorskiej
- projekt konstrukcyjno-budowlany 10-metrowego pomnika (krzyża upamiętniającego ofiary masowych egzekucji mieszkańców Woli w czasie powstania warszawskiego), przy ul. Górczewskiej, róg ul. Prymasa Tysiąclecia
- tablica upamiętniająca pierwsze zimowe wejście polskich himalaistów na Mont Everest, przy ul. Francuskiej 49
- tablica pamięci Włodzimierza i Ludwika Czetwertyńskich, na budynku byłej siedziby Warszawskiego Klubu Myśliwskiego przy ul. Kredytowej

ANEKS 2. BIBLIOGRAFIA PRAC AUTORSTWA CZŁONKÓW TPW LUB WYDA- NYCH PRZEZ I PRZY WSPARCIU LUB REKOMENDACJI TPW

Aninianie aninianom. Zbiór wierszy, wstęp J.T. Szymczak, Warszawa 2010.

Antologia utworów poetyckich dzieci, Warszawa 2009.

Berger, J., *Dzieje Grochowa do 1916 r.*, „Rocznik Warszawski” 1967, s. 48-87.

Berger, J., *Praga przełomu XIX i XX w. w statystyce* [w] *Warszawskiej Pragi dzieje dawne i najnowsze*, red. A. Sołtan, Warszawa 2006, s. 13-153.

Berger, J., *Plany fortyfikacyjne Pragi z przełomu XVIII i XIX w.* [w] *Z dziejów militarnych Pragi*, red. Z. Grabowski, Warszawa 1998, s. 59-72.

- Berger J., *Z dziejów Saskiej Kępy*, „Rocznik Warszawski” 1979, s. 321-358.
- Bródno i okolice w pamiątkach mieszkańców, t. 2, Warszawa 2001.
- Bujak M., *Ocalić od zapomnienia ... ludzie Warszawskiej Elektrowni*, Warszawa 2012 (seria: „O Powiśle trochę więcej ...”, z. 6).
- Bujak M., *Urodzony na Powiśle, oddany Warszawie. Rzecz o prezydencie Warszawy Stefanie Starzyńskim*, Warszawa 2009 (seria: „O Powiśle trochę więcej ...”, z. 2).
- Ciastek M., Rymkiewicz L.A., *Praga to też stolica. Bedeker praski*, Warszawa 1997.
- Czajowa Z., *Wspomnienia*, Warszawa 2007, wyd. 2, Warszawa 2012.
- Czerniawski J., *Wawer – korzenie i współczesność*, Warszawa 2008.
- Dłubak-Bełdycka W., *Jan Siemiec – ofiarny kapłan Warszawy*, Warszawa 2012 (seria: „O Powiśle trochę więcej ...”, z. 5).
- Elekcje królów Polski w Warszawie na Woli 1575-1764*, red. M. Tarczyński, Warszawa 1997.
- Frącek T.A., *Siostry Rodziny Maryi z pomocą dzieciom polskim i żydowskim w Międzyzlesiu i Aninie*, Warszawa 2006.
- „Głos Oddziału Powiśle Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”, 2006-2008 (sześć numerów, od 2008 r. pt. „Na Powiśle”, periodyk, red. i wyd. E. Wolffgram przy współpracy z H. Niemiec [do 2008] oraz A. Kliczkowską [od 2008]).
- Grochowska M.M., Grzymała-Siedlecki B., *Krzyszyna Kraheńska „Obudźmy jej zamilkły śpiew”*. Warszawa 1996.
- Grochowska M.M., *Pomnik Syreny – symbol Warszawy [w:] O czym mówią pomniki i kamienie*. Warszawa 2000.
- Grochowska M.M., *Syrenka odwieczny symbol Warszawy*, Bydgoszcz 2001.
- Gromski J. (współautor), *Dzieje Ochoty*, Warszawa 1973.
- Gronowski L., *Fotografie 1930-1939*, Lublin 2012.
- Historia Woli*, oprac. zbior., red. K. Móravski, Warszawa 2000.
- Homicki B., *Kazimierz Lisiecki „dziadek”*, Warszawa 2010.
- Kalendarz-Informator Warszawski na 2000 r.*, Warszawa 1999.
- Kalisiak W., *Odwaga. Słowa niedzielne – słowa na co dzień*, wybór i red. J.T. Szymczak, Warszawa 2006.
- Kawecki W., *Gimnazjum i Liceum Męskie im. św. Stanisława Kostki 1908-1944*, Warszawa 2001.
- Klima F.L., *Rozważania o Młodym Przyjacielu Warszawy*, Warszawa 1976.
- Kościół archidiecezji warszawskiej*, t. 1-2, Warszawa 2005-2006.
- Kościół lewobrzeżnej Warszawy*, t. 1-2, Warszawa 2004-2005.
- Kowejsza J., *Romans gwiazdy z Powiślem*, Warszawa 2008 (seria: „O Powiśle trochę więcej ...”, z. 1).
- Krakiwiak-Owczarek M., *„I tylko wspomnienia zostały ...” – z zapisków Pani Aliny Bursze*, Warszawa 2011 (seria: „O Powiśle trochę więcej ...”, z. 4).

- Królikowski L., *Bitwa Warszawska 1920 r.*, Warszawa 1991.
- Królikowski L., *Globalizacja a rozwój Warszawy*, Warszawa 2002.
- Królikowski L., *Jaka Warszawa*, Warszawa 2010.
- Królikowski L., *Oblicza Stolicy*, Warszawa 2006.
- Królikowski L., *Praskie wały i okopy* [w:] *Koneser, Żąbkowska i okolice*, Warszawa 2012.
- Królikowski L., *Refleksje na temat prac nad przyszłością Warszawy* [w:] *Globalizacja polskich metropolii*, red. A. Kukliński, J. Kołodziejcki, T. Markowski, W. Dziemianowicz, Warszawa 2000.
- Królikowski L., *Szkolnictwo dawnej Warszawy*, Warszawa 2008.
- Królikowski L., *Twierdza „Warszawa”*, Warszawa 1994 (Seria: „Twierdze i zamki w Polsce”).
- Królikowski L., *Twierdza „Warszawa”*, wyd. 2, Warszawa 2002.
- Królikowski L., *Warszawa – dzieje fortyfikacji*, Warszawa 2011.
- Królikowski L., *Warszawskie adresy Marszałka*, Warszawa 1990.
- Królikowski L., *Wybrane problemy z historii regulacji Wisły Środkowej w latach 1863-1914* [w:] *Wisła Środkowa*, Warszawa 1986.
- Królikowski L., Oktabiński K., *Warszawa 1914-1920. Warszawa i okolice w latach walk o niepodległość i granice Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007; wyd. 2, Warszawa 2008.
- Królikowski L., Orłowski B., *I Warszawę nie od razu zbudowano*, Warszawa 1993.
- Królikowski L., Ostrowski M., *Rozwój przestrzenny Warszawy*, Warszawa 2009.
- Królikowski L., Szaniawska L., *Plany i mapy Warszawy 1832-1944*, Warszawa 1999.
- Książka o Cmentarzu Bródnowskim*, oprac. zbior., Warszawa 2007.
- Kulesza J., *Powstańcza Starówka – ludzie i ulice*, Warszawa 2007.
- Kupniewski Z., *Warszawskie Nowe Bródno 1940... wydobyte z mgły zapomnienia*, Warszawa 2009.
- Ludwik Gronowski. Fotografie 1930-1939. Krzemieniec 1930-1939*, oprac. zbior., Lublin 2012.
- Lutostańska A., *Dzieje kształtowania architektury pałacu w Ujazdowie, od 1624 roku* [w:] *Jazdów*, oprac. zbior., red. E. Rużyłło, Warszawa 2008.
- Lutostańska A., *Królewska willa drewniana Anny Jagiellonki w Ujazdowie* [w:] *Jazdów*, oprac. zbior., red. E. Rużyłło, Warszawa 2008.
- Lutostańska A., *Mińsk Mazowiecki – jedno miasto. Studium historyczno-urbanistyczne Mińska mazowieckiego i Sandomierza*, Mińsk Mazowiecki 2012.
- Michalec B., *Tekla z Bądarzewskich Baranowska, autorka nieśmiertelnej „La prière d’une vierge”. Miejsca, czas i ludzie*, Warszawa 2012.
- Mierowski S., *Wspomnienia praskie*, Warszawa 2010.
- „Między Nami Aninianami”, periodyk o charakterze społeczno-kulturalnym wydawany od 2000 r. przy współpracy Oddziału Anin TPW, red. prowadzący J.T. Szymczak (do końca 2012 r. ukazało się 77 numerów).

- Na Targówku kamienie mówią. Przewodnik po miejscach walk i pamięci*, oprac. K. Utracka, Warszawa 2010.
- Niemierowska-Szczepańczyk B., *Czy tak być musiało? Zapiski z pamiętników autorki*, Warszawa 2007.
- Niemierowska-Szczepańczyk B., *Moje ostatnie zapiski*, Warszawa 2012.
- Niemierowska-Szczepańczyk B., *Wilanów w czasie okupacji niemieckiej 1939-1945*, Warszawa 1992.
- Ocalić Pragę*, oprac. zbior., Warszawa 2001.
- Pamiętka – 125-lecie Szkoły Wojciecha Górskiego, 1877-2002*, oprac. zbior., red. W. Brański, Warszawa 2004.
- Pamiętniki mieszkańców Bródna*, Warszawa 1996.
- Petrozolin-Skowrońska B., *Król Tatr z Mokotowskiej 8. Portret doktora Tytusa Chalubińskiego*, Warszawa 2005.
- Petrozolin-Skowrońska B., *Przed nocą styczniową*, Warszawa 2013.
- Poliński J., *Grochów przedmurze Warszawy w dawniejszej i niedawnej przeszłości*, Warszawa 1998.
- Prażanie o Starej Pradze. Wybór prac nadesłanych przez mieszkańców i miłośników warszawskiej Starej Pragi na pierwszy konkurs ogłoszony przez Towarzystwo Przyjaciół Pragi w 1997 r.*, Warszawa 1998.
- Rola Ochotniczej Straży Pożarnej na Nowym Bródnie w latach 1905-1945, jako bastion polskości*, oprac. zbior., Warszawa 2012.
- Rymkiewicz A., *Warszawska Praga na przełomie wieków XX i XXI*, Bydgoszcz 2001.
- Sagi rodzinne Bródna i okolic*, oprac. zbior., Warszawa 2010.
- Strofy sercem pisane. Antologia*, Warszawa 2010 (seria: „O Powiślu trochę więcej ...”, z. 3).
- Szołwiński R., *Mała monografia Kirkuta – Cmentarza Żydowskiego*, Warszawa, b.d.w.
- Szorc J., *Nekropolia. Pamięci wybitniejszych osób ze środowisk muzycznych pochowanych na cmentarzach: Powązkowskim, Ewangelicko-Augsburskim, Ewangelicko-Reformowanym, Komunalnym (dawniej Wojskowy)*, Warszawa, b.d.w.
- Świadectwo czasu*, oprac. zbior., przew. zesp. red. H. Kowalska, red. J.T. Szymczak, Warszawa 2004.
- Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej na terenie Nowego Bródna*, oprac. zbior., Warszawa 2012.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wczoraj dziś jutro*, oprac. zbior., red. M. Leska, Warszawa 1999.
- Tubiańska K., *Leonia Rudzka i jej szkoła w Warszawie przy ul. Zielnej 13 (1887-1944)*, Warszawa 1988.
- Waropiński J., *Moja Praga magiczna*, Warszawa 2007.
- Warszawa 1938*, wyd. 2, Warszawa 1998; wyd. 3, Warszawa 2004.
- Warszawa 2000. Kalendarz – informator*, oprac. zbior., red. J.M. Chmielewski, M.M. Drozdowski, L. Królikowski, H. Szwankowska, Warszawa 1999.
- Warszawa. 24 godziny z życia miasta* (album), Warszawa 2002.
- Warszawa. Miasto* (album), Warszawa 2002.
- Warszawa. Syrena – odwieczny symbol Warszawy* (album), Warszawa 2001.

Warszawska Praga dawniej i dziś. Katalog wystawy zorganizowanej w 350-lecie nadania praw miejskich, Warszawa 1998.

Warszawska Praga na przełomie wieków XX i XXI, oprac. zbior.a, b.d.w.

Warszawska Praga w rysunkach Andrzeja Nowelskiego, Warszawa 2000.

Waśkiewicz F., *Okruchy historii... Miejsca pamięci Pragi Południe*, Warszawa 2008.

Wawer i jego osiedla, oprac. zbior., red. J. Czerniawski, Warszawa 2007.

Wawerowa T.D., *Konkurs „Warszawa w Kwiatkach” – wspomnienia z lat 1984-1994*, Warszawa 1995.

Wierzchowski H., *Anin, Wawer*, Warszawa 1971 (reprint 2004).

Wierzchowski H., *Las, rolnicze osiedle Warszawy*, Warszawa 2006.

Wierzchowski H., *Śladami Powstania Listopadowego Grochów – Wawer*, Warszawa 2000; wyd. 2, Warszawa 2005.

Wierzchowski H., *Zerzeń i jego historia*, Warszawa 1999.

Wilkiewicz D., *Ulice i uliczki naszej Pragi*, Warszawa 1999.

Wroniszewski J.K., *IV Obwód Armii Krajowej; Okręg Warszawski*, Warszawa 1997.

Wroniszewski J.K., *Barykada Września*, Warszawa 1984.

Wroniszewski J.K., *Ochota 1939-1945*, Warszawa 1976.

Wyganowski S., Królikowski L., *Rozważania o przyszłości Warszawy*, Warszawa 2010.

Zalewski I., *Wiatraki na Woli*, Warszawa 2005.

„Zeszyty Problemowo-Informacyjne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”, red. nac. i wydawca A. Dobiecki, periodyk.

Zielone berety z „koniczynką”. Dzieje szkół Fundacji im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej 1905-1948, red. i teksty J. Niklewska, Warszawa 2012.

Opracowała: Agnieszka Skórska-Jarmusz*

* Tekst artykułu został opracowany przez Agnieszkę Skórską-Jarmusz na podstawie materiałów przygotowanych przez następujące osoby: Jan Berger, Halina Boratyńska, Wacława Borkowska, Maria Chodorek, Marianna Czech, Regina Gluchowska, Maria Marzena Grochowska, Krystyna Grzelak, Anna Kliczkowska, Wiesława Kłosowska, Halina Kowalska, Paweł Kruk, Beata Michalec, Mariola Rabczon, Teresa Skupień, Katarzyna Spoczyńska-Król, Teresa Doryna Wawerowa, Elżbieta Wolffgram, Jadwiga Wołoszka.

Summary

In the April of this year, in the Royal Castle in Warsaw there was a solemn celebration of the 50 years of existence of the Society of the Friends of Warsaw (Towarzystwo Przyjaciół Warszawy - TPW). Formed in 18th March 1963, for half a century the Society has nurtured the creation of a connection between the city and its inhabitants. Its first president was the director of the National Museum, prof. Stanisław Lorentz, who held this position until his death in 1991. The next president, who led the Society for 20 years, was a var-savianist prof. Lech Królikowski.

The ideological predecessors of the TPW were, existing from 1915, local societies of friends of the individual districts. In 1933 they were combined into Association of Societies of Friends of Great Warsaw (Związek Towarzystw Przyjaciół Wielkiej Warszawy). The prewar organizations had a big degree of freedom, just like the local government bodies do today. They also had a budget which was assigned to them from the city's treasury by president Stefan Starzyński. In the years of the forming statehood they played an important role, deciding independently about, among others, the building of roads, monuments, the creation of parks and green spaces, funding schools, theater and other cultural institutions.

After the war the TPW put forward as its main goal the integration of the inhabitants of the capital, who ceased to be a homogenous mass because among there were more and more migrants, "immigrants" from other towns, who did not have any connection to the capital. This goal was accomplished by propagating knowledge about the history and culture of the city, especially among the young people. The TPW runs many educational and publishing activities, is an initiator of intimate and outdoor cultural events that rejuvenate the districts, takes care of the memory or restoring the memory of honored inhabitants of Warsaw by initiating or funding memorial plaques, monuments and proposing the patrons of the streets and squares. The respective branches engage in the social life of their districts being the intermediate between the inhabitants and the local government.

In its structures the TPW has more than a dozen branches, working not only in the districts of Warsaw, but also in other cities propagating knowledge about the capital and uniting the friends of the city. From the initiative of the branch activists scientific and popular science publications are published and monuments and memory plaques honoring the distinguished representatives of the city. The Society still has the ambition to influence the city's aesthetic, engaging itself in the organization of urban events and funding its own prizes.

Jacek Aleksander Fiedorowicz

DYNASY – ZAPOMNIANY FRAGMENT WARSZAWY

WPROWADZENIE

Najbardziej charakterystycznymi elementami topograficznymi Warszawy, które wyróżniają miasto, są rzeka Wisła oraz skarpa stanowiące naturalne dominanty przestrzenne. Mają one szczególne znaczenie dla tożsamości miasta, ponieważ bezpośrednio przyczyniły się do jego powstania oraz wpłynęły na jego dalszy kształt i rozwój przestrzenny. Pomimo wybitnych walorów konfiguracji lewego brzegu Wisły dzisiejsza Warszawa w coraz większym stopniu izoluje się od rzeki. Woda przepływająca przez miasto należy do najważniejszych czynników topografii urbanistycznej, tworząc doskonale warunki do estetycznego i atrakcyjnego kształtowania przestrzeni miejskiej. Im większa rzeka przepływa przez miasto, tym większy jest jej wpływ na jego estetykę i atrakcyjność. Tym więcej troski należy też przykładać do zagospodarowania brzegów rzeki. Sprzężenie obu elementów topograficznych, tj. rzeki i skarpy, osiągnano poprzez osie kompozycyjno-przestrzenne ukierunkowane na Wisłę, akcentowane elementami wodnymi.

Główne dominanty skarpy na odcinku śródmiejskim to założenia ogrodowe klasztorów: Bernardynów, Karmelitów i Panien Wizytek, pałaców: Koniecpolskich, Kazimierzowskiego, Gozdzkich na Dynasach, Glińskich (Ostrogskich), Zamoyskich, Poniatowskich, Branickich i Zamku Ujazdowskiego oraz późniejszy zespół parkowy Sejmu RP. W ciągu ostatnich 60 lat na najcenniejszym i najbardziej atrakcyjnym dla miasta odcinku skarpy, między zamkiem królewskim a ulicą Tamka, nie zrobiono praktycznie nic oprócz odbudowania zabytkowych kościołów i pałaców, w tym obu pierzei Traktu Królewskiego, bezpośrednio związanych z reprezentacyjnym frontem. Pozostała zabudowę oraz zagospodarowanie terenów związanych z dawnymi założeniami krajobrazowo-ogrodowymi pozostawiono same sobie. Z czasem główne dominanty i osie kompozy-

cyjne skarpy przesłoniła socjalistyczna zabudowa w postaci bloków mieszkalnych. Natomiast reszta niezabudowanej przestrzeni zarosła samorzutnie rozsiewając się zielenią, zasłaniającą topografię terenu i dodatkowo izolującą miasto od rzeki.

Tekst jest poświęcony zmianom, jakie zaszły w ostatnich 350 latach na terenie nazywanym Dynasy, położonym u podnóża skarpy warszawskiej, między ulicami: Tamka, Dynasy, Oboźna i Topiel.

Podjęty problem stanowi próbę przedstawienia i wyjaśnienia przyczyn, które spowodowały określone zmiany w sposobie użytkowania oraz zagospodarowania przestrzennego Dynasów, których historia stanowi część dziejów Warszawy. Zmiany te przedstawia się w procesie historycznym dla całego okresu, w którym miały one miejsce od początku powstania na tym terenie jurydyki, czyli od XVII w. do dnia dzisiejszego.

Celem badawczym jest określenie przyczyn, które spowodowały zmiany w sposobie wykorzystania terenu Dynasów w okresie ostatnich 350 lat. Przyczyny te były bezpośrednio związane zarówno z historią Warszawy, jak i procesami przemian gospodarczych, politycznych i społecznych w Polsce. Cel badawczy zostanie zrealizowany poprzez przedstawienie, w procesie historycznym, zarówno zmian w sposobie użytkowania i zagospodarowania terenu Dynasów, jak i przyczyn, które je spowodowały. Oznaczało to potrzebę przyjęcia pewnej periodyzacji, którą dostosowano do historycznego przebiegu zmian. Wyróżniono dziewięć różnych i nierównych czasowo okresów zmian.

Przedstawienie zmian związanych z wykorzystaniem i przekształceniami terenu Dynasów wymagało zastosowania dwóch wzajemnie uzupełniających się sposobów prezentacji, tj. opisu tekstowego oraz wykorzystania ilustracji. Spośród blisko 300 ilustracji dotyczących Dynasów obejmujących zarówno materiały ikonograficzne, jak i kartograficzne, wykorzystano 51.

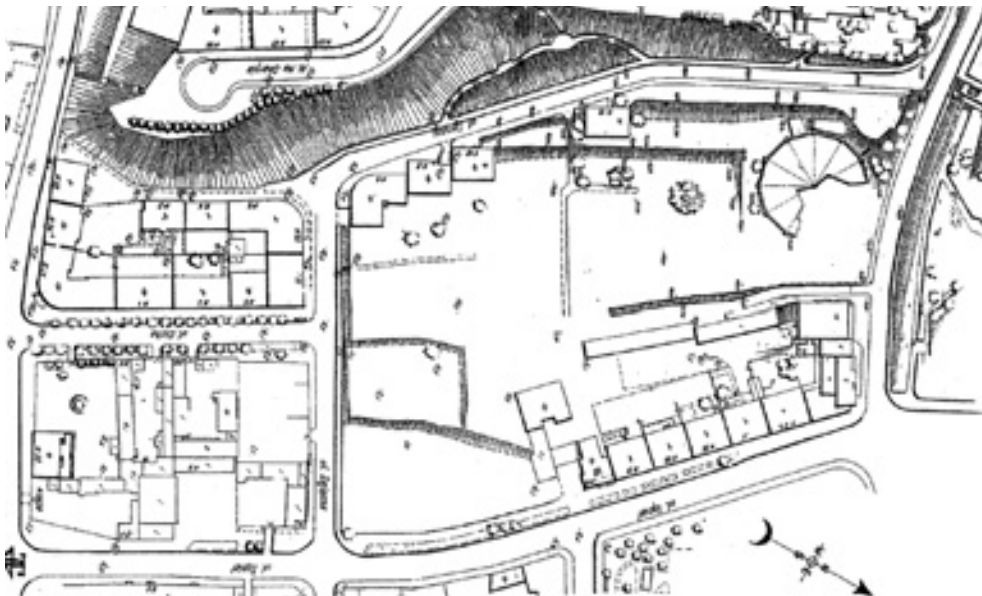
JURYDYKA ALEKSANDRIA

Teren Dynasów położony jest w centrum miasta, na szlaku ciągu spacerowego biegnącego górną krawędzią skarpy od Starego Miasta do parku Łazienkowskiemu, w bezpośrednim sąsiedztwie Uniwersytetu Warszawskiego oraz wielu innych instytucji kulturalnych, oświatowych i naukowych. Teren ten leży w miejscu wzajemnego przenikania się i oddziaływania funkcjonalno-przestrzennego trzech obszarów strefy centralnej miasta: zespołu historyczno-zabytkowego, zespołu akademickiego i zespołu parkowo-rekreacyjnego. Pomimo atrakcyjnej lokalizacji oraz posiadanego potencjału ten jeden z najpiękniejszych fragmentów miasta, od kilkudziesięciu lat niezagospodarowany, podlega coraz większej degradacji (ilustr. 1). Władze miasta od wielu lat z dużym powodzeniem prowadzą politykę polegającą na samoistnym i naturalnym zagospodarowaniu terenów publicznych, zwłaszcza położonych wzdłuż skarpy. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest m.in. nieuregulowany od 1945 r. stan prawny nieruchomości na obszarze m.st. Warszawy. Pomimo zmian ustrojowych, które dokonały się w tym kraju przeszło 20 lat temu, taka sytuacja zaprzecza fundamentalnym zasadom demokracji i gospodarki wolnorynkowej.

1. Dynasy i fragment skarpy warszawskiej, widok z lotu ptaka, współczesne zdjęcie lotnicze

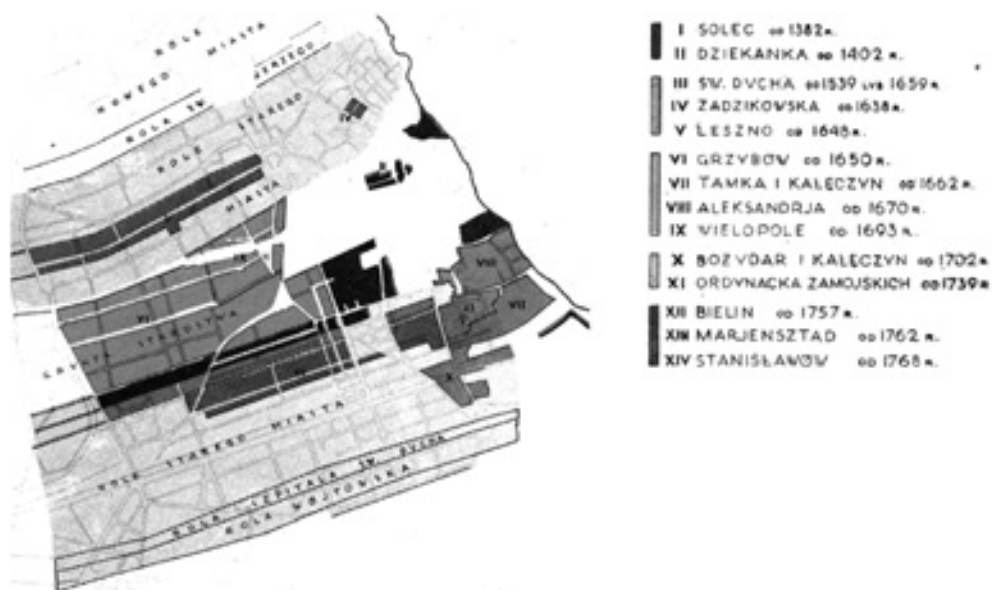
Obecnie w miejscu toru wyścigowego Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów (WTC) znajduje się prowizoryczne boisko i plac zabaw dla dzieci oraz zabudowa gospodarcza w postaci garaży i śmietników. Nie lepiej dzieje się z budynkiem rotundy *Panoramy Tatr*, która po wojnie zaadaptowana została, jako zabezpieczona ruina, na magazyn teatralny, a obecnie służy bezdomnym za schronienie (ilustr. 2).

2. Dynasy – aktualne zagospodarowanie terenu, oprac. własne autora wg mapy geodezyjnej w skali 1:500

Znamiennym jest również fakt, że teren dawnego założenia ogrodowo-pałacowego Dynasów nie został ujęty w *Zarządzeniu Prezydenta R.P. z 8.09.1994 r. ws. uznania za pomnik historii „Warszawy – historycznego zespołu miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem”* (M.P. z 1994 r., nr 50, poz. 423), którego celem jest m.in. ochrona wartości historycznych oraz niematerialnych układu urbanistycznego.

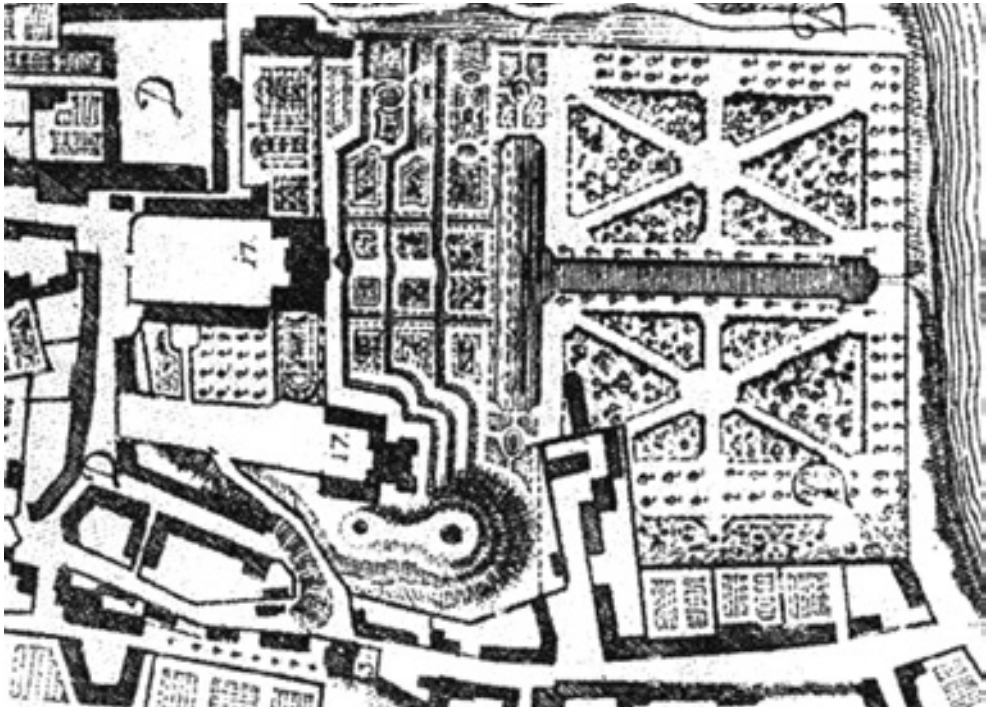
Nazwę Dynasy, określającą obszar miasta, która pod koniec XVIII w. przyjęła się wśród mieszkańców i była używana w potocznej gwarze warszawskiej, nosi obecnie mała jednokierunkowa ulica biegnąca wzdłuż skarpy, łącząca położoną u podnóża jej ulicę Zajączą z biegnącą na górze ulicą Oboźną. Rodowód nazwy związany jest z osobą księcia Karola Ottona Siegen de Nassau, będącego w latach 80. XVIII w. właścicielem stojącego niegdyś na krawędzi skarpy pałacu i dlatego nazywanego pałacem Dynasowskim. Pierwotnie dzielnica nosiła nazwę Aleksandrii, od imienia Aleksandra Zasławskiego, który na części dawnej ordynacji Ostrogskich założył jurydykę miejską, ostatnią z trzech powstałych w XVII w. w sąsiedztwie Warszawy (ilustr. 3).

3. Jurydyki warszawskie (O. Sosnowski, *Powstanie i cechy charakterystyczne sieci ulicznej na obszarze Wielkiej Warszawy*, Warszawa, 1930)

Akt erekcji jurydyki miejskiej miał miejsce 18 kwietnia 1670 r. Powstała na gruntach niegdyś książęcych. Nowa jurydyka położona była po obu stronach jednego z ramion rozwidłonego gościńca (obecnie ulice Kopernika i Tamka) biegnącego do Solca. Na północy sięgała po ulice Oboźną i Leszczyńską, a na wschodzie po brzeg Wisły. Cały obszar miał stosunkowo regularny i zwarty kształt zbliżony do czworoboku. Jedyne w części zachodniej – gdzie znajdowała się jedna posesja przylegająca do Nowego Światu, na wprost wylotu Świętokrzyskiej – była nieregularna. Powierzchnia jurydyki była zmienna i wynosiła, w zależności od położenia brzegu i koryta rzeki Wisły, od 13 ha do 14 ha. Centralne miejsce jurydyki zajmowała główna ulica o tej samej nazwie (obecnie Kopernika), tworząc w najszerszym miejscu rynek, wzdłuż którego znajdowały się posesje o kształcie zbliżonym do kwadratu i wymiarach ok. 17,6 x 17,7 m.

Po śmierci Aleksandra Zasławskiego (1673) jurydykę odziedziczyła jego siostra Teofila, która wniosła ją w posagu swemu drugiemu mężowi Józefowi Karolowi Lubomirskiemu, marszałkowi wielkiemu koronnemu, zmarłemu w 1702 r., z którego nazwiskiem będzie związana nazwa tej jurydyki przez długi czas. Po bezdzielnym Aleksandrze Dominiku Lubomirskim, zmarłym w 1720 r., teren wraz z pałacem przeszedł w posiadanie jego siostry Marianny, która wyszła za mąż za Pawła Karola Sanguszkę, marszałka nadwornego litewskiego. Jego syn, również marszałek nadworny litewski, Janusz Aleksander Sanguszko, sprzedał Aleksandrię w 1754 r. kanclerzowi wielkiemu koronnemu Janowi Małachowskiemu, a ten w tym samym roku odsprzedał ją Barbarze z Małachowskich Gozdzkiej, żonie Stanisława Gozdzkiego. Za czasów Gozdzkich dawny pałacyk Lubomirskich został przebudowany. Piętrowy budynek, zbudowany z muru pruskiego na planie prostokąta, posiadał przestronny prostokątny dziedziniec z ogrodzeniem i wejściem od strony ulicy Aleksandria (ilustr. 4).

4. Założenie pałacowo-ogrodowe Gozdzkich, fragment mapy Pierre'a Ricaud'a de Tirregaille, *Plan de la ville de Varsovie, 1762*

Po bokach stały dwie długie drewniane oficyny zakończone od strony wjazdu pawilonami na rzucie kwadratu. Natomiast od strony Wisły, na zboczu oraz u podnóża skarpy, został założony ogród. Całość podzielono równoległymi ziemnymi tarasami, które łączyły boczne rampy. Na każdym poziomie tych tarasów urządzone zostały partery oraz boskiety. Znajdujący się poniżej skarpy, na osi głównej pałacu i przylegający do podnóża, podłużny staw został połączony z Wisłą prostokątnym kanałem, tworząc charakterystyczne założenie w kształcie litery „T”. Z obu stron głównej osi kanału rozciągały się symetrycznie rozplanowane partie ogrodu o gwiazdzistym układzie alej.

Założenie przestrzenne przy pałacu Gozdzkich zajmuje wyjątkową pozycję wśród ogrodów warszawskich ze względu na skalę i zastosowane rozwiązania. Mimo sprzyjających warunków w żadnym

z założeń ogrodowych wieńczących skarpe warszawską, poczynwszy od zamku królewskiego po Belweder i dalej, przez Mokotów i Rozkosz, do Bażantarni w Natolinie nie podjęto próby stworzenia, na właściwą skalę, tarasów i związanych z nimi schodów, ramp, murów oporowych lub skarpowań, grot i kaskad. Tarasy większości ogrodów przy Krakowskim Przedmieściu były tylko umocnieniami krańcowi skarpy, bez dalszej podbudowy architektoniczno-ogrodowej niżej położonego stoku i podskarpi. Przyczyn tego zjawiska szukać należy w bardzo wysokich kosztach takich przedsięwzięć. Kamień ciosowy, najodpowiedniejszy do konstrukcji murowanych, był stosunkowo rzadki i przez to drogi. Natomiast tarasy ze skarpami ziemnymi wymagały stałego utrzymania i stabilizacji. W przypadku Dynasów uzyskano to dzięki oparciu tarasów od strony południowej na stoku skarpy, a od północy na ukształtowanym nasypie ziemnym dzisiejszej ulicy Oboźnej (ilustr. 5).

5. Widok pałacu Gozdzkich wraz z tarasowym urządzeniem ogrodu od strony Wisły, fragment *Panoramy Warszawy tzw. Baryczkowskiej, 1775-1780*

Dodatkowo cały ówczesny teren posiadał drenaż odprowadzający wody gruntowe oraz opadowe górne przyskarpia i zapewniając w ten sposób stabilność tarasów ziemnych. Odprowadzana woda zasilała założenie wodne u podnóża i działające do dziś źródło przy schodach łączących Uniwersytet Warszawski z parkiem Kazimierzowskim.

Po śmierci Stanisława Bernarda Gozdkiego (1771) dziedziczką Aleksandrii oraz spadkobierczynią ogromnej fortuny została jego córka z drugiego małżeństwa, z Barbarą Małachowską, Karolina. Wiadomo, że przynajmniej już od 1773 r. Karolina Gozdka była żoną księcia Janusza Sanguszki. Pałac na Aleksandrii, zbudowany przez wojewodę Gozdkiego, spłonął w 1776 r. Zadanie opracowania projektów wzniesienia w tym miejscu nowoczesnej rezydencji, odpowiadającej potrzebom nowych właścicieli, powierzono Szymonowi Bogumiłowi Zugowi. O wyborze tego architekta zdecydowała jego dobra reputacja oraz fakt wcześniejszej działalności na rzecz księcia. Zug przygotował kilka różnych wersji projektu. Piąta, ostatnia wersja, została zaakceptowana. Za czasów księcia Janusza nie doszło do realizacji tego projektu z powodu kryzysu małżeństwa Sanguszków, które rozpadło się w 1778 r.

POWSTANIE PAŁACU DYNASOWSKIEGO

6. Portret księcia Karola Ottona Siegen de Nassau

Wyswatana za pośrednictwem dworu francuskiego Karolina Gozdzka wyszła powtórnie za mąż w 1780 r., za księcia Karola Ottona Siegen de Nassau (ilustr. 6).

Książę był postacią niesłychanie barwną. Swą rozrzutnością, zuchwałymi pojedynkami, dziwactwami i awanturami zwracał na siebie uwagę całej Europy końca XVIII w. Najprawdopodobniej z inicjatywy księcia de Nassau młodożeńcy zdecydowali o budowie nowej rezydencji. Pałac został wzniesiony najprawdopodobniej według zmodyfikowanej piątej wersji projektu S.B. Zuga, sporządzonej pierwotnie dla księcia Janusza Sanguszki. Budynek w stylu willi włoskiej, mimo krótkiego okresu swego istnienia, zdążył zasłynąć w życiu kulturalnym Warszawy.

Książęca para prowadziła dom otwarty. Urządzano w nim wspaniałe przyjęcia urozmaicane widowiskami. W tym czasie był to jedyny pałac w Warszawie posiadający w obrębie swych murów urządzonej scenę teatralną, obliczoną nie na zysk, lecz na przedstawienia prywatne. Na jej deskach występowały, oprócz gospodyni, również stołeczne damy: Sewerynowa z Sapiechów Potocka, Tyszkiewiczowa (siostra księcia Józefa Poniatowskiego), Julia z Lubomirskich Potocka. W 1788 r. pałac padł ofiarą pożaru (ilustr. 7), z którego ocalało jedynie prawie skrzydło.

7. Widok spalonego w 1788 r. pałacu Gozdzińskich-de Nassau od strony ul. Tamki, fragment obrazu *Prospekt Warszawy od pałacu Ordynackiego* autorstwa B. Belotta zwanego Canaletto

Zarówno przed pożarem, jak i po nim, pałac był główną budowlą jurydyki. Inne zabudowania to małe, drewniane dworki rozlokowane wzdłuż ulic: Aleksandria, Tamka, Zajęcza, Drew-

niana, Leszczyńska, Dobra i Topiel (ilustr. 8). Ulica Topiel przecięła kanał ogrodowy, niszcząc pierwotną koncepcję przestrzenną założenia.

8. Dynasy, początek XIX w. (J. Bach, *Plan der Stadt Warschau*, Drezno 1809)

Dalsze dzieje rezydencji upływają pod znakiem stopniowego upadku. Właściciele pałacu, gnani żądzą przygód, rzadko w nim bywali. U schyłku życia osiedli w Tynnie na Podolu. Karolina zmarła 28 października 1804 r., natomiast Karol 4 kwietnia 1809 r.

W 1815 r. próbowano odbudować rezydencję dynasowską. Autorem projektu odbudowy był najprawdopodobniej Zygmunt Vogel, który wykonał projekt uporządkowania całego założenia pałacowego. Geometryczny układ starego założenia zastąpił układem krajobrazowym, w myśl kon-

cepcji ogrodu romantycznego. Uporzędowany miał być też dziedziniec pałacu. Inspiratorem tego projektu był zapewne spadkobierca Dynasów, radca stanu Cesarstwa Rosyjskiego Paweł de Boutiaguin (Butiakín), mąż wychowawcy księżąt de Nassau, Greczynki Ekonom. W okresie Królestwa Kongresowego proces niszczenia ogrodu i rezydencji pogłębiał się.

Obszar ogrodu pałacowego położonego u podnóża skarpy zmniejsza się stopniowo w ciągu pierwszych dziesięcioleci XIX w. Powstają tu nowe uliczki, takie jak: Zajęcza, Cicha i Drewniana wraz z nową zabudową (ilustr. 9).

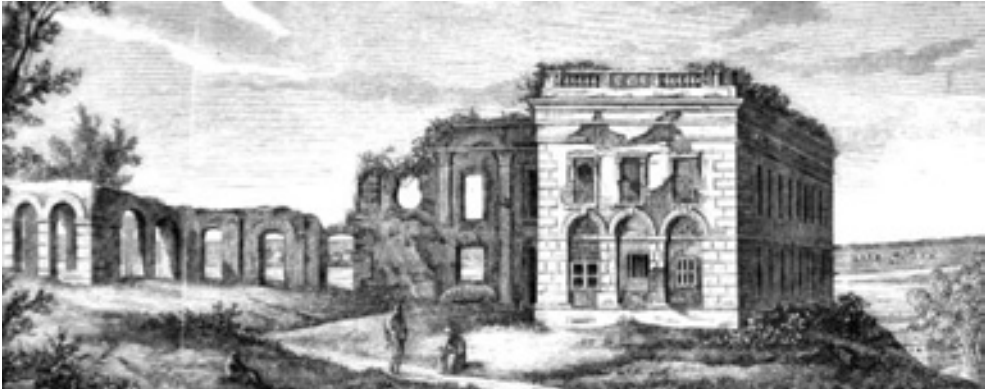
9. Dynasy wraz z otaczającą zabudową (*Plan m.st. Warszawy wymierzony przez oficerów korpusu inżynierów w latach 1818 i 1819, 1822*)

Z czasem teren Dynasów, pozbawiony opieki właściciela, staje się w pewnym sensie bezpański, ulegając coraz większej degradacji i procesowi niszczenia (ilustr. 10).

10. *Dynasy – widok skarpy*, M. Zaleski, ok. 1835

Na brzegu skarpy sterczą już tylko ruiny pałacu ks. de Nassau. W ruinach chronili się mieszkańcy Powiśla zalewanego w czasie powodzi. W stanie używalności pozostawała już tylko piętrowa oficyna od strony ulicy Aleksandria (ilustr. 11).

11. Ruiny pałacu na Dynasach, „Kłosa”, 1868

Ruiny pałacu wraz z przylegającym do niego terenem byłego ogrodu stają się z czasem miejscem schronienia, popularnym zwłaszcza wśród ludzi bezdomnych, nędzarzy, włóczęgów poróżnionych z prawem oraz studentów z pobliskiej uczelni. Ogród od strony Wisły został odcięty ulicą Dobrą, a później ulicą Topiel.

Po śmierci Butiakina ich dzieci dochodziły swoich praw do jurydyki przed sądami warszawskimi. Te przyznano im w 1842 r., po czym spadkobiercy sprzedali posesję Karolowi Schoeneichowi. A ten odsprzedał ją, wraz z ruinami, Sewerynowi hr. Uruskiemu w 1845 r. Nowy właściciel, wykorzystując relikty pałacu w postaci zachowanego południowego skrzydła (ilustr. 12), wznosił tu w 1846 r., wg projektu architekta Marii Franciszka Lanciego, bazar na planie koła z wewnętrzną ulicą

12. Plan Sewerynowa (H. Świątkowski, *Taryffa domów miasta Warszawy i Pragi z planem ogólnym i szczegółowych planików...*, 1852)

Sewerynów wraz z jatkami i częścią mieszkalno-handlową. W 1890 r., po śmierci Seweryna hr. Uruskiego, posiadłość odziedziczyła jego córka Maria z Uruskich, księżna Świętopełk Czetwertyńska.

WARSZAWSKIE TOWARZYSTWO CYKLISTÓW NA TERENIE DYNASÓW

Działające od 1886 r. Warszawskie Towarzystwo Cyklistów wzięło w posiadanie w 1891 r., tytułem dzierżawy na 15 lat, teren ogrodu dynasowskiego i przystąpiło do budowy pierwszego w Warszawie kompleksu sportowego. Wokół poszerzonej sadzawki powstał w ciągu kilku miesięcy ziemny tor do wyścigów rowerowych o długości 383 m i szerokości 6 m. Roboty ziemne prowadzone były pod kierunkiem inż. Henryka Hussa. Teren zabezpieczono przed wylewami Wisły wałem ziemnym ciągnącym się wzdłuż ulicy Topiel.

W 1892 r. wybudowano na skarpie pawilon mieszczący siedzibę WTC (ilustr. 13). Autorem projektu był popularny w tym czasie w Warszawie architekt Stefan Szyller (ilustr. 14). Zaprojekt-

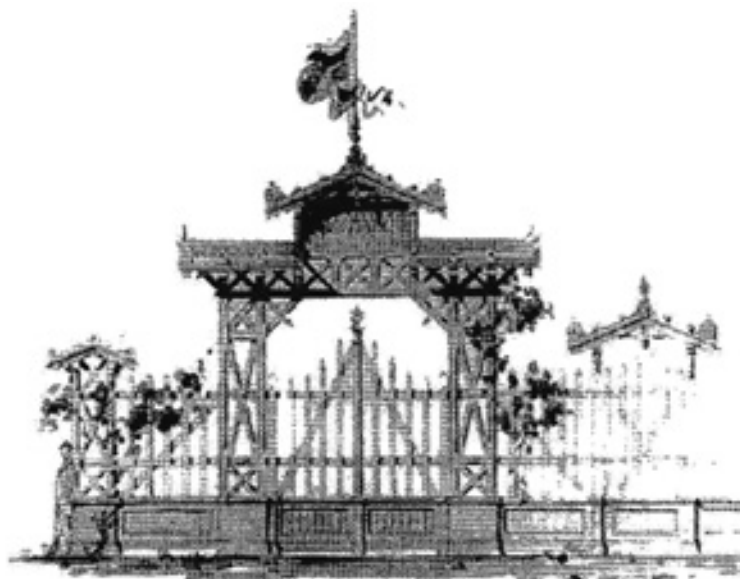
13. Uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod nową siedzibę WTC i toru kolarskiego, 24 kwietnia 1892 (*Cyklści. Sympatycy Pasjonaci Mistrzowie 1886-1939*, Warszawa 2010)

14. Budynek klubu WTC, wybudowany wg projektu architekta Stefana Szyllera w 1892 r. (*Ilustrowany przewodnik po Warszawie... Warszawa 1893*)

tował on również bramę wejściową od strony ulicy Oboźnej (ilustr. 15) oraz ośmioboczną altanę dla orkiestry na wyspie pośrodku stawu. W budynku znajdowała się m.in.: sala sportowa o wymiarach 29 x 60 łokci, przeznaczona do ćwiczeń cyklowych, gimnastyki, tenisa itp. Obok niej, za szklaną ścianą, były: bufet, sala zebrań, czytelnia, sala bilardowa, pokój dla dam, dwie kancelarie i garderoba. Ze szczytu wieżyczki znajdującej się nad wejściem od strony stawu, na przedłużeniu osi ulicy Drewnianej, rozciągał się wspaniały widok na Wisłę i jej brzegi.

Tuż obok wzniesiono, połączoną z budynkiem klubowym zarówno na parterze, jak i na piętrze, wygodną piętrową remizę na 200 bicykli oraz dwie kręgielnie. Całość prezentowała się atrakcyjnie, a dzięki charakterystycznej konstrukcji wykonanej z muru pruskiego (ilustr. 16), drewnianym oraz

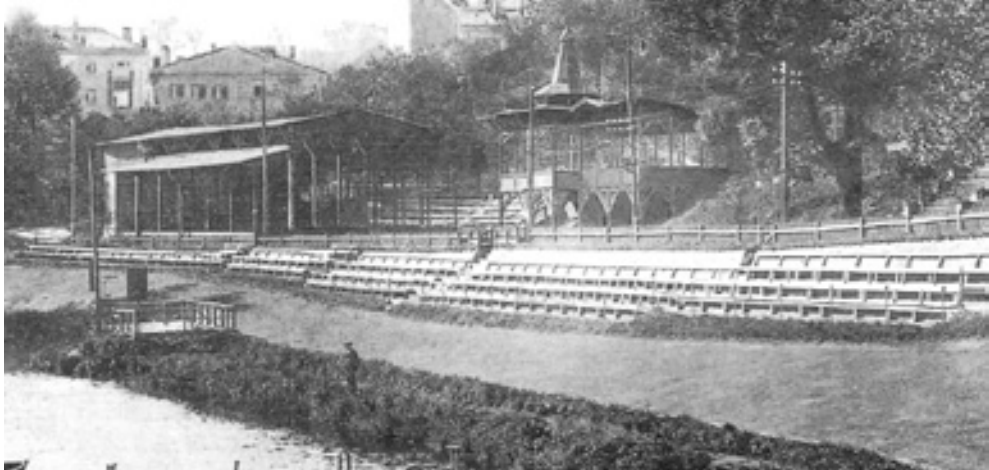
15. Brama wejściowa na teren WTC zaprojektowana przez architekta Stefana Szyllera (M. Omilanowska, *Architekt Stefan Szyller 1857-1933*, Warszawa 2008)

16. Poświęcenie budynku WTC, 1892 <www.warszawa.1939.pl>

licznym detalom, nawiązywała swym wyglądem do architektury pensjonatów w kurortach szwajcarskich oraz niemieckich przystani nadrzecznych.

Obok pawilonu powstały place gimnastyczny i do gry w krykieta oraz alejki spacerowe. Od strony wschodniej, poniżej budynku, wystawiono drewniane trybuny zwrócone w kierunku toru i stawu (ilustr. 17).

17. Trybuny toru kolarskiego, widok od północy, ok. 1900

Całe przedsięwzięcie, którego łączny koszt wyniósł 65 tys. rubli, wybudowano w bardzo krótkim czasie. Rozpoczęcie inwestycji sfinansowano z pożyczek udzielonych przez członków WTC. Natomiast w celu pokrycia zobowiązań podjętych na rzecz pozostałych kosztów realizacji Komitet i Komisja Amortyzacyjna WTC wypuściły 1033 udziały, które zakupiło 226 udziałowców. Składali się na nią stosownie do zamożności niemal wszyscy członkowie, począwszy od sum większych, które wpłacili m.in.: baron Leopold Kronenberg, August hr. Potocki, Alfons Jankowski, Wojciech Sawicki, Teodor Wilhelm, Gustaw Szyller, aż do pojedynczych 25-rublowych udziałów. Przez 10 kolejnych lat każdą wolną sumę przeznaczano na regulowanie należności z tytułu zobowiązań, dzięki czemu w 1904 r. udało się je wszystkie spłacić.

18. Wyścig kolarski na torze ziemnym WTC, pocz. XX w., (ze zbiorów Fundacji Ośrodka Karta)

19. Wyścig motocyklowy na torze ziemnym WTC, 1910 (Cykliści. *Sympatycy Pasjonaci Mistrzowie 1886-1939*, Warszawa 2010)

20. Członkowie WTC podczas wędkowania, 1901 („Kwartalnik Karta” 2010, nr 63)

Na Dynasach odbywały się zawody kolarskie o międzynarodowej randze (ilustr. 18), wyścigi motocyklowe (ilustr. 19), turnieje tenisowe, mecze piłki nożnej i krykieta, tygodniami trwające rozgrywki w bilard oraz konkursy rybackie (ilustr. 20). Znajdowały się tu również: strzelnica, łodzie spacerowe na stawie i inne atrakcje. Było to miejsce balów towarzyskich, zabaw tanecznych, różnych masowych imprez kulturalno-rozrywkowych i artystycznych. Odbywały się tu także jarmarki i festyny organizowane na cele dobroczynne. Pośrodku stawu, na jednej z dwóch wysp, powstały sztuczne ruiny dla większego urozmaicenia całości (ilustr. 21).

W parku i na wodzie wybudowano sceny dla przedstawień i pokazów. Teren posiadał oświetlenie zasilane z własnego agregatu, co pozwalało tworzyć interesujące efekty iluminacyjne. Latem odbywały się tu koncerty muzyków Teatru Wielkiego. Również zimą tętniło tu życie towarzyskie, gdyż zamrznięta sadzawka znajdująca się wewnątrz toru służyła jako lodowisko do jazdy na łyżwach oraz zimowych maskarad na lodzie.

21. Widok od strony siedziby WTC w kierunku ulicy Drownianej, pocz. XX w. <www.stalus.iq.pl>

W 1903 r. odbyła się tu pierwsza w Warszawie wystawa sportowa, podczas której zorganizowano pierwsze wyścigi w jeździe rowerowej za motocyklem na czas. Założenie WTC, dzięki umiejętnemu zagospodarowaniu, tworzyło wspaniały kompleks sportowo-rekreacyjny, uważany za jeden z najpiękniejszych w ówczesnej Europie.

ROTUNDA NA TERENIE DYNASÓW

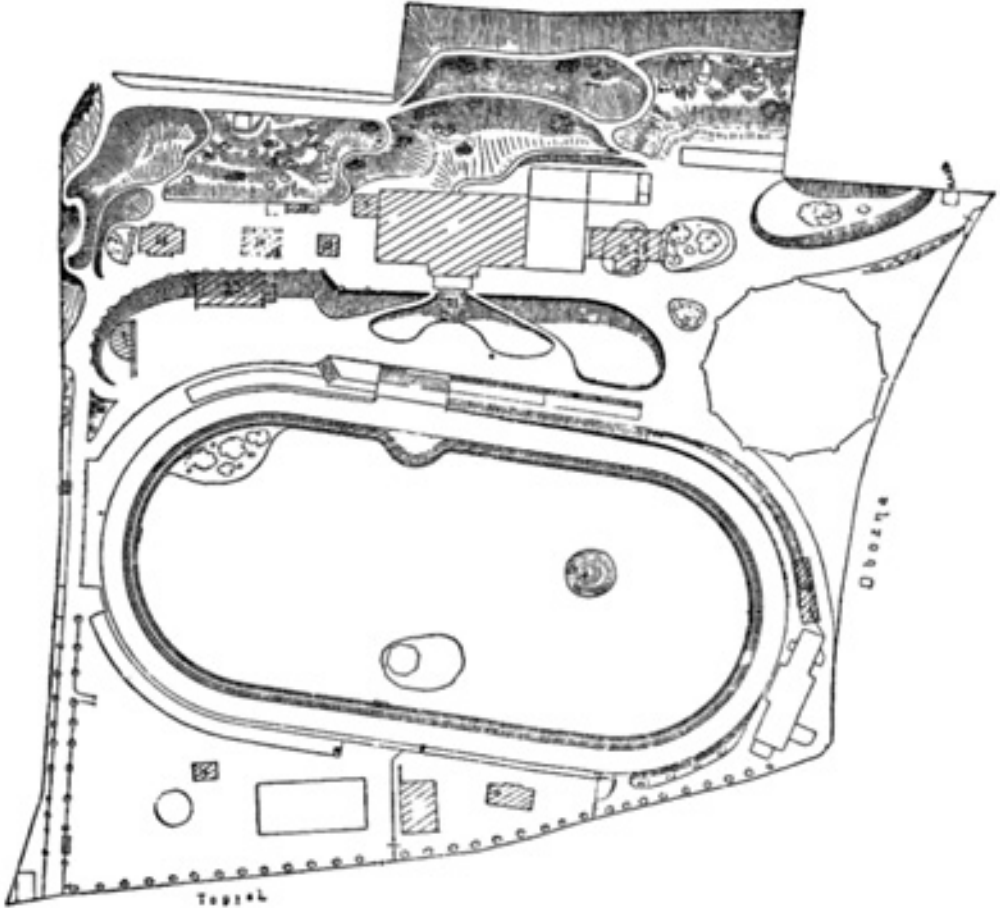
Latem 1895 r. na niewielkim kawałku gruntu – od strony ulicy Oboźnej, przy głównym wejściu, w bezpośrednim sąsiedztwie toru kolarskiego i pawilonu klubu WTC – wydierzawionym od właścicielki terenu Dynasów, Marii z Uruskich księżnej Świętopełk Czetwertyńskiej, rozpoczęto prace budowlane przy wznoszeniu budowli dwunastobocznej rotundy, w której miał być prezentowany panora-

22. Widok stawu, ziemnego toru kolarskiego, siedziby WTC i budynku rotundy mieszczącej *Panoramę Tatr*, 1897 (D. Kobielski, *Warszawa na fotografiach z XIX w.*, Warszawa 1982)

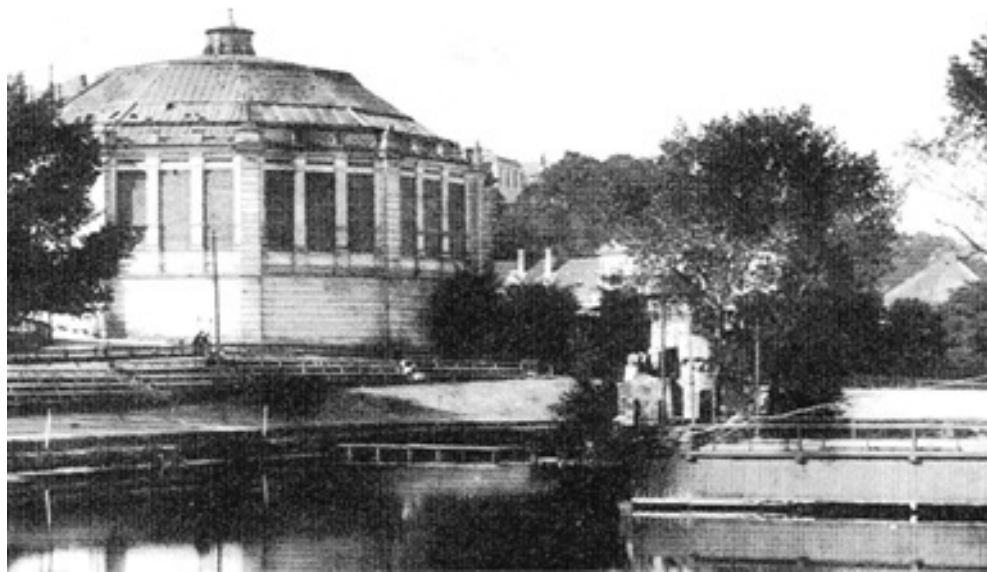
miczny obraz *Panoramy Tatr* (ilustr. 22). Ostateczna wersja malowidła o wymiarach 115 x 16 m, przy realizacji której pracowało, na różnych etapach, w sumie 12 malarzy, powstawała prawie dwa lata.

Natomiast sam budynek rotundy wybudowano w bardzo krótkim czasie, biorąc pod uwagę jego usytuowanie, bo ok. sześciu miesięcy (ilustr. 23). Otwarcie panoramy dla publiczności, poprzedzone kampanią promocyjną w prasie, nastąpiło 20 listopada 1896 r.

23. Plan Dynasów wydany z okazji wystawy sportowej, „Kurier Warszawski” z 30 maja 1903

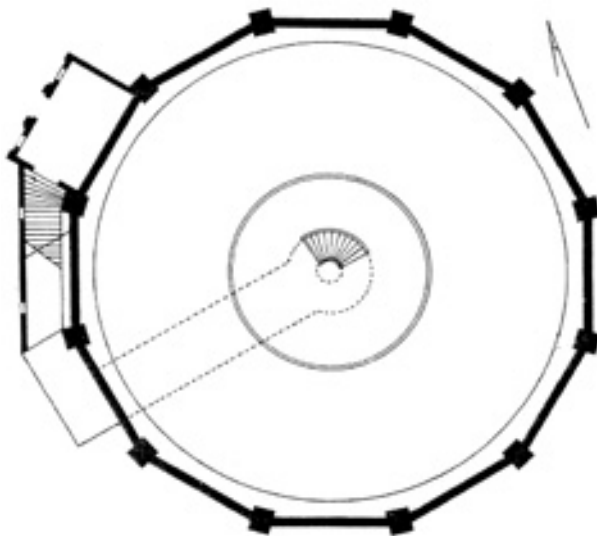
Rotundę z *Panoramą Tatr* usytuowano na stosunkowo stromym terenie, u podnóża skarpy, który dodatkowo był podmokły. Działka przypominająca wyglądem prostokąt miała kształt trapezu o wymiarach boków równoległych 66 m i 44 m oraz długości wynoszącej 60 m. Różnica wysokości w granicach działki pomiędzy najniższą a najwyższą rzędną terenu wynosiła ok. 10 m, natomiast nachylenie terenu wahało się od 15,5 proc. do 40 proc. Pomimo trudnych warunków terenowych o wyborze miejsca zdecydował najprawdopodobniej czynnik ekonomiczny, a mianowicie niskie koszty pozyskania terenu i korzystne położenie, bezpośrednio w sąsiedztwie toru WTC, przy głównym wejściu od strony ulicy Oboźnej, co gwarantowało liczną publiczność (ilustr. 24).

24. Budynek rotundy *Panorama Tatr* na Dynasach, widok od wschodu, fot. K. Wojutyński, 1915

Projekt budowy wykonał Antoni Jabłoński-Jasieńczyk – ceniony już wówczas architekt współpracujący ze Stefanem Szyllerem – pełniący urząd budowniczego przy Wydziale Budowlanym Rządu Gubernialnego Warszawskiego. Wykonanie robót budowlanych przy gmachu rotundy powierzono firmie Karola Kozłowskiego (Biuro Architektoniczno-Budowlane Karol Kozłowski i Sp. w Warszawie). Parametry techniczne budynku wskazują, że projektant w dużym stopniu uwarunkowany był wymogami spadku skarpy i podmokłego terenu położonego poniżej. Gmach wzniesiono na rzucie regularnego dwunastoboku (ilustr.

25), o średnicy 40 m i wysokości murów 20 m (bez dachu). Był budowlą jednoprzestrzenną, o kubaturze ok. 25 tys. m sześć. Ściany o grubości 70 cm i wzmacniające je narożne kwadratowe filary o wymiarach 150 x 150 cm wykonano z używanej wówczas w Królestwie Polskim cegły o wymiarach 6,5 x 13 x 27 cm. Budynek rotundy posiadał dach namiotowy o konstrukcji drewnianej, łamany na poziomie dwóch trzecich wysokości, z częściowo przeszklonymi połączeniami dolnymi, który wieńczyła mała latarnia.

25. Rzut poziomy platformy widokowej budynku rotundy *Panorama Tatr*. (R. Mączyński, *Dzieje rotundy na warszawskich Dynasach*, „Pamiętnik Teatralny” 1993, z. 1/2)

Każda z 12 ścian zewnętrznej elewacji budynku, w kolorze białym, posiadała poziomo boniowany cokół zakończony gzymssem, powyżej którego była podzielona na trzy równe pola licowane ciemną czerwoną cegłą przez narożne boniowane filary i pary tokańskich pilastrów o kanelowanych trzonach. Górą biegł fryz z ornamentem plecionkowym i gzyms wieńczący (ilustr. 26). Powyżej gzymsu, na osiach filarów i pilastrów, niewielkie postumenty połączone metalową balustradą tworzyły ażurową attykę, zaakcentowaną postumentami w kształcie hełmu zwieńczonego sterczyną.

26. Widok pałacyku WTC i rotundy *Panoramy Tatr*, ok. 1916

Wejście do budynku mieszczącego *Panoramę Tatr* i kasy biletowe znajdowało się w parterowej przybudówce od strony ulicy Oboźnej (ilustr. 27), przylegającej do jednego z 12 boków rotundy. Pawilon był usytuowany w taki sposób, że wejście do budynku znajdowało się ponad poziomem podłogi podestu widokowego znajdującego się wewnątrz.

27. Wejście do rotundy *Panoramy Tatr*, widok od ulicy Oboźnej, 1897

Przybudówka miała kształt pawilonu włoskiego, o trzyosiowym podziale oraz elewacji w porządku toskańskim. Dach ukryty był za ażurową attyką. Do bocznej ściany pawilonu przylegał, od strony zachodniej, obniżający się dwustopniowo aneks. Mieścił on schody wiodące do dolnej kondygnacji rotundy, w której znajdował się korytarz prowadzący na podium dla widzów. Podest widokowy o średnicy ok. 15 m był umieszczony na wysokości 9 m. Tak duża wysokość, niespotykana gdzie indziej, uwarunkowana była wymogami tematu. Widz miał, wedle zamysłu twórców, znajdować się w miejscu, które w naturalnych warunkach odpowiadało widokowi ze szczytu Miedzianego na panoramę Tatr. By osiągnąć zamierzony efekt, malowidło wkomponowano w scenierię pseudogórskiej dekoracji, a platforma widokowa została zaaranżowana jako krawędź przepaści. Rotunda nie posiadała żadnych okien i tworzyła szczelnie zamkniętą przestrzeń, wentylowaną jedynie przez uchylne otwory okienne znajdujące się w latarni na szczycie dachu. W początkowym okresie budynek posiadał, od strony stawu i toru kolarskiego, duże dwuskrzydłowe drzwi, służące najprawdopodobniej do transportu dużych gabarytów oraz obsługi technicznej obiektu. W późniejszym okresie zostały one zamurowane.

28. Widok terenów sportowych WTC, ok. 1902, (ze zbiorów Cyfrowej Biblioteki Narodowej Polona)

Ograniczenie dekoracji i zastosowanie porządku toskańskiego, podkreślonego boniowaniem, przesądziło o pełnym prostoty wyrazie rotundy. Dzięki umiarowi i oszczędnemu detalowi architektonicznemu obiekt odznaczał się elegancją i smakiem. W takim kształcie doskonale wpisywał się w otoczenie terenów sportowych WTC (ilustr. 28). Budynek *Panoramy* przy ulicy Oboźnej – usytuowany na stoku skarpy, w otoczeniu zieleni Dynasów i Ogrodu Uniwersyteckiego – odgrywał dominującą rolę w jej krajobrazie. Rotunda, będąc dominantą, stanowiła charakterystyczny element miejsca. Podporządkowywała sobie znaczną część przestrzeni podnóża oraz korony skarpy (ilustr. 29). Mimo swych rozmiarów budynek, dzięki wykorzystaniu uwarunkowań terenowych i umiejętnemu wkomponowaniu w zbocze skarpy, stał się integralną częścią otoczenia, elementem wzbogacającym krajobraz i identyfikującym miejsce.

Należy w tym miejscu wspomnieć, że od połowy XIX w. panoramy cieszyły się dużą popularnością i stanowiły ważny element życia wielkomiejskiego. Były jedną z pierwszych form nowoczesnej kultury masowej. Eksponowano w nich malowidła o tematyce biblijnej, egzotyczne widoki, bitwy, wydarzenia historyczne. Wykreowanie nowego rodzaju przestrzeni ekspozycyjnej,

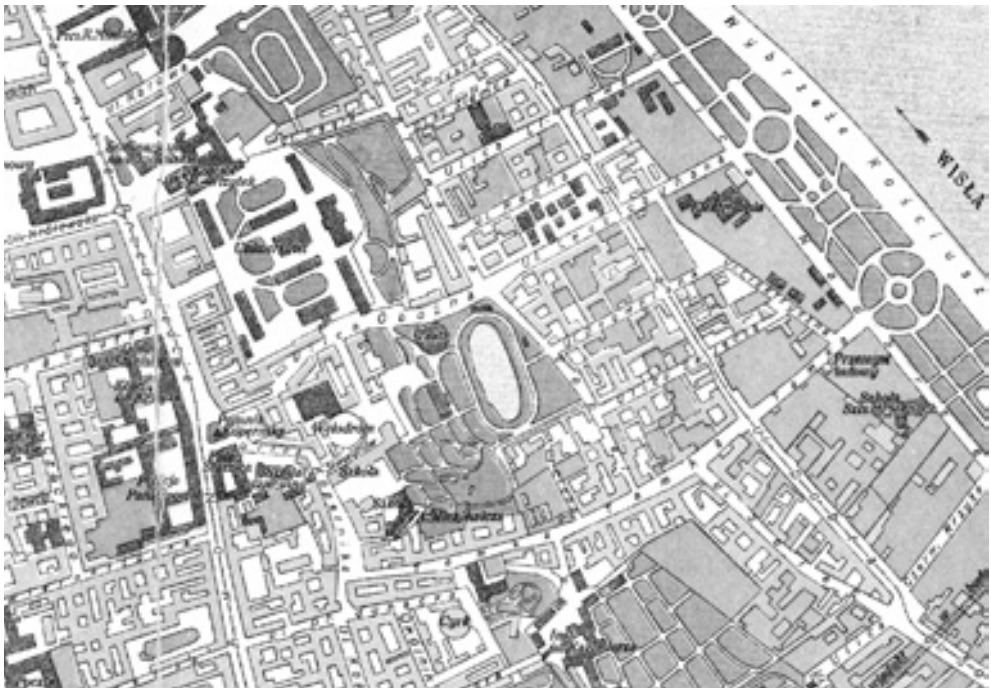

29. Dynasy i Powiśle, na pierwszym planie rotunda, widok z góry, ok. 1900

łączącej malarstwo, architekturę i kompozycję trójwymiarową, stworzyło nową jakość relacji między obrazem a odbiorcą. Wraz z pojawieniem się kina, którego *volens volens* były pierwowzorem, zostały wyparte przez tę nową formę rozrywki i na początku XX w. zniknęły z krajobrazu miast.

W Warszawie od połowy XIX w. do lat 30. XX w. na krawędzi skarpy (na odcinku kilometra) istniały cztery tego typu obiekty, położone blisko siebie (ilustr. 30). Były to:

1. Bazar przy ulicy Sewerynow z 1846 r., wg projektu architekta F.M. Lanciego.
2. Budynek Cyrku Ciniselli przy ulicy Okólnik z 1882 r., wg projektu architekta W. Raczkiewicza.

30. Śródmieście Warszawy, lata 20. XX w., E. Romer, *Plan Warszawy* (fragment), w skali 1:10 000

3. Rotunda *Panoramy Tatr* przy ulicy Oboźnej z 1896 r., wg projektu architekta A. Jabłońskiego.

4. Rotunda *Golgoty* przy ulicy Karowej z 1896 r., wg projektu architekta K. Kozłowskiego.

Budynki te zniknęły z krajobrazu Warszawy. Jediną reminiscencją tego typu obiektów jest wzniesiony na początku lat 20. XX w., w formie półrotundy, budynek Sejmu RP.

Pomimo bardzo entuzjastycznego przyjęcia przez krytykę i publiczność zainteresowanie *Panoramą Tatr* nie trwało zbyt długo. Główną przyczyną takiej sytuacji było otwarcie zimą 1897 r., przy ulicy Karowej, konkurencyjnej panoramy – przedstawiającej *Golgotę*, pędzla Jana Styki. W czerwcu 1899 r. podjęto decyzję o likwidacji wystawy i sprzedaży malowidła *Panorama Tatr* w drodze licytacji. Przez następne trzy lata rotunda służyła prezentacji kolejnych trzech dzieł Jana Styki: *Męczeństwo chrześcijan w cyrku Nerona*, *Golgota* oraz *Trzy dni Zbawiciela*.

TEATR NA TERENIE DYNASÓW

Od 1902 r. budynek rotundy nie był użytkowany, stojąc opustoszały przez cztery lata. W 1906 r. gmach nabyło sąsiadujące z nim WTC w celu wykorzystania go na zimową salę sportową. Jednak z powodu wysokich kosztów jego utrzymania podjęto decyzję (1908) o jego sprzedaniu lub wdzierżawieniu. Wobec braku chętnych nabywców gmach wynajmowano na imprezy teatralne. Wiosną 1909 r. Julian Kratochwil i Jan Hutten-Czapski wynajęli obiekt na dwa lata. Pragnąc ulokować w nim dopiero co założony przez siebie Teatr Współczesny, dokonali jego przebudowy. Nie są znane materiały czy przekazy ikonograficzne pokazujące rozplanowanie gmachu rotundy oraz układ wnętrza sali widowiskowej w okresie gdy obiekt użytkowany był jako teatr. Na podstawie publikacji prasowych z tych lat wiadomo jedynie, że ok. 1910 r. kilkunastometrowej wysokości wnętrze zostało podzielone stropem na dwie osobne kondygnacje. Powstały dzięki temu parter o wysokości ponad 5 m został zaadaptowany na salę sportową. Natomiast dwukrotnie wyższa górna kondygnacja, usytuowana na poziomie aneksu wejściowego, została przekształcona na salę widowiskową. W 1911 r. wnętrze gmachu zostało ponownie wyremontowane. W 1913 r. zmienia się status własnościowy nieruchomości. Aktor i reżyser Abraham Izaak Kamiński, chcąc pozyskać stałą siedzibę dla prowadzonego przez siebie teatru żydowskiego, odkupuje od WTC gmach rotundy wraz z działką i przeprowadza jego gruntowną modernizację. W trakcie kolejnej przebudowy, która miała miejsce ok. 1915 r., przestrzeń górnej kondygnacji została podzielona na dwie części, tworząc na dole poziom parteru widowni, natomiast na górze poziom balkonu. Miejsca siedzące dla widzów rozmieszczono amfiteatralnie, na lekko wznoszących się podestach, dzięki czemu obszerna sala mogła pomieścić ok. 1,2 tys. osób. W ciągu następnych lat ulepszano zarówno scenę wraz z jej zapleczem technicznym, akustykę sali, jak i część przeznaczoną dla publiczności. W 1925 r. przeprowadzono gruntowny remont. W 1926 r. w budynku rotundy zdomowił się zespół Warszawskiego Żydowskiego Teatru Artystycznego, kierowany przez Idę Kamińską. Kolejne modernizacje oraz przebudowy, o których wiadomo, miały miejsce w 1929, 1930 i 1933 r. Głównym celem modernizacji wykonanej wg projektu architekta Czesława Przybylskiego było poprawienie akustyki sali widowiskowej. Zespoły grające na Dynasach zmieniały się dość często. Każdy z nich, wraz ze swym przybyciem, poddawał budynek kolejnym modernizacjom, przeróbkom i remontom, próbując go zaadaptować do swoich potrzeb. Wygląd zewnętrzny budynku w okresie 1909-1937, tj. gdy był on użytkowany jako teatr, nie uległ zasadniczym zmianom. Elewacje zachowały formę jaką nadano im pierwotnie, z wyjątkiem zmian w wyglądzie przybudówki aneksu mieszczącego się wewnątrz.

W jednym z budynków WTC mieściła się czasowo, od 1920 r., siedziba YMCA. W 1921 r. dotychczasowy tor ziemny, opasujący malownicze jeziorko otoczone pięknie urządzonej zielenią, zostaje poddany przebudowie i znika z krajobrazu miasta.

31. Dynasy, budowa nowego toru kolarskiego z nawierzchnią betonową, 1921

Na jego miejscu powstaje nowy tor o nowoczesnej betonowej nawierzchni i potężnych wzniesieniach na krzywiznach. We wnętrzu, zamiast stawu, urządzono boisko do piłki nożnej i bieżnię lekkoatletyczną (ilustr. 31). Uroczyste otwarcie nowego toru odbyło się 31 lipca 1921 r., z udziałem marszałka Józefa Piłsudskiego.

W 1925 r. Dynasy wraz z częścią znajdujących się tu obiektów poddano kolejnej modernizacji. W jej wyniku przebudowano m.in. pałacyk WTC (wg projektu F. Szymczaka), w którym powstały dwie sale gimnastyczne oraz sala do jazdy na rowerze.

32. Tor kolarski WTC z nawierzchnią betonową, połowa lat 30. XX w. (ze zbiorów Fundacji Ośrodka Karta)

Jak wynika z ówczesnych doniesień prasowych, pomimo że był to pierwszy tego typu kompleks sportowy w Polsce i jeden z najnowocześniejszych w ówczesnej Europie (ilustr. 32), to większość warszawiaków nie mogła odżałować niepowtarzalnego klimatu dawnych Dynasów. Zarówno nowy tor kolarski, jak i urządzone zawody sportowe (ilustr. 33), nie dawały tyle radości co kiedyś. Jako zbyt poważne dla amatorów przestały bawić.

33. Zawody kolarskie na torze WTC, początek lat 30. XX w. (ze zbiorów Ośrodka Karta)

Na przełomie XIX i XX w. tereny wokół Dynasów zostają stopniowo zabudowane. W 1902 r. na obszarze między ulicami Tamką, Elektryczną, Zajęczą, Dobrą i Leszczyńską powstaje Elektrownia Warszawska. Wielokrotnie rozbudowywana, aż po ulicę Lipową, istniała jeszcze do niedawna jako Elektrociepłownia Powiśle. W 1910 r. przy ulicy Topiel powstaje Fabryka Cukrów i Czekolady Franciszka Fuchsa. Obecnie w rozbudowanym kompleksie mieszczą się Zakłady Przemysłu Cukierniczego Syrena.

Jeszcze przed pierwszą wojną światową wybudowano na skarpie – między ulicami Bartoszewicza i Oboźną – wg projektów architekta Czesława Przybylskiego istniejące do dziś obiekty: gmach Teatru Polskiego i budynek Centralnego Towarzystwa Rolniczego.

Kontynuacja artykułu w nr 2 (149) „Kroniki Warszawy”.

Summary

The name Dynasy, commonly used by Warsaw residents as a name for the Aleksandria jurydyka (private part of town), is today the name of a small one way street alongside the Warsaw Embankment that links together two streets in the Powiśle district - Zajęcza Street and Oboźna Street. The lineage of the name comes from the palace, that once stood on the edge of the embankment, which was named the Dynassowski Palace. This name came from prince Karol Otton Siegen de Nassau, who resided in the palace in the 1780's.

The article tries to be a comprehensive representation of the successive functional-spatial transformations and changes that took place the way this area was managed and what buildings were built there, over the course of 350 years - that is from the founding of Aleksandria jurydyka in 1670 to the present day. This work is the result of the previous longstanding interest in the history of the area and especially the architecture, spatial development and urbanization of Warsaw.

Due to the changing fortunes and rich history of the area, the work consists of four parts. Each of the parts illustrates a characteristic period for the Dynasy area. Against a background of the conditions and events of those days the parts present the history of the functional-spatial transformations of Dynasy and changes that applied to

the way of the management of the area and building development. Part 1 is about the period from the forming of the Aleksandria jurydyka in 1670, to the death of Karol Otton Siegen de Nassau, who was the the originator of the growth and grandeur of the area. Part 2 is the period of degradation and the fall of the area that was caused by a lack of owner which spanned from the forming of Congress Poland in 1815 to 1891, when the area was

leased to the Warsaw Cyclist Society. Part 3 is about the years 1892-1939, when Dynasy, thanks to the efforts of the Warsaw Cyclist Society became a place for sporting, cultural and entertainment events and a center of Warsaw's social life. Part 4 deals with the postwar period to the present day - that is years of falling into obscurity.

In the summary there are conclusions about the possibilities of using the area and utilizing the quarter surrounded by the streets: Dynasy, Oboźna, Topiel and Zajęcza. For the protection of the cultural values of the Warsaw Embankment, the traditional forms of said protection are not sufficient. Currently those forms boil down only to the creation of successive protected areas and implementation of numerous constraints and bans. There is a need for more diverse and direct methods of protection, which would will the administrative-legal void with real content.

ZE ŹRÓDEŁ ARCHIWALNYCH

Małgorzata Sikorska

FOTOGRAFIA NIEMYM ŚWIADKIEM HISTORII

Fotografia od momentu wynalezienia przeniknęła do naszego życia. Wielokrotnie zastępowała słowo pisane, gdyż najwierniejszy opis jakiegoś zjawiska pobudza wprawdzie wyobraźnię, ale nie oddaje jego obrazu. Powstały na podstawie opisu słownego rysunek był wytworem wyobraźni rysownika. Dopiero fotografia pokazywała opisywaną rzeczywistość.

Zapewne pierwsi fotografowie, a właściwie dagerotypiści, nie zastanawiali się nad znaczeniem i rolą wynalazku J.L. Dagerre'a, zaś ich początkowe próby fotograficzne sprowadzały się do wykonania dagerotypowego portretu postaci.

Rosnące zainteresowanie sztuką fotografowania powodowało powstawanie coraz liczniejszych fotografii o różnorodnej tematyce. Wśród nich szczególne miejsce zaczęła zajmować fotografia dokumentująca życie mieszkańców Warszawy, stając się niемым świadkiem wydarzeń ważnych, ale i tych codziennych, rodzajem dokumentu informującego o nich niemal na bieżąco. Fotografowie, „zapisując” za pomocą aparatu losy warszawiaków i ich miasta, stawali się kronikarzami „notującymi obrazem” to, co uważali za ważne. I tylko od autora zdjęć zależało, czy ów „zapis” zamieni się w dzieło sztuki, czy pozostanie tylko, a może aż, świadkiem jakiegoś zdarzenia.

W zasobie Archiwum Państwowego m.st. Warszawy (APW) znajdują się zespoły archiwalne, na które składają się fotografie prezentujące zmieniający się wygląd Warszawy i jej mieszkańców. Najstarsze z nich pochodzą z końca lat 90. XIX w., najnowsze dotyczą wydarzeń współczesnych.

Wśród kilku tysięcy fotografii kilkadziesiąt zwraca szczególną uwagę. To fotografie, które „zapisywały” historię budowy muru wyznaczającego teren warszawskiego getta oraz dzień powszedni za murem, tworzące album „Judenrat 1940-1941” oraz kilkanaście fotografii przechowywanych w zespole Zbiór fotografii z II wojny światowej 1939-1945, które pokazują ulice getta, gdzie głównymi bohaterami są kilkuletnie dzieci żydowskie.

Nim omówimy wspomniane fotografie, kilka podstawowych informacji wprowadzających w temat.

Przedwojenną Warszawę zamieszkiwało ok. 380 tys. Żydów (ok. 30 proc. mieszkańców miasta), była więc Warszawa światową stolicą języka jidysz i drugim po Nowym Jorku, a najwięk-

szym wśród państw europejskich, skupiskiem ludności żydowskiej na świecie. Przedwojenna żydowska Warszawa była miastem zróżnicowanym. Dzielnica żydowska (zwana Nalewkami) zajmowała blisko jedną piątą część miasta, podzieloną na zamieszkałe przez rzemieślników i kupców ulice, przy których skupiało się życie handlowe i usługowe – z rozlicznymi, większymi i mniejszymi, sklepami i ok. 700 zakładami usługowymi różnych branż – szczególnie intensywne w okolicach ulic Dzielnej, Pawiej, Niskiej, Miłej, Gęsiej, Stawki, Franciszkańskiej, placu Muranowskiego i Nalewek. Tereny wokół ulic Pańskiej, Grzybowskiej, Śliskiej, placu Grzybowskiego, Krochmalnej, Gnojnej, Twardej i Mariańskiej zamieszkiwała zamożniejsza społeczność żydowska. Tutaj też skupiało się życie konserwatywnej i najpobożniejszej części społeczności żydowskiej¹.

Taki nieformalny podział istniał do wybuchu drugiej wojny światowej. W dniach 12 i 13 września 1939 r., w żydowski Nowy Rok, dzielnica żydowska została zbombardowana. Kilka dni później, 21 września, dowódcy *Einsatzgruppen* otrzymali depezę, podpisaną przez Reinharda Heydricha, z informacją o obowiązku koncentracji Żydów w większych ośrodkach miejskich i tworzenia *Judenratów*. Prezydent Warszawy Stefan Starzyński mianował Adama Czerniakowa prezesem Gminy Wyznaniowej Żydowskiej (23 września). Miesiąc później, 23 października, utworzona została i zaakceptowana przez niemieckie władze okupacyjne Rada Żydowska (*Judenrat*) z Adamem Czerniakowem jako przewodniczącym.

Niemal równolegle rozpoczęły się prześladowania ludności żydowskiej. Służyło temu publikowanie restrykcyjnych nakazów i zakazów (np.: blokada kont bankowych i depozytów, ograniczenie możliwości wypłaty dowolnej kwoty z konta, zakaz posiadania gotówki powyżej 2 tys. zł, zamknięcie szkół pod pozorem epidemii, obowiązek noszenia opaski z gwiazdą Dawida przez Żydów od 12 roku życia, zamykanie bożnic, zakaz modlitw w domach, pozbawienie prawa wykonywania zawodu żydowskich adwokatów i lekarzy, zakaz zmiany miejsca zamieszkania bez zezwolenia, nakaz oznakowania sklepów i przedsiębiorstw żydowskich i wiele innych uwłaczających godności człowieka).

W dniu 28 października 1939 r. władze okupacyjne nakazały pracownikom *Judenratu* przeprowadzić spis ludności żydowskiej. Na jego podstawie ustalono, że w Warszawie zamieszkiwało ponad 300 tys. Żydów. Dwa dni później, 30 października, ukazało się zarządzenie Heinricha Himmlera o przesiedleniu do Generalnej Guberni ludności pochodzenia polskiego i żydowskiego z ziem polskich włączonych do Rzeszy. W wyniku tego zarządzenia od listopada 1939 do października 1940 r. do Warszawy przybyło ok. 90 tys. Żydów. Już w pierwszych dniach listopada 1939 r. Niemcy zaczęli podejmować próby utworzenia getta. By realizacja zamierzenia przebiegała sprawnie, w Urzędzie Szefa Dystryktu Warszawskiego utworzono Wydział Przesiedleń, w którym prowadzono prace nad przygotowaniem i organizacją getta. W listopadzie przy wylotach ulic z dzielnicy żydowskiej (np. przy Solnej) pojawiły się ogrodzenia z drutu kolczastego i dwujęzyczne tablice informacyjne: „Obszar zagrożony tyfusem. Dozwolony tylko przejazd”, zakazujące żołnierzom niemieckim wstępu na teren dzielnicy. W lutym 1940 r. powstał projekt utworzenia getta na Pradze, a 1 kwietnia *Judenrat* rozpoczął, na polecenie władz, budowę murów wokół terenu wyznaczonego pod przyszłe getto.

¹ <www.getto.um.warszawa.pl>.

Ludwig Fischer, szef dystryktu warszawskiego, podpisał 2 października rozporządzenie o utworzeniu „żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej“ w Warszawie, obejmującej obszar ok. 300 ha, a zarazem nakaz opuszczenia przez ludność polską, do 16 października 1940 r., terenu dzielnicy żydowskiej. Wykaz ulic stanowiących granice „nowej” dzielnicy żydowskiej zamieszczono w *Obwieszczeniu w sprawie utworzenia dzielnicy żydowskiej na terenie miasta Warszawy*, opublikowanym w „Dzienniku Obwieszczeń miasta Warszawy” (nr 38 (55) z dnia 18 października 1940 r.)².

Niemieckie władze okupacyjne zamknęły warszawskie getto 15 listopada 1940 r. Obejmowało ono obszar ok. 2,6 tys. km kw., otoczony początkowo zasiekami z drutu kolczastego, który sukcesywnie zastępowano wysokim na 3 m murem. Władzę nad gettem sprawowali żelazną ręką Niemcy, a prowadzona przez nich polityka doprowadziła do wymordowania ponad 300 tys. żydowskich obywateli Warszawy w okresie od września 1939 do kwietnia 1943 r.³

Po krótkim, z konieczności, wprowadzeniu wróćmy do wspomnianych fotografii z zasobu Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, w liczbie 73, które składają się na album „Judenrat 1940-1941”, tworzący swoisty reportaż. Opowiada on – w czterech powiązanych ze sobą częściach – historię budowy muru wydzielającego mały skrawek ziemi dla ogromnej liczby Żydów, na którym zostali wbrew własnej woli zamknięci i zmuszeni do zamieszkania.

Część pierwszą reportażu tworzy 14 fotografii rejestrujących wytyczanie przebiegu muru getta i jego budowę. Wśród nich ważna jest ta, na której widać montaż tablicy z napisem: „Obszar zagrożony tyfusem. Dozwolony tylko przejazd”. Ubrania osób uchwyconych na zdjęciach świadczą, że sfotografowane wydarzenie miało miejsce późną jesienią. Dalsze fotografie pokazują różne etapy budowy wytyczonego muru, przebiegającego m.in. wzdłuż ulic Skórzanej i Grzybowskiej, placów Grzybowskiego, Żelaznej Bramy i Mirowskiego, a dalej ulicami: Mirowską, Rynkową, Przejazd, Freta, Sienną, Zielną, Franciszkańską, Tłomackie i Leszno.

Część druga obejmuje 10 fotografii, na których widoczny jest tylko mur, prawdopodobnie w końcowej fazie jego budowy, nie ma robotników ze sprzętem murarskim ani osób dozorujących roboty, jest tylko mur i fotografujący go niewidoczny fotograf.

Trzecia część reportażu to 26 fotografii wykonanych na ulicach przedwojennej dzielnicy żydowskiej, które pokazują moment przeprowadzki do „nowych miejsc” zamieszkania. „Nowych” dla Żydów przybyłych do Warszawy i tych, którzy mieszkali po aryjskiej stronie miasta przed utworzeniem getta, bowiem mieszkający tu jeszcze przed wojną pozostali u siebie. Do przeprowadzki służył, jak widać na zachowanych fotografiach, wóz lub platforma zaprzęgnięta w konia i wylądowana skromnym dobytkiem, a najczęściej dwukołowy wózek wypełniony rzeczami związanymi sznurem lub własne plecy.

Ostatnia część pokazuje życie za murem ujęte w 23 fotografiach. Patrząc na „zapisane” obrazy, odnosi się wrażenie, że życie toczy się właściwie normalnie – ruch na ulicach, kolejki przed urzędem, praca w warsztacie, starzec ze skrzypcami, chłopiec z koszem obwarzanków i drugi sprzedający je

² *Za murem. Jak powstawało warszawskie getto, fotografie z 1940, katalog wystawy*, Warszawa 2007; *Tak było ... Sprawozdania z warszawskiego getta 1939-1943* [wybór], wstęp i oprac. J. Adamska, J. Kazimierska, R. Sakowska, Warszawa 1988.

³ *Ludność żydowska w Warszawie w latach 1939-1943. Życie Walka Zagłada*, oprac. J. Kazimierski, Warszawa 2012; <www.warszawa.getto.pl>.

wprost na ulicy, starszy mężczyzna niosący dwie blaszane bańki – każdy gdzieś spieszy. Wydawałoby się, że fotograf uchwycił trochę zwyczajnych, codziennych scenek ulicznych, tylko że jest w nich coś zmuszającego do dokładniejszego spojrzenia na fotografie – oto każdy z przechodniów nosi na prawym ramieniu opaskę z gwiazdą Dawida, stojący w kolejkach ludzie również, oparty o ścianę budynku chłopiec sprzedaje takie same opaski z gwiazdą, a nad wejściem do urzędu wisi dwujęzyczny napis: *Die zur arbeit herangezogenen heute sind verpflichtet sich am bestimmten tag punk lich um 6 uhr mogens zu melden* („Każdy powołany do pracy obowiązany jest stawić się punktualnie o 6 rano w dniu wyznaczonym”). Oglądając te fotografie, czuje się jakiś niepokój, niepewność chwili, zagrożenie.

Gdy patrzymy na omawiane zdjęcia, nasuwa się pytanie, dlaczego nie ma na nich dzieci? Jednoznaczna odpowiedź jest trudna – może fotograf otrzymał konkretne zlecenie, by uwiecznić tylko najważniejsze momenty, może dzieci nie były w ogóle fotografowane, może były zdjęcia z dziećmi, ale uległy zniszczeniu, może Pytań nasuwa się wiele, niestety, na wiele z nich nie poznamy odpowiedzi. Uzupełnieniem niech będzie kilka fotografii pochodzących z zespołu Zbiór fotografii z II wojny światowej 1939-1945, zrobionych prawdopodobnie późną wiosną i latem 1942 r. (trudno określić, kiedy dokładnie, lecz z pewnością przed kwietniem 1943 r.), pokazujących żydowskie dzieci i warunki, w jakich przyszło im żyć – to tylko niewielki fragment strasznej, okupacyjnej rzeczywistości, gdzie zdobycie czegokolwiek do jedzenia było walką o przetrwanie do następnego dnia.

Najlepszym komentarzem do prezentowanych fotografii są zapiski Emanuela Ringelbluma, wśród których znajdujemy te najbardziej przejmujące o cierpieniu najmłodszych mieszkańców getta. Przytoczmy więc kilka z nich:

„14 kwietnia 1940 r. W tych dniach na rogu Zamenhofa i Miłej wstrząsający wprost widok. Stłoczona grupa Żydów, dziewczyn i dzieci, handlują, targują. Brudne, umorusane, wygłodzone twarze [...] Tego obrazu nie można zapomnieć”⁴.

„Wrzesień 1940 r. Na pogrzebie maluchów z Wolskiej, dzieci z internatu przy Wolskiej położyły wieniec z napisem: »od głodujących dzieci dla dzieci które zginęły z głodu«”⁵.

„Styczeń 1941 r. Znaczną część żebraków stanowią dzieci. Widziałem grupę 4-5 dzieci, które żebrzą, urządzają na ulicy jakieś przedstawienia dziecięce, którego się nauczyły zapewne w szkole. [...] Żebrzące dzieci wystają pod szpitalem na Ogrodowej, obok gmachu urzędu telefonicznego na Lesznie, żeby ktoś się nad nimi ulitował i rzucił kawałek chleba. [...] Takie żebrzące dzieci bardzo często umierają w nocy na chodnikach. [...] przed domem przy Muranowskiej 24 [...] sześćioletnie żebrzące dziecko konało tam całą noc i nie mogło doczołgać się do kawałka chleba, zrzuconego z balkonu”⁶.

Jacek Leociak w książce swego autorstwa napisał: „Uratować dziecko – to ocalić wiele światów. W dzieciach bowiem, tak jak w kwiatowych pąkach, czekają w utajeniu nieznanne jeszcze możliwości, aby rozwinąć się i rozkwitnąć. A więc ratować dziecko – to jakby dwa razy ratować świat: realny świat dzieciństwa i potencjalny świat dorosłości, dzieci i wnuków, które się narodzą. Ratować dziecko to ratować ciągłość pokoleń”⁷.

⁴ Ringelblum E., *Kronika getta warszawskiego wrzesień 1939-grudzień 1943*, Warszawa 1988, s. 125.

⁵ Tamże, s. 160.

⁶ Tamże, s. 300-301.

⁷ Leociak J., *Ratowanie. Opowieści Polaków i Żydów*, Kraków 2010.

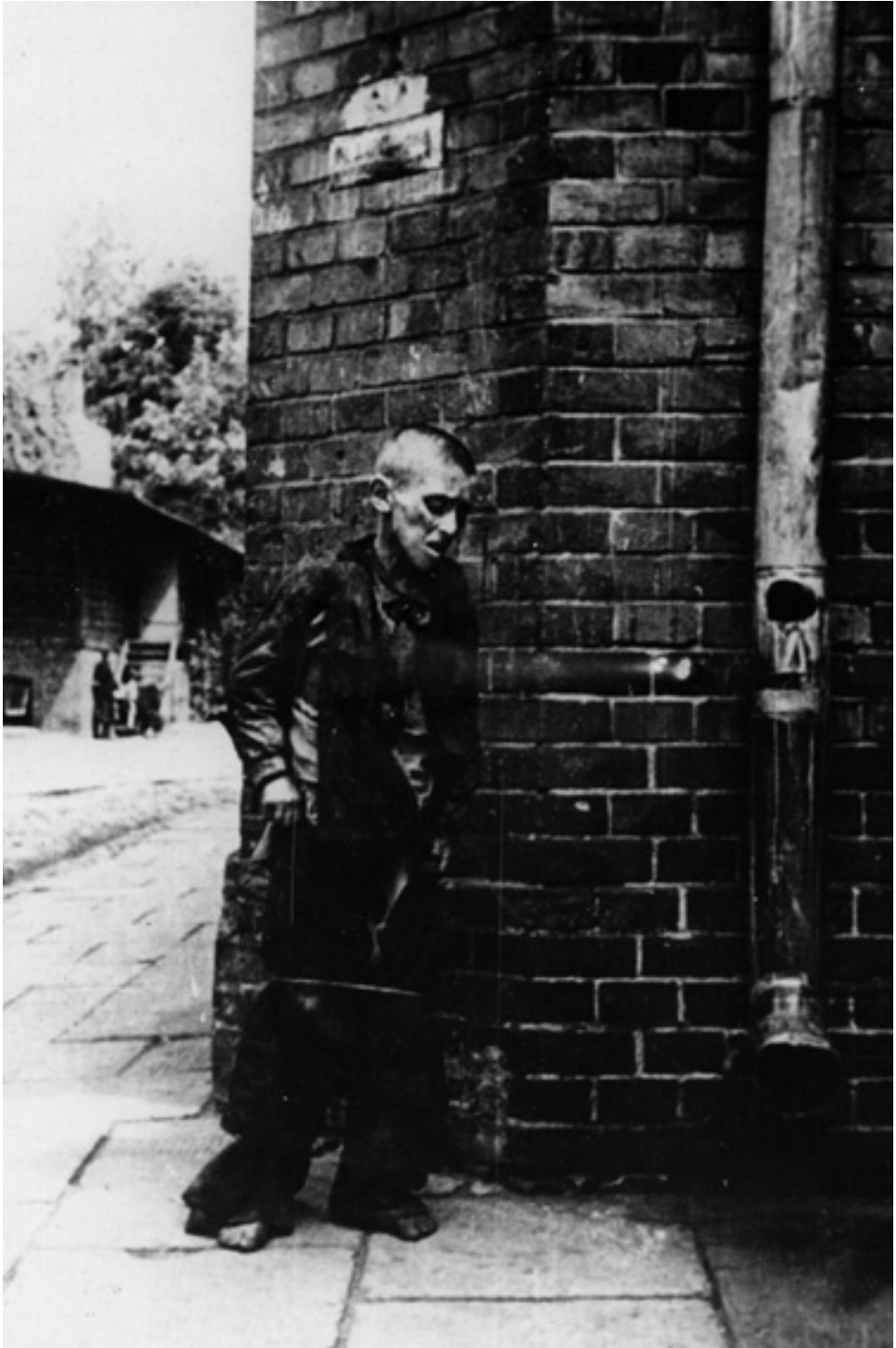
Budowa murów getta

Mur getta przy ul. Zielnej

Żydowski chłopiec sprzedający opaski

Życie w getcie

Życie w getcie

Ulica w getcie warszawskim

Paweł E. Weszpiński

PLAN MIASTA WARSZAWY.

PLAN VON DER STADT WARSCHAU 1808–1809

Nowa koncepcja redakcyjna „Kroniki Warszawy”, znajdująca miejsce na przedstawienie czytelnikowi wybranych, interesujących warsavianów gromadzonych w zbiorach archiwalnych, pozwoliła na podjęcie próby przybliżenia czytelnikom tego czasopisma dzieł kartograficznych, ważkich dla miasta, a zwłaszcza dla przedstawienia jego rozwoju przestrzennego. W poniższym tekście przedstawiam kartograficzny obraz miasta, który nie jest ani pierwszym, ani najważniejszym jego planem. Jest jednak pod wieloma względami dziełem istotnym, interesującym, a nadto pięknym. Zważywszy, że na łamach „Kroniki” nie podejmuję próby wykładu dziejów kartografii warszawskiej, taki dość dowolny wybór jest dopuszczalny i zasadny. W następnych numerach można zatem spodziewać się tekstów o planach niepowiązanych ani merytorycznie, ani chronologicznie, o planach będących epizodami przestrzennych dziejów miasta.

W POSZUKIWANIU AUTORA

Prezentowany *Plan Miasta Warszawy. Plan der Stadt Warschau*, pierwszy dziewiętnastowieczny plan Warszawy, wyjątkowy ze względu na bardzo dużą szczegółowość i precyzję rysunku oraz bogactwo treści przez wiele lat określany był w literaturze fachowej jako *Plan Bacha*. Nazwa ta, nawiązująca do drezdeńskiego rytownika Josepha Bacha, którego nazwisko jest umieszczone na planie, jest o tyle nieprecyzyjna, że pomija faktyczne autorstwo planu. Po raz pierwszy nazwisko autora tego planu wskazał prof. Bolesław Olszewicz (1998), sygnalizując że może być nim sam Johann Georg Lehmann, twórca znanej i cenionej w kartografii, kreskowej metody prezentacji rzeźby terenu. Zasadniczą cechą tej metody jest wzrost gęstości kreskowania (szrafowania) wraz ze zwiększeniem nachylenia terenu. Zwiększenie gęstości kreskowania, a tym samym zaciemnienie obrazu, nie było intuicyjne, miało swą reprezentację matematyczną. Autorzy innych prac z zakresu historii kartografii warszawskiej nie odnosili się do informacji zawartej w pracy Olszewicza. Potwierdzeniem postawionej hipotezy mogą być obszerne noty biograficzne Johanna Georga Lehmana

opublikowane w *Allgemeine deutsche Biographie* (1885) oraz w *Neue deutsche Biographie*. Lehmann – jak czytamy w obu biografiach – właśnie w 1808 r. opracował plan Warszawy, po czym przeniósł się do Drezna.

Rysunek rzeźby terenu zastosowany na omawianym planie jest charakterystycznym rysunkiem lehmannowskim, sam zaś plan został wydany właśnie w Dreźnie w 1809 r., do którego udał się Lehmann po pobycie w Warszawie już w roku 1808. Widoczna zbieżność faktów, wobec nieistnienia innego planu miasta z tego okresu, może wyraźnie wskazywać na jego związek z Lehmannem, a idąc tym tropem dalej, na jego autorstwo.

GLÓWNE CECHY PLANU

Plan został opracowany w orientacji zbliżonej do wschodniej. Powstał w roku 1808, zaś wydano go w technice miedziorytnicznej w roku 1809, w skali ok. 1:11 500. Przyjęta skala pozwoliła autorowi na szczegółową prezentację zabudowy, z wyróżnieniem jej rodzajów. Stopień generalizacji zabudowy jest zależny od jej gęstości – tam, gdzie było to możliwe przedstawiono budynki zarysem, na obszarach o większej gęstości oznaczono jedynie zabudowane kwartały. Rzeźbę terenu autor przedstawił wyraźnym i dokładnym rysunkiem kreskowym. Naniesiono cieki i zbiorniki wody stojącej. Na planie zaprezentowany został po raz ostatni przebieg wałów Lubomirskiego sprzed zmian włączających do Warszawy m.in. zurbanizowany obszar wzdłuż Szosy Marymonckiej, co stanowi o jego znaczeniu w poznaniu etapów rozwoju przestrzennego Warszawy.

ELEMENTY TREŚCI

Na „planie Lehmana” stosowano mieszaną formę prezentacji zabudowy, łącząc przedstawienie kwartałów zabudowy z grupami obiektów oraz z prezentacją obiektów pojedynczych. Są to typowe sposoby pokazywania zabudowy, charakterystyczne dla bodaj wszystkich okresów kartografii warszawskiej. W ten sposób:

- obszary gęstej zabudowy o małej powierzchni kwartałów ulic skartowano jako obszary zabudowane – ten typ prezentacji zastosowano do przedstawienia Starego Miasta;
- obszary zabudowy o większej powierzchni kwartałów ulic skartowano jako grupy obiektów prezentowane z dużym stopniem generalizacji – przykład takiego podejścia obserwujemy na części Krakowskiego Przedmieścia;
- obszary luźniejszej zabudowy przedstawiono jako pojedyncze obiekty – rozwiązanie to zastosowane zostało do pokazania największej części obszaru miasta.

Pojedyncze obiekty zaprezentowano wrysowując zarysy budynków, w wypadku kościołów uzupełnione dodatkowymi sygnaturami znaku krzyża. Przedstawienie pojedynczych obiektów zawiera, oprócz ich zarysu, także dodatkowe wyróżnienia. I o ile na omawianym planie budynki pokryte były szrafem, to stosując kryterium funkcjonalne, a być może również fizjonomiczne, część budynków pokrywano szrafem gęstszym, o grubszych liniach, dających efekt większego zaciemnienia. Tym samym widoczne są dwa rodzaje obiektów, które można określić jako ważniejsze (znaczniesze) budynki, oraz budynki pozostałe. W legendzie nie przedstawiono tego rozróżnienia

ani też nie wskazano konkretnego kryterium wydzielenia. Można sądzić, że oprócz kryterium funkcjonalnego (funkcja obiektu) na umieszczenie w grupie budynków „ważniejszych” miała wpływ fizjonomia danego obiektu, zatem wśród zabudowy kwartału wyróżniane były np. zabudowania o charakterze pałacowym. Inne możliwe kryterium wiązać się mogło z zastosowanym budulcem, z podziałem na zabudowę drewnianą i murowaną, jednak przedstawiam to jedynie jako pewną ewentualność, nie poddaną dotychczas weryfikacji w trakcie badań prowadzonych nad planem.

Na szczególną uwagę w odniesieniu do zabudowy, wyjątkowo charakterystycznej, zasługują obiekty posadowione w nurcie Wisły, nieopodal ulicy Spadek, a także na prawym brzegu, w rejonie odnogi Wisły (dzisiejszy Port Praski). Są to tzw. młyny pływaki – młyny wodne zbudowane na barkach, czerpiące energię do napędzenia urządzeń młyńskich z energii nurtu Wisły. Wspominając o młynach wodnych, nie sposób pominąć również licznych młynów wietrznych, oznaczonych odrębnymi sygnaturami na „planie Lehmana”, w Kolonii Wola, na obszarze późniejszego Młynowa. Oprócz młynów przedstawiono na planie cegielnię, szubienicę, browary, prochnię, kościoły, ogrody, cmentarze i rogatki.

Na planie zawarto 196 nazw ulic Warszawy oraz 12 nazw ulic Pragi, nazwy dróg wylotowych (dwie drogi do „Willanowa”, drogi „do Piaseczna”, „do Zbarza”, „do Nadarzyna”, „do Rakowa”, „do Woli”, „do Błonia”, dwie drogi „od Gorca”, dwie „od Opalina”, droga „od Wawrzyszewa”, „od Zakroczyma”, „od Biłanów”, „od Nowogodworu”, „od Sierocka”, „od Radzimina”, droga opisana podwójnie „od Oszek”, „od Okoniew”, droga „od Gozław”), nazwy rogatek i miejscowości. W legendzie umieszczono nazwy 3 domów królewskich, 16 „domów skarbowych czyli narodowych”, 6 domów miejskich, 9 kościołów, 23 klasztorów, 113 pałaców, 8 domów zajezdnych, 3 ogrodów publicznych, 3 teatrów i 5 szpitali. Obiekty te oznaczono na planie ich numerami taryfy miejskiej. Wzmiankowany plan zawiera łącznie ponad 400 obiektów nazewniczych różnego typu.

Odnosząc się do dróg wylotowych na uwagę zasługuje fakt występowania dwóch form zapisu kierunku drogi – „od” oraz „do”. Trudno dopatrzeć się konsekwencji w stosowaniu obu form, wydaje się, że były one używane przez autora zamiennie. Jedyną zauważalną prawidłowością jest użycie przyimka „od” przy drogach wylotowych na południu i południowym zachodzie (prawa ramka i prawa część dolnej ramki). Pozostałe drogi wylotowe opisane były jako „do”. Prawdopodobnym jest przypuszczenie, że zmiana tej formy wynikała ze zmiany koncepcji zapisu lub też, że był to konsekwentnie powtarzany błąd rytownika. Podobny opis dróg wylotowych widoczny jest po raz pierwszy na niemieckojęzycznym planie Warszawy C.F. Hübnera z 1740 r., na którym autor zastosował określenia *Weg nach* oraz *Weg von*, czy odpowiednio „droga do i droga z”.

W warstwie nazewniczej planu wskazać można na wypadki braku konsekwencji w stosowaniu polskich form i znaków (np. głoska „ł” była w różnych nazwach zapisywana jako „l” lub jako „l”). Brak owej konsekwencji może mieć związek z pochodzeniem zarówno autora planu (zakładam, że był nim J.G. Lehmann), jak i rytownika. Ich rodzimy język mógł mieć wpływ na sposób przedstawienia nazewnictwa na planie, czego dowodzić może zapis głoski „c” zarówno zgodnie z pisownią polską jako „c”, jak i miejscami zgodnie z pisownią niemiecką jako „z” (np. „Kępa Gozławska”, „od Gozław”).

Autor planu, przedstawiając nazewnictwo ulic, przygotował opracowanie nowe, weryfikując niektóre niejasności występujące na planach osiemnastowiecznych. Osąd o samodzielnym opra-

cowaniu warstwy nazewnicznej planu można oprzeć na porównaniu nazw stosowanych na wcześniejszych planach Warszawy o dużej szczegółowości nazewnictwa, tj. na planach Antoniego Hiza i Hieronima Jędrzejowskiego (1770), Pierre'a Henneqiuna (1779) i Gustava Johanna Georga von Raucha (1796) oraz na omawianym w tym miejscu planie. I o ile nazewnictwo na trzech planach wymienionych w pierwszej kolejności wskazuje na kolejne filiacje warstwy nazewnicznej, o tyle nazewnictwo na planie z roku 1808/1809 zasadniczo różni się od pozostałych. Autor zarówno pominał 33 nazwy ulic występujących na planach osiemnastowiecznych, jak i dodał 34 nazwy niewystępujące na tamtych planach. Zatem, mimo zbliżonej liczby nazw ulic, mamy do czynienia z różnym zakresem treści omawianej warstwy. Zatem w odniesieniu do warstwy toponomastycznej „plan Lehmana” jest opracowaniem wyjątkowym.

Nazwy ulic na omawianym planie zapisane zostały pismem pochyłym, tekstowym. Zróżnicowanie wielkości znaków zostało dostosowane do przedstawionej topograficznie szerokości ulic. Tym samym nie można wnioskować o porządkowej funkcji wielkości liter. Zróżnicowanie wielkości pisma było zdeterminowane uwarunkowaniami graficznymi, w świetle szerszego znaku ulicy mieścił się większy, bardziej czytelny i łatwiejszy do rytowania napis niż w niewielkim znaku wąskiej ulicy.

Znaczenie porządkowe kroju pisma można natomiast przypisać innym elementom warstwy nazewnicznej. I tak krój prosty zastosowano jedynie do zapisania nazwy „Praga” (szczególnie wyróżnienie tej części miasta wydaje się zasadne) oraz do opisów umieszczonych poza ramką, wraz z tytułem planu. Kapitalików użyto do zapisania nazwy „Wisła”, przy czym pozostałe cieki pozostawiono bez podania ich nazw. Zbliżoną wielkością kroju pochylonego, znacznie większego od zastosowanego do nazw ulic opisano miejscowości pozawarszawskie: „Pulkow”, „Marimont”, „Burakow”, „Powonski”, „Kolonja Wola”, „Rakowiec”, „Mokatow”, „Targowek” i ważniejsze obiekty terenowe: „Łazienki”. Część mniejszych miejscowości (np. „Czyste”, „Kamionek”) oraz wybrane obiekty topograficzne (np. „Młyn Marynontski”, „Młyn Powonskowki”, „Cegielnia”, „Prochownia”) opisano pismem pochyłym o wielkości pośredniej pomiędzy zastosowanym w nazwach ulic i miejscowości. Nazwy rogatki przedstawiono analogicznie jak nazwy ulic. Na planie zastosowano pismo szeryfowe. Za przyczyną użytych rozróżnień krojów pisma oraz przypisanych im znaczeniom obiektów zarówno na poziomie nominalnym, jak i porządkowym, można uznać „plan Lehmana” za pierwszy plan Warszawy, na którym zastosowano różnorodne kroje pisma o znaczeniu porządkowym, rozróżniający – poprzez formę graficzną – rangi opisywanych obiektów.

Nazewnictwo na planie w znaczącej części odnosi się do ulic, pozostałymi zatem przy ulicach na „planie Lehmana”. Na uwagę zasługują tu dwa elementy ich przedstawienia. Po pierwsze, szerokość ulic została przedstawiona w sposób izomorficzny. A zatem węższe ulice przedstawiono węższym znakiem podwójnej linii, szersze – szerszym. Lata późniejsze przyniosą w odniesieniu do ulic znaczną generalizację, tu jednak obserwujemy dużą precyzję w przedstawieniu dróg. Drugą cechą dotyczącą prezentowania tego elementu topografii miasta jest przedstawienie nawierzchni ulic. Wprawdzie nie zostało to opisane w legendzie, jednak widoczne jest dwojakie rozróżnienie – na drogi gruntowe, oznaczone linią podwójną w osi ulicy, oraz ulice brukowane, oznaczone kropkowaną wstęgą w osi ulicy. Ponadto ulice obsadzone drzewami zostały zaznaczone inaczej, poprzez oznaczenie szeregów kropek wzdłuż ulicy.

Wymienione kropki zastosowane do oznaczenia drzew wykorzystywane były przez autora do zaznaczenia terenów zielonych. Odnajdujemy je w różnym układzie na obszarze sadów i ogrodów, gdzie tworzą różnorodne regularne kompozycje, które można prawdopodobnie odczytywać jako izomorficzny przekaz o charakterystycznych cechach poszczególnych terenów zielonych, jako obszary zadrzewione albo tereny z charakterystycznymi zadrzewionymi alejami. Jednak wobec braku objaśnienia tego znaku w legendzie, przypuszczenie to ma, na obecnym etapie badań planu, charakter hipotezy.

„Plan Lehmana” można uznać za jedno ze szczytowych dzieł kartografii warszawskiej początku XIX w. oraz dzieł sztuki kartografii miejskiej. Znane są dwie wersje planu – monochromatyczna i barwna (ręcznie kolorowana). Zachowane egzemplarze przechowywane są m.in. w zbiorach Archiwum Państwowego m.st. Warszawy (monochromatyczny, zespół 1004, sygn. K I 18), Archiwum Głównego Akt Dawnych (monochromatyczny i barwny), oraz Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (barwny).

WYBRANA LITERATURA

Bartoszewicz H, Bartoszewicz A., *Plany Ogólne Warszawy 1809-1916 w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych. Katalog*, Warszawa 1997.

Jankiewicz A., Węsziński P.E, Witecki M., *Atlas Historyczny Warszawy*, Warszawa 1999.

Krassowski B, Majewska B., *Plany Warszawy 1655-1814*, Warszawa 1980.

Olszewicz B., *Kartografia Polska w XIX wieku. Przegląd Chronologiczno-Bibliograficzny*, t. 1-2, (Materiały zachowane w Archiwum Polskiej Akademii Nauk oraz Instytucie Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, przygotowała do druku W. Wernerowa), Warszawa 1998.

Allgemeine deutsche Biographie (Lassus – Litschower), t. 18, Leipzig 1883.

Neue deutsche Biographie <<http://www.deutsche-biographie.de>>.

SPRAWOZDANIA

„SIEDEMSET LAT WARSZAWY” – KONFERENCJA VARSAVIANISTYCZNA, 23 KWIETNIA 2013 ROKU

Dnia 23 kwietnia 2013 r. w Sali Lelewelowskiej Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk (IH PAN) odbyła się konferencja naukowa pt. „Siedemset lat Warszawy”. Jej głównym organizatorem było Towarzystwo Miłośników Historii (TMH), warszawski oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego (PTH), a współorganizatorem Instytut Historii PAN. Honorowy patronat nad konferencją objęła Prezydent m.st. Warszawy Hanna Gronkiewicz-Waltz. Inspiracją dla podjęcia dyskusji naukowej o początkach Warszawy była przypadająca w tym dniu 700. rocznica pojawienia się pierwszej, autentycznej wzmianki o jej istnieniu.

Obrady rozpoczął Andrzej Koryn, wicedyrektor IH PAN, witając prelegentów i uczestników sesji naukowej. Następnie głos zabrał Andrzej Rachuba, prezes TMH, który podziękował Henrykowi Rutkowskiemu i Andrzejowi Korynowi za wysiłek włożony w przygotowanie konferencji. Podkreślił jednocześnie, że władze miasta nie wykorzystały tej rocznicy do zorganizowania uroczystych obchodów, które pokazałyby najdawniejszą historię Warszawy i byłyby zapewne dobrą okazją do jej promocji na świecie. Niestety, tematu tego nie podjęły również media.

Henryk Rutkowski, inicjator zorganizowania tej sesji, wygłosił krótkie „Wprowadzenie do rocznicy”. Przedstawił treść dokumentu Siemowita II z 23 kwietnia 1313 r., na mocy którego wieś Radzikowo (dzisiejszy Radzików) k. Błonia została nadana rycerzowi Hyczkowi, synowi Skrzyszka. Dokument nie zachował się w oryginale, ale jego treść znana jest z dwóch kopii pochodzących z XV i XVI w. Jest w nim zawarta najstarsza wzmianka o Warszawie, a także pierwsze poświadczenie tytułu księcia warszawskiego. Dokument ten stanowi dowód, że Warszawa powstała przed 1313 r. W związku z tym, że nie jest znana data lokacji miasta, jego istnienie należy liczyć od tego właśnie momentu. H. Rutkowski zakończył ten fragment swojego wystąpienia stwierdzeniem: „nie posiadamy świadectwa urodzenia naszego miasta, ale mamy jego świadectwo dojrzałości”.

Poranną część sesji, której przewodniczył A. Rachuba, rozpoczął Henryk Samsonowicz, wygłaszając referat poświęcony początkom Warszawy. Na wstępie porównał Warszawę do mitologicznej Ateny, która w pełni dojrzała, w zbroi i z włócznią wyskoczyła z głowy swego ojca, Zeusa. Podobnie i Warszawa, o której brak wzmianek z ostatniej ćwierci XIII w., pojawiła się w roku

1313 jako jedna z siedzib księcia mazowieckiego. W 1339 r. jest to już miasto w pełni ukształtowane, otoczone murami, z regularnym układem przestrzennym, z licznymi zabudowaniami oraz kościołem farnym. Przywołany przez H. Samsonowicza niedatowany dokument z ok. połowy XIV w. zawiera wykaz trzech szlaków handlowych prowadzących z Torunia na Ruś Halicką. Na najstarszym z nich, który wiódł do Włodzimierza Wołyńskiego (późniejsze szlaki – do Lwowa), wymieniona została Warszawa. Na tej podstawie można domniemywać, że ta wzmianka o istnieniu Warszawy pochodzi z ostatniego dwudziestolecia XIII w. Świadczyć to może również o tym, że impulsy na rzecz założenia nowego miasta wyszły z Torunia. Kupcy toruńscy byli zainteresowani bowiem powstaniem sieci miast umożliwiającej połączenie miast hanzeatyckich z Morzem Czarnym. Za tą hipotezą przemawia, zdaniem H. Samsonowicza, układ przestrzenny Warszawy, zbliżony do rozplanowania miast pruskich (Iławy, Suszu, Prabut, Olsztyna, Reszła) oraz fakt, że rada miejska Torunia tworzyła sąd wyższy prawa niemieckiego (chełmińskiego) dla Warszawy. Również imiona najstarszych mieszczan warszawskich sugerują, że pochodzili oni z terenów nadbałtyckich. Dalszy wzrost znaczenia miasta związany był z dogodnym położeniem nad Wisłą oraz ulokowaniem w nim dworu książęcego.

Henryk Rutkowski w swym referacie podjął zagadnienie podziałów politycznych Mazowsza w pierwszej połowie XIV w. Opierając się przede wszystkim na analizie tytułów książąt Mazowsza, omówił podziały terytorialne występujące w tej dzielnicy, ilustrując je czterema mapami dotyczącymi lat: 1310/11-1313, 1345-1345, 1345-1349 oraz 1355-1370. Oprócz pierwszej z wymienionych map następne zostały już opublikowane w *Dziejach Mazowsza do 1526 r.* (wyd. 1, 1994). W przygotowaniu map wykorzystana została metoda retrogresji, która charakteryzuje geografie historyczną. Wiąże się z nią zasada niedzielenia jednostek terytorialnych, które są znane z późniejszych czasów, jeśli źródła z badanego okresu nie świadczą o tym podziale. Autor zaznaczył, że wybór ośrodka na główną siedzibę księcia i miejsce książęcego skarbcza wynikał ze względów praktycznych, warunków bezpieczeństwa i dobrej komunikacji. Znaczenie tradycji dla wyboru grodu stołecznego było drugorzędne. Natomiast zmiana tytułatury nie wynikała z chęci uzyskania większego prestiżu, lecz wiązała się ze zmianami granic księstwa, a czasem z pretensjami terytorialnymi księcia. Łatwiej umieszczano w tytułaturze nazwy grodów, które miały tradycję stołeczności.

Janusz Grabowski poświęcił swoje wystąpienie postaci księcia mazowieckiego Bolesława II oraz jego trzem synom: Siemowitowi II, Trojdenowi oraz Waclawowi. Omówił w nim kwestię genealogii dynastycznej oraz przedstawił zakres terytorialny władztwa Bolesława II, które po jego śmierci zostało podzielone między trzech synów. Analizując imiona poszczególnych książąt podkreślił, że widoczne jest dążenie do podtrzymywania poczucia więzi rodowej z członkami panującej dynastii poprzez odwoływanie się do imienia ojca lub dziada. J. Grabowski zinterpretował również tytułaturę Bolesława II oraz jego synów. Zaznaczył przy tym, że początkowo dyplomy zawierały jedynie tytuł mazowiecki (*dux Masoviae*), a dopiero później pojawiła się formuła dwuczłonowa, z nazwą określonego grodu.

Kazimierz Pacuski podjął w swym referacie zagadnienie kształtowania się kręgu współpracowników książąt mazowieckich wywodzących się z ziemi warszawskiej w XIV w. Zagadnienie to zobrazował na przykładzie kilku rodów możliwych: mazowieckich Radwanów Wierzbów (ich protoplastą był komes Gotard) ze Służewa i Rakowa w ziemi warszawskiej, Nałęczów, Cioł-

ków z Powsina i z Ostrołęki w ziemi czerskiej, Gozdawów z Bielawy i z Piaseczna w ziemi warszawskiej oraz Dołęgów z Babic. Omawiając drogę kariery wybranych urzędników książęcych, referent przedstawił zajmowane przez nich urzędy, otrzymywane nadania, związane z pełnionymi funkcjami, oraz ich powiązania rodzinne i rodowe.

Referat Wiesława Sieradzana odczytał, z powodu nieobecności prelegenta, J. Grabowski. Przedstawiony tekst dotyczył kształtowania się polityki zewnętrznej książąt mazowieckich wobec zakonu krzyżackiego w pierwszej połowie XIV w. Podstawę źródłową dla tego zagadnienia stanowiły zeznania świadków z terenu Mazowsza, złożone podczas procesu przed sądem w Warszawie w 1339 r. Referent przypomniał okoliczności, w jakich zwołany został sąd w celu pokojowego rozstrzygnięcia konfliktu polsko-krzyżackiego, a także uwarunkowania wyboru Warszawy na miejsce jego posiedzenia oraz skład sędziowski. W opinii W. Sieradzana analiza zeznań świadków mazowieckich nie wskazuje, by były one wyrazem jakiegokolwiek separatyzmu mazowieckiego czy prezentacją własnych partykularnych roszczeń wobec zakonu. Wręcz przeciwnie, wpisywały się one w polską rację stanu, m.in. przez podkreślanie przynależności ziemi chełmińskiej do Korony Polskiej.

Popołudniową sesję poprowadził Andrzej Karpiński. Rozpoczął ją referat Elżbiety Kowalczyk-Heyman, która przedstawiła wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie Warszawy do lat 70. XX w. Wspomniała także nieliczne badania późniejsze, które niejednokrotnie zweryfikowały wcześniejszy stan wiedzy. W wystąpieniu przedstawiła wyniki badań następujących obiektów: grodziska na Bródnie Starym oraz stanowisk w Jazdowie, Królikarni i w okolicy kościoła św. Katarzyny. Autorka omówiła trwające nadal prace archeologiczne w okolicy pałacu w Wilanowie. Po drugiej wojnie światowej zbadano również cmentarzysko kultury grobów kloszowych i kultury pomorskiej na Grochowie oraz wykonano wiele archeologicznych wierceń badawczych, m.in. na: Starym i Nowym Mieście, Mariensztacie, Solcu, Krakowskim Przedmieściu i Rybakach. Pozwoliły one datować początkowy okres osadnictwa na tych terenach na XIII w. Autorka stwierdziła, że rozpoznanie osadnictwa wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego na terenie aglomeracji Warszawy jest nadal niedostateczne.

Kolejny referat dotyczący badań archeologicznych na terenie Warszawy przedstawił Jerzy Garus. Zaprezentował on wyniki badań przeprowadzonych w latach 2004-2006 na terenie dziedzińca Pałacu pod Błachą, które towarzyszyły rewitalizacji zespołu pałacowego. Omówił znaczenie odkrytych reliktów konstrukcji obronnych grodu: drewniano-ziemnej fortyfikacji (ok. 25 m) oraz kamiennie-ceglanej kurtyny (ok. 20 m). Mówiąc o odkrytym fragmencie muru ceglanego w wątku gotyckim zauważył, że mógł być on podstawą związanej z wałem wieży obronnej. Przeanalizował również odkryty podczas badań materiał archeologiczny. Podsumowując, autor podkreślił doniosłość przeprowadzonych prac, które pozwalają na nowo spojrzeć na początek, rozwój i znaczenie grodu książąt mazowieckich.

Wspólny referat Marka Słonia i Michała Zbieranowskiego poświęcony został układowi przestrzennemu Starej Warszawy w okresie po jej lokacji. Pierwszy z referentów wskazał na fizjograficzne ukształtowanie terenu, które miało decydujący wpływ na wybór miejsca lokacji, a następnie na rozplanowanie miasta. Drugi z kolei polemizował z tezą Tadeusza Zagrodzkiego, że Stara Warszawa była od początku zaplanowana i wzniesiona w kształcie, jaki znamy z przekazów nowożyt-

nych. M. Słoń przypomniał pokrótce przebieg dyskusji naukowej dotyczącej kwestii, czy miasta lokacyjne były budowane dokładnie według z góry przyjętego planu, czy rozwijały się stopniowo, zachowując ślady wcześniejszego osadnictwa i stale się zmieniając. Prezentując plan średniowiecznej Warszawy, dowiódł na paru przykładach, że miasto to jest wzorem formy mieszanej – było zaplanowane, lecz układ przestrzenny miasta i jego wielkość były zmieniane już w pierwszym stuleciu jego istnienia. Na koniec stwierdził, że wzorem i inspiracją dla Warszawy był prawdopodobnie lokowany w 1291 r. Grudziądz lub inne miasto tej rangi, a nie Hława czy Susz.

Marta Piber-Zbieranowska zaprezentowała w swoim referacie strukturę organizacji kościelnej w czternastowiecznej Warszawie. Wobec istnienia różnych hipotez stwierdziła, że istnieje duże prawdopodobieństwo, iż w końcu XIII w. tereny przyszłego miasta podlegały kościołowi grodowemu w Jazdowie, lecz nie można też całkowicie wykluczyć, że kościołem parafialnym dla tego obszaru była wówczas świątynia w Kamionie (dzisiejszy Kamionek), wchodzącym w skład diecezji płockiej. Szczególną uwagę poświęciła kościołowi parafialnemu ówczesnej Starej Warszawy – kościołowi św. Jana Chrzciciela. Przedstawiła jego usytuowanie na planie miasta, postać pierwszego plebana Guntera, funkcjonującą przy kościele szkołę parafialną oraz omówiła kwestie związane z jego wezwaniem. Swoją uwagę poświęciła również fundacji książęcej z połowy XIV w., czyli klasztorowi Augustianów oraz kościołowi św. Marcina i św. Doroty przy dzisiejszej ul. Piwnej. Wskazała ponadto na początki i rolę dwóch kościołów znajdujących się poza murami miasta. Były to nieistniejący dziś kościół św. Jerzego oraz kościół i szpital św. Ducha.

Problematyka ostatniego referatu, wygłoszonego przez Annę Wąjs, dotyczyła genezy herbu Warszawy. Jego współczesne wyobrażenie to pół kobieta i pół syrena. Referentka przypomniała, że herb funkcjonował od połowy lub od ostatniej ćwierci XIV w. Wśród badaczy nadal toczy się spór o to, czy herb od początku był takim właśnie wyobrażeniem, czy też podlegał kolejnym przekształceniom, aż do osiągnięcia współczesnej formy. A. Wąjs przypomniała zasługi Stefana Kuczyńskiego na polu badań nad genezą herbu Warszawy. Przedstawiła ponadto motyw syreny, obecny w mitologii greckiej, a także w architekturze, sztuce i literaturze średniowiecznej Europy.

Konferencja naukowa poświęcona średniowiecznym dziejom Warszawy wzbudziła spore zainteresowanie. Uczestniczyło w niej ponad 50 osób, historyków i archeologów oraz osób zainteresowanych historią stolicy Polski. Podkreślić należy, że stworzyła ona okazję do podsumowania dotychczasowego stanu wiedzy o początkach miasta, ale także do prezentacji najnowszych ustaleń badawczych. Zabierający głos w dyskusji zajmowali się przede wszystkim problemami kontrowersyjnymi i niedostatecznie zbadanymi. Na zakończenie krótkie podsumowanie sesji wygłosił Andrzej Sołtan.

W zamierzeniu organizatorów materiały sesji, referaty, jak i dyskusja, zostaną opublikowane w przygotowywanym tomie pokonferencyjnym. Jest to cenne, zwłaszcza dlatego, że dotychczas nie została opracowana monografia dotycząca średniowiecznych dziejów miasta.

Wspomnieć należy również, że Archiwum Główne Akt Dawnych, nawiązując do tematyki konferencji naukowej, zorganizowało wystawę czasową prezentującą m.in. kopię dokumentu Siemowita II, wystawionego 23 kwietnia 1313 r., a zachowaną w postaci wpisów do dwóch ksiąg sądowych błońskich (wpisy z 1469 i 1582 r.).

X JUBILEUSZOWY FINAŁ KONKURSU POEZJI KRZYSZTOFA KAMIŁA BACZYŃSKIEGO, 14 MAJA 2013 ROKU

Sala im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, audytorium Muzeum Powstania Warszawskiego (MPW), była wypełniona po brzegi przez młodzież szkolną, nauczycieli, rodziny laureatów. Spóźnialscy siedzieli na schodach, bo nawet w ostatnich rzędach, wysoko na samej górze, wszystkie miejsca były zajęte. Cisza i skupienie – poezja Krzysztofa Kamiła Baczyńskiego tego wymaga. Uczestników i gości powitał Karol Mazur, kierownik Sekcji Dydaktycznej MPW. Przypomniwał, że jeszcze jako uczeń III Liceum Ogólnokształcącego im. Małgorzaty Fornalskiej w Białymstoku miał swój skromny udział w zmianie patrona szkoły, czego domagali się uczniowie i grono pedagogiczne. Były to wczesne lata 90. XX w., gdy w tajnym głosowaniu zwyciężyła, w sposób demokratyczny, kandydatura młodego poety poległego w powstaniu warszawskim, K.K. Baczyńskiego. Na świadectwie maturalnym, które otrzymał w 1992 r., figurował już nowy patron szkoły w nazwie liceum.

Z inicjatywą zorganizowania konkursu wystąpiły polonistki z Gimnazjum Nr 37 im. K.K. Baczyńskiego (Muranów, ul. Niska 5): Justyna Mokrzyńska i pomysłodawczyni konkursu, Monika Sukiennik-Załęska, które do dzisiaj kierują jego organizacją. Pomysł ten poparły Gimnazjum nr 71 na Żoliborzu, również im. K.K. Baczyńskiego, oraz Szkoła Podstawowa Nr 41 – szkoły, z których młodzież do dzisiaj bierze udział w konkursie. Pierwsze trzy lata nie zapowiadały tak dużej popularności tego konkursu wśród młodzieży. Jedyną instytucją wspierającą to ambitne zamierzenie było Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, którego niestrudzona wiceprezes mgr Marzena Grochowska do dzisiaj popiera wszystkie inicjatywy szkolne służące utrwaleniu pamięci o żołnierzach harcerzach z batalionów „Zośka” i „Parasol” Armii Krajowej.

W pierwszym roku (2004) do udziału w konkursie zgłosiło się 16 gimnazjów i 5 szkół podstawowych, w następnym (2005) 13 gimnazjów i 7 podstawówek, dwa lata później (2006) już tylko 9 gimnazjów i 4 szkoły podstawowe, co świadczyło o wyraźnym spadku zainteresowania. Finały w Zamku Ostrogskich obciążały skromny budżet konkursu, bowiem za elegancką, sty-

lową salę w pałacu mieszczącym się w samym centrum Warszawy (dziś Muzeum Fryderyka Chopina przyciągające melomanów z całego świata) trzeba było płacić. Od roku 2007 na finałowy koncert oddaje swoje pomieszczenia – Salę im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego – Muzeum Powstania Warszawskiego. Od tego też roku patronat honorowy nad konkursem sprawują: urząd Burmistrza Dzielnicy Warszawa Śródmieście – fundator nagród, urząd Mazowieckiego Kuratora Oświaty, Muzeum Powstania Warszawskiego i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Od 2007 r. zainteresowanie konkursem stale rosło, by w roku jubileuszowym osiągnąć rekord – 19 gimnazjów i 16 podstawówek. Trudna poezja, wymagająca znajomości historii, pełna metafor i symboliki, ale też zachwycająca bogactwem języka polskiego, znajduje co roku tylu sympatyków, którzy gotowi są recytować wiersze Baczyńskiego przed tak dużym audytorium.

Regulamin dwuetapowego konkursu jest prosty – pierwszy etap, wyłaniający trzech finalistów, przeprowadzany jest w szkole, która zgłasza swój udział. Przesłuchania na etapie drugim, finałowym, odbywają się na terenie głównego organizatora, tj. Gimnazjum Nr 37, Członkowie Jury złożonego z nauczycieli języka polskiego podejmują decyzje ostateczne po dyskusji, głosując na najlepszych. Nagrody (trzy główne i trzy wyróżnienia) są przyznawane w dwóch kategoriach szkół – szkoły podstawowej i gimnazjum. Każdy uczestnik etapu finałowego otrzymuje dyplom ze zdjęciem.

W tym roku dyplom otrzymało 105 uczestników, z których 12 wzięło udział w koncercie finałowym. Koncert rozpoczęła prezentacja multimedialna, którą przygotowała Agata Rybusiewicz, uczennica drugiej klasy Gimnazjum Nr 37, we współpracy z braćmi, Aleksandrem (uczniem tej samej klasy) oraz Bartłomiejem (absolwentem Technikum Informatycznego). Uczestnicy koncertu mogli zobaczyć miejsca pamięci w Warszawie związane z życiem i śmiercią K.K. Baczyńskiego oraz jego fotografie z lat dziecięcych, szkolnych i okupacyjnych, do których ilustracją muzyczną był utwór poświęcony powstaniu warszawskiemu pt. *63 dni chwały*, wykonany przez warszawską grupę hipową – Hemp Gru. W dalszej części koncertu zaprezentowali się finaliści – laureaci w kategorii szkół podstawowych i gimnazjalnych.

Recytację rozpoczął Konrad Rybak (dyplom za trzecie miejsce), uczeń Szkoły Podstawowej Nr 146. Do konkursu zgłaszał się już od czwartej klasy, do finału doszedł po raz trzeci. Gdyby w czasie przesłuchań finałowych pokazał tyle ekspresji, ale też zaplanowanych pauz w dziesięciowrotkowym wierszu pt. *Do rodziców*, miałby szansę na zdobycie pierwszego miejsca. Do finału doszła też jego młodsza o dwa lata siostra Aniela, za recytację wiersza *Mazowsze. Z dziećmi* na koncert przyszli rodzice, Grażyna i Jacek Rybakowie, absolwenci Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, obecnie urzędnicy państwowi.

Pierwsze miejsce w kategorii szkół gimnazjalnych zdobył Antoni Seroczyński (lat 16) z Gimnazjum Nr 71 im. K.K. Baczyńskiego na Żoliborzu. Recytował dwa wiersze – ten z przesłaniem do dorosłych, bez tytułu („których nam nikt nie odbierze”), podkreślający wagę „trudnej młodości” i drugi, kończący recytację, pt. *Pożegnanie żalosego strzelca*, będący tragiironiczną samooceną poety. Na koncercie był jego dziadek, Jan Pietykiewicz, prawie niewidomy. Chłopiec, jeden z sześciorga rodzeństwa, z chęcią wysłuchuje opowiadań dziadka o tradycjach rodzinnych rodem z Mazowsza, gdy pradziad, gospodarz na małym gospodarstwie, wspomagał powstańców styczniowych, przewożąc na furmance broń z Mławy, spod granicy pruskiej do Zakrocymia. Antka przygotowała do konkursu polonistka Elżbieta Kmiecicka-Pawłowska, która często mu powtarzała: „mów głośno i wyraźnie”.

Poezja Baczyńskiego nadal budzi zainteresowanie, podobnie jak jej autor. Najlepszym przykładem może być film dokumentalny pt. *Baczyński*, autorstwa młodego reżysera Kordiana Piwońskiego, który również napisał do niego scenariusz i samodzielnie zmontował ten długometrażowy film. Sceny z życia poety przedstawiają zawodowi aktorzy, zaś w postaci Krzysztofa Kamila Baczyńskiego wciela się Mateusz Kościukiewicz, młoda gwiazda polskiej kinematografii. Autor filmu wykorzystał też fragmenty „Slamu poetyckiego”, imprezy zorganizowanej w styczniu 2011 r. w jednym z klubów warszawskich, podczas której młodzi ludzie, amatorzy, deklamowali wiersze Baczyńskiego przy pełnej widowni, reagującej żywiołowo oklaskami.

Baczyński jest poetą młodych, do jego twórczości sięgają kolejne pokolenia. Należy życzyć organizatorom szkolnego Konkursu Poezji Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, aby starczyło im sił i zapału do wytrwania przy organizowaniu kolejnych edycji.

Maria Wiśniewska

„PRASKI MDM. ŻYCIE CODZIENNE OSIEDLA PRAGA II”. WYSTAWA W MUZEUM WARSZAWSKIEJ PRAGI – ODDZIAŁ MUZEUM HISTORYCZNEGO M.ST. WARSZAWY, 16 MAJA-28 WRZEŚNIA 2013 ROKU

Powstałe w latach 1951-1956 osiedle mieszkaniowe Praga II jest przestrzenią stosunkowo młodą, w odniesieniu do tradycyjnej praskiej zabudowy, lecz posiadającą własny charakter i interesującą historię. W 2010 r. zostało wpisane do rejestru zabytków. Autorkę scenariusza ekspozycji zainteresowała jednak nie tyle architektura założenia, ile codzienność i stosunek do miejsca zasiedlających je ludzi. Inspiracją do powstania wystawy był projekt Anne Descha oraz przedsięwzięcie społeczno-kulturalne „Plac Hallera Projekt”, realizowane przez Stowarzyszenie „Barwy Kultury”, mające na celu zintegrowanie lokalnej społeczności wokół idei muzycznego spaceru po osiedlu.

Dzięki nawiązanej w ten sposób współpracy oraz żywemu zainteresowaniu samych mieszkańców udało się zebrać w muzealnym archiwum historii mówionej wiele relacji ukazujących życie osiedla tak, jak odbierali i zapamiętali je ludzie. Istotną wartość stanowił fakt, że zarówno pierwsi mieszkańcy, jak i pierwsze, urodzone tu i wychowane, pokolenie mogli stać się świadkami tej historii i bezpośrednio o niej opowiedzieć. Ich relacje, a także wydobyte z domowych archiwów fotografie, stały się osią ekspozycji, a zarazem komentarzem i tworzywem narracji. Pozwoliło to na pokazanie społecznego oblicza założenia osiedla mieszkaniowego, sposobu jego funkcjonowania na co dzień, a także klimatu czasów i miejsc oraz przemian odciskających się na tym obrazie.

Osiedle powstało na terenie, na którego dziejach zaważyła lokalizacja Fortu Śliwickiego. Sąsiedztwo fortyfikacji i związane z tym ograniczenia przez dziesięciolecia wiązały się z obecnością wojska – koszar, najpierw carskich, a następnie polskich. W końcu dostrzeżono tu obszar doskonały pod zabudowę mieszkaniową – w otoczeniu zieleni, ze świetnymi możliwościami komunikacyjnymi – stanowiący wyzwanie dla projektantów, jako miejsce na stworzenie przestrzeni urbanistycznej na miarę nowych czasów.

Pod koniec lat 40. XX w. część terenu zajęło niewielkie modernistyczne osiedle Praga I, zaprojektowane przez Helenę i Szymona Syrkusów. Powierzenie kolejnego projektu – osiedla Praga II – Jerzemu Gieysztorowi zaowocowało początkowo nawiązaniem do koncepcji Syrkusów, lecz wkrótce (pod wpływem ostrej krytyki) architekt został zmuszony do zmiany założeń, zgodnie z nowymi socrealistycznymi zasadami. Projekt zatwierdzony w 1951 r., kilkakrotnie korygowany, zakładał wzniesienie siedmiu kolonii mieszkaniowych, z główną osią kompozycyjną wschód-zachód i usytuowanym w jej centrum obszernym placem, swego rodzaju „wielką świetlicą pod gołym niebem”. Charakter zabudowy miał podkreślać planowany rozmach założenia, proporcje elewacji, zastosowany detal architektoniczny, rzeźbę, a także związany z osiedlem bogaty program handlowo-usługowy oraz socjalny. Założenie nazwane trochę na wyrost „Praskim MDM”, nie uzyskało jednak wymiaru swojego śródmiejskiego odpowiednika. Już w trakcie realizacji okrojono jego program, m.in. zrezygnowano z budowy dwóch kolonii, wysokościowca, kosztownych dekoracji. Ponadto prace przy kolejnych etapach oraz roboty wykończeniowe prowadzono jeszcze długo po wprowadzeniu się tu pierwszych lokatorów. Ostatecznie na pozostałym terenie w latach 60. XX w. powstało jeszcze jedno osiedle (Praga III), podporządkowane już innym standardom, technologiom i regułom estetycznym.

Historii terenu, założeniu i formie osiedla poświęcona została pierwsza część ekspozycji. Prezentowane plany, projekty i fotografie stanowiły przygotowanie do opowieści o zasiedlaniu i życiu w tej przestrzeni. W realia dnia powszedniego wprowadzały fotografie ukazujące budowę osiedla i pierwsze lata jego funkcjonowania. „Wokół trwała budowa kolejnych kolonii, a główny plac wypełniały baraki dla budowniczych, doły z wapnem, ogrodzenia i rusztowania. [...] adresy przydziałów na mieszkania potrafiły wskazywać budynki oznaczone wprawdzie numerami, ale położone przy ulicy Beznazwy” – napisała w swoim komentarzu autorka wystawy.

Główna część ekspozycji – „Wypełnianie życiem” – rozpoczynała opowieść od pokazania funkcjonalnej konstrukcji osiedla, jego programu socjalnego umocowanego w przestrzeni. Elementem centralnym była tu makieta, jednak rozmieszczone przy niej słuchawki z fragmentami relacji oraz odnoszące się do nich punkty zaznaczone na samej makiecie dawały możliwość przyjrzenia się założeniu z perspektywy mieszkańców. Kina „Mewa” i „Albatros”, cukiernia „Filipinka”, Delikatesy, Klub Hiszpański, „Pod Niedźwiedziem”, pralnie i sklepy – to miejsca, które pod wpływem wspomnień odzyskiwały swój dawny charakter, ocalony w ludzkiej pamięci. Zestawienie „urzędowo wpisanej socjalistycznej treści osiedla” (skonkretyzowanej na makiecie) z żywymi, barwnymi opowieściami oraz fotografiami – umieszczonymi wokół w specjalnych stereoskopach – dało ciekawy efekt, umożliwiający wniknięcie nieco od kuchni w życie na osiedlu. Amatorskie fotografie udostępnione muzeum przez byłych i obecnych mieszkańców zmieniały koturnowy obraz forsowany przez lata przez oficjalne media. Z komentarzy wysłuchanych na ławeczkach można było poznać nie tylko szczegóły dotyczące realiów budowy osiedla, ale także problemy, z jakimi borykali się na co dzień jego mieszkańcy, zyskać odpowiedzi na pytania: kim byli owi ludzie, jak spędzali wolny czas oraz skąd się np. wzięli na osiedlu Hiszpanie.

Ostatnia niewielka przestrzeń wystawy wprowadzała zwiedzających do wnętrza mieszkań. Ich funkcjonalność i wyposażenie były wychwalane przez ówczesną fachową prasę – miały stanowić

„przedmiot zazdrości mieszkańców starych domów” („Stolica” 1956). Po latach zajrzeliśmy do nich dzięki projekcji rodzinnych fotografii umieszczonych w starym rzutniku do slajdów; z nutką nostalgii, a czasem rozbawienia, uczestnicząc w zatrzymanych w kadrze chwilach życia.

Wystawa zapraszała zwiedzających do eksploracji terenu, który na ich oczach zmienia swoje oblicze – większość wspomnianych tu miejsc już nie istnieje lub posiada inne funkcje, zmienia się też społeczna struktura osiedla. Treść i układ ekspozycji, akcent położony na odkrywanie niezwykłych historii zwyczajnych miejsc i ludzi to zachęta do poznawania miasta od nieco innej, „ludzkiej” strony.

Autorką scenariusza wystawy i jej komisarzem była Katarzyna Kuzko-Zwierz, a projekt plastyczny i prace graficzne wykonała Klementyna Świeżewska. Ekspozycji towarzyszyła publikacja planu osiedla, opracowanego na podstawie wspomnień mieszkańców i wydanej dzięki współpracy z Urzędem Dzielnicy Praga Północ. Był to ostatni projekt zrealizowany przez zespół Muzeum Warszawskiej Pragi (organizującego się oddziału Muzeum Historycznego m.st. Warszawy) w tymczasowej sali ekspozycyjnej na terenie d. Wytwórni Wódek „Koneser” przy ulicy Ząbkowskiej.

Jolanta Wiśniewska

RECENZJE I OMÓWIENIA

*WKŁAD ARCHIWISTÓW WARSZAWSKICH W ROZWÓJ
ARCHIWISTYKI POLSKIEJ. ZBIÓR STUDIÓW
POŚWIĘCONYCH WARSZAWSKIEMU ŚRODOWISKU
ARCHIWALNEMU*, red. A. Kulecka,
Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego,
Warszawa 2012, ss. 537; il. 24

Omawiana publikacja jest pokłosiem dwudniowej konferencji pt. „Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej”, która odbyła się w Warszawie w dniach 20-21 października 2011 r. Jej organizatorami były: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego (IH UW), Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych (NDAP), Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie (AAW), Archiwum Akt Nowych (AAN), Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Państwowe m.st. Warszawy (APW), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Instytut Pamięci Narodowej (IPN), Archiwum Cyfrowe (AC), Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie (PAN Archiwum), Polskie Towarzystwo Archiwalne (PTA) oraz Sekcja Edukacji Archiwalnej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich (SEA SAP). Poszczególne części sympozjum miały miejsce w IH UW, AGAD oraz IPN. Konferencję poprzedziło otwarcie wystawy w Galerii Plenerowej na Krakowskim Przedmieściu (róg ulicy Traugutta), która była dostępna dla zwiedzających w okresie od 22 września do 21 października 2011 r. Ponadto w trakcie obrad w AGAD, w Sali im J. Sienieńskiego, nastąpiło otwarcie wystawy pt. „Od Archiwum Ogólnego Krajowego do Archiwum Głównego Akt Dawnych (1808-2010).

Mimo że nie wszystkie wystąpienia znalazły się w materiałach opublikowanych po konferencji, to i tak wydany tom jest bardzo obszerny, gdyż obejmuje w sumie 34 artykuły i przyczynki zajmujące niemal 500 stron. Są to opracowania o różnej objętości, liczące od kilku do kilkunastu stron. Już sam pomysł zaproszenia na konferencję tak dużej liczby referentów spowodował problemy natury organizacyjnej i konieczność skrócenia czasu przeznaczanego na prezentację referatów. W wydrukowanym programie znalazło się 45 referatów, co jak na dwudniową konferencję jest liczbą rekordową. Jednak o poziomie sympozjum naukowego nie świadczy liczba wygłoszo-

nych referatów, lecz ich poziom merytoryczny i wkład do dotychczasowego stanu wiedzy. W opinii redaktora naukowego wydawnictwa pokonferencyjnego, prof. Alicji Kuleckiej (IH UW), prezentowany zbiór studiów jest rezultatem badań monograficznych prowadzonych przez archiwistów i pracowników polskich uczelni zainteresowanych archiwami warszawskimi oraz ich miejscem i rolą w przestrzeni publicznej jako instytucji, których zasadniczą misją jest ochrona dziedzictwa kulturowego.

Publikacja poświęcona archiwistom warszawskim została podzielona na cztery następujące części: „Archiwa warszawskie w przestrzeni publicznej”, „Dorobek teoretyczny i metodyczny archiwów warszawskich”, „Pomiędzy historią a pamięcią. Osobowości warszawskiego środowiska archiwalnego” oraz „Współczesne oblicze archiwów warszawskich”. Część pierwsza (s. 17-207) zawiera przyczynki i artykuły poświęcone poszczególnym archiwom oraz archiwistom warszawskim, także pracownikom NDAP. Dział ten otwiera interesujący przyczynek Wojciecha Krawczuka na temat „metrykantów koronnych” działających w Warszawie: Stefana Kazimierza Hankiewicza, Ludwika Ignacego Nowickiego, Michała Kupcewicza i innych. Autor zwrócił szczególną uwagę na ich związki z Warszawą, gdyż byli oni nie tylko posiadaczami kamienic w mieście rezydencjalnym, ale także pełnili wiele odpowiedzialnych funkcji, m.in. S.K. Hankiewicz (spowinowacony z rodziną Drewnów) był kolejno ławnikiem, rajcą i wójtem Starej Warszawy. Następny artykuł, pióra Ireny Mamczak-Gadkowskiej, dotyczy dziejów archiwów warszawskich w Polsce niepodległej (1918-1939). Nawiązuje on do obszernej monografii badaczki (wydanej kilka lat temu) poświęconej archiwom państwowym w II Rzeczypospolitej¹. To ważny tekst, który omawia genezę archiwów (działających po roku 1918) i ich zasób, stan kadrowy, prace nad porządkowaniem i opracowaniem zasobu oraz działalność naukową i wydawniczą. Z kolei Agnieszka Rosa opisała związki archiwistów warszawskich z toruńską archiwistyką uniwersytecką. Artykuł obejmuje okres rozwoju ośrodka toruńskiego i wpływów archiwistów warszawskich (m.in. Adama Stebelskiego) na ten rozwój od początku istnienia uniwersyteckiej archiwistyki w Toruniu, zwłaszcza w okresie, kiedy kierownikiem Zakładu Archiwistyki w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika był prof. Andrzej Tomczak. Tomasz Matuszak opisał ważny epizod działalności zawodowej archiwistów warszawskich w Piotrkowie Trybunalskim. W związku z akcją zabezpieczania archiwaliów warszawskich po upadku powstania warszawskiego w grudniu 1944 r. do Piotrkowa przybyli, wraz z ocalałymi aktami, archiwiści: Józef Stojanowski, Jadwiga Karwasińska, Jadwiga Jankowska i Adolf Erazm Mysłowski, którzy w większości tylko przez krótki czas (1944-1945) związali się z działającym tu archiwum państwowym. Do wyjątków należał A.E. Mysłowski, zasłużony archiwista AGAD, który pracował w Piotrkowie aż do 1949 r. W pierwszej części omawianej publikacji interesujący jest tekst Tadeusza P. Rutkowskiego na temat Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i jej pracowników jako obiektu działań operacyjnych Służby Bezpieczeństwa w latach 70. i 80. XX w., tj. w okresie sprawowania funkcji Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych przez Tadeusza Wąlichnowskiego (byłego wysokiego funkcjonariusza aparatu bezpieczeństwa PRL) i Mariana Wojciechowskiego. Warto w tym miejscu wspomnieć, że T. Rutkowski jest, wraz z A. Kulecką, autorem ważnej dla tego zagadnienia publikacji pt. *Oczyma agenta*, poświęconej niechlubnej

¹ I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.

działalności prof. Zygmunta Kolankowskiego, pracownika NDAP, a następnie dyrektora Archiwum PAN w Warszawie². Jacek Krochmal przypomniał natomiast, jak zmieniała się w XIX w. nazwa dzisiejszego AGAD (Archiwum Metryk Krajowych 30 IV 1807-1 IX 1808, Archiwum Ogólne Krajowe 2 IX 1808-1834, Archiwum Główne Krajowe 1834-1839, Archiwum Główne Królestwa 1839-1889, Warszawskie Archiwum Główne Akt Dawnych 1889-1915). Kolejne artykuły w pierwszej części tomu dotyczą dziejów, zasobu i roli archiwów działających obecnie w Warszawie: Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego (Karol Dowgiało), Narodowego Archiwum Cyfrowego (Filip Kwiatek), Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie (Jolanta Stasiak), Archiwum Miejskiego w Warszawie w pierwszych latach po drugiej wojnie (Anna Belka), Archiwum Zakładowego Prezydium Rady Ministrów/Urzędu Rady Ministrów w latach 1945-1996 (Anna Barszcz) oraz Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (Rafał Leśkiewicz).

Część druga tomu (znacznie mniej obszerna, s. 211-280) została poświęcona dorobkowi teoretycznemu i metodycznemu archiwów warszawskich. Obejmuje ona 6 artykułów, z których większość (4) dotyczy Archiwum Głównego Akt Dawnych. Agnieszka Bartoszewicz, w ważnym przyczynku omówiła przechowywane w AGAD księgi miejskie, stan ich zachowania i opracowania oraz zaprezentowała możliwości badawcze nad tą spuścizną po kancelariach miejskich z XV-XVIII w. Zbiór ten liczy 50 zespołów archiwalnych (ok. 900 j.a.; ok. 50 m.b. akt) i stanowi niezwykle cenną bazę źródłową dla badaczy zajmujących się dziejami, organizacją i ustrojem miast w okresie I Rzeczypospolitej. Kolejny artykuł, pióra Piotra Dymmela, został poświęcony prof. Józefowi Siemieńskiemu, dyrektorowi AGAD w latach 1920-1939. Chociaż publikacje naukowe Siemieńskiego, prawnika z wykształcenia (ucznia Oswalda Balzera), należą do dziedziny prawa i archiwistyki, to jednak jego dorobek edytorski w zakresie teoretycznym okazał się „bardziej trwały, niż sam autor mógł przypuszczać”. Warto przypomnieć, że Adam Wolff, autor stosowanej do dzisiaj instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w., był „ucznem archiwalnym” Siemieńskiego. Hubert Wąjs w krótkim artykule poruszył zagadnienia dotyczące standaryzacji opisu archiwalnego, wskazując przy tym na dwóch prekursorów tego opisu: Teodora Wierzbowskiego, wydawcę m.in. *Matricularum Regni Poloniae summaria* i Adama Wolffa, znakomitego archiwistę, mediewistę i edytora źródeł średniowiecznych. Urszula Kasperczyk przedstawiła koncepcję opracowania inwentarzy idealnych akt urzędów i instytucji z epoki stanisławowskiej oraz jej realizację w postaci przewodnika po zbiorach AGAD. Natomiast A. Kulecka podjęła interesującą i ważną problematykę dotyczącą recepcji dorobku historiografii europejskiej (francuskiej i niemieckiej) z zakresu archiwistyki w środowisku pracowników archiwów warszawskich w latach 1918-1989. Adam Grzegorz Dąbrowski omówił problemy zarządzania dokumentacją w urzędach administracji państwowej w świetle referatu Józefa Stojanowskiego (ówczesnego szefa Archiwum Akt Nowych)³, wygłoszonego na konferencji kierowników archiwów państwowych w grudniu 1937 r.

² A. Kulecka, T. Rutkowski, *Oczyrna Agenta. Środowiska naukowe i archiwalne w doniesieniach tw ZYG – Zygmunta Kolankowskiego*, Warszawa 2012.

³ Przepisy o przechowywaniu akt w urzędach administracji rządowej wprowadzono w życie uchwałą Rady Ministrów z dnia 21 XII 1931 r.

(konferencję tę zorganizował Wydział Archiwów Państwowych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego).

Następna, trzecia, część publikacji („Pomiędzy historią a pamięcią. Osobowości warszawskiego środowiska archiwalnego, s. 283-443) została poświęcona sylwetkom wybitnych archiwistów i historyków, których losy związane były z archiwami warszawskimi. W interesujących referatach omówiono prace archiwalne i naukowe oraz działalność redakcyjną: Piotra Bańkowskiego, archiwisty i wieloletniego redaktora „Archeionu” (Anita Chodkowska); Grzegorza Jakubowskiego, archiwisty AAN, a następnie dyrektora Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Antoni Zieliński); Jadwigi Karwasińskiej, kustosa AGAD, mediewisty i edytora źródeł średniowiecznych (Stefan Ciara); Kazimierza Konarskiego, przedwojennego archiwisty (Janusz Łossowski); Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego, pracownika AGAD i IH PAN w Warszawie, znawcy nauk pomocniczych historii, zwłaszcza heraldyki i sfragistyki (Iwona M. Dacka-Górzyska); Franciszki Ramotowskiej, wieloletniego pracownika AGAD, specjalisty w zakresie historii Polski XIX w. (Anna Ostrowska); Ireny Sułkowskiej-Karasiowej, wieloletniego kierownika oddziału I AGAD, archiwisty i znawcy dyplomatyki monarszej (XIV-XVI w.) oraz edytora źródeł średniowiecznych (Anna Wajs). Sylwetce Witolda Suchodolskiego, historyka i archiwisty, naczelnego dyrektora archiwów państwowych w latach 1932-1939 i 1945-1949, został poświęcony artykuł Agnieszki Laskowskiej. Kolejne teksty zamieszczone w tej części publikacji dotyczą Juliana Adama Majewskiego (Bartosz Borkowski); Adama Moraczewskiego (Ilona Florczak); Anny Marii Przybyłowiczowej (Urszula Kowalczyk) oraz Bronisława Pawłowskiego i Bolesława Wali-góry, szefów Archiwum Wojskowego w dwudziestoleciu międzywojennym (Agnieszka Zajas, Natalia Bujniewicz). Na szczególną uwagę zasługuje esej pióra Rafała Jankowskiego poświęcony Teresie Zielińskiej, pracownikowi AGAD, badaczowi genealogii rodzin szlacheckich i arystokratycznych. To bardzo osobisty tekst ucznia i wieloletniego współpracownika prof. T. Zielińskiej.

Ostania część tomu, zatytułowana „Współczesne oblicze archiwów warszawskich” zawiera tylko 3 referaty. Pierwszy z nich, pióra Violetty Urbaniak dotyczy misji archiwum jako partnera szkoły w procesie kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży. Wojciech Woźniak przedstawił zadania Narodowego Archiwum Cyfrowego (NAC) w zakresie gromadzenia, przechowywania i udostępniania dokumentów elektronicznych, a ponadto omówił zastosowanie Zintegrowanego Systemu Informacji Naukowej (ZoSIA) w archiwach państwowych.

Podsumowując opublikowany zbiór artykułów poświęconych archivistom warszawskim trzeba zaznaczyć, że jest to ważny krok do poznania tego bardzo zasłużonego dla nauki polskiej środowiska. Szkoda, że niektóre artykuły zamieszczone w tomie to zaledwie kilkustronicowe przyczynki, które jedynie sygnalizują podjęte badania. Pomimo całej ograniczoności prezentowany tom będzie dobrze służył zarówno studentom i uczonym, jak i pracownikom archiwów. Mam nadzieje, że podjęta tematyka badań nad środowiskiem warszawskich archiwistów (zwłaszcza nad ich osiągnięciami w dziedzinie archiwistyki i nauk pomocniczych historii) będzie kontynuowana. Na koniec należy dodać, że książka została starannie wydana przez wydawnictwo Neriton, zawiera 24 ilustracje (czarno-białe), streszczenia referatów w języku angielskim oraz indeks osób.

PIERWSZE DZIESIĘCIOLECIE UBECJI W WARSZAWIE.

Elżbieta Kowalczyk, Katarzyna Pawlicka

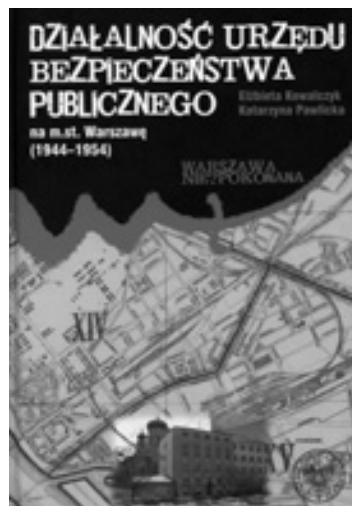
DZIAŁALNOŚĆ URZĘDU BEZPIECZEŃSTWA

PUBLICZNEGO NA M.ST. WARSZAWĘ (1944-1954),

Warszawa 2011

**KSIAŻKA WYRÓŻNIONA DYPLOMEM VARSAVIANÓW
IM. HANNY SZWANKOWSKIEJ ZA ROK 2011/2012**

We wstępie autorki zastrzegają, że nie jest to monografia. Natomiast opracowały i pokazały zespół dokumentacji z Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej pokazujący początek instalowania się „władzy ludowej” w stolicy. Wyrażając nadzieję, że książka będzie stanowiła przyczynek do dalszych pogłębionych badań nad powojenną historią Warszawy, wskazały kierunek swoich zainteresowań – próbę skonfrontowania inwigilacji, jak to określiły „zniewolenia”, z samoobroną i odpornością na te zakusy mieszkańców Warszawy. Ten punkt widzenia młodych historyczek sprawił, że lektura przeszło sześćsetstronicowego opracowania jest frapująca. Po pierwsze, ogranicza się do struktur bezpieki niższego szczebla, które pomagając zwierzchnikom w dostarczaniu „właściwego” materiału do wykrycia „wrogów Polski Ludowej”, miały pilnować w zakładach pracy, uczelniach, szkołach i właściwie wszędzie, by nie rozplenili się tam „wrogie nastroje”. Poznajemy więc „aparaczków”, z którymi na co dzień mieli do czynienia warszawiacy.

Praca składa się z dwóch części: opracowania merytorycznego zawartego w ośmiu rozdziałach oraz zbioru dokumentów. „Przy wyborze dokumentów przeznaczonych do edycji kierowałyśmy się ich atrakcyjnością dla Czytelnika, dlatego niektóre z nich przedstawiono tylko w fragmentach. [...] Prezentowane źródła napisane zostały specyficznym językiem, odzwierciedlającym nie tylko poziom wykształcenia funkcjonariuszy (a raczej jego brak), lecz także sposób, w jaki postrzegali otaczającą ich rzeczywistość, [...] rażą znaczną liczbą błędów stylistycznych i ortograficznych. Niejednokrotnie mamy do czynienia z dokumentacją pisaną łamaną polszczyzną, a liczba rusycyzmów jest zastraszająco duża” – napisały autorki.

Pierwszy rozdział (*Przybysze ze Wschodu*), to krótkie wprowadzenie do tematu. Już we wrześniu 1940 r. NKWD (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR, ros. *НКВД – Народный комиссариат внутренних дел*) rozpoczął szkolenie „kursantów” w Smoleńsku i Gorkim, zaś w połowie 1945 r. działało 20 tys. funkcjonariuszy „polskiego” aparatu bezpieczeństwa: „Więzienia i areszty śledcze zapełniały się nie tylko działaczami Polskiego Państwa Podziemnego, lecz również obywatelami, którzy nie chcieli bezkrytycznie zaakceptować komunistycznej władzy”.

Rozdziały drugi i trzeci przybliżają strukturę kadry. Autorki zwracają uwagę na trudności, jakie napotkały w odtworzeniu struktury urzędu: „[...] reorganizacje były stałym elementem funkcjonowania tej instytucji i dotyczyły zarówno pionów i jednostek, jak i kadr. Funkcjonariusze krążyli między sekcjami, wydziałami, między placówkami a centralą, przekazywano sobie również informatorów i agentów”. Porucznik Stanisław Korol, któremu powierzono zadanie werbowania agentury, skarżył się w liście do zwierzchników: „prawie po każdym tygodniu miałem nowe stanowisko i miejsce przebytu [pobytu?]. Nigdy nie miałem możliwości, jak się należy przystąpić do pracy”. Ten żołnierz Armii Czerwonej, urodzony w 1921 r. na Łotwie, ukończył kurs w szkole specjalnej w Kujbyszewie w lipcu 1944 r., jako niskiej rangi agent kontrwywiadu. Zmarł w kwietniu 1946 r. na skutek postrzału lub samobójstwa.

Pierwszym kierownikiem warszawskiej bezpieki był Grzegorz Łanin. Urodzony w Warszawie w 1906 r., w wieku 10 lat trafił do sierocińca, skończył cztery klasy gimnazjum i dwuletnią szkołę zawodową, zdobył zawód stolarza. Karierę w aparacie bezpieczeństwa zawdzięczał bratu Michałowi, członkowi Komunistycznej Partii Polski (KPP) i żołnierzowi Gwardii Ludowej/Armii Ludowej (GL/AL). Od 15 stycznia 1945 r. był zastępcą kierownika Grupy Operacyjnej, ale podpisywał się jako kierownik. Podwładni zapamiętali go jako zachłannego i bez skrupułów, krążyły opowieści o jego kradzieżach na terenie lewobrzeżnej Warszawy. Prowadził rozwiązły tryb życia i wykorzystywał seksualnie podlegające mu służbowo kobiety. Od lutego 1950 r. był szefem krakowskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (UBP). Został zwolniony dyscyplinarnie 1 kwietnia 1954 r. „za zmyślenie faktów w aktach osobowych oraz niemoralne zachowanie w organach BP”.

Ostatnim szefem UBP na m.st. Warszawę był Ludwik Szenborn, urodzony w 1915 r. w Rzeszowie. Po ukończeniu siedmiu klas szkoły powszechnej został malarzem pokojowym. Jako członek KPP organizował strajki robotników budowlanych, był kilkakrotnie aresztowany. Po wybuchu drugiej wojny światowej nawiązał kontakt z wywiadem radzieckim. Aresztowany przez Gestapo za działalność szpiegowską trafił do obozów koncentracyjnych w Gross-Rosen i Sachsenhausen. Po powrocie do Polski został działaczem Polskiej Partii Robotniczej (PPR) w Rzeszowie. W opi-

nii zwierzchników: „Ideowo rozwinięty, odważny, uczciwy, prawdomówny, nałogów nie posiada, absolutnie pewny politycznie”. Więźniom dał się poznać jako człowiek pozbawiony skrupułów, przesłuchania prowadził brutalnie, bił z użyciem żelaznego pręta, torturował, łamał psychicznie. Przeniesiony do Krakowa zwalczał partyzantkę na terenie Rzeszowszczyzny i ziemi krakowskiej.

Najwyższe stanowiska w UBP na m.st. Warszawę sprawowali w większości dawni członkowie KPP, służący w czasie wojny w AL lub partyzantce sowieckiej. Większość z nich wywodziła się z rodzin robotniczych i chłopskich, dlatego poziom ich wykształcenia był niski, (niepełne powszechnie lub powszechnie). Funkcjonowało dla nich liceum ogólnokształcące, ale większość kończyła kurs ze słabymi wynikami i wystawioną negatywną opinią. Dla zwierzchników należało być: „politycznie wyrobionym, bezwzględnie pewnym, prawym demokratą (sic!), zwolennikiem socjalizmu światowego”. Tymczasem: „Z analizowanych dokumentów można się dowiedzieć, że wzajemne porachunki, przekupstwa, stosowanie szantażu, a nawet handel bronią zdarzały się bardzo często. Funkcjonariusze, choć byli pracownikami najniższego szczebla aparatu bezpieczeństwa w Warszawie, czuli się bezkarni i w pełni wykorzystywali swoją uprzywilejowaną pozycję. Nagminne były kradzieże kosztowności, pieniędzy i ubrań aresztantów [...]. Wśród zarzutów najczęściej powtarzało się pijaństwo, [...] przyzwalano na jazdę pod wpływem alkoholu”.

W 1948 r., zgodnie z rozkazem ministra bezpieczeństwa publicznego, rozpoczęła się akcja oczyszczania szeregów funkcjonariuszy z „elementu wrogiego”. Udział w Armii Krajowej (AK) lub praktykowanie wiary dyskwalifikowało bardziej niż pijaństwo, niski poziom wykształcenia czy brak dyscypliny. Pomimo tak niskich wymagań brakowało pracowników. Autorki zwróciły uwagę, że głównym powodem zatrudniania się w organach bezpieczeństwa były względy materialne, m.in. szansa zdobycia mieszkania; po osiągnięciu celu bywało, że zwalniano się z pracy, która nawet w otoczeniu rodziny nie była dobrze widziana... Gdy w 1951 r. ogłoszono nabór w komórkach partyjnych, to spośród 1790 zgłoszonych kandydatów komitety dzielnicowe zakwalifikowały 308 osób – ok. 20 proc. osób zrezygnowało na etapie wypełnienia ankiet, następne 20 proc. odpadło po wykryciu „plam” na ich życiorysach. Na podstawie analizy teczek osobowych autorki wyciągnęły wniosek: „Statystyczny pracownik UBP na m.st. Warszawę był narodowości polskiej, pochodził ze środowiska chłopskiego lub robotniczego, deklarował wyznanie rzymskokatolickie, miał bardzo słabe wykształcenie i charakteryzował się brakiem doświadczenia politycznego. Wybierając służbę w »resorcie«, kierował się oportunistycznym i możliwością kariery za cenę pełnej dyspozycyjności wobec partii komunistycznej”. Około 70 fotografii z dokumentów osobistych „aparaczyków” daje czytelnikowi sposobność spojrzenia im „prosto w oczy”, przyjemność to raczej wątpliwa.

Rozdział czwarty przedstawia metody walki UBP z tzw. podziemiem zbrojnym. Trzeba zdać sobie sprawę, że w latach 1944-1945 siedzibą nowych władz była Warszawa prawobrzeżna – Praga. Początkowo „centrala” mieściła się w budynku dawnego seminarium prawosławnego przy ulicy Cyryla i Metodego 4. W piwnicach było więzienie, dlatego w Warszawie krążyło powiedzenie: „Cyryl jak Cyryl, ale te metody!?!”. W lewobrzeżnych dzielnicach Warszawy 84 proc. zabudowy i wyposażenia technicznego uległo zniszczeniu, częściowo w czasie powstania warszawskiego, częściowo po jego upadku, gdy specjalne jednostki niemieckie prowadziły systematyczne i planowe palenie Warszawy. Były to czasy niebezpieczne, pomijając wspomnianą bezkarność ubowców –

w 1945 r. powszechnym zjawiskiem były napady rabunkowe z udziałem żołnierzy sowieckich, którzy grasowali w lewobrzeżnej Warszawie, i nie tylko: „Notorycznie dochodziło do gwałtów, kradzieży, bójek, morderstw i napadów na pasażerów pociągów i przechodniów na ulicach”.

Początek działalności UBP na Pradze to wrzesień 1944 r. – na lewym brzegu Wisły powstanie jeszcze trwało, na prawym żołnierze AK, którzy zaprzestali walk na początku sierpnia i przeszli do konspiracji, ukrywali się, a część z nich, dla własnego bezpieczeństwa, zgłaszała się do komisji rekrutacyjnych. W sprawozdaniu wspomnianego Łanina czytamy: „[...] Po wkroczeniu wojsk polskich i sowieckich na Pragę [...] doły AK szły masowo do armii polskiej. Sytuacja trwała do czasu poddania się Bora (Tadeusza Komorowskiego) Niemcom. Po tym fakcie napływ ochotników został zahamowany. Natomiast dały się zauważyć częstsze dezercje oraz tworzenie oddziałów partyzanckich”. Na podstawie tabeli „Wykaz organizacji rozpracowanych przez UBP na m.st. Warszawę” autorki wysnuły wniosek, że działalność organizacji niepodległościowych, funkcjonujących w stolicy, wygasła właściwie w 1946 r. „W okresie od 21 października 1944 do 15 kwietnia 1945 r. wśród 393 aresztowanych znalazło się tylko 35 akowców i 6 działaczy Narodowych Sił Zbrojnych (NSZ)”. Większość z wymienionych 44 organizacji liczyła nie więcej niż parę lub kilkanaście osób. Do wyjątków należały Bataliony Chłopskie (50 członków), Polska Szturmówka Chłopska (100) oraz Polska Armia Wyzwolenia (50) – niewątpliwie związane z nadziejami, jakie wiązano z przyjazdem Stanisława Mikołajczyka do Polski. Uwagę zwraca również pozycja 13.: „Grupy AK, NIE, WiN podległe komendantowi Obszaru Centralnego w/w organizacji; Dowódca – Jan Mazurkiewicz »Radosław«; Lata działalności – 1945-styczeń 1949; członków (?), aresztowanych 20”. Większość operacji UBP m.st. Warszawy realizował na podstawie wytycznych „góry” Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, od której zależał dalszy los aresztowanych, fingowane procesy, wyroki.

Z ogłoszonego w 1952 r. „Zestawienia liczbowego członków reakcyjnego podziemia polskiego oraz dezertów wg województw, którzy skorzystali z amnestii” (ogłoszonej w 1952 r.) dowiadujemy się, że w Warszawie ujawniło się 271 osób. Wszyscy ujawnieni znaleźli się w kartotekach, co ułatwiało ich inwigilowanie. Za szczególnie wrogie były uważane środowiska żołnierzy batalionów „Zośka” i „Parasol”. Rozpracowywano ich „operacyjnie” pod kryptonimem „Burza”. W dokumencie nr 60 (*Sprawozdanie roczne za rok 1953*) czytamy: „[...] Członkowie oddziałów dyspozycyjnych »Kedywu« w zasadzie nie zmienili swych form kontaktowania się ze sobą, utrzymują je na płaszczyźnie towarzyskiej. Ma to charakter, jeżeli chodzi o młodszych wiekiem, bardzo często organizowanych libacji, wspólnych wyjazdów poza miasto lub zebrań towarzyskich. [...] są to ludzie, którzy stosunkowo niedawno ukończyli studia i pracują w dziennikarstwie, służbie zdrowia, biurach projektowych itp. Najczęściej takie zebrania odwiedzają profesorowie Politechniki Warszawskiej lub Uniwersytetu Warszawskiego [...] Oceniają uchwały naszej Partii pod kątem ośmieszania ich w żartach politycznych, które znajdują podatny grunt wśród słuchaczy z kolei je rozpowszechniających”. Inwigilowano przede wszystkim ludzi zaangażowanych przy ekshumacjach poległych, opiekujących się rodzinami. Informatorzy wciskali się w tłum, który przybywał na Cmentarz Wojskowy i 1 sierpnia, i 1 listopada. Autorki zaznaczają, że: „Działalność dywersyjna konspiracyjnych organizacji niepodległościowych działających w stolicy wygasła właściwie w 1946 r. Pod koniec lat czterdziestych, po amnestii z 1947 r. zostały one całkowicie rozbite. Tym

samym złamano wszelkie formy ich działalności”. Dodam od siebie, na podstawie osobistych doświadczeń środowiska żołnierzy z batalionu „Parasol”, że na pewno utrudniano. Niemniej, działała samopomoc koleżeńska, która obejmowała opieką rodziny znajdujące się w ciężkich warunkach oraz groby poległych kolegów, gromadziła materiały do historii oddziałów. Historia Polskiego Państwa Podziemnego czy powstania warszawskiego to były tematy tabu, których nie należało poruszać w miejscach publicznych.

UBP na m.st. Warszawę odegrał kluczową rolę w spacyfikowaniu opozycji peeselskiej i sfałszowaniu wyborów w stolicy. Szczegóły znajdziemy w rozdziale piątym: „19 stycznia 1947 r. funkcjonariusze pełnili służbę przy komisjach obwodowych, aby głosowanie odbyło się według zaplanowanego scenariusza. Wcześniej prewencyjnie aresztowano 28 członków Stronnictwa [...], 21 z tej liczby zwolniono tuż po wyborach”. Wśród zwolnionych znaleźli się informatorzy skłonni do współpracy. Autorki podkreślają, że działacze PSL przymuszani do współpracy ze stołeczną bezpieką dekonspirowali się przed władzami partii lub po prostu z niej występowali. Z tego względu wśród ludowców istniała bardzo słabo rozbudowana siatka donosicieli: lipiec 1946 – 4 agentów, 4 informatorów, luty 1947 – 2 agentów, 21 informatorów, pod koniec lutego – 3 agentów i 5 informatorów. Po wyborach dalej szykanowano działające legalnie zarządy i koła. Wyroki opierano na donosach o przynależności aresztowanych, członków PSL, do WiN i NSZ oraz o napaściach z bronią w rękę. Późną jesienią 1947 r. nowy Komitet Stołeczny PSL: „Był tworem sztucznym, całkowicie kontrolowanym przez UBP na m.st. Warszawę”.

Do rozdziału szóstego (*Działania UBP na m.st. Warszawę wobec socjalistów*) autorki nie znalazły w archiwach dokumentów odzwierciedlających działalność bezpieki w okresie przed wyborami do sejmu. Znalazły natomiast obszerny materiał do okresu następnego. W latach 50. XX w. dawni działacze socjalistyczni stanowili jedną z głównych grup inwigilowanych, m.in. obserwowano działaczy PPS słuchających zachodnich rozgłośni radiowych. „Powiązania z WRN (Wolność Równość Niepodległość) stanowiły obciążenie także dla szeregowych członków PPS – powodowały problemy ze znalezieniem pracy i często życie w ciężkich warunkach materialnych, wpływały na ustalenie wysokości emerytury. [...] Z dokumentów wynika, że zauważano zacieranie się dawnych podziałów politycznych wywodzących się sprzed wojny i okresu okupacji. Obserwowano kontaktowanie się osób z różnych środowisk opozycyjnych, wspólne »herbatki« byłych działaczy PPS z działaczami Stronnictwa Pracy, żołnierzami AK czy księżmi”. W ramach prowadzonej ewidencji i kontroli nadzorowano ok. 6 tys. osób usuniętych z PPS jeszcze w latach 40., przed zjednoczeniem się PPS i PPR w PZPR (Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą).

Od 1952 r. – wraz z forsowaną industrializacją kraju i objęciem jeszcze większą kontrolą środowisk robotniczych – odgórne instrukcje Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego nakazywały rozpoznawanie wroga, czyli dawnych działaczy WRN, przez zwracanie uwagi na ich wypowiedzi, w których znajdują się: „zamaskowane frazesy socjaldemokratyczne”. Biorąc pod uwagę wspomniany już niski poziom wykształcenia kadry szczebla warszawskiego, centrala zdawała się nie dostrzegać niskiego poziomu umysłowego swoich podwładnych. Nadal jako ostoje środowisk WRN wymieniano Elektrownię Warszawską, Gazownię Miejską, Zakłady im. Świerczewskiego, Państwowe Zakłady Optyczne, Tarchomińskie Zakłady Farmaceutyczne i Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne. Pracownicy tego ostatniego manifestowali swój opór przy każ-

dej okazji. Pod koniec istnienia urzędu dalej poszerzano siatkę agentów i gromadzono doniesienia o działaczach socjalistycznych, by je wykorzystać na wypadek „niepokojów” związanych z wydarzeniami w kraju i na świecie.

Rozdział siódmy (*Kontrola środowiska robotniczego*) przypomina o rodzeniu się nowego proletariatu. Do zburzonej Warszawy ściągano przede wszystkim robotników budowlanych, młodych ludzi ze wsi i małych miast, tzw. chłoporobotników, często pracowników sezonowych. W 1945 r. stanowili oni 60 proc. stołecznego proletariatu. Do Warszawy napływali repatrianci ze Wschodu i ludność migrująca z różnych stron Polski. Jedynie część dawnych załóg fabrycznych wróciła do swoich zakładów, wielu fachowców zginęło w obozach koncentracyjnych i powstaniu, ich brak był widoczny na każdym kroku. W 1947 r. tzw. klasę robotniczą zaczęli zasilać handlarze i rzemieślnicy z likwidowanego sektora prywatnego. Już w marcu 1946 r. na terenie większych zakładów i fabryk organizowano grupy operacyjne tworzące siatkę agenturalną: „Stałymi informatorami oprócz agentury, a zarazem narzędziem w rękach UBP na m.st. Warszawę, byli sekretarze PPR/PZPR oraz kierownicy personalni [...] By skutecznie realizować to zadanie, doprowadzono do emancypacji kierowników kadr spod kontroli dyrektorów fabryk”.

Od 1950 r. zaczęto wdrażać plan sześcioletni: w 1951 r. powstała Fabryka Samochodów Osobowych (FSO), w 1952 r. rozpoczęto budowę Huty Warszawa. W obrębie granic miasta, dokąd sięgały kompetencje warszawskiej bezpieki, pracowało już 200 tys. robotników. Werbowani informatorzy okazywali się w pierwszym okresie nieprzydatni. Doniesienia dotyczyły głównie wypadków i niezwykle ciężkich warunków pracy, jak np. w Elektrowni Warszawskiej, która zatrudniała 2,8 tys. pracowników postrzeganych jako „element podejrzany”. „Rozpracowanie w praktyce sprowadzało się do rozmów i zebrań z robotnikami. Agenci udawali przedstawicieli związków zawodowych, stąd zbierali informacje o panującej drożyznie, niskich zarobkach i narzekali na rządy PPR”. O „niskim” poziomie kandydatów do pracy w organach bezpieczeństwa świadczy przykład UBP Warszawa Zachód, w którym zwolniono 80 proc. pracowników, a część z nich trafiła do więzienia: „Agentura ta rekrutowała się z elementu przestępczego. Element ten przechwycony na kradzieży był werbowany na materiale kompromitującym” – podawał raport z 26 sierpnia 1946 r. (chodziło o likwidowanie bimbrowni, nielegalnych garbarni, kradzieże węgla).

W 1950 r., w ramach starań o podniesienie kwalifikacji, wysłano 18 funkcjonariuszy na kurs ekonomiczny. Uaktywniano też tworzone wówczas Referaty Wojskowe, a szczególnie inwigilacją objęto wszystkie zakłady o znaczeniu strategicznym, np. w 1953 r. w ramach akcji o kryptonimie „Wulkan” wszczęto interwencję w Warszawskich Zakładach Naprawy Samochodów. Sprawa o kryptonimie „Szczekaczka” miała przeciwdziałać „szeptanej” propagandzie w Okręgowym Zarządzie Ligi Lotniczej. W tym samym roku aresztowano 35 osób, wyroki prokuratorskie oznaczały pobyt w więzieniu lub obozie pracy przez rok lub dwa lata. Chociaż w 1954 r. agentura w Warszawie opierała się na 290 informatorach, 9 agentach i 27 rezydentach oraz pozostających do ich dyspozycji 61 lokalach, to wyniki ich pracy były mizerne: „[...] tylko 7 proc. agentury Referatów Wojskowych podaje o figurantach, sprawach i ludziach nas interesujących. Zaledwie 30 proc. doniesień dotyczy tych osób i interesujących organów UBP zagadnień”.

Najgroźniejszym przestępstwem był sabotaż, pod który podciągano nie tylko celowe działania robotników, lecz także wszelkiego rodzaju wypadki losowe: „[...] każdy wypadek, nieszczęśliwe

zdarzenie czy problem na linii produkcyjnej były przez komunistyczne władze odczytywane jako umyślna działalność sabotażystów – Wrogów Polski Ludowej”. Autorki przytaczają wystarczająco dużo przykładów na potwierdzenie faktu, iż opór przeciwko nowej władzy nie ustawał. Podejrzanyymi byli na ogół byli żołnierze AK i członkowie PPS. Pierwszą poważną sprawą, jaką prowadziła stołeczna bezpieka była tzw. afera cynowa, w połowie 1947 r. Głównych oskarżonych, Wiktora Lipińskiego i Zygmunta Sałacińskiego, skazano na karę śmierci. Obaj byli żołnierzami września 1939 r. i powstania warszawskiego. Oskarżono ich o sabotaż, rozprawdanie cynku przekazanego przez UNRRA (pomoc Stanów Zjednoczonych dla Polski) na wolnym rynku. Rozprawa odbyła się przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Warszawie, prezydent Bolesław Bierut nie skorzystał z prawa łaski. W listopadzie 1948 r. aresztowano Józefa Zielińskiego, przedwojennego wicedyrektora Gazowni Miejskiej, który po wojnie zasłużył się uruchomieniem zakładu, oraz jego dwóch pracowników. Rzeczywistym powodem represji była przynależność do AK.

W latach 1945-1947 występowały, ze szczególnym natężeniem, akcje strajkowe wynikające przede wszystkim z biedy – panowała drożyzna, brakowało podstawowych produktów, część pensji wypłacano w naturze. Organizatorów protestów obejmowano kontrolą agenturalną. Problemem byli natomiast „nieuświadomieni” członkowie PPR, którzy w słusznych protestach popierali swoich kolegów. W dokumentach widoczny jest strach władzy przed strajkiem powszechnym. Zwiększone pogotowie strajkowe ogłaszano zawsze w okolicach 1 maja, w obawie przed odrębnymi manifestacjami i protestami robotników zmuszanych do udziału w pochodzie. Inwigilowano i aresztowano przeciwników politycznych, a robotnikom przyznawano „premie w naturze”, np. dodatkowe przydziały węgla i ziemniaków. Bezpośrednio po wojnie, gdy wybuchały strajki w fabrykach i zakładach pracy, interweniowali funkcjonariusze UB. Po kilku latach sytuacja uległa zmianie, funkcjonariusze raczej przyglądali się i służyli radą sekretarzom PZPR. Nie stronili od aresztowań, ale pozostawiali najpierw pole do działania partii.

Na podstawie analizy dokumentów autorki twierdzą, że: „jednym z obszarów działalności pionu ekonomicznego UBP na m.st. Warszawę była pomoc władzom w przejmowaniu zakładów [...], które nie podlegały ustawie o nacjonalizacji [...]. Zwracają uwagę, że na skutek rozpracowań, aresztowań i zwolnień z pracy zlikwidowano grupę najaktywniejszych, przedwojennych działaczy robotniczych”.

Rozdział ósmy (*Stołeczna „Bezpieka” w walce z Kościołem katolickim i związkami wyznaniowymi*) jest najdłuższy. Początek nowej władzy to zachowanie pozorów: „[...] Komuniści starali się wykorzystać Kościół katolicki do wsparcia narzuconego rządu, dlatego zachowali pozory przyjaznego bądź neutralnego stosunku do religii. Znalazł on wyraz m.in. w nabożeństwach towarzyszących wielu uroczystościom państwowym”. Pozorne gesty szybko przerodziły się w otwartą wojnę, której główną areną była Warszawa. Dokumenty z archiwum jasno to określiły: „Teren Warszawy charakteryzuje szczególne zagęszczenie różnego rodzaju instytucji i obiektów [obiekty to kościoły i zabudowania klasztorne – M.W.] będących skupiskiem kleru i stanowiących bardzo aktywne ośrodki oddziaływania jego na społeczeństwo w duchu wybitnie wrogim i przeciwstawnym linii Partii i Rządu [...]. Działalność kleru [...] jest tym groźniejsza i szkodliwsza, że prowadzona jest w sposób masowy przez wykorzystywanie ambon w czasie niedzielnych nabożeństw i różnego rodzaju akcje kleru, jak odpusty, kongresy misyjne itp. [...] kler jako wróg

ideologiczny, najgroźniejszy na obecnym etapie, stara się wszystkimi siłami przeciwdziałać wychowaniu społeczeństwa w duchu socjalistycznym i zwalczać naukowo-marksistowsko-leninowską podstawę tego wychowania i światopogląd materialistyczny” (Ścisłe tajne. Dokument nr 51, 19 grudnia 1952).

Za zwalczanie Kościoła odpowiadała, od kwietnia 1946 r., Sekcja V Wydziału V w UBP na m.st. Warszawę. Jej kierownikiem był mjr Ryszard Nazarewicz. Awansowany na zastępcę szefa warszawskiego UBP nadal korygował i nadzorował operacje wymierzone w Kościół. Był to typowy przedstawiciel nowego reżimu. Urodzony w 1921 r. we Lwowie, studiował na Politechnice Lwowskiej, gdy w 1939 r. wkroczyła do miasta Armia Czerwona, działał w Komsomole. Po zajęciu przez Niemców Lwowa przeniósł się do Warszawy, gdzie był wyróżniającym się działaczem PPR, ZWM. Następnie został oficerem informacyjnym i sekretarzem komórki partyjnej brygady partyzanckiej AL działającej w okolicach Częstochowy. W zachowanej w archiwum opinii szefów można przeczytać: „Mocno przywiązany do ZSRR”. Styl jego referatów, które zamieszczono w publikowanych dokumentach, pokazuje człowieka „nieugiętego”, wymagającego od swych podwładnych najwyższych standardów w pracy: „[...] niedopuszczalnym jest, aby w okresie gdy hierarchia kościelna i reakcyjny kler wzmagają swą działalność w interesie agresywnego imperiaлизmu, Wydział [...] demobilizował się i dopuszczał w okresie jednego kwartału do spadku liczby spotkań o połowę” (lipiec 1953).

Do walki z duchowieństwem stołeczna bezpieka wykorzystywała organy administracji państwowej i samorządowej oraz wszelkie instytucje, które ze względu na swój zakres uprawnień miały prawo interweniować i organizować działania zgodnie z nakazami bezpieki. Dlatego podjęto akcję polityczno-wychowawczą, opartą na referatach polityczno-naukowych, z przeznaczeniem dla nieorganizowanej młodzieży i dorosłej części społeczeństwa, przede wszystkim w postaci cyklu odczytów w ramach Towarzystwa Wiedzy Powszechnej i publikacji serii broszurek, które prawdopodobnie do dzisiaj są jeszcze w obiegu. Zadanie dla bezpieki polegało na „ujawnianiu wrogich zamierzeń kleru”. Inwigilowano więc chóry kościelne, organizacje katolickie, nie mówiąc już o niedzielnych wizytach w kościołach warszawskich, by móc później przekazać treści antyrządowych kazań, które – jak agenci podawali – są inspirowane przez hierarchów kościelnych. W 1949 r. zaczęto „oczyszczać nowe ZHP” z nieprawomyślnych instruktorów (nawet) duchowych. Podawano w donosach: „propaguje katolicyzm”, „nastawienie reakcyjne, bardzo religijny, czynny udział w chórze kościelnym”, „zatwardziały sodalista, wróg demokracji ludowej”. Werbowano dozorców, zakrystianów, służbę kościelną, która – jak tylko umiała – uchylała się od wypełniania nawet „opłacanych obowiązków”. Taki np. informator „Wiktor”, posiadający trzy klasy szkoły powszechnej, dozorca u urszulanek, okazał się „niechętny i ograniczony”. W sierpniu 1953 r. wytypowano 80 kandydatów na informatorów, ale tylko 16 z nich nadawało się do przeprowadzenia rozmowy, a zaledwie 5 przyjęto do „budowania sieci”.

Inwigilacje, aresztowania, rewizje, zwolnienia z pracy należało podawać do wiadomości publicznej w jak najbardziej zakamuflowanej formie. Z instrukcji: „Politycznie szkodliwe sformułowania – »Dowódca« zamiast »herszt«, »oddział« zamiast »banda«, »obecny ustrój« zamiast »Ustrój Polski Rzeczpospolitej Ludowej«, »placówka« zamiast »kryjówka bandycka« lub »melina«, »likwidacja« zamiast »zabójstwo« lub »terrorystyczne zabójstwo«”.

Tymczasem, jak już wcześniej stwierdziły autorki, praca agentury kulała, a lektura zamieszczonych w opracowaniu dokumentów ujawnia te mankamenty w sposób niebudzący wątpliwości. I tak np. kierownik Sekcji III, Stanisław Andrzejewski, lat 47, w organach bezpieczeństwa od 1945 r., osiem klas szkoły podstawowej, sześciotygodniowy kurs specjalny: „opracował 3 zakony, jezuitów, misjonarzy i pallotynów. Na stanowisku Kierownika Sekcji nie spełnił zadania. Praca Kierownika była na niskim poziomie [...]. W ślad za Kierownikiem Sekcji spłycali pracę pozostali pracownicy [...] Informator »Pestka« ur. 1895, prawie analfabeta, werbunek w 1952 r. na warunkach dobrowolnych, pracuje jako kościelny na parafii [...] źle ustawiony, podawał informacje nieistotne. [...] Starszy referent Zabilski Ludwik, w organach BP od 1947, po linii zakonów pracował jeszcze przed reorganizacją. Opracowuje następujące obiekty: marianie, franciszkanie, redemptoryści i wizytki. Jego informator »Roman«, werbunek w 1949 r. na korzyściach materialnych, zakrystian w kościele wizyttek. [...] w teczce brak spisu osób i doniesień. Sam jako mało piśmienny doniesień nie pisze. [...] Kruk Aleksandra, sierżant, w aparacie od maja 1953 r., po linii zakonów żeńskich, wykształcenie 9 klas, w ciągłym opracowaniu kandydatów”.

Aleksandra Kruk też nie „sprawdziła się”, nie dosyć, że stosowała przy werbunkach szablony wykorzystywane przez całą sekcję, a mianowicie – „Wzywianie na MO (Milicja Obywatelska), znikome opracowanie”, to jeszcze wywoływała ciągłe zatargi z kierownictwem wydziału i sekcji. Wezwania, przesłuchania na milicji czy rewizje w domach to były normalnie stosowane działania. Bezpieka interweniowała nawet w kościołach, gdy modlono się zbyt głośno... „W związku z izolacją Wyszyńskiego dewotka Skorupińska Marianna demonstracyjnie odmawiała na głos w katedrze modlitwę za Wyszyńskiego, z w.w. [wyżej wymienioną] przeprowadzono profilaktyczną rozmowę [...] dewotka Ostaszewska kolportowała klerykalne obrazki (sic!). W. została profilaktycznie przesłuchana [...] Ustalono, że Wyszyńska Zofia rozpowszechniała tłumaczenia klerykalnego listu ks. francuskiego [...] Wyszyńska pochodzenia inteligencja pracująca bez.[partyjna] ze względu na podeszły wiek została tylko profilaktycznie przesłuchana oraz dokonano u w.w. rewizji domowej”. Wielostronnicowy raport Leonarda Iwanowa, kierownika Sekcji III, Wydziału XI, kończył się pesymistycznym wnioskiem: „Sekcja w omawianym okresie poważnych rozpracowań nie prowadziła [...] Do słabego rozpracowania środowisk przyczyniło się także, że sieć agencyjna [...] w większości jest na stosunkowo niskim poziomie intelektualnym, co stawia przeszkody w dotarciu do takich stanowisk jak Juventus Chrystiana, SM (Sodalicja Marjańska) i innych skupiających inteligencję” (Dokument nr 57, październik 1953).

Inwigilacja chórów kościelnych, strażackich orkiestr dętych, działających też przy dużych zakładach pracy, doprowadziła w końcu do ograniczenia ich działalności, a nawet likwidacji. Pomimo to jeszcze w 1953 r. na terenie MZK na Mokotowie przeprowadzono zbiórkę pieniędzy na mszę św., która odbyła się z udziałem zakładowej orkiestry dętej, o którym to wydarzeniu kierownictwo warszawskiej bezpieki dowiedziało się dopiero po paru dniach. Gdy wiosną 1952 r. rozpoczęto budowę Pałacu Kultury i Nauki, zbudowano na Jelonkach, dla sowieckich budowniczych, osiedle drewnianych domków „Przyjaźń”. W czerwcu do kantyny na Jelonkach dostarczono 2 tys. butelek piwa z muchami i innymi nieczystościami. Przesłuchano 20 osób z Zakładów Piwowarsko-Słodowniczych, 2 osoby aresztowano, ale nikomu nic nie udowodniono. Wśród objętych inwigilacją pracowników znaleźli się głównie akowcy. Tego ro-

dzaju akcje przypominają „Mały Sabotaż” z czasów okupacji, podobnie jak przechwycone przez bezpiekę ulotki nawołujące do powolnej pracy dla Sowietów: „Im więcej będziesz się mylił, im więcej nie rozumiesz, tym lepiej”. Zniewolenie przerodziło się w demoralizację społeczeństwa, którą do dzisiaj odczuwamy.

Autorki, które miały to szczęście, że nie zaznały osobiście wojny, okupacji, powstania i czasów, które opisały, zrelacjonowały historię warszawskiej bezpieki w sposób interesujący, unikając nadmiernego epatowania opisami zbrodni, które dokonywano wówczas w imię „Polski Ludowej”. Wykorzystały bogatą literaturę przedmiotu, której spis znajdziemy w *Bibliografii*. Większość tytułów to pozycje wydane po 1990 r. Dopominałabym się o pracę zmarłego w maju 2013 r. prof. Krzysztofa Dunin-Wąsowicza, poświęconą brutalnemu przełamaniu strajku robotników budowlanych w 1947 r., podjętego w charakterze protestu przeciwko znacznemu obniżeniu ich płacy. Bardzo pomaga *Indeks osób* w odszukaniu w tym grubym tomisku postaci, które nas interesują. Znajdziemy w nim nazwiska wymienione w części merytorycznej oraz w *Dokumentach i Bibliografii*. Ta, czternasta już pozycja wydana w ramach serii „Warszawa Nie? Pokonana” zasługuje na zainteresowanie czytelników.

Maria Wiśniewska

PRO MEMORIA

ZMARLI,
LISTOPAD 2012 – MAJ 2013

Maria Aleksandra Biernacka (3 V 2013, w wieku 85 lat) – żołnierz AK, uczestnik Powstania Warszawskiego w zgrupowaniu „Gurt”, anglista, wykładowca Szkoły Języków Obcych Uniwersytetu Warszawskiego (SJO UW), tłumacz, odznaczona m.in. Krzyżem AK, Warszawskim Krzyżem Powstańczym, Złotym Krzyżem Zasługi.

Halina Stefania Bogowicz (24 XII 2012, w wieku 89 lat) – żołnierz AK, ps. „Szarotka”, „Grażyna”, członek Światowego Związku Żołnierzy AK, wieloletni pracownik Politechniki Warszawskiej i Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (SGPiS, ob. Szkoła Główna Handlowa, SGH), odznaczona m.in. Krzyżem AK, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Ks. **Józef Buchajewicz** (6 IV 2013, w wieku 73 lat) – kanonik honorowy Kapituły Kolegiackiej Kampinosko-Bieląńskiej Archidiecezji Warszawskiej, organizator parafii i budowniczy kościoła w Laskach.

Dr **Cezary Chlebowski** (9 V 2013, w wieku 85 lat) – żołnierz AK, historyk, publicysta, pisarz, wiceprzewodniczący Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, odznaczony m.in. Krzyżami Komandorskim i Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem AK.

Jan Cierliński (7 XII 2012, w wieku 86 lat) – żołnierz AK VII Obwodu „Obroża”, uczestnik Powstania Warszawskiego, ps. „Wicher”, prezes Koła nr 6 Światowego Związku Żołnierzy AK Okręgu Warszawa-Powiat.

Zofia Maria Cydzikowa (17 II 2013, w wieku 94 lat) – żołnierz AK, uczestnik Powstania Warszawskiego, ps. „Anna Sosna”, pracownik Biura Odbudowy Stolicy, Urzędu Konserwatorskiego m.st. Warszawy i Pracowni Konserwacji Zabytków, współautorka projektów powojennej odbudowy Łazienek, Starego Miasta, Wilanowa, odznaczona m.in. Krzyżem AK, Warszawskim Krzyżem Powstańczym, Medalem „Za Warszawę 1939-1945”, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, odznakami „Za Opiekę nad Zabytkami”, „Za Zasługi dla Warszawy”.

Prof. **Jadwiga Czachowska** (10 II 2013) – historyk literatury, edytor, bibliograf, wieloletni pracownik Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (IBL PAN), odznaczona m.in. Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Prof. **Andrzej Dłużniewski** (16 XII 2012, w wieku 73 lat) – malarz, rysownik, wieloletni pracownik Wydziału Architektury Wnętrz Akademii Sztuk Pięknych (ASP).

Prof. **Krzysztof Dunin-Wąsowicz** (9 V 2013, w wieku 90 lat) – żołnierz AK, historyk, varsavianista, pracownik Instytutu Historycznego UW w latach 1946-1948 i Instytutu Historii PAN w latach 1953-1993, odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski.

Maria Fołtyn (2 XII 2012, w wieku 88 lat) – śpiewaczka operowa, reżyser, założycielka i prezes warszawskiego Towarzystwa Miłośników Muzyki Moniuszki, odznaczona m.in. Krzyżami Komandorskim i Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, medalem „400 lat Stołeczności Warszawy”.

Prof. **Andrzej Garlicki** (15 IV 2013, w wieku 78 lat) – historyk, publicysta, dziekan Wydziału Historycznego UW w latach 1987-1990, 1993-1999, członek Senatu UW, pracownik Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych UW.

Wiesława Gliszczyńska (3 IV 2013) – harcerka Szarych Szeregów, uczestnik Powstania Warszawskiego w batalionie „Parasol”, ps. „Sławka”, odznaczona m.in. Krzyżem AK, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Prof. **Wacław Goronowski** (16 XII 2012, w wieku 89 lat) – pracownik Wydziału Prawa i Administracji UW, wieloletni dyrektor Instytutu Nauk Prawno-Administracyjnych, związany z Katedrą Prawa Finansowego.

Bolesław Górecki (10 XI 2012, w wieku 92 lat) – żołnierz AK, uczestnik Powstania Warszawskiego w batalionie „Zośka”, działacz Środowiska Żołnierzy Batalionu „Zośka” AK i Społecznego Komitetu Opieki nad Grobami Poległych Batalionu „Zośka”.

Henryk Guzik (14 II 2013, w wieku 90 lat) – żołnierz AK, uczestnik Powstania Warszawskiego w zgrupowaniu „Zaremba-Piorun”, ps. „Wacław”, odznaczony m.in. Krzyżem Walecznych.

Jerzy Stefan Jabrzemski (8 III 2013, w wieku 95 lat) – uczestnik Powstania Warszawskiego, komendant Chorągwi Warszawskiej, kierownik Wydziału Wydawnictw „Pasiaki”, kierował organizacją Akcji „N” w latach 1941-1944, ps. „Wojtek”, odznaczony m.in. Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżami Kawalerskim, Oficerskim i Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

Mieczysław Jagodziński (6 XII 2012, w wieku 88 lat) – żołnierz AK, uczestnik Powstania Warszawskiego w batalionie „Miotła” zgrupowania „Radosław”, odznaczony m.in. Warszawskim Krzyżem Powstańczym, Medalem „Za Warszawę 1939-1945”.

Krystyna Król-Dobrowolska (1 XI 2012, w wieku 88 lat) – architekt, pracownik Bohdana Pnińskiego, współpracowała przy projekcie Narodowego Banku Polskiego w Warszawie, Zamku Królewskiego w Warszawie i Teatru Wielkiego, współtworzyła projekt portu lotniczego w Warszawie, związana z warszawską Pracownią Konserwacji Zabytków w latach 1965-1970 i Biurem Studiów i Projektów Handlu Wewnętrznego w latach 1971-1978, doradca Generalnego Konserwatora Zabytków, odznaczona m.in. Srebrnym Krzyżem Zasługi i Złotą Odznaką SARP.

Prof. **Michał Kulesza** (13 I 2013, w wieku 65 lat) – prodziekan Wydziału Prawa i Administracji UW w latach 1991-1992, współtwórca reform samorządowych z 1990 i 1998 r., członek Rady Legislacyjnej przy Prezesie Rady Ministrów w latach 1991-1992, podsekretarz stanu w latach 1992-1994, sekretarz stanu w latach 1997-1999, odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

Wojciech Marcinkiewicz (16 XII 2012, w wieku 85 lat) – harcerz Szarych Szeregów, uczestnik Powstania Warszawskiego na Ochocie, ps. „Kubuś”, honorowy prezes zarządu Światowego Związku Żołnierzy AK na Ochocie, odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Warszawskim Krzyżem Powstańcym.

Prof. **Waldemar Michna** (21 II 2013, w wieku 84 lat) – minister ochrony środowiska i zasobów naturalnych w latach 1987-1988, pracownik naukowy Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Wyższej Szkoły Ubezpieczeń i Bankowości oraz Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie.

Prof. **Aleksander Nakonieczny** (28 II 2013, w wieku 68 lat) – wieloletni dyrektor Instytutu Mechaniki Precyzyjnej w Warszawie, odznaczony m.in. Krzyżami Kawalerskim, Komandorskim i Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Złotą Syrenką za Zasługi dla Warszawy.

Dr **Hanna Narkiewicz-Jodko** (8 II 2013, w wieku 94 lat) – lekarz Wojskowego Szpitala Maltańskiego w Warszawie, chirurg, odznaczona m.in. Krzyżem Walecznych.

Jerzy Andrzej Nowakowski (20 III 2013, w wieku 73 lat) – wykładowca na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej, zastępca Naczelnego Architekta Warszawy, dyrektor Wydziału Urbanistyki i Architektury Gminy Centrum, naczelnik Wydziału Architektury Dzielnicy Praga Południe.

Prof. **Michał Pohoski** (25 XII 2012, w wieku 85 lat) – żołnierz AK, wieloletni dziekan Wydziału Filozofii i Socjologii UW, badacz struktury i ruchliwości społecznej.

Prof. **Adam Roman** (25 II 2013, w wieku 96 lat) – artysta rzeźbiarz, konserwator dzieł sztuki, członek Okręgu Warszawskiego Związku Artystów Plastyków, autor m.in. rzeźby *Sztáfeta* sprzed Stadionu Dziesięciolecia, założyciel i kierownik Katedry Konserwacji i Restauracji Rzeźby Kamiennej i Architektury na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP, odznaczony m.in. Warszawskim Krzyżem Powstańcym

Władysław Rudno-Rudziński (9 IV 2013, w wieku 91 lat) – żołnierz AK, uczestnik Powstania Warszawskiego, ps. „Jastrząb”, odznaczony m.in. Krzyżem AK, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Zofia Saretok (10 III 2013, w wieku 74 lat) – aktorka telewizyjna i teatralna, od 1961 r. związana z warszawskim Teatrem Współczesnym.

Prof. **Halina Satkiewicz** (22 XI 2012, w wieku 84 lat) – językoznawca, pracownik Instytutu Dziennikarstwa UW, kierownik Zakładu Stylistyki i Retoryki Języka Polskiego oraz Zakładu Języka Środków Masowego Komunikowania, członek Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Polskiego Towarzystwa Językoznawczego i Towarzystwa Kultury Języka, odznaczona m.in. Krzyżami Oficerskim i Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Zofia Schuch-Nikiel (23 XII 2012, w wieku 96 lat) – instruktorka harcerstwa, żołnierz AK, uczestnik Powstania Warszawskiego, komendant Sanitariatu Harcerskiego m.st. Warszawy, zastępca kierownika Służby Sanitarnej Wojskowej Służby Kobiet AK, ps. „Iza”, odznaczona m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Warszawskim Krzyżem Powstańcym, Krzyżem AK.

Witold Siwiński (15 IV 2013, w wieku 85 lat) – żołnierz AK, uczestnik Powstania Warszawskiego, ps. „Janek”, odznaczony m.in. Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari, Warszawskim Krzyżem Powstańcym, Krzyżem AK.

Julianna Stachurska-Malczak (20 IV 2013, w wieku 96 lat) – uczestnik Powstania Warszawskiego na Żoliborzu i Bielanach w zgrupowaniu „Żubr”, ps. „Marlena”, „Kleopatra”, członkini Stowarzyszenia Malarzy i Rzeźbiarzy na Starym Mieście, odznaczona m.in. Warszawskim Krzyżem Zasługi, Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Bożenna Strzałkowska (14 II 2013) – instruktor Związku Harcerstwa Polskiego, odznaczona m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Medalem KEN, Złotym Krzyżem Zasługi dla ZHP, Złotą Honorową Odznaką „Za Zasługi dla Warszawy”.

Janusz Szrotki (8 V 2013, w wieku 88 lat) – żołnierz Powstania Warszawskiego w oddziale „Żarski”, ps. „Poźniak”, odznaczony m.in. Warszawskim Krzyżem Powstańcym, Krzyżem AK, Złotą Syrenką za Zasługi dla Warszawy, Medalem „Za Warszawę 1939-1945”.

Izabella Wilczyńska-Szalańska (20 XI 2012, w wieku 92 lat) – uczestnik Powstania Warszawskiego, aktorka teatralna i filmowa, związana z warszawskimi teatrami: Ateneum, Polskim, Powszechnym.

Prof. **Wojciech Woźniak** (24 XII 2012, w wieku 61 lat) – wieloletni kierownik Kliniki Chirurgii Onkologicznej Instytutu Matki i Dziecka, przewodniczący Rady Naukowej Instytutu, członek m.in. Polskiego Towarzystwa Chirurgów Dziecięcych i Polskiego Towarzystwa Onkologicznego, odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Prof. **Wit Zawirski** (2 XI 2012) – wykładowca Wydziału Dyrygentury Chóralnej, Edukacji Muzycznej, Muzyki Kościelnej, Rytmiki i Tańca Uniwersytetu Muzycznego im. F. Chopina w Warszawie, kierownik Chóru Państwowej Operetki Warszawskiej, nauczyciel Państwowej Szkoły Muzycznej II stopnia im. J. Elsnera w Warszawie, wieloletni kierownik muzyczny i dyrygent zespołów muzycznych Teatru Polskiego, odznaczony m.in. Złotym Krzyżem Zasługi.

Opracowała: *Katarzyna Wagner*

BIBLIOGRAFIA VARSAVIANÓW

VARSAVIANA

SŁOWNIKI. ENCYKLOPEDIE

Joanna Kuzincow, *Warszawscy architekci od Ż do A*, Wydawca: Hanna Żakowska, Warszawa 2013, 93 s.; ilustracje.

ISBN 9788393661305

Leksykon militariów Powstania Warszawskiego, (praca zbior.; G. Czyż i in.; red. M. Komuda), Muzeum Powstania Warszawskiego; Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2012, 388 s.; ilustracje.

ISBN 9788360142516

Słownik biograficzny pracowników naukowo-dydaktycznych Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, (praca zbior.; red. i wstęp D. Milewski), Wydział Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego; Bikstudio Krzysztof Marek Szwaczka, Warszawa – [Wodzisław] 2012, 247 s.

ISBN 9788361466055

SZTUKA I ARCHITEKTURA

Andriolli: bibliografia podmiotowo-przedmiotowa. Tom 1: Druki zwarte: warszawskie tygodniki ilustrowane 1870 -1900: „Kłosa”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Biesiada Literacka”, (oprac. R. Beller; red. prow. i wstęp R. Lewandowski), Wydaw. „Świdermajer”, Józefów 2012, 210 s.; ilustracje, (Seria: Bibliografia Andriollego).

ISBN 9788393311767 T. 1 ISBN 9788393311774 [całość]

AR/PS. Architektura Arseniusza Romanowicza i Piotra Szymaniaka, (praca zbior.; projekt B. Pindor; red. G. Piątek), Fundacja Centrum Architektury, Warszawa 2012, 333, [58] s.; ilustracje.
ISBN 9788393457410

Dorota Bielicka, Rembertów – „Kolebka Orła Białego”. Informator o wybranych obiektach zabytkowego zespołu Akademii Obrony Narodowej, (teksty: D. Bielicka, S. Bielicki, K. Kozicki), Stowarzyszenie „Lepszy Rembertów”, [Rembertów] 2012, 33 s.; ilustracje.
ISBN 9788393514601

Artur Bojarski, Z kilofem na kariatydę: jak nie odbudowano Warszawy, Wydaw. „Książka i Wiedza”, Warszawa, cop. 2013, 180 s.; ilustracje.
ISBN 9788305136235

Chwała miasta. The Glory of the City, (praca zbior.; T. Berezowski i in.; red. B. Świątkowska; współpr. red. M. Roszkowska; przekł. na ang. zbior.; H. Chmielewska-Szlajfer i in.), Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana, Warszawa 2012, 440 s.; LXXII s. tabl.; ilustracje. [tekst część. ang.]
ISBN 9788362418213

2012/2013: Rok Jubileuszowy 150-lecia Muzeum Narodowego w Warszawie pod Honorowym Patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego. The 150th anniversary of the National Museum in Warsaw celebrated under the Honorary Patronage of the President of the Republic of Poland Bronisław Komorowski, (koncepcja edyt. E. Czyżewska; przekł. na ang. S. Włoch), Muzeum Narodowe, Warszawa 2012, 32 s.; ilustracje. [wyd. pol. – ang.]
ISBN 9788371008597

Fabryka Norblina: opowieść o niezwykłej fabryce, (praca zbior.; M. Wittels i in.), Stowarzyszenie Nasz Norblin; Fundacja Otwartego Muzeum Dawnej Fabryki Norblina, Warszawa 2012, 256 s.; ilustracje.
ISBN 9788393516902

Hanna Faryna-Paszkwicz, Zuzanna Fruba, Warszawskie gorseciki zanikające, (wstęp Z. Fruba), Wydaw. „Nisza”, Warszawa 2013, 336 s.; ilustracje.
ISBN 9788362795178

Gwiazdy Sobiesciańskie, (praca zbior.; D. Walawender-Musz i in.; red. K.A. Chmielewska), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2012, 165, [3] s.; ilustracje, (Seria: 200 lat Muzeum Wilanowskiego).
ISBN 9788369959633

Mariusz Karpowicz, Polsko-włoskie związki artystyczne, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, cop. 2012, 196 s.; ilustracje.
ISBN 9788360959350

Dariusz Konstantynów, Wystawa Krajowa Sztuk Pięknych (1858-1860): z historii życia artystycznego Warszawy połowy XIX wieku, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2012, 253 s.
ISBN 978836387701

Witold Krassowski, *Problemy architektury polskiej między trzecią ćwiercią XVIII a drugą XX wieku: wykłady Witolda Czesława Krassowskiego, profesora Wydziału Architektury PW. Problems of Polish architecture of the period from the third quarter of the eighteenth century to the second quarter of the twentieth century*, (red. M. Brykowska; przekł. na ang. R.E.L. Nawrocki), Oddział Warszawski SARP, Warszawa 2012, 256 s.; ilustracje. [wyd. pol.- ang.]

ISBN 9788391727164

Marek Kwiatkowski, *Moja pasja – architektura: fakty, hipotezy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2012, 232 s.; ilustracje, (Seria: Biblioteka Syrenki).

ISBN 9788306033366

Robert Lewandowski, *Twórcy stylu „świdermajer”*, wyd. 2. zmien., Wydaw. „Świdermajer”; Historia & Architektura, Józefów – [Warszawa] 2012, 88 s.; ilustracje, (Seria: Świdermajer, z. 19).

ISBN 9788393311729

Artur Lis, *Feliks Michalski (1879-1946): meandry mazowieckiej architektury*, Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki; Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2012, 91 s.; ilustracje, (Seria: MAK – Mazowiecka Akademia Książki, t. 29).

ISBN 9788363427320

ISBN 9788363957018

Jacek Martusewicz, *Osiemnastowieczny piec kaflowy z pałacu w Wilanowie: prace restauratorskie i konserwatorskie w świetle współczesnych rozwiązań rekonstrukcji pieców kaflowych*, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa [2012], 144 s.; ilustracje.

ISBN 9788360959077

Mister Warszawy: architektura mieszkaniowa lat 60. XX wieku, (praca zbior.; red. Ł. Gorczyca, M. Czapelski; oprac. cz. albumowej K. Andrzejewska, teksty K. Andrzejewska, M. Czapelski; wstęp Ł. Gorczyca), Fundacja „Raster”, Warszawa 2012, 202, [2] s.; ilustracje.

ISBN 9788393288465

Czesław Olszewski, *Warsaw Modern: Architecture Photography of the 1930s*, (praca zbior.; oprac. Ł. Gorczyca, P. Jamski, M. Kaczyński, M. Leśniakowaka; przekł. na ang. E. Kaniowska-Giedroyć, A. Le Nart), Instytut Sztuki PAN; Fundacja „Raster”; Stowarzyszenie „Liber pro Arte”, Warszawa 2012, 346, [2] s.; ilustracje. [wyd. ang.]

ISBN 9788393288427

Beata Pomykalska, Paweł Pomykalski, *Mniej znaczy więcej: perły polskiej architektury modernistycznej*, (tekst B. Pomykalska; fot. P. Pomykalski), „Księży Młyn” Dom Wydawniczy, Łódź 2013, 163 s.; ilustracje.

ISBN 9788377291177

Publiczna kolekcja sztuki XXI wieku m.st. Warszawy, (teksty E. Bartosik; red. zbior.; E. Bartosik i in.), Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana, Warszawa 2012, 344 s.; ilustracje, (Seria: Format P).

ISSN 1899 – 0975

**Renowacja i adaptacja na cele kulturalne piwnic staromiejskich Warszawy na obszarze wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. *Renevation and adaptation for cultural use of the Old Town basements of Warsaw within the area as inscribed onto the UNESCO World Heritage List*, (red. i prowadzenie A. Jagiellak; wstęp B. Zdrojewski; przekł. na jęz. ang. R.E.L. Nawrocki), [bmw], Warszawa 2012, [88] s.; ilustracje. [wyd. pol. – ang.]
ISBN --**

Błażej Szyszkowski, Aleksander Kokular: malarz i opiekun kolekcji wilanowskiej, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, cop. 2012, 120 s.; ilustracje.
ISBN 97883699959633

Hubert Trzepełka, Punkt oporu „Dąbrowiecka Góra”: fortyfikacje Przedmościa Warszawa z lat 1940-1944, (fot. P. Orłański i in.), Stowarzyszenie na Rzecz Zabytków Fortyfikacji „Pro Fortalicium”, Karczew – Bytom 2012, 40 s.; ilustracje.
ISBN 9788393026227

PRZEWODNIKI I INFORMATORY

Armen Artwich, Krzysztof Stopka, Andrzej A. Zięba, Ormiańska Warszawa. *Hayoc` Varšavan. Armenian Warsaw*, (red. nauk. K. Stopka, A. Zięba; przekł. P. Mnacakanian, M. Sutryk), Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, 2012, 230 s.; ilustracje; tabl.; plany; CD-ROM. [wyd. pol.- orm. – ang.]
ISBN 9788392664512

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Biblioteka Uniwersytecka, Warszawa 2012, 24 s.: plan, ilustracje.
ISBN --

Marta Chodorska, Tomasz Chodorski, Warszawa 2012: najciekawsze realizacje roku, Wydawnictwo Horn, Warszawa 2013, 214 s.; ilustracje, (Seria: Przewodnicy.warszawa.pl).
ISBN 9788393239634

City guide: Warszawa – przewodnik kibica, (oprac. red. i przekł. na ang. Polish Sport Promotion), nakł. Miasta Stołecznego Warszawy, Warszawa 2012, 74 s.; ilustracje.
ISBN --

Dzielnica Włochy: parki, zieleńce, zabytki... (oprac. W. Wojnarowicz, P. Gnieszawa-Słodkowski; przedmowa M. Wąsowicz), Urząd Dzielnicy Włochy m.st. Warszawy, Warszawa 2012, 52 s.; ilustracje, plan.
ISBN 9788392836544

Robert Gawkowski, Tablice pamięci: miejsca pamięci narodowej w dzielnicy Włochy, (wstęp M. Wąsowicz), Urząd Dzielnicy Włochy m.st. Warszawy, Warszawa 2012, 76 s.; ilustracje.
ISBN 9788392836537

Komunikacja Lotniska Chopina z miastem i krajem. Transport from Chopin Airport to downtown Warsaw and destination across Poland, Lotnisko Chopina, Warszawa 2012, 31 s.; ilustracje. [wyd. pol. – ang.]
ISBN --

Anna Korzekwa, Katarzyna Łukaszewska, Nie tylko nauka: przewodnik po najciekawszych miejscach na UW. Tourist attraction of the University of Warsaw, (współpr. I. Kraszewska, O. Basik; przekł. na ang. J. Szklarska), Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, 64 s.; ilustracje. [wyd. pol.–ang.]
ISBN 9788323509318

Kościół parafialny pw. św. Karola Boromeusza na Starych Powązkach, (wstęp M. Gałęziwski; fot. W. Zdunek), Wydawnictwo „Studio Plus”, Bydgoszcz, [bdw], [32] s.; ilustracje.
ISBN 9788363207724

Letniska Falenickie 1938: Anin, Międzyzlesie, Radość, Zbójna Góra, Miedzeszyn, Falenica, Emilianów, Michalin, Józefów, Świder, (oprac. R. Lewandowski), Wydaw. „Świdermajer”, Józefów, 2012, 32 s.; ilustracje, (Seria: Świdermajer, z. 22).
ISBN 978839331175

Piotr Mysłakowski, Warszawa Chopinów: warszawskie adresy Chopinów na podstawie źródeł ustalone, (oprac. kartogr. P.E. Wespiański), Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Warszawa 2012, 256 s.; ilustracje, mapa.
ISBN 9788361142805

Maciej Nowak, Warszawa pełną gębą: przewodnik po restauracjach i knajpach, (red. R. Janc), Agora SA, Warszawa 2012, 224 s.; ilustracje, (Seria: Biblioteka Gazety Wyborczej).
ISBN 9788326807824

Piotr Oleńczak, Teodor Tuszek, Twierdza Warszawa: przewodnik historyczny, Wydaw. Rajd, Warszawa 2013, 192 s.; ilustracje, plany.
ISBN 9788360838419

Małgorzata Omilanowska, Jerzy Stanisław Majewski, Warszawa, (współpr. P. Bikont), Wyd. nowe uakt., Hachette Polska, Warszawa, cop. 2013, 277 s.; ilustracje, (Seria: Przewodniki „Wiedzy i Życia”).
ISBN 9788377399392

Stołeczny Informator Użyteczności Publicznej: Warszawa: rok 2012, Logos Infos, Będzin 2012, 176 s.; ilustracje.
ISBN 9788378401056

University of Warsaw Library, Biblioteka Uniwersytecka, Warszawa 2012, 24 s.; ilustracje, plan.
ISBN --

Warszawa na weekend, (aktualizacja K. Dylewska; red. K. Żywczak), Wydaw. Pascal, Bielsko-Biała 2012, 237 s.; ilustracje, (Seria: Przewodnik na Weekend).
ISBN 9788375139440

Zamek Królewski w Warszawie: przewodnik ilustrowany, (praca zbior.; tekst P. Mrozowski i in.; fot. P. Jaworek), Foto Liner, Warszawa 2012, 128 s.; ilustracje, (Seria: Przewodnik Ilustrowany).
ISBN 9788362559077

ALBUMY. KATALOGI WYSTAW

Art everywhere: Academy of Fine Arts in Warsaw 1904-1944, (scenariusz wystawy i koncepcja katalogu M. Sitkowska; red. nauk. J. Gola, M. Sitkowska, A. Szewczyk; przekł. na ang. H. Kemp-Welch i in.), Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Warszawa 2012, 488 s.; ilustracje. [wyd. ang.]
ISBN 9788361558927

Olgierd Budrewicz, Warszawa w starej fotografii, (wybór fot. D. Jackiewicz), Wydawnictwo „Bosz”, Olszanica 2012, 110 s.; ilustracje.
ISBN 9878375761450

Wiesław Chrzanowski, Fotografie powstańcze i obozowe, (fot. W. Chrzanowski; red. K. Sroczyńska; przedmowa J. Ołdakowski; wstęp J. Lang), Muzeum Powstania Warszawskiego, Warszawa [2012], 124 s.; ilustracje; CD-ROM, (Seria: Fotografie Powstańcze i Obozowe).
ISBN 9788360142424

Evviva l' arte!: pamiątka jubileuszu sześćdziesięciolecia działalności Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza obchodzonego w dniu 5 czerwca 2012 roku i jubileuszowej prezentacji fragmentów kolekcji własnych Muzeum (1952-2012) otwartej 5 czerwca – 15 sierpnia 2012 roku, (praca zbior.; red. B. Riss), Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza, Warszawa 2012, [44] s.; ilustracje.
ISBN 9788389378644

Anka Grupińska, Jan Jagielski, Paweł Szapiro, Das Warschauer Getto. Il Ghetto di Varsavia, (przekł. na niem. J. i M. Scharmach; przekł. na wł. W. Konopka, P. Orsatti), Wydaw. Parma Press, Marki 2012, 96 s.; ilustracje. [wyd. niem. – wł.]
ISBN 9788377770184

In honour of King Jan III: heroes and souvenirs, (wstęp i oprac. M. Gołąbek; teksty A. Ekielska i in.; przekł. na ang. A. Rodzińska-Chojnowska, M. Gołąbek), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, cop. 2012, 104, [4] s.; ilustracje, (Seria: 200 Years of The Wilanów Museum). [wyd. ang.]
ISBN 9788360959824

Rafał Jabłoński, Six walks around Warsaw, (tekst R. Jabłoński; fot. R. Parma; przekł. na ang. J. Richards), Wydaw. Mazowsze, Warszawa 2012, 128 s.; ilustracje. [wyd. ang.]
ISBN 9788393329731

Rafał Jastrzembski, *Żoliborz w fotografii Andrzeja Jastrzembskiego*, (wstęp S.B. Brukalski, A. Jastrzembski; opisy fot. A. Jastrzembski), nakł. aut., Gdynia 2012, 120 s.; ilustracje, (Seria: Biblioteka Żoliborska).

ISBN 9788391427989

Kolekcja wilanowska: kontynuacja 1993-2011, (oprac. red. katalogu Z. Jurkowlaniec; noty A. Ekielska i in.; wstęp P. Jaskanis; wprowadzenie J. Paprocka-Gajek), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, cop. 2012, 340 s.; ilustracje.

ISBN 9788360959190

Jerzy Stanisław Majewski, *Warszawa*, wyd. 2., Wydawnictwo RM, Warszawa 2012, 104 s.; ilustracje, (Seria: Kieszonkowy Przewodnik od Środka).

ISBN 9788372439277

Jerzy Stanisław Majewski, *Warszawa na starych pocztówkach*, (teksty J.S. Majewski), Agora SA, Warszawa [2013], 232 s.; ilustracje, (Seria: Biblioteka Gazety Wyborczej).

ISBN 9788326812385

Robert Marcinkowski, *Ilustrowany atlas dawnej Warszawy*, wyd. 4. popr., Wydaw. „Oliwka” Piotr Ziółkowski, Warszawa 2013, 256 s.; fotografie, mapy.

ISBN 9788393120314

Robert Marcinkowski, *Varsovia: ieri e oggi*, (tekst r. Marcinkowski; fot. R. Parma; przekł. na wł. A. Franiewska), Wydaw. „Mazowsze”, Warszawa 2012, 93 s.; ilustracje. [wyd. wł.]

ISBN 9788393329700

Maciej Mazur, *Witajcie na Ursynowie*, Wydaw. Myśliński, Warszawa 2012, 73 s.; ilustracje.

ISBN 9788393476411

Miejsca – Uniwersytet Warszawski. Places / University of Warsaw, (koncepcja albumu A. Ignatowicz-Bocian, A. Polak; fot. zbior.; J. Antoniak i in.; opis fot. M. Burczyńska; wstęp i red. M. Burczyńska, A. Ignatowicz-Bocian; oprac. mapy M. Pawelski; przekł. na ang. K. Kopij), Uniwersytet Warszawski – Biuro Promocji, Warszawa [2012], 96 s.; ilustracje. [wyd. pol. – ang.]

ISBN 9788362844456

Od Irydiona do Irydiona: w stulecie Teatru Polskiego w Warszawie 1913-2013, (oprac. i wybór materiałów do katalogu M. Chudzikowska, M. Zembrzuska, J. Żukowska; fot. zbior.), Teatr Wielki – Opera Narodowa, Warszawa 2013, 78, [2] s.; ilustracje.

ISBN 9788363432225

Panna z Virtuti: rzecz o 1831 roku: Barbara Bronisława Czarnowska (1831-1891), (katalog wystawy wg scenariusza P. Jaworka), Muzeum Woli, Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Warszawa 2012, 40 s.; ilustracje, (Seria: Poczet Warszawiaków).

ISBN--

Bogna Parma, Renata Grunwald-Kopec, *Varsovie*, (fot. Ch. Parma i in.; przekł. na fr. J. Gargas), Wydaw. Parma Press, Marki [2012], 128 s.; ilustracje. [wyd. fr.]
ISBN 9788389157751

Bogna Parma, Renata Grunwald-Kopec, *Varsóvia*, (fot. Ch. Parma i in.; przekł. na port. M. Harasiuk), Wydaw. Parma Press, Marki [2012], 128 s.; ilustracje. [wyd. port.]
ISBN 9788389157799

Bogna Parma, Renata Grunwald-Kopec, *Varšava*, (fot. Ch. Parma i in.; przekł. na ros. I. Za-kševskij), Wydaw. Parma Press, Marki [2012], 128 s.; ilustracje. [wyd. ros.]
ISBN 9788389157782

Bogna Parma, Renata Grunwald-Kopec, *Warschau*, (fot. Ch. Parma i in.; przekł. na niem. J. i M. Scharmach), Wydaw. Parma Press, Marki [2012], 128 s.; ilustracje. [wyd. niem.]
ISBN 9788389157744

Bogna Parma, Renata Grunwald-Kopec, *Warsaw*, (fot. Ch. Parma i in.; przekł. na ang. J. Richards), Wydaw. Parma Press, Marki, cop. 2012, 128 s.; ilustracje. [wyd. ang.]
ISBN 9788389157737

Bogna Parma, Renata Grunwald-Kopec, *Warszawa*, (fot. Ch. Parma i in.), Wydaw. Parma Press, Marki [2012], 128 s.; ilustracje.
ISBN 9788389157720

Christian Parma, *Varsovia – la capital de Polonia*, (fot. Ch. Parma; tekst R. Grunwald-Kopec; przekł. na hiszp. I. Słocińska), Wydaw. Parma Press, Marki, cop. 2012, 96 s.; ilustracje. [wyd. hiszp.]
ISBN 9788389157355

Christian Parma, *Varsovie – capitale de la Pologne*, (fot. Ch. Parma; tekst R. Grunwald-Kopec; przekł. na fr. A. Chiron-Mrozowska), Wydaw. Parma Press, Marki, cop. 2012, 96 s.; ilustracje. [wyd. fr.]
ISBN 9788389157348

Christian Parma, *Warsaw – the capital of Poland*, (fot. Ch. Parma; tekst R. Grunwald-Kopec; przekł. na ang. E. Kowalewska), Wydaw. Parma Press, Marki, cop. 2012, 96 s.; ilustracje. [wyd. ang.]
ISBN 9788389157324

Christian Parma, *Warschau – Hauptstadt Polens*, (fot. Ch. Parma; tekst R. Grunwald-Kopec; przekł. na niem. M. Kurowska), Wydaw. Parma Press, Marki, cop. 2012, 96 s.; ilustracje. [wyd. niem.]
ISBN 9788389157331

Christian Parma, *Warszawa – stolica Polski*, (fot. Ch. Parma; tekst R. Grunwald-Kopec), Wydaw. Parma Press, Marki, cop. 2012, 96 s.; ilustracje.
ISBN 9788389157317

Tomasz Pawłowski, *Przedwojenny Żoliborz: nieznane fotografie*, Wydawnictwo RM, Warszawa 2012, 96 s.; ilustracje.
ISBN 9788377730515

Primus inter pares: exhibition guide, (tekst katalogu M. Gołąbek, K. Pyzel; przekł. na ang. A.J. Gołąbek-Asikainen; fot. W. Holnicki, A. Indyk, Z. Reszka), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2013, 93, [3] s.; ilustracje. [wyd. ang.]

ISBN 9788363580186

Primus inter pares: the first among equals - the story of King Jan III, (praca zbior.; red. D. Walawender-Musz; wstęp do katalogu P. Jaskanis; przekł. na ang. A. J. Gołąbek-Asikainen, K. Krzyżowska-Pisarek), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2013, 251, [1] s.; ilustracje. [wyd. ang.]

ISBN 9788363580216

Primus inter pares: pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III, (praca zbior.; red. D. Walawender-Musz; wstęp do katalogu P. Jaskanis;), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2013, 251, [1] s.; ilustracje.

ISBN 9788363580209

Primus inter pares: przewodnik po wystawie, (tekst katalogu M. Gołąbek, K. Pyzel; fot. W. Holnicki, A. Indyk, Z. Reszka), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2013, 93, [3] s.; ilustracje.

ISBN 9788363580179

Przez okna życia: wystawa zespołu XVIII-wiecznych portretów darczyńców Domu Podrzutków ks. Baudouina, Galeria Kordegarda, Warszawa 2012, (teksty katalogu A. Błaszczuk-Biały, R. Higersberger, M. Ochnio; fot. R. Stasiuk; wstęp P. Brabander), Miasto Stołeczne Warszawa, Warszawa, cop. 2012, 72 s.; ilustracje.

ISBN 9788363269128

Andrzej Rottermund, *The Royal Castle in Warsaw: guidebook*, (uzup. P. Mrozowski; przekł. na ang. A.-M. Fabianowska, A. Błasik; fot. zbior.; M. Bronarski i in.), wyd. 3., Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa, cop. 2012, 80 s.; ilustracje. [wyd. ang.]

ISBN 9788370221935

Andrzej Rottermund, *Zamek Królewski w Warszawie: przewodnik*, (uzup. P. Mrozowski ; fot. zbior.; M. Bronarski i in.), wyd. 3. zm., Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa [2012], 80 s.; ilustracje.

ISBN 9788370221928

Frédéric Rousseau, *Żydowskie dziecko z Warszawy: historia pewnej fotografii*, (przekł. z fr. T. Swoboda), Wydaw. Słowo/Obraz Terytoria; Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Gdańsk – Warszawa 2012, 257 s.; ilustracje, (Seria: Fotografie).

ISBN 9788374530798

ISBN 9788361850052

Władysław Sławny, *Świat Sławnego: Warszawa, Polska, Europa w latach 50. na zdjęciach Władysława Sławnego*, (wybór i oprac. K. Madoń-Mitzner, K. Wójcik; projekt graficz. wystawy i albumu M. Wajda), Dom Spotkań z Historią, Warszawa 2012, 128 s.; ilustracje.

ISBN 9788362020539

Tadeusz Sobieraj, Orły niepodległości: Cmentarz Wojskowy na Powązkach w Warszawie w setną rocznicę jego powstania (1912-2012), (teksty T. Sobieraj, K. Paczyńska; fot. T. Sobieraj, J. Kurek; red. P. Borkowski), Wydaw. „Apostolicum”, Ząbki, cop. 2012, 104 s.; ilustracje.

ISBN 9788370318086

Sport żydowski w przedwojennej Warszawie, (katalog wystawy; praca zbior.; R. Rokicki i in.; red. A. Dworak), Fundacja im. prof. Mojżesza Schorra, Warszawa 2012, [20] s.; ilustracje.

ISBN 9788392326489

Paweł Stala, Była taka ulica. Marszałkowska na starych pocztówkach. There was once such a street in Warsaw. Marszałkowska on the old postcards, (tekst M. Sznajder; il. P. Stala; przekł. na ang. P. Wiszniewski), Oficyna Wydawnicza „Veda”, Warszawa 2013, 139 s.; fotografie. [wyd. pol. – ang.]

ISBN 9788364109056

Stawisko w kulturze polskiej: ludzie, wydarzenia, dzieła 1928-1980, (oprac. wystawy i katalogu M. Zawadzka i R. Papiński), Muzeum im. Anny i Jarosława Iwaszkiewiczów w Stawisku, Podkowa Leśna 2012, 143 s.; ilustracje.

ISBN 9788390289472

Magdalena Stopa, Ostańce: kamienice warszawskie i ich mieszkańcy, t. 3. (tekst M. Stopa, fot. J. Brykczyński), Dom Spotkań z Historią, Warszawa 2012, 192 s.; ilustracje.

ISBN 9788362020546

Szpital św. Zofii w Warszawie: 1912-2012, (koncepcja albumu W. Puzyna, A. Dobrzyńska, A. Piotrowska; praca zbior.; W. Puzyna i in.), Foto Liner, Warszawa cop. 2012, 184 s.; ilustracje.

ISBN 9788362559053

Sztuka wszędzie. Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904-1944, (scenariusz wystawy i koncepcja katalogu M. Sitkowska; red. nauk. J. Gola, M. Sitkowska, A. Szewczyk), Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Warszawa 2012, 488 s.; ilustracje.

ISBN 9788361558910

Varsovie radiouse. Powrót Le Corbusiera za Żelazną Bramę: wystawa chodzona zorganizowana w ramach programu edukacyjno-artystycznego Le Corbus Year z okazji 125 rocznicy urodzin Le Corbusiera, (projekt broszury M. Piwowar), [bw., Warszawa 2012], 27 s.; ilustracje.

ISBN 9788393457441

Jarosław Zieliński, Przedwojenne Śródmieście Warszawy: najpiękniejsze fotografie, Wydaw. RM, Warszawa 2012, 112 s.; fotografie, (Seria: Najpiękniejsze fotografie).

ISBN 9788377730102

HISTORIA WARSZAWY

Bez korzeni nie zakwitniesz – Warszawa moją małą ojczyzną: scenariusze lekcji dla nauczycieli szkoły podstawowej, gimnazjum i liceum, (praca zbior.; red. T. Stachurska-Maj, V. Urbaniak), Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Warszawa 2012, 81 s.; ilustracje; CD-ROM.

ISBN 9788393282401

ISBN 9788362421381

DO 1939 ROKU

Janusz Cisek, Marek Cisek, Bitwa warszawska 1920: o Polskę i Europę, Oficyna Wydawnicza „Rytm”, Warszawa 2012, 192 s.; ilustracje.

ISBN 9788373994737

Piotr Lewandowski, Zabić króla: zamach Michała Piekarskiego na Zygmunta III Wazę, Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki; Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2012, 121 s.; ilustracje, (Seria: MAK – Mazowiecka Akademia Książki, t. 28).

ISBN 9788363427283

ISBN 9788363957025

Aleksandra Łuczak, Retro reklama: za kulisami warszawskiego biznesu reklamowego w XIX wieku, Wydawnictwo „Neriton”, Warszawa 2012, 224 s.; [8] s. tabl.; ilustracje.

ISBN 9788375432381

Aleksander Łupienko, Przestrzeń publiczna Warszawy w pierwszej połowie XIX wieku, Wydawnictwo „Neriton”, Warszawa 2012, 184 s.; [16] s. tabl.; ilustracje.

ISBN 9788375432466

Piotr Oleńczak, Twierdza Modlin 1830-1864: wielkie nadzieje i lata niedoli, Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki; Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2012, 168 s.; ilustracje, (Seria: MAK – Mazowiecka Akademia Książki, t. 27).

ISBN 9788363427368

ISBN 9788363957001

Pamięć nieustająca. ...jest takie miejsce w Warszawie. Ilustrowana księga z ostatnich stu lat dziejów Polski, zaobserwowanych na jednym placu stolicy. Nazywał się kolejno: Saski / Sachsenplatz / Caksonskaâ płośad` / Józefa Piłsudskiego / Adolf Hitler-Platz / Zwycięstwa, ... i ponownie Piłsudskiego: zdarzenia, znane i nieznanne postaci, (koncepcja i red. A. Rowiński; tekst gł. W. Markert; współpr. R. Karaś i in.), Oficyna Literatów „Rój”, Warszawa 2012, 572 s.; ilustracje.

ISBN 9788385049807

Krzysztof Stępnik, Setna rocznica urodzin Józefa Ignacego Kraszewskiego w prasie warszawskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012, 192 s.; ilustracje.

ISBN 9788377841167

Jacek Emil Szczepański, *Landszturm w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim 1915-1918: formacja głębokich rezerw*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Warszawa 2012, 331, [5] s.; plany; mapy, ilustracje.

ISBN 9788387407094

Małgorzata Szpakowska, „Wiadomości Literackie” prawie dla wszystkich, Wydaw. W.A.B., Warszawa, 2012, 464 s.; ilustracje, (Seria z Waga).

ISBN 9788377477410

Śladami nazw miejskich Warszawy: (z prac zespołu nazewnictwa miejskiego Warszawy), (praca zbior.; red. prowadz. A. Sołtan), Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 2012, 399 s. + DVD, (Seria: Biblioteka Warszawska).

ISBN 9788362189212

Andrzej Tadeusz Tyszka, *Nekrologi „Kuriera Warszawskiego” 1821-1939. t. 4: 1859-1861*, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2012, VIII, 428 s.

ISBN 9788387407094

Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej: zbiór studiów poświęconych warszawskiemu środowisku archiwalnemu, (praca zbior.; red. nauk. i wstęp A. Kulecka), Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, 537 s.; ilustracje.

ISBN 9788323510000

Z dziejów Warszawy: konflikty: studia, (praca zbior.; K. Mrozowski i in.; red. i wstęp K. Wagner, Z. Chmiel), Studenckie Koło Naukowe Historyków Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, VI, 197 s.; ilustracje.

ISBN 9788390867632

Zielone berety z „koniczynką”: dzieje szkół Fundacji im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej 1905-1948, (teksty, red., przypisy i dobór il. J. Niklewska), Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 2012, 378 s.; ilustracje, (Seria: Biblioteka Warszawska).

ISBN 9788362189229

Rafał Żebrowski, *Żydowska Gmina Wyznaniowa w Warszawie 1918-1939: w kręgu polityki*, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Warszawa 2012, 830 s.; ilustracje, (Seria: Prace Zakładu Varsavianistycznego w Żydowskim Instytucie Historycznym im. Emanuela Ringelbluma. Na Bezdrożach Modernizacji).

ISBN 9788361850809

LATA 1939-1945

Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawskiego. Tom 6: Generalne Gubernatorstwo: relacje i dokumenty, (praca zbior.; oprac. A. Bańkowska; przekł. z jidysz zbior.; S. Arm

i in.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, XLVI, 708 s.; DVD, (Seria: Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawskiego).

ISBN 9788361850441 [ARG] ISBN 9788361850137 [ZIH] ISBN 9788323508861 [WUW]

Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawskiego. Tom 7: Spuścizny, (praca zbior.; oprac. K. Person; przekł. z idysz zbior.; S. Arm i in.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, XXI, 438 s.; DVD, (Seria: Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawskiego).

ISBN 9788361850441 [ARG] ISBN 9788361850250 [ZIH] ISBN 9788323508786 [WUW]

Władysław Bartoszewski, O Żegocie: relacja poufna sprzed pół wieku, (red. i oprac. przypisów i biogramów M. Zając), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, cop. 2013, 221, [3] s.; ilustracje, (Seria: Literatura Faktu PWN. Świadkowie Historii).

ISBN 9788301171919

Lech Wojciech Dzikiewicz, Udział Rosji w hekatombie Warszawy 1944, (wstęp A. Gieysztor), Wydaw. „Antyk” Marcin Dybowski, Warszawa 2013, 359, [12] s.; tabl.; ilustracje, plany.

ISBN 9788376314099

Barbara Engelking, Jacek Leociak, Getto warszawskie: przewodnik po nieistniejącym mieście, (red. prow. J. Petelewicz; red., indeks i wykazy B. Bińko; oprac. kartograficzne P.E. Weszpiński), wyd. 2. zm., popr. i rozsz., Stow. Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Warszawa 2013, 907 s.; ilustracje, mapy [10] k. złoż.

ISBN 9788363444273 ISBN 9788363444303 [etui]

Getto warszawskie: przewodnik po nieistniejącym mieście, (red. prow. J. Petelewicz; oprac. kartograficzne P.E. Weszpiński), wyd. 2. zm., popr. i rozsz., Stow. Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Warszawa 2013, mapy [10] k. złoż.

ISBN 9788363444297 [mapy] ISBN 9788363444303 [etui]

Hubert Kossowski, Cień od wschodu, (wstęp A. Jagodzińska), Fundacja Hereditas, Warszawa 2012, 269 s.; ilustracje.

ISBN 9788393172368

Ludność żydowska w Warszawie w latach 1939-1943: życie – walka – zagłada, (oprac. J. Kazimierski, współpr. J. Grabowski, M. Jaszczyńska, D. Skorwider; wstęp J. Kazimierski; wstęp od wydawcy S. Górzyński), Wydaw. „DiG”; Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Warszawa 2012, 67 s.; CD-ROM.

ISBN 9788371813010 [DiG] ISBN 9788361850922 [ZIH]

Piotr Matusak, Przemysł w powstaniu warszawskim, Fundacja „Warszawa Walczy 1939-1945”, Warszawa 2012, 478 s.; ilustracje, (Seria: Warszawskie Termopile 1944).

ISBN 9788389205629

Jarosław Rabiński, *Skompromitować Powstanie: zmagania komunistycznej propagandy z Powstaniem Warszawskim 1953-1956*, (wstęp P. Plisiecki), Wydaw. Werset, Lublin 2012, 159 s., (Seria: Co to wszystko znaczy?).

ISBN 9788363527044

Dariusz Walczak, Daniel Nalazek, Bartłomiej Maciejewski, *Tramwajem przez piekło, czyli komunikacja miejska na terenie Dzielnicy Żydowskiej w Warszawie (1940 – 1942). Tram through hell. Public transport in the Jewish District in Warsaw (1940-1942)*, (przekł. na ang. M. Ciesielski), Eurosprinter, Rybnik 2013, 120 s.; ilustracje, plany.

ISBN 9788363652012

Żołnierze Powstania Warszawskiego w Archiwum Romualda Śreniawa-Szypiońskiego, (oprac. zbior.; J. Annusewicz; red. M. Olczak), Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2012, 545 s.; ilustracje, (Seria: Archiwum Czynu Niepodległościowego).

ISBN 9788389986917

PO ROKU 1945

Archiwum Biura Odbudowy Stolicy, (praca zbior.; M. Sikorska i in.; wstęp D. Skorwider, R. Wojtkowski), Stowarzyszenie Przyjaciół Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, Warszawa 2011, 79 s.; ilustracje, plany.

ISBN --

Cudzoziemcy w Warszawie 1945-1989: studia i materiały, (praca zbior.; red. nauk. P. Pleskot), Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2012, 416 s. (Seria: Warszawa Nie? Pokonana, t. 4).

ISBN 9788376293844

Historia Chorągwi Stołecznej Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1956-2010: zbiór podstawowych dokumentów. t. 2, (red. i wstęp A. Czetwertyński, A. Rzuchowski), Komisja Historyczna Chorągwi Stołecznej ZHP, Warszawa 2012, 399 s.; ilustracje.

ISBN 9788361718208

My internowani... Białoleka 1981-1982, (pomysł, red. i wstęp W. Borowik), Stowarzyszenie Wolnego Słowa, Warszawa 2011, 123 s.; ilustracje.

ISBN 9788362699025

Małgorzata Popiołek, *Powojenna odbudowa ulicy Nowy Świat w Warszawie*, Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki; Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2012, 104 s.; ilustracje, (Seria: Mazowiecka Akademia Kultury, t. 26).

ISBN 9788363427405

ISBN 9788363957032

Małgorzata Szejnert, *Śród żywych duchów*, wyd. 2. (1. w tej edycji), Wydaw. „Znak”, Kraków, 2012, 400 s.; ilustracje.

ISBN 9788324022120

Warszawa niezłomna. Antysystemowe formy opozycji i oporu społecznego w stolicy (1980-1989), (praca zbior.; red. B. Noszczak), Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2013, 512 s. (Seria: Warszawa Nie?Pokonana, t. 5).

ISBN 9788376294247

HISTORIA INSTYTUCJI NAUKOWYCH i OŚWIATOWYCH

Agnieszka Górską, Paweł Hołda, 90 lat Instytutu Chemii Przemysłowej im. prof. Ignacego Mościckiego: (lata 1997-2012), Instytut Chemii Przemysłowej im. prof. Ignacego Mościckiego, Warszawa 2012, 156 s.; ilustracje.

ISBN 97883925627119

Kartki z dziejów Instytutu Administracji i Zarządzania oraz jego poprzedników: 1959-1990, (praca zbior.; red. meryt. W. Kosmala), Stowarzyszenie na Rzecz Dobrej Praktyki Administracji i Zarządzania „Wawelska 56”, Warszawa 2012, 145 s.; ilustracje.

ISBN 9788393550807

Materiały do historii Instytutu Radowego i Instytutu Onkologii im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie: w 80-rocznicę otwarcia, (praca zbior.; W. Bujko i in.; red. E. Towpik), Polskie Towarzystwo Onkologiczne, Warszawa 2012, 364 s.; ilustracje.

ISBN 9788393630905

Można: 15-lecie Collegium Civitas, (koncepcja i oprac. J. Koralewicz; współpr. K. Wielomska, P. Komorowski), Collegium Civitas Press, Warszawa 2012, 234 s.; ilustracje.

ISBN 9788361067108

Pamiętnik obchodów 130-lecia powstania i 20-lecia odrodzenia Kasy im. Józefa Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki, (praca zbior.; red. P. Charkiewicz), Kasa im. Józefa Mianowskiego – Fundacja Popierania Nauki; Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2012, [26] s.; ilustracje.

ISBN 9788375453874

Pamiętnik Warszawskiego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych, (praca zbior.; wstęp T. Świderski; oprac. tekstu i zasad transkrypcji K. Turkowska, A. Mateusiak), Polski Związek Głuchych. Oddział Łódzki, Łódź 2012, CCCXV s.; ilustracje.

ISBN 9788393591619

Tadeusz Płusa, 55 lat Kliniki Chorób Wewnętrznych, Pneumonologii i Alergologii CSK MON Wojskowego Instytutu Medycznego, Medpress, Warszawa-Piaseczno 2012, 100 s.; ilustracje.

ISBN 9788392492450

Andrzej Rakowski, Kronika Uczelnianego Wojskowego Klubu Sportowego Wojskowej Akademii Technicznej i Klubu Uczelnianego Akademickiego Związku Sportowego Wojskowej Akademii Technicznej 2001-2009, Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa 2012, 218 s.; ilustracje.

ISBN 9788362954469

Rzemiosło artystyczne w Warszawie: warunki funkcjonowania, oferta kształcenia, popyt na wyroby: raport z badań zrealizowanych w ramach projektu FABER – Rzemiosło motorem tworzenia zawodów kreatywnych, Miasto Stołeczne Warszawa, Warszawa [2013], 80 s.; ilustracje.

ISBN 9788363269043

Sami tworzyliśmy tę historię: księga pamiątkowa z okazji 90. rocznicy powstania Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie (1922-2012), (praca zbior.; red. H. Markiewiczowa, K. Poznański, J. Kulbaka; wstęp J. Łaszczyk), Wydaw. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa cop. 2012, 428, [15] s.; tabl.; ilustracje.

ISBN 9788362828449

Socjologia na Uniwersytecie Warszawskim: fragmenty historii, (zebrał i oprac. A. Sułek), wyd. 2., Wydaw. Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2012, 554 s.

ISBN 9788376830469

Sto lat 1911-2011 Instytutu Przemysłu Fermentacyjnego prekursora Instytutu Biotechnologii Przemysłu Rolno-Spożywczego (IBPRS) w Warszawie, (praca zbior.; red. zbior. R.A. Grzybowski i in.; wstęp R.A. Grzybowski), Instytut Biotechnologii Przemysłu Rolno-Spożywczego, Warszawa, 2012, 290 s.; ilustracje.

ISBN 9788393334100

WSPOMNIENIA. LISTY. RELACJE. WYWIADY

Władysław Bartoszewski, Iwona Smolka, Adam Pomorski, Mój PEN Club, (wstęp I. Smolka, A. Pomorski), Dom Wydawniczy PWN, Warszawa, cop. 2013, 283, [3] s.; [32] s. tabl.; ilustracje, (Seria: Literatura Faktu PWN. Na Dwa Głosy).

ISBN 9788377052686

Juliusz Domański, Między filozofią a filologią. Wspomnienia, Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012, 404 s.; [35] s. tabl.; ilustracje, (Seria: Fontes Rerum ad Historiam Scientiae Spectantium. Vol. XX. Series Recentior II).

ISBN 9788375452914

Dziennik Getta – rysunki z Podziemnego Archiwum Getta Warszawskiego. Ghetto diary – drawings from the Warsaw Ghetto Underground Archive, (przeł. katalogu na ang. B. Smerin), [Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma], Warszawa 2012, 43, [5] s.; ilustracje. [wyd. pol. – ang.]

ISBN 9788361850090

Ryszard Górecki, Przemoczone pod plecakiem osiemnaście lat, wyd. 3., Wydaw. „Książka i Wiedza”, Warszawa 2012, 380 s.; [12] s. tabl.; ilustracje.

ISBN 9788305136099

Jan Karski, Maciej Wierzyński, Emisariusz własnymi słowami: zapis rozmów przeprowadzonych w latach 1995-1997 w Waszyngtonie emitowanych w Głosie Ameryki, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa, cop. 2012, 256 s.; ilustracje; CD-ROM, (Seria: Literatura Faktu PWN. Na Dwa Głosy).

ISBN 9788301171100

Jerzy Kubrak, Bartoszewski: opowieści przyjaciół, Wydawnictwo Czerwone i Czarne, Warszawa 2011, 239 s.

ISBN 9788377000274

Marek Michalski, Ewa Bagieńska, Ewa Kobierska-Maciuszko, „Poczęty” w BUW: wspomnienia o Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie z lat 1977-1999, Biblioteka Uniwersytecka, Warszawa, 2012, 204 s.; XVI s. tabl.; ilustracje.

ISBN 9788392482116

Mieszkańcy Warszawy w czasie Powstania 1944, (praca zbior.; wybór i oprac. tekstów M. Szymańska-Szwąder; współpr. K. Madoń-Mitzner, J. Pałka), Dom Spotkań z Historią; Ośrodek „Karta”, Warszawa 2012, 75 s.; tabl.; ilustracje; CD-ROM, (Seria: Z Archiwum Historii Mówionej, T. 4).

ISBN 9788362002053

Pamiętniki żołnierzy Baonu AK „Zośka, t. 1: Wola. t. 2: Starówka. t. 3: Czerniaków, (praca zbior.; red. prowadz. P. Sikorski, S. Wyganowski; red. tekstów T. Sumiński; red. nowych tekstów J. Snitko-Rzeszut; wybór fot. T. Karasiński, L. Gołębiowski), Społeczny Komitet Opieki nad Grobami Poległych Żołnierzy Batalionu „Zośka”, Warszawa 2013, 302 s.; XXXIX s. ilustracji; 192 s.; XXXIX s. ilustracji; 400 s.; XXXIX s. ilustracji.

ISBN 9788393330218

Krystyna Różycka, Powstanie, zieleniak, Pruszków i do obozu: pamiętnik 28. 07-12. 08. 1944, nakł. Andrzeja Glassa, Warszawa 2013, 12 s.; ilustracje.

ISBN --

Wacław Soroczyński, Fakty z życia żołnierza AK oraz wspomnienia jego najbliższej rodziny, (oprac. i red. B. Binder-Frycz), nakł. Bartłomieja Binder-Frycza, Warszawa 2012, 99 s.; ilustracje.

ISBN 9788393539918

Danuta Szmit-Zawierucha, Tylko o Warszawie: (opowieści i wspomnienia), Wydawnictwo „Anagram”, Warszawa 2013, 190, [2]; ilustracje.

ISBN 9788360422342

Kordian Tarasiewicz, Cały wiek w Warszawie, wyd. 2, Oficyna Wydawnicza „Veda”, Warszawa 2012, 319 s.; ilustracje.

ISBN 9788361932215

Kordian Tarasiewicz, *Zapach świeżej kawy: historie ze smakiem*, (wstęp i posłowie T. Ochinnowski), Dom Wydawniczy PWN, Warszawa, cop. 2013, 204, [4] s.; ilustracje.
ISBN 9788301170998

Jan B. Tereszczenko, *Wspomnienia warszawiaka egocentrysty: „Ja”*, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy; Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2012, 759 s.; ilustracje, (Seria: Biblioteka Warszawska).
ISBN 9788362189076

...Tęsknota nachodzi nas jak ciężka choroba... Korespondencja wojenna rodziny Finkelszteinów (1939-1941), (wstęp i red. nauk. E. Koźmińska-Frejłak), Stow. Centrum Badań nad Zagładą Żydów; Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Warszawa 2012, 488 s.; [12] s. tabl.; ilustracje, (Seria: Biblioteka Świadectw Zagłady).
ISBN 9788363444228 [Stow. Centrum Badań nad Zagładą Żydów]
ISBN 9788361850618 [ŻIH]

Henryk Aleksander Trojańczyk, *Wspomnienia Szefa Wywiadu Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej*, (wstęp i oprac. M. Olczak), Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2012, 242 s.; ilustracje, (Seria: Archiwum Czynu Niepodległościowego).
ISBN 9788389986962

Żoliborski kalejdoskop, (praca zbior.; red. E. Chałasińska), Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Francuskiej, Warszawa 2012, 195 s.; ilustracje, (Seria: Biblioteczka Żoliborska).
ISBN 9788392629467

Żoliborz dzielnicą marzeń, wybór tekstów pod red. B. Falickiego, (praca zbior.; red. B. Falicki), Stowarzyszenie Żoliborzan, Warszawa 2012, 195 s.; ilustracje, (Seria: Biblioteczka Żoliborska).
ISBN 9788392629474

Bogumił Janusz Żórawski, *Kamienie też czasem płaczą: [okupowana i powstańcza Warszawa oczami dziecka]*, Dom Wydawniczy „Bellona”, Warszawa, cop. 2012, 214 s.
ISBN 9788311123168

Sulimir Stanisław Żuk, *Warszawa w ogniu – 44: Powstanie Warszawskie na mojej drodze życia*, wyd. 2. rozsz. i uzupełn., nakł. autora, Warszawa [2012], 173 s.; ilustracje.
ISBN 9788392474617

BIOGRAFIE

Marek Andrzejewski, *Gabriel Narutowicz*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012, 44 s.; ilustracje.
ISBN 9788376662077

Mieczysław Bielski, *Generał brygady dr Jan Kottłataj-Srzednicki (1883-1944): żołnierz, lekarz, komendant Centrum Wyszkożenia Sanitarnego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, 484 s.; tabl.; ilustracje.

ISBN 9788323128243

Mariola Bujak, *Ocalić od zapomnienia...: ludzie Elekrowni Warszawskiej*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Oddział Powiśle, Warszawa 2012, 40 s.; tab.; ilustracje, (Seria: O Powiślu Trochę Więcej...; Z. 6).

ISBN 9788392825791

Erich Dauzenroth, *Janusz Korczak: życie dla dzieci*, (przekł. z niem. i wstęp T. Semczuk), wyd. 2., Wydaw. WAM Księżą Jezuici, Kraków 2012, 167 s.; [16] s. tabl.; ilustracje.

ISBN 9788377670682

Janusz Korczak. *Fotobiografia. Photobiography*, (koncepcja, wybór tekstów i oprac. graf. M. Sadowski; przekł. na ang. J. Stawujak-Romaszko), Wydaw. „Iskry”, Warszawa 2012, 189, [2] s.; ilustracje. [wyd. pol. – ang.]

ISBN 9788324402038

Krzysztof Kamieński, *Stefan Szeppe: życie i działalność*, Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna im. Henryka Sienkiewicza, Pruszków 2012, 95 s.; [16] s. tabl.; ilustracje.

ISBN 9788362144167

Joanna Kuciel-Frydryszak, *Słonimski: heretyk na ambonie*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2012, 384 s.; ilustracje, (Seria: Fortuna i Fatum).

ISBN 9788377476536

Beata Michalec, *Tekla z Bądarzewskich Baranowska, autorka nieśmiertelnej „La prière d`une vierge”: miejsca, czas i ludzie*, (przekł. tekstów A. Kowalczyk i in.), Ekbin Studio PR, Warszawa 2012, 224 s.; ilustracje, (Seria: Biblioteka „Stolicy”).

ISBN 9788392974536

Patryk Pleskot, *Niewiadomski: zabić prezydenta*, Wydaw. Demart, Warszawa 2012, 440 s.; ilustracje, (Seria: Biografie Przekłete).

ISBN 9788374277402

Radosław Romaniuk, *Inne życie: biografia Jarosława Iwaszkiewicza*, t. 1., Wydaw. „Iskry”, Warszawa [2012], 619 s.; ilustracje.

ISBN 9788324402083

Katarzyna Stachowicz, *Korczak*, Wydaw. Buchmann, Warszawa 2012, 157 s. (Seria: Wielkie Biografie).

ISBN 9788376704463

Ludwika Włodek-Biernat, *Pra: o rodzinie Iwaszkiewiczów*, Wydaw. Literackie, Kraków 2012, 381, [3] s.; ilustracje.
ISBN 9788308048771

Ryszard Wolański, *Eugeniusz Bodo: „Już taki jestem zimny drań”*, (przedmowa B. Łazuka), Dom Wydawniczy „Rebis”, Poznań 2012, 407 s.; [24] s. tabl.; ilustracje.
ISBN 9788375108576

Leszek Stanisław Zakrzewski, *Harcistrz Stefan Zakrzewski*, nakł. autora, Warszawa 2012, 46 s.; ilustracje.
ISBN 9788393048816

Jan Zieliński, *Szkatułki Newerlego*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2012, 416 s.; ilustracje, (Seria: Fortuna i Fatum).
ISBN 9788374145985

REPORTAŻE. LITERATURA FAKTU

Władysław Bartoszewski, *To, co najważniejsze*, (wstęp M. Komar, M. Cieślak; red. i przypisy M. Barcz). Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2012, 172 s.; ilustracje, (Seria: Literatura Faktu PWN).
ISBN 9788301172367

Matthew Brzezinski, *Armia Izaaka: walka i opór polskich Żydów*, (przekł. z ang. M. Habura), Wydaw. „Znak”, Kraków 2013, 477, [2] s.; [8] s. tabl.; ilustracje.
ISBN 9788324020577

Robert Jarocki, *Sztuka i krew 1939-1945: opowieść o ludziach i zdarzeniach*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2012, 416 s.; ilustracje.
ISBN 9788306032796

Stanisław Milewski, *Życie uliczne niegdysiejszej Warszawy*, Wydaw. „Iskry”, Warszawa, cop. 2013, 173, [3] s.; ilustracje.
ISBN 9788324403103

Andrzej Roman, *Tak to widzę*, (wstęp A. Gelberg), Wydaw. „Most”, Warszawa 2013, 192 s.; ilustracje.
ISBN 9788360840122

Paweł Tanewski, *Wokół SGH: domy, ludzie, zdarzenia*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2012, 308 s.; ilustracje.
ISBN 9788373787711

Kordian Tarasiewicz, *Dzieje domu przy ulicy Grzybowskiej 37 w Warszawie*, Oficyna Wydawnicza „Veda”, Warszawa 2013, 87 s.; ilustracje.
ISBN 9788361932277

Andrzej Tyszka, *Żyjąc wśród leśnych ogrodów*, wyd. 3 zm. i uzup., Świętokrzyskie Towarzystwo Regionalne, Zagnańsk-Podkowa Leśna 2012, 164 s.; 16 s. tabl.; ilustracje.
ISBN 9788360921784

Cezary Żbikowski, *Wykształciuchy z wioski Warszawa*, Wydawnictwo Nowy Świat, Warszawa 2012, 272 s.
ISBN 97882738647771

RELIGIA. HISTORIA KOŚCIOŁÓW

Jubileusz 20-lecia parafii wojskowej pw. św. Rafała Kalinowskiego w Warszawie Rembertowie 1991-2011, (praca zbior.; red. Cz. Madej; wstęp J. Guzdek), Bonus Liber Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, Warszawa-Rzeszów 2011, 208 s.; ilustracje.
ISBN 9788362488827

Henryk Kietliński, *Apostołowie najtrudniejszej ewangelizacji: ks. Franciszek Bryja SAC, ks. Franciszek Kilian SAC, br. Paweł Krawczewicz SAC, ks. Norbert Jan Pellowski SAC, ks. Jan Szambelańczyk SAC*, Wydaw. „Apostolicum”, Ząbki 2012, 198 s.; ilustracje.
ISBN 9788370318215

Miasto bez rabina nie może istnieć: rabini, podrabini i kandydaci na rabinów Guberni Warszawskiej w latach 1888-1912. A city without a rabbi cannot exist: rabbi, assistant rabbis and candidates for rabbis in the Warsaw Governorate in the years 1888-1912, (praca zbior.; red. nauk. Z. Borzymińska, M. Rzepecka-Aleksiejuk, R. Żebrowski; przekł. na ang. C. Swift), Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Departament Edukacji i Współpracy z Zagranicą, Warszawa 2012, 181 s.; ilustracje. [wyd. pol.-ang.]
ISBN 9788362421558

Nasz dom: parafia pod wezwaniem Świętych Apostołów Jana i Pawła, (teksty K. Nowotnik, J. Kuszneruk, R. Wachowicz; publikacja pod auspicjami Z. Uczciwka), Bel Studio, Warszawa [2012], 64 s.; ilustracje.
ISBN 9788377980538

50 lat Wspólnoty Parafialnej Opatrzności Bożej na Rakowcu w Warszawie: 1962-2012, (praca zbior.; red. E. Mycielska-Dowgiałło), Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin, Warszawa 2012, 507 s.; ilustracje.
ISBN 9788361140306

FILM. TEATR

Roman Dziewoński Irena Kwiatkowska i znani sprawcy, wyd. 2. uzup. i rozsz., Agencja Artystyczna MTJ, Warszawa 2012, 368 s.; ilustracje.
ISBN 9788376991344

Tomasz Mościcki, *Teatry Warszawy 1944-1945: kronika*, Fundacja Historia i Kultura, Warszawa 2012, 958 s.; ilustracje.
ISBN 9788311125018

MAPY. PLANY

Archimapa: żydowskie dziedzictwo: Warszawa, Falenica, Otwock. Jewish Heritage: Warsaw, Falenica, Otwock, (tekst. B. Chomątowska-Szałamacha; przekł. na ang. Ł. Mojsak), Muzeum Powstania Warszawskiego, [Warszawa 2013], mapa, (Seria: Archimapa). [wyd. pol.- ang.]
ISBN 9788360142660

Mapa Powstania Warszawskiego: 1 VIII-2 X 1944: w skali 1:15 000. Okolice Warszawy według mapy konspiracyjnej AK zmniejszonej do skali 1: 50 000, (red. P. Kamiński), wyd. 4.popr., PTR Kartografia, Warszawa 2012, 2 mapy.
ISBN 9788360641460

Ursynów – dzielnica Warszawy. Las Kabacki, Powsin: z przewodnikiem turystycznym, wyd. 5., Agencja Regraf, Warszawa [2012], 2 mapy na 1 ark.
ISBN 9788361042877

Hanna Macierewicz

KRONIKA

KALENDARZ WARSZAWSKI, październik 2012 – kwiecień 2013

PAŹDZIERNIK

1 X Po raz kolejny przesunięto termin ukończenia budowy oczyszczalni ścieków Czajka. Konieczne jest wykonanie dodatkowych instalacji elektrycznych oraz kanalizacyjnych w celu odprowadzenia wody przesiąkającej do wnętrza tunelu służącego do przesyłania ścieków z lewobrzeżnej Warszawy. Nowy termin zakończenia inwestycji to 20 grudnia – zaledwie 11 dni przed datą, po której trzeba zwrócić 1 mld zł dotacji z Unii Europejskiej.

3 X Architekci z pracowni Kuryłowicz&Associates przedstawili nową koncepcję ratusza w Wilanowie, którego budowa – prowadzona przez turecką spółkę – stanęła ponad 10 lat temu. Budynek ma być większy, a na jego tyłach stanie biurowiec, w którym będą miały siedzibę straż miejska i urząd stanu cywilnego. Zapowiedziano wiele tzw. eko rozwiązań. Ratusz ma zbudować miejska spółka Miejskie Przedsiębiorstwo Robót Ogrodniczych, która zapowiada ukończenie inwestycji na przełomie 2014 i 2015 r.

Opustoszała od 20 lat Biblioteka Ordynacji Krasieńskich (ul. Okólnik 9) była od czterech miesięcy tętniącym życiem centrum kultury. Stowarzyszenie Mieszkańców ulicy Smolnej w porozumieniu z władzami dzielnicy zorganizowało w nim ponad 500 wydarzeń artystycznych, takich jak koncerty, wystawy plastyczne, pokazy fotografii, projekcje filmów i spektakle teatralne. We wszystkich imprezach wzięło udział ponad 2 tys. artystów, przyciągając przeszło 20-tysięczną widownię. Ostatnia umowa wygasła 30 września. O odzyskanie budynku starają się spadkobiercy dawnych właścicieli gmachu. W Internecie pojawiła się petycja adresowana do spadkobierców, władz Warszawy i niezależnych sądów, by szanując wolę fundatorów budynku przy Okólniku, pozostawić go społeczeństwu.

6 X Na budowie II linii metra doszło do kolejnej awarii. O świcie woda podmyła dwa domy przy skrzyżowaniu ze Świętokrzyską, runął chodnik, z którego w ciągu dnia korzystają tłumy ludzi. Woda podmyła też

wszystkie instalacje: dwa wodociągi, kanalizację, rury z ciepłą wodą, światłowód, kable energetyczne i telekomunikacyjne. Ewakuowano 80 osób, którym zapewniono miejsca noclegowe w hotelach.

7 X Ponad 10 tys. osób wystartowało w rekordowym w Polsce pod względem frekwencji biegu „Biegnij Warszawo”. Trasa wiodła z Włostroady, Czerniakowską, Belwederską, przez pl. Trzech Krzyży, Książęcą, do mety w pobliżu parku Agrykola. 10-kilometrową trasę najszybciej przebiegł Jarosław Kleczek z czasem 29:56. Wśród pań najszybsza była Iwona Lewandowska, która pokonała dystans w czasie 30:52.

12 X W dawnym domu meblowym „Emilia” otwarto wystawę „Miasto na sprzedaż”, poświęconą reklamie w przestrzeni publicznej Warszawy od XIX w. po dzień dzisiejszy. Wystawa jest głównym elementem organizowanego przez Muzeum Sztuki Nowoczesnej, po raz czwarty, festiwalu „WARSZAWA W BUDOWIE”. Dwa dni przed wernisażem rozgorzał spór między miastem, które wynajęło muzeum „Emilę” na cztery lata, a nowym właścicielem nieruchomości, firmą Griffin, która po informacji o umieszczeniu pawilonu na gminnej liście ewidencji zabytków postanowiła natychmiast usunąć z niego muzeum.

Ruszył 28. Warszawski Festiwal Filmowy. W Multikinie Złote Tarasy i Kinotece zaplanowano pokazy ponad 200 filmów – 130 pełnometrażowych i 70 krótkich, a także spotkania z gośćmi z całego świata. Festiwal otworzył polski film *Imagine* Andrzeja Jakimowskiego, opowiadający o świecie ludzi niewidomych.

W Soho Factory na Pradze rozpoczęła się 8. edycja jednego z najważniejszych warszawskich festiwali muzycznych, Free Form Festiwalu. Oprócz polskich i zagranicznych koncertów klasyków muzyki tanecznej i mło-

dych talentów, w programie znalazły się także występy poetów, pokazy mody i degustacje wyspecjalizowanych kuchni.

16 X Z powodu kompletnie zatopionego boiska nie odbył się na Stadionie Narodowym mecz Polska – Anglia, organizowany w ramach eliminacji do piłkarskich Mistrzostw Świata 2014. Mimo zapowiadanego deszczu organizatorzy nie zamknęli dachu areny przed spotkaniem.

Miasto planuje w przyszłym roku remont pl. Piłsudskiego. Prace obejmą m.in. wymianę powierzchni, montaż oświetlenia, instalacji nawadniającej oraz odkopanie, podświetlenie i przykrycie szklaną płytą zachowanych piwnic Pałacu Saskiego, odsłoniętych kilka lat temu przez archeologów.

17 X Tegoroczne wpływy do kasy miasta będą mniejsze o prawie 0,5 mld zł w stosunku do planów. Ponad 260 mln zł z tej sumy stanowią nierozliczone dotacje unijne do budowy II linii metra. O 147 mln niższe są dochody ze sprzedaży miejskich nieruchomości. O ok. 62 proc. zmalały wpływy z płaconego przez firmy podatku CIT. W tej sytuacji Ratusz wprowadza rekordowe korekty w budżecie miasta, przesuwając inwestycje na następne lata.

18 X 100 tys. osób odwiedziło od 2008 r. ponad stuletni fotoplastikon w Al. Jerozolimskich 51. Urządzenie wraz z kolekcją 3 tys. zdjęć wdzierzało od właściciela Muzeum Powstania Warszawskiego. W ciągu czterech lat zorganizowało ono 60 pokazów zdjęć Warszawy, a zbiór fotografii powiększyło do 6 tys., m.in. o powstańcze zdjęcia Eugeniusza Lokajskiego i Wiesława Chrzanowskiego oraz współczesne Chrisa Niedenthala i Wojciecha Wieteski.

20 X W szczelinie między kamienicą przy Żelaznej 72 a blokiem przy Chłodnej 22 powstał naj-

węszy dom na świecie. W najszerszym miejscu ma 152 cm, w najwyższym 92cm. Wchodzi się do niego po stromych stopniach, jest dwupiętrowy. Zaprojektował go Jakub Szczesny dla izraelskiego pisarza Etgara Kereta. Dom będzie pełnił funkcję pracowni, w której będą mogli się zatrzymywać, na krótsze i dłuższe (maksymalnie 21-dniowe) pobyty, najwybitniejsi twórcy świata kultury.

22 X Prezydent Hanna Gronkiewicz-Waltz ogłosiła, że w 2016 r. rozpocznie się budowa Muzeum Sztuki Nowoczesnej (MSN), na które miasto przeznaczy 272 mln zł z zaciągniętej pożyczki komercyjnej. Gmach będzie mniejszy i tańszy niż planowany wcześniej przez Christiana Kereza (450-500 mln zł). Konkurs na projekt zorganizuje MSN, ono też wyłoni firmy, które będą budować gmach na pl. Defilad. Budynek stanie na działkach bez roszczeń, bo miastu udało się wykupić parcele.

24 X Na budynku przy Senatorskiej 40 (róg pl. Bankowego) została odsłonięta tablica upamiętniająca prof. Leszka Kołakowskiego. To ostatnie miejsce zamieszkania filozofa w Warszawie.

Do Biblioteki Narodowej trafiła spuścizna Agnieszki Osieckiej – 18 skrzyń zawierających rękopisy, maszynopisy, fotografie i książki przekazała do zbiorów córka poetki, Agata Passent.

26 X W Domu Spotkań z Historią, na wystawie pt „1947/Barwy ruin”, po raz pierwszy pokazano

publicznie kolorowe zdjęcia amerykańskiego architekta Henry’ego N. Cobba przedstawiające Warszawę w 1947 r. Cobb był członkiem grupy amerykańskich architektów i urbanistów badających postępy powojennej odbudowy w Anglii, Czechosłowacji i Polsce. Jego zdjęciach pokazują, że Warszawa jest bardziej zniszczona niż w 1945 r., wielka odbudowa jeszcze się nie zaczęła, a mimo to widać odradzające się życie.

27 X W Warszawie pojawił się pierwszy śnieg. Intensywne opady sparaliżowały ruch na ulicach i na kolei. Wstrzymano odloty z lotniska w Modlinie.

Na szczycie apartamentowca Daniela Lebeckindą przy ul. Złotej 44, na wysokości 192 m zawisła wiecha. To najwyższy mieszkalny budynek w Unii Europejskiej.

29 X Już po raz 14. wręczone zostały Feliksy Warszawskie, nagrody dla najlepszych aktorów i reżyserów, które wymyślił Feliks Łaski, mecenas kultury z Londynu. W tegorocznej edycji nagrodę dla najlepszej pierwszoplanowej aktorki przyznano Monice Krzywkowskiej (Dulska z Teatru Współczesnego), najlepszym aktorem pierwszoplanowym został Mariusz Banaszewski (*Sprawa*, Teatr Narodowy), zaś za najlepszą reżyserię wyróżniono zmarłego przed dwoma tygodniami Jerzego Jarockiego (*Sprawa*, Teatr Narodowy).

LISTOPAD

3 XI Przez cały listopad można bezpłatnie zwiedzać Zamek Królewski w Warszawie, pałac w Wilanowie i Łazienki Królewskie. Na chętnych czekają także bezpłatne wykłady, spotka-

nia i warsztaty. A wszystko to dzięki porozumieniu podpisanemu przez cztery polskie muzea – trzy wspomniane oraz Zamek Królewski na Wawelu. Muzea mają współpracować

w tworzeniu programów edukacyjnych i kulturalnych, a co najważniejsze, stworzyć wspólną markę, jednoznacznie kojarzącą się z historią Polski.

4 XI Skromniej niż rok temu wypadły zbiórki pieniędzy na ratowanie warszawskich nekropoli. Na starych Powązkach zebrano ok. 210 tys. zł, na Cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim – 39,5 tys. Kwesta na Cmentarzu Ewangelicko-Reformowanym przyniosła ok. 14 tys. zł, a na Cmentarzu Żydowskim niecałe 7,2 tys.

6 XI Zakończył się trwający cztery lata remont kina Iluzjon przy ul. Narbutta 50a. Jedno z najważniejszych kin w Warszawie ma wreszcie własną, odremontowaną i nowoczesnie wyposażoną siedzibę z dwiema salami – większą „Stolicę”, z fosą orkiestrową, oraz kameralną „Małą Czarną”. W pierwszej sali będzie można oglądać filmy na wszystkich nośnikach – od taśmy 16 mm do formatu 3D. Modernizacja i wyposażenie pochłonęły 18 mln zł.

9 XI Rozpoczęła się 10. jubileuszowa edycja Przeglądu Muzyki Alternatywnej WUJek. Koncerty zaplanowano na skwerze przy Krakowskim Przedmieściu oraz w nowym klubie Sztuki i Sztuczki na ul. Szpitalnej.

10 XI W Zamku Królewskim w Warszawie i Muzeum Narodowym otwarta została równocześnie międzynarodowa wystawa „Europa Jagellonica 1386-1572”. Pierwszą odsłonę miała ona rok wcześniej w Kutnej Horze (Czechy). Pokazano tam ok. 350 eksponatów. Warszawska edycja jest nieco mniejsza. Część ulokowana na zamku – prawie 100 eksponatów – opowiada dzieje dynastii Jagiellonów od koronacji Jagiełły na króla Polski w 1386 r. do śmierci ostatniego jego męskiego potomka, Zygmunta Augusta, w 1572 r. W Muzeum Narodowym (ok. 150 eksponatów) zaprezentowano poszczególne kraje wchodzące w skład Europy Jagiellonów.

11 XI 94. rocznicę odzyskania niepodległości uczciła Warszawa czterema demonstracjami – marszem prezydenckim, marszem Niepodległości organizowanym przez Młodzież Wszechpolską, marszem socjalistów i demonstracją antyfaszystowską Porozumienia 11 Listopada, licznymi koncertami, Biegiem Niepodległości, w którym wystartowała rekordowa liczba uczestników – 8,5 tys. oraz paradą rekonstruktorów w historycznych mundurach wojska polskiego, która przeszła od ul. Królewskiej, przez Krakowskie Przedmieście, pod Belweder.

12 XI Zakończyła się rewaloryzacja parku na przedpolach pałacu w Wilanowie. Asfaltowe drogi zastąpiły żwirowe alejki, na których ustawiono ławki i kosze wykonane według przedwojennych wzorów, odnowiono szatę roślinną, wyremontowano ażurowe murki otaczające park i odrestaurowano zabytkową kaplicę Potockich. Zamontowano kamery, które mają chronić park przed wandalami. Koszt prac – ponad 5 mln zł – pokryła w większości dotacja z Unii Europejskiej.

14 XI Pod hasłem „Wielka majówka w czasie Małej Apokalipsy” ruszyła 7. edycja Warszawskiego Festiwalu Niewinni Czarodzieje, organizowanego przez Instytut Stefana Starzyńskiego, Oddział Muzeum Powstania Warszawskiego. W programie znalazły się m.in. spacer śladami powieści Tadeusza Konwickiego, projekcje filmów Krzysztofa Kieślowskiego, wymiennalnia ubrań z lat 80., prywatka w opuszczonym Domu Słowa Polskiego, dancng przy hitach epoki disco polo i punk rocka w hotelu Victoria.

15 XI Od 2008 r. powstało w całej Warszawie 1745 mieszkań komunalnych. Wkrótce gotowych będzie kolejnych 340, m.in. na Pradze-Północ, gdzie miasto buduje osiedle 5 bloków mieszczących 303 lokale. Do dwóch budynków wprowadzili się właśnie pierwsi lokatorzy.

Zakończył się remont i rozbudowa zabytkowych kamienic przy ul. Próznej 7 i 9. Inwestor, austriacka spółka Warimpex, zachował mury obu budynków i połączył je ze sobą. Dachy, stropy, ściany działowe i stolarkę wykonał na nowo. W „siódemce” dobudował dwie kondygnacje, w „dziewiątce” adaptował poddasze. Do kamienic dobudował od tyłu nowoczesne skrzydło, pod którym powstał dwupoziomowy podziemny garaż. Cały obiekt ma powierzchnię 10 tys. m kw. Na parterze i w piwnicach znajdują się lokale użytkowe, a wyżej – biura.

16 XI Według najnowszego raportu firmy Cushman&Wakefield najdroższą handlową ulicą w Polsce jest Nowy Świat, gdzie 1 m kw. kosztuje 1020 euro rocznie. W pierwszej ósemce znalazły się jeszcze cztery stołeczne ulice: Chmielna (3. miejsce), Marszałkowska (4. miejsce), pl. Trzech Krzyży (7. miejsce) i Al. Jerozolimskie (8. miejsce).

19 XI Ratusz planuje wydać na inwestycje w przyszłym roku 3,3 mld zł, z czego 2,9 mld na inwestycje ogólno miejskie. Aż 90 proc. tej sumy przeznaczono na transport i komunikację, wśród których najwięcej pochłona: budowa drugiej linii metra – 2 mld zł, budowa ul. Nowolazurowej – 146 mln zł, modernizacja ul. Żołnierskiej z węzłem Marsa – 64 mln zł i projekt sześciu kolejnych stacji metra – 30 mln zł.

20 XI „Świat Ptolemeusza – włoska kartografia renesansowa w zbiorach Biblioteki Narodowej” to tytuł wystawy otwartej w Pałacu Rzeczypospolitej przy pl. Krasińskich, prezentującej unikatowe XV-wieczne mapy z atlasu Florentczyka Nicolausa Germanusa. Wystawę zorganizowano w 100. rocznicę urodzin i 10. rocznicę śmierci Jana Zamoyskiego, ostatniego ordynata, który przekazał zbiory ordynacji Bibliotece Narodowej.

22 XI W Studiu im. Lutosławskiego wystąpił Jan Garbarek, jeden z najwybitniejszych europejskich saksofonistów w historii współczesnej muzyki jazzowej. Koncert odbył się w ramach 54. edycji festiwalu Jazz Jamboree.

26 XI 18 dzielnic Warszawy otrzyma do podziału w przyszłym roku 434,6 mln zł, czyli o 15 mln mniej niż w tym roku. 34 proc. tej kwoty zostanie przeznaczone na oświatę, a konkretnie na budowę czterech szkół – trzech w Białołęce i jednej na Bemowie. Spośród wszystkich dzielnic najwięcej pieniędzy na inwestycje otrzymało Bemowo – 39 mln zł, najmniej Bielany – 7 mln, co oznacza, że w przyszłym roku dzielnica ta będzie mogła pozwolić sobie tylko na jedną inwestycję.

29 XI W Arkadach Kubickiego rozpoczęły się XXI Targi Książki Historycznej, w których udział bierze ponad 220 wydawców z całej Polski. W programie znalazły się m.in. takie pozycje, jak: ogłoszenie wyników konkursu o Nagrodę KLIO w 2012 r., III Salon Książki Muzealnej, II Salon Bibliotek, spotkania z autorami, panele dyskusyjne, lekcje muzealne, pokazy i gry rekonstrukcyjne.

30 XI System rowerów miejskich Veturilo rozpoczyna zimową przerwę. Zainteresowanie nim było ogromne. W 50 wypożyczalniach rowerzyści mieli do dyspozycji 1050 pojazdów. Przez cały sezon zarejestrowało się 47,5 tys. użytkowników i odnotowano ponad 280 tys. wypożyczeń. Średnia długość trasy przebytej na miejskim rowerze wyniosła 2 km. Skradzionych i zniszczonych rowerów było w całym sezonie ok. 40. W przyszłym roku liczba stacji Veturilo wzrośnie do ponad 150, a Ratusz liczy, że liczba użytkowników zwiększy się do 100 tys.

GRUDZIEŃ

1 XII Z darmowego wstępu do rezydencji królewskich w Warszawie i Krakowie skorzystało w listopadzie 265,5 tys. osób. W samych Łazienkach wzrost liczby zwiedzających (46,7 tys.) w porównaniu z listopadem ubiegłego roku był prawie 12-krotny (3,9 tys.). W Zamku Królewskim w Warszawie frekwencja wzrosła z 15 tys. do 54,5 tys., w pałacu w Wilanowie – z 12,9 tys. do 54,8 tys., zaś w Zamku Królewskim na Wawelu – z 41,8 tys. do 109,3 tys.

Tłumy warszawiaków zgromadziły się na pl. Zamkowym, by zobaczyć zapalenie światełek na 27-metrowej choince i nowej iluminacji umieszczonej wzdłuż Krakowskiego Przedmieścia, pl. Trzech Krzyży aż po ulicę Gagarina na Mokotowie.

3 XII Ambasador Finlandii w Polsce Jari Vilén wystąpił w obronie domków fińskich na Ujazdowie, które Ratusz przeznaczył do rozbiórki. Z istniejących do dziś w tym miesiącu 29 domków ubędą cztery. Wstępna koncepcja miejscowego planu przewiduje w tym miejscu usługi i funkcje kulturalne. Ambasador zaproponował prezydent Hannie Gronkiewicz-Waltz pozostawienie części domków i przeznaczenie ich na cele publiczne, np. na galerię, kawiarnię, fińską saunę i muzeum.

Akademia Leona Koźmińskiego jest według rankingu „Financial Times” najlepszą uczelnią ekonomiczną w naszej części Europy i 37. na całym kontynencie.

4 XII Biura urzędu miasta mieszczą się w 29 budynkach na terenie Warszawy, z których 22 należą do miasta, a w pozostałych 7 pomieszczenia są wynajmowane. Wynajem pomieszczeń dla urzędników kosztuje miasto rocznie 3,6 mln zł. Do tego należy doliczyć wydatki na transport, remonty i etaty. Budowa jed-

nego ratusza pozwoliłaby zredukować wydatki, ale pieniędzy na taką inwestycję nie ma.

6 XII Zakończyła się przebudowa niemal dwustuletniego Hotelu Saskiego (pl. Bankowy) na luksusowy biurowiec. Projekt modernizacji przygotowali Henryk Łąguna z pracowni MAAS i Alan Starski. W wyniku adaptacji strychu budynek został podwyższony od frontu. Od strony podwórka dobudowano oficynę, pełniącą funkcję kondygnacji technicznej. Elewacje zostały pieczołowicie odrestaurowane. Nowością jest pasaż wybity na parterze hotelu z myślą o tym, aby wewnętrzny dziedziniec otworzyć dla warszawiaków.

7 XII Premier Donald Tusk zapowiedział, że zamierza promować Warszawę jako jedno z miast, które będzie współorganizatorem rozgrywanych w wielu krajach piłkarskich mistrzostw Europy 2020. Według Ratusza Warszawa jest najlepiej przygotowana do tej roli ze wszystkich miast Polski: ma największy stadion, lepszą od innych infrastrukturę, bazę hotelową, połączenie kolejowe centrum z lotniskiem, dodatkowe lotnisko w Modlinie, a do 2020 r. będzie gotowa II linia metra.

10 XII W tym roku, w ramach eksperymentu, władze dzielnicy Żoliborz zdecydowały, że podczas mrozów i opadów śniegu służby miejskie nie będą sypać soli na ul. Czarnieckiego. Pozwoli to nie tylko na oszczędności w budżecie dzielnicy, ale także będzie korzystne dla miejscowej zieleni, która usycha w zasolonej ziemi. Większość mieszkańców ulicy była przeciwna dalszemu używaniu soli.

11 XII Ambasador Finlandii w Polsce przekonał władze Śródmieścia do zachowania 4-6 domków na Ujazdowie. Zadeklarował, że strona fińska znajdzie fundusze na ich adres-

taurowanie i firmę, która wykona prace. Ogólnodostępne domki będą stanowić enklawę pomiędzy przedszkolem a budynkiem dawnego Szpitala Ujazdowskiego.

12 XII Zakończyła się trwająca rok modernizacja Państwowego Muzeum Etnograficznego. Instytucja zyskała nowe przestrzenie wystawiennicze, tzw. patio, wyremontowany hol, salę kinową wyposażoną w nowoczesny sprzęt, nową windę, udogodnienia dla osób niepełnosprawnych i Muzeum dla Dzieci im. Janusza Korczaka, które ma strukturę biblioteki – kolejne sale to kolejne księgi.

14 XII Rok po remoncie, na który wydano 60 mln zł, Dworzec Centralny podupada. Pękają szklane kubiki handlowe w hali głównej, z których większość opuścili najemcy, nie wyjąto powierzchni na antresoli i naprzeciwko kas, zamknięto kawiarnię w poczekalni. Na peronach kapie z sufitów, a na torach zalegają pozostałości pociągowych toalet. Nadal też nie działają ruchome schody w hali głównej. PKP zapowiedziało ich naprawę w przyszłym roku. W przyszłym roku również ma na stałe działać na dworcu menadżer, czuwający nad stanem obiektu.

20 XII Muzeum Narodowe wylicytowało na aukcji w Nowym Jorku rysunek Brunona Szulca *Jakub, Józef i fotograf* z 1938 r. Pieniądze na zakup (46,875 tys. dolarów) przekazało Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Zakupiona praca zostanie zaprezentowana podczas otwarcia nowej Galerii Sztuki Polskiej XX i XXI w.

21 XII Szpital księżnej Anny Mazowieckiej przy Karowej obchodzi setne urodziny. Powstał jako zakład położniczy dla samotnych panien, obecnie jest nowoczesnym ośrodkiem opieki nad matką i dzieckiem.

22 XII Po stwierdzeniu usterek na pasie startowym (wykruszanie się betonowych końcówek pasa) lotnisko w Modlinie zostało zamknięte dla samolotów pasażerskich. Wykonawca uszkodzonego pasa – firma Erbud – zadeklarował, że do 3 stycznia naprawi jedną z uszkodzonych końcówek. Do tego momentu wszystkie loty przeniesiono na Okęcie.

Księgarniokawiarnia dla dorosłych i dzieci „Ukryte Miasto”, mieszcząca się przy ul. Noakowskiego 16, znalazła się w gronie 12 lokali z całej Polski walczących o miano najpiękniejszego.

24 XII W warszawskim zoo przyszedł na świat pierwszy w Polsce nosorożec pancerny. Młody waży ok. 40-50 kg. W naturalnym środowisku gatunek ten jest zagrożony wyginięciem.

25 XII Jak co roku, warszawiacy odwiedzali bożonarodzeniowe szopki. W większości kościołów dominują szopki tradycyjne, skromniejsze i mniej nasycone symboliką. Oryginalna plastycznie i głęboka treściowo jest, jak zwykle, stajenka w kościele akademickim św. Anny przy Krakowskim Przedmieściu. W centrum znalazły się naturalnej wielkości sylwetki Świętej Rodziny. Z jednej jej strony ustawiono figury osób składających pokłon Jezusowi, z drugiej strony namalowano wizerunki Herodiady, Piłata i Judasza, odwróconych od Dzieciątka i odchodzących od Boga. Jest też lustro, w którym każdy może się przejrzeć i zadać sobie pytanie: „Po której stronie jestem?”.

26 XII Zakończył się trwający dwa lata remont pl. Szembeka. Ramę dla nowego placu tworzy podwójna aleja brzoź, która zaczyna się blisko ul. Grochowskiej. Nad aleją umieszczono bramownice, pomiędzy którymi rozpięto stalowe liny z lampionami. Na placu, wyłożonym granitem, wybudowano fontannę z podwójnym rzędem podświetlanych dysz, pawilon z prze-

znaczeniem na punkt informacji turystycznej oraz ustawiono długie ławki z ogromnymi oparciami izolującymi od parkingu. W części podziemnej będzie lokal gastronomiczny.

31 XII 100 tys. ludzi bawiło się w sylwestra na pl. Konstytucji, na organizowanej przez miasto

i telewizję Polsat imprezie pod hasłem „Sylwestrowa Moc Przebojów – Zakochaj się w Warszawie”. Tradycyjnie o północy życzenia warszawiakom złożyła prezydent Warszawy Hanna Gronkiewicz-Waltz i odbył się pokaz sztucznych ogni. Stołeczna policja nie odnotowała poważniejszych incydentów.

2013

STYCZEŃ

1 I Od Nowego Roku wzrosły ceny biletów komunikacji miejskiej (10-30 proc.). W I strefie bilet 20-minutowy kosztuje 3,4 zł, jednorazowy – 4,4 zł, dobowy – 15 zł, 30-dniowy 100 zł, a 90-dniowy 250 zł. To druga podwyżka w ciągu niespełna półtora roku. Kolejna została zapowiedziana za rok. Ratusz szykuje cięcia w rozkładach jazdy, bo w budżecie Zarządu Transportu Miejskiego brakuje 190 mln zł.

4 I Oddała się termin ukończenia II linii metra. Przedłuża się zabezpieczenie budowy metra na stacjach Powiśle (w sierpniu 2012 r. doszło do awarii, w wyniku której zamknięto tunel Wisłotrady) i Świętokrzyska (już czwarty miesiąc brakuje przejścia po osunięciu się chodnika u zbiegu z ul. Szkolną). W obu miejscach trwa wzmocnienie gruntu. W sylwestra, z powodu nieuszczelności, napłynęła woda do szybu przy pl. Defilad. Opóźnienie jest już przynajmniej półroczne. Nowy termin ukończenia prac to wiosna 2014 r.

5 I Ok. 50 tys. osób wzięło udział w organizowanym po raz piąty Orszaku Trzech Króli, który wyruszył z pl. Zamkowego, przez Krakowskie Przedmieście, do stajenki na pl. Piłsudskiego. W przemarszu i scenach uczestniczyło blisko 600 dzieci z warszawskich szkół i przedszkoli oraz 300 dorosłych.

Labirynt światła o powierzchni 800 m kw., którego głównym elementem jest audiowizualny pokaz o tematyce historycznej, wyświetlany na fasadzie pałacu w Wilanowie, zainauguował I Królewski Festiwal Światła. Widowisko można oglądać do końca marca.

Na ulice Warszawy po raz ostatni wyjechały tramwaje 13N, popularne „parówki”. Tramwaje Warszawskie zorganizowały ich paradny przejazd z pl. Narutowicza do pętli w al. Zielenieckiej. Parówki jeździły po stolicy ponad pół wieku.

8 I Hotel Polonia – jeden z najbardziej reprezentacyjnych budynków – Warszawy wrócił do przedwojennych właścicieli. Ratuszowi grozi wypłacenie odszkodowania w wysokości dziesiątków milionów złotych za to, że w latach 90. sprzedał nieruchomość austriackiej spółce Bau Holding, wiedząc o roszczeniach spadkobierców.

Wojewódzki Konserwator Zabytków wykreślił ze swojej ewidencji pawilon meblowy przy ul. Emilii Plater. Na tej podstawie pawilon zostanie usunięty także z ewidencji Stołecznego Konserwatora Zabytków. Kilka tygodni temu właściciel obiektu, firma Inwestmens Griffin, w odwecie za wpisanie Emilii do ewidencji tuż po jej sprzedaży wymówiła umowę najmu

mieszczącemu się w niej Muzeum Sztuki Nowoczesnej. W obecnej sytuacji podtrzymuje ofertę wynajęcia na muzeum powierzchni w nowym budynku, który ma powstać na miejscu Emilii.

12 I Ok. tysiąc osób zapaliło znicze na pniach wyciętych drzew w zabytkowym Ogrodzie Krasieńskich w proteście przeciwko jego dewastacji. W parku prowadzone są prace renowacyjne, których celem jest – według autorów projektu, firmy Abies-Architektura Krajobrazu i Piotr Bardecki Architekt – przywrócenie dawnego wyglądu z czasów jego twórcy Franciszka Szaniora. Do wycinki przeznaczono 337 drzew, ponad jedną trzecią całego drzewostanu. Drwale wykonali ten plan niemal w 100 proc.

13 I W Teatrze Wielkim – Operze Narodowej odbyła się pierwsza w tym roku premiera. W 200. rocznicę urodzin Giuseppe Verdiego wystawiono jego operę *Don Carlo* w reżyserii Willy'ego Deckera z De Nederlanden Opera w Amsterdamie. Ostatni raz opera była wystawiana w inscenizacji Krzysztofa Warlikowskiego 13 lat temu.

14 I Na scenie pod Pałacem Kultury i Nauki zagrała po raz 21. Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy. Wolontariusze zbierali pieniądze na ratowanie życia dzieci oraz, po raz pierwszy, na opiekę nad seniorami.

19 I Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW) udostępniło publiczności Galerię Sztuki Polskiej XX i XXI w. Na powierzchni 700 m kw. eksponowane są obrazy, rzeźby, grafiki i rysunki z lat 20. i 30., a także dzieła filmowe polskiej awangardy, fotografie, fotomontaże, wybrane prace z kręgu kultury niezależnej lat 80. oraz wideo i *performance* z ostatniego czterdziestolecia. Oprócz dzieł znanych artystów pokazano także prace twórców niekiedy zapomnianych. Kolekcje sztuki

nowoczesnej i współczesnej MNW należą do największych zbiorów tego rodzaju w Polsce.

Z sondażu CBOS wynika, że ponad 70 proc. warszawiaków jest przeciw usuwaniu pomników *Polsko-Radzieckiego Braterstwa Broni*, czyli „czterech śpiących”, z pl. Wileńskiego oraz gen. Zygmunta Berlinga z dotychczasowego miejsca przy Trasie Łazienkowskiej. Przeciwko tym pomnikom protestują głównie działacze PiS, a w wypadku „czterech śpiących” także lokatorzy kamienicy przy ul. Targowej 81, przed którą pomnik ten ma stanąć w 2014 r., po renowacji.

21 I Przed kościołem parafii św. Jakuba (pl. Narutowicza) powstaje dom pogrzebowy, którego architektura wywołała lawinę protestów architektów i mieszkańców Ochoty. Jednym z projektantów parterowego budynku, porównywalnego do bazarowego pawilonu handlowego, jest Tomasz Gamdzyk, naczelnik Wydziału Estetyki Publicznej Urzędu m.st. Warszawy. Projekt powstał ponad 10 lat temu i został zatwierdzony w 2003 r. przez Ryszarda Głowacza, wojewódzkiego konserwatora zabytków.

24 I Pod kamienicą przy ul. Brzozowej 11 otwarto po remoncie odrestaurowaną zabytkową piwnicę – oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, w której można oglądać stałą ekspozycję „Zniszczenie i odbudowa Starego Miasta”. To jedna z pięciu staromiejskich piwnic, które od 2009 r. przeszły gruntowny remont, finansowany częściowo z dotacji Norweskiego Mechanizmu Finansowego.

28 I W archikatedrze św. Jana odbyła się msza kończąca trzydniowe uroczystości pogrzebowe kardynała Józefa Glempa. Były prymas (1981-2009) i metropolita warszawski (1981-2006) zmarł wieczorem 23 stycznia. Miał 83 lata. Od wielu miesięcy zmagał się z nowotworem płuc. Został pochowany w podziemiach archikatedry.

31 I Trybunał Konstytucyjny odrzucił wniosek w sprawie zbadania konstytucyjności przepisów tzw. janosikowego, który złożyły rady miast Warszawy i Krakowa, wpłacające najwięcej pieniędzy do budżetu na rzecz biedniejszych sa-

morządów. Warszawa będzie musiała zatem zapłacić w tym roku blisko 800 mln zł. Samorządowcy mają nadzieję, że werdykt trybunału zmusi Sejm do przeprowadzenia zmiany przepisów o „janosikowym”.

LUTY

1 II Na kamienicy przy ul. Nowy Świat 36, u zbiegu z ul. Świętokrzyską, odsłonięto tablicę upamiętniającą kabaret Dudek i jego twórcę Edwarda Dziewońskiego. Kabaret powstał w 1965 r. i przez 10 lat działał w mieszczącej się tu legendarnej Kawiarni Nowy Świat.

4 II W Warszawie drastycznie spada liczba zawieranych małżeństw. W pierwszym półroczu 2012 r. zawarto ich tylko 3 tys. W rekordowym 2008 r. aż 10 tys. Zdaniem socjologów jest to efekt zmian zachodzących w stylu życia, panującego kryzysu oraz niepewności jutra, które wpływają także na wstrzymywanie się z decyzją o posiadaniu dzieci. Miniony rok będzie kolejnym ze spadkiem liczby urodzeń.

6 II Przy ul. Bacha 15 powstał nowy Służewski Dom Kultury, nawiązujący wyglądem do wiejskiego siedliska, które znajduje się niedaleko, przy ul. Tarniny. Tworzy go zespół sześciu domków z drewna, tartanu i szkła. Znajdą się w nich m.in. pomieszczenia administracji, ścianka wspinaczkowa, niewielka kawiarenka, klub literacki. Główna część funkcjonalna, z salą koncertową na 180 osób i miejscami, gdzie odbywać się będą zajęcia, usytuowana jest pod ziemią. Autorami projektu są Natalia Paszkowska z pracowni architektonicznej WWA i Jan Sukiennik z pracowni 127kilo.

9 II W Teatrze Studio zostały wręczone do-
roczne nagrody kulturalne „Gazety Co Jest

Grane”, czyli Wdech. Królową wieczoru była Stanisława Celińska. Jej płyta *Nowa Warszawa* została uznana za Wydarzenie Roku, a ona sama w plebiscycie czytelników dostała tytuł Człowieka Roku.

13 II Po ścięciu 337 drzew w Ogrodzie Krasin-
skich każdy kolejny wyręb budzi emocje i pro-
testy warszawiaków. Zarząd Oczyszczania
Miasta (ZOM) do końca lutego przeprowadza
wycinki suchych i chorych roślin m.in.
w Ogrodzie Saskim (43 drzewa), w parku Fosa
przy Cytadeli (16), w parku Praskim (101).
Obrońcy tego ostatniego ustalili, że ZOM pro-
sił stołecznego konserwatora o zwolnienie
z warunku zastąpienia usuwanych drzew no-
wymi, a sam konserwator nie podjął jeszcze de-
cyzji o wycince ani nie zwołał komisji w parku.

14 II Zamknięte przed Bożym Narodzeniem
lotnisko w Modlinie może być nieczynne
znacznie dłużej niż do końca maja. Wykonawca
pasa startowego – firma Erbud – twierdzi, że
tyle czasu może zająć położenie nawierzchni
z betonu cementowego, której domagają się
władze portu. Tymczasem położenie zalecanej
przez Erbud nawierzchni z betonu asfaltowego
potrwałoby najdłużej do końca maja.

17 II W Teatrze Wielkim – Operze Narodowej
odbyła się jedna z najważniejszych premier se-
zonu 2012/2013. Była to *Sprawa Makropulos*
Leosa Janacka, w reżyserii Szwajcara Chris-
topha Marthaler. Dzieło uchodzące za symbol

modernizmu w europejskiej muzyce to koprodukcja z festiwalem w Salzburgu, gdzie Marthaler wystawił swoją inscenizację w 2011 r.

19 II Miejscy radni podjęli decyzję o przeprowadzeniu „dekomunikacji” ulic Warszawy. O usunięcie komunistów z nazw ulic zabiegał od jesieni ubiegłego roku PiS, przedstawiając listę 16 nazwisk osób prowadzących działalność antypaństwową wobec Piłsudskiego, sprzyjających Sowietom i aktywnych w czasach stalinowskich. PO zamierza pozostawić komunistycznych patronów, którzy polegli w czasie II wojny światowej. Wymiana dokumentów mieszkańców „dekomunizowanych” ulic będzie kosztować Ratusz ok. 1,2 mln zł.

22 II „Cztery razy Świat” to tytuł wystawy w Muzeum Narodowym w Warszawie, przypominającej sylwetki i dorobek czterech wybitnych fotoreporterów związanych w latach 1951-1969 z tygodnikiem ilustrowanym „Świat”: Konstantego Jarochowskiego, Jana Kosidowskiego, Wiesława Prażucha i Władysława Sławnego. Pokazano zdjęcia opublikowane oraz te, które nie mogły dostać się do publicznego obiegu. Ekspozycja przedstawia różne spojrzenia na ówczesną stolicę oraz cały kraj pod rządami Bieruta i Gomułki, a także rozmaite zakątki świata.

25 II Cytadela Warszawska dostanie 15 mln zł (w tym 12 mln z unijnej dotacji) na remont zaniedbanych budynków oraz wyposażenie w sprzęt komputerowy i urządzenia do digita-

lizacji zbiorów Muzeum X Pawilonu. Umowę w tej sprawie podpisali Adam Struzik, marszałek województwa, i Tadeusz Skoczek, dyrektor Muzeum Niepodległości, którego oddziałem jest X Pawilon.

27 II Na budowie II linii metra pojawiły się nowe problemy odsuwające w czasie ukończenie inwestycji. Z powodu przedłużających się prac zabezpieczających tunel Wisłostrady, już siódmy miesiąc wstrzymywana jest budowa stacji pod trasą. Z kolei na stacji Stadion, która będzie największa na centralnym odcinku II linii, wykonawca nie może porozumieć się z PKP w sprawie przebiecia pod torami dwóch tuneli dla pieszych. Pasażerowie być może pojadą centralnym odcinkiem II linii metra jesienią 2014 r.

28 II Nad Wisłą, na odcinku między Mariensztatem a Wisłostradą, rozpoczęło się przygotowywanie zaplecza budowy bulwarów po śródmiejskiej stronie rzeki. Prace obejmą odcinek od mostu Śląsko-Dąbrowskiego do mostu Świętokrzyskiego. Przebudowane zostaną także przejścia pod Wisłostradą w rejonie ulic Grodzkiej i Bolesć. Na tej wysokości powstaną przystanki tramwaju wodnego. Na wysokości Gnojnej Góry będzie platforma widokowa. W pobliżu przycumuje pawilon na pływakach z restauracją i punktem informacji turystycznej. Bulwar ma mieć dwa poziomy, na wyższym przewidziano m.in. przestrzeń rekreacyjną i pieszo-rowerową. Inwestycja warta 122 mln zł zostanie zakończona w połowie 2015 r.

MARZEC

5 III Zlecona przez wiceministra kultury Piotra Żochowskiego, w wyniku protestów warszawiaków, kontrola prac prowadzonych w Ogrodzie Krasieńskich wykazała liczne niedociągnięcia – od drobnych błę-

dów w wydawanych decyzjach do całkowitego braku kontroli nad usuwaniem drzew. Odbywało się ono bez nadzoru stołecznego konserwatora, a wykonywanych prac nie dokumentowano. Mimo tego rewa-

loryzacja Ogrodu nie zostanie wstrzymana, a minister zapowiedział zmiany w prawie, które określą zasady współpracy służb ochrony zabytków i przyrody przed wydaniem pozwolenia na wycinkę drzew.

6 III Na starych Powązkach odbył się pogrzeb prof. Adama Romana, rzeźbiarza, konserwatora zabytków, twórcy Katedry Konserwacji Rzeźby Kamiennej na Akademii Sztuk Pięknych. Najbardziej słynnym jego dziełem jest *Sztafeta* – kompozycja trzech biegnących postaci przed Stadionem Dziesięciolecia, która powstała w 1955 r. Prof. Roman miał 97 lat.

7 III Rada Warszawy uchwaliła stawki tzw. opłaty śmieciowej – mieszkańcy domów zapłacą 89 zł miesięcznie, a bloków od 19,5 zł do 56 zł (w zależności od liczby osób w rodzinie). Stawki dotyczą tylko śmieci segregowanych. Jeśli będą wyrzucane do jednego pojemnika opłata wzrośnie o 40 proc. Opłatę śmieciową wprowadza miasto od 1 lipca. Wszyscy warszawiacy będą musieli płacić za odbiór i zagospodarowanie odpadów komunalnych w całej Warszawie. Śmieci będą wybierane przez firmy, z którymi samorząd podpisze umowy.

Rada Warszawy zdecydowała o zmianie nazw stacji II linii metra. Przemianowała przystanek Powiśle na Centrum Nauki Kopernik, a do nazwy Nowy Świat dodała: Uniwersytet.

11 III Na Stadionie Narodowym układana jest murawa, po raz piąty od jego otwarcia. Musi być gotowa przed meczami Polska – Ukraina (22 marca) i Polska – San Marino (26 marca). Trawę na stadionie trzeba zmieniać właściwie przed każdym meczem. Obiekt ma wysokie trybuny, które zacieniają płytę boiska i nie dają właściwego przewiewu. W takich warunkach utrzymanie stałej murawy kosztowałoby majątek. Koszt ułożenia trawy wyniesie tym razem 729 tys. zł.

12 III We francuskim Cannes rozpoczęły się najbardziej prestiżowe targi nieruchomości w Europie. W tym roku warszawscy urzędnicy przedstawiają stolicę jako nowoczesną i ekologiczną metropolię w nadziei, że znajdą się kupcy na miejskie grunty. W ofercie jest 16 działek inwestycyjnych znanych już od dawna bywalcom targów, m.in. pl. Defilad, działki na tzw. serku bielańskim oraz kamienica Wolfa Korngolda przy Złotej.

13 III W 2012 r. stołeczna policja odnotowała 57 tys. przestępstw – o 1 proc. mniej niż rok wcześniej. Niestety, spadła też ich wykrywalność: z 48 proc. w 2011 r. do 46 proc. w ubiegłym roku. Z dzielnic najgorzej wypada Śródmieście. To najniebezpieczniejszy region w Polsce. W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wydarzyło się tu aż 810 przestępstw, w peryferyjnej Wesołej tylko 179. Na Pradze-Północ, przez lata uważanej za najniebezpieczniejszą dzielnicę Warszawy, przestępczość spadła o jedną czwartą.

15 III W ośmiu stołecznych kinach odbyła się premiera filmu *Warszawa 1935* – 20-minutowego obrazu prezentującego w technologii 3D przedwojenną stolicę. Film powstawał cztery lata w studiu efektów specjalnych Newborn. Jego twórcy, Ernest Rogalski i Tomasz Gomola, skupili się na północnym fragmencie Śródmieścia – od skrzyżowania Marszałkowskiej i Alej Jerozolimskich do Ogrodu Saskiego. Zajrzeli także na place Dąbrowskiego, Napoleona i Piłsudskiego.

18 III Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad ogłosiła, że modernizację mostu Grota-Roweckiego przeprowadzi konsorcjum włoskiej firmy Astaldi, budującej II linię metra oraz Przedsiębiorstwa Budowy Dróg i Mostów z Mińska Mazowieckiego. Konsorcjum ma przystosować 4,5-kilometrowy odcinek między Powązkami a Żeraniem do parametrów drogi ekspresowej. Koszt prac to 544 mln zł.

19 III W 2011 r. przyjechało do Warszawy z innych części kraju i zameldowało się prawie 21 tys. osób. Najwięcej z mazowieckich miast i wsi, z województw lubelskiego i łódzkiego oraz Podlasia. Napływowi osiedlili się najliczniej w podwarszawskich miejscowościach powiatów piaseczyńskiego, grodzkiego i legionowskiego. W samej Warszawie natomiast najwięcej nowych mieszkańców przybyło w Białołęce i Ursusie oraz na Pradze-Południe, Targówku, Ursynowie i Woli.

Od dzisiaj w Warszawie i okolicach działa wyłącznie telewizja cyfrowa. Dzięki temu poprawi się jakość dźwięku i obrazu. Abonenci korzystający z telewizji kablowych i platform satelitarnych nie muszą przygotowywać telewizorów do zmiany sygnału. Natomiast użytkownicy starszego typu telewizorów analogowych, muszą kupić dekoder DVB-T oraz antenę.

20 III Teatr Wielki – Opera Narodowa przechodzi pierwszą od pół wieku generalną modernizację, która ma zbliżyć instytucję do standardów największych scen operowych na świecie. Modernizacja obejmuje docieplenie budynku, remont elewacji, modernizację sceny i jej oświetlenia, systemów odtwarzania obrazów i dźwięku, a także zakup nowych instrumentów dla orkiestry i budowę portalu internetowego.

W kamienicy przy ul. Foksal 11 wskrzeszona została restauracja Kameralna. Nie ma ona nic wspólnego z lokalem o tej samej nazwie działającym od zeszłego roku po drugiej stronie ulicy, w miejscu kultowej Kameralnej z czasów PRL. Nowa Kameralna pod względem estetycznym przypomina tamte czasy. Jej atmosferę udało się wskrzesić dzięki dawnym pracownikom, szatniarzom, fordanserom, muzykom, którzy chętnie podzielili się wspomnieniami i fotografiami z nowymi właścicielami. Restauracja wkrótce otworzy własny mini browar.

22 III Zarząd Transportu Miejskiego przekazał dzielnicom do zaopiniowania plan cięć w komunikacji miejskiej, których powodem jest zmniejszenie tegorocznego budżetu na komunikację o 190 mln zł. Podstawową rolę w Warszawie ma pełnić komunikacja szynowa, dlatego będą likwidowane albo skracane trasy, które dublują się z koleją, tramwajami lub metrem. Od wakacji zniknąć ma 10 linii, a ponad 40 będzie miało zmienione trasy.

Na ochockim kampusie uniwersyteckim otwarto nowe Centrum Nauk Biologiczno-Chemicznych. To jeden z najnowocześniejszych obiektów naukowych w Warszawie, który pozwoli na prowadzenie nowatorskich badań na pograniczu chemii i biologii, mających ogromne znaczenie w rozwoju farmaceutyki, przemysłu spożywczego, energetyki, przemysłu medycznego, ochrony środowiska. Budowa centrum zaprojektowanego przez pracownię Kuryłowicz&Associates kosztowała 62 mln zł, a jego wyposażenie ok. 140 mln zł.

24 III W 8. Półmaratonie Warszawskim wystartowało ponad 10 tys. osób. 21-kilometrową trasę, biegnącą z mostu Poniatowskiego w kierunku Starego Miasta, przez Wisłostradę, Belwederską, pl. Trzech Krzyży aż do Stadionu Narodowego, wygrał Kenijczyk Martin Mukele (1:02.41). Wśród Polek najszybsza była Olga Kalendarova-Ochal (1:1.4). Edycja imprezy była rekordowa, choć bieg odbywał się w kilkunastostopniowym mrozie.

26 III Na wąskiej działce między Al. Jerozolimskimi a torami kolejowymi rozpoczęła się budowa jednego z największych budynków biurowych powstających obecnie w Warszawie. Eurocentrum będzie miało ok. 40 tys. m kw. biur – prawie tyle, co najwyższy warszawski biurowiec Warsaw Trade Tower (zwany Dae-woo). Będzie także największym w Polsce biurowcem z tzw. złotym certyfikatem LEED,

potwierdzającym energooszczędność i ekologiczność budynku. Gmach ma być oddany w połowie 2014 r.

28 III Pojawiły się nowe kontrowersje wokół remontu Ogrodu Krasińskich. Odślaniane od dwóch tygodni podczas prac ziemnych ceglane mury – pozostałości piwnic XIX-wiecznego pałacu Badenich oraz fragment wału, którym otoczono Warszawę w czasach Wazów – doprowadziły do ujawnienia, że remont prowadzony jest bez uprzednich badań archeologicznych, a nawet bez nadzoru archeologa, choć znalazły się

one w zaleceniach Stołecznego Konserwatora Zabytków z 2011 r. do konkursu na projekt rewaloryzacji. Zarząd Terenów Publicznych tłumaczy, że zrezygnował z wykopalisk, bo byłyby one zbyt dużą ingerencją w ogród, gdzie rośnie 600 drzew.

29 III Kilka tysięcy osób wzięło udział w 20. Centralnej Drodze Krzyżowej, która przeszła ulicami Warszawy między kościołem św. Anny a pl. Piłsudskiego. Inaczej niż dotychczas, najpierw krzyż nieśli księża z kardynałem Kazimierzem Nyczem, a następnie zakonnice.

KWIECIEŃ

2 IV Od dziś kierowcy płacą za parkowanie w kolejnych rejonach Warszawy: na Starej Ochocie, Muranowie, w sąsiedztwie Łazienek Królewskich. Uruchomiono tam 240 nowych parkometrów. Rozszerzenie strefy płatnego parkowania wiązało się z likwidacją wielu miejsc parkingowych. W niektórych rejonach ich liczba spadła nawet o połowę, co wywołało protesty wśród mieszkańców.

3 IV Przedłużająca się zima pochłonęła 72 mln zł, które zarezerwowano w budżecie Zarządu Oczyszczania Miasta (ZOM) na odśnieżanie ulic. ZOM musiał sięgnąć po środki przeznaczone na inne cele, m.in. na utrzymanie zieleni. W sumie wydano do tej pory 74 mln zł. Dla porównania, w zeszłym roku odśnieżanie kosztowało 45 mln zł, a w rekordową zimę 2009/2010 aż 110 mln zł.

5 IV Po wielomiesięcznych rozmowach urzędników miejskich z właścicielami klubokawiarni, na których działalność skarżyli się mieszkańcy, wiceprezydent Warszawy Michał Olszewski oświadczył, że Ratusz dołoży starań, by ułatwić prowadzenie tego typu działalności. „Warszawa

ma ambicje, aby stać się metropolią europejską. Celem władz jest otwieranie przestrzeni miejskiej. [...] klubokawiarnie tę przestrzeń ożywają”. W tym celu mają zostać wyznaczone strefy, w których nie będą obowiązywać przepisy o zachowaniu ciszy nocnej, a specjalnie przeszkoleni mediatorzy będą interweniować w sytuacjach konfliktów między sąsiadami a klubami.

8 IV Społecznicy z Inicjatywy Mieszkańców „Warszawa Społeczna” zorganizowali przy stacji metra Centrum happening, podczas którego przekonywali warszawiaków do poparcia projektu wprowadzenia budżetu obywatelskiego. Chcą, aby to mieszkańcy miasta w corocznym głosowaniu decydowali o wielu wydatkach z budżetu. Budżet obywatelski miałby być wprowadzany stopniowo: na początek mieszkańcy decydowaliby o rozdysponowaniu 1,5 proc. wydatków na przyszły rok, w kolejnym – o 4 proc., a poziom 100 proc. miałby zostać osiągnięty w 2021 r. Na początek chcieliby przekonać radnych do powołania Komisji ds. Budżetu Obywatelskiego, której celem byłoby opracowanie zasad dzielenia budżetu, a później poddanie propozycji pod głosowanie Rady Warszawy.

9 IV Z ponad miesięcznym opóźnieniem, spowodowanym długą zimą, wystartowały wypożyczalnie rowerów miejskich Veturilo. Do 58 stacji działających w poprzednim sezonie dołączy prawie 70 kolejnych, uruchamianych w trzech etapach: najpierw na Żoliborzu, następnie na Bielanach, Białołęce, Targówku, a na koniec we Włochach, na Ochocie i Ursynowie. Do systemu Veturilo ma dołączyć także Konstancin-Jeziorna. Nie zmienił się cennik opłat za wypożyczenie roweru: pierwsze 20 minut jest darmowe, od 21 do 60 min. kosztuje 1 zł, druga godzina – 3 zł, trzecia – 5 zł, czwarta i następne – 7 zł. Rower można wypożyczyć maksymalnie na 12 godzin. W tym roku miasto zapłaci za funkcjonowanie systemu 3,6 mln zł.

10 IV Na Krakowskim Przedmieściu trwały przez cały dzień opozycyjne obchody trzeciej rocznicy katastrofy prezydenckiego tupolewa. Nie było takich tłumów, jak w latach ubiegłych. W kulminacyjnym momencie, podczas przemówienia Jarosława Kaczyńskiego, przed Pałacem Prezydenckim było ok. 6 tys. ludzi. Wieczorem w archikatedrze św. Jana mszę w intencji ofiar odprawił o. Tadeusz Rydzyk. Po mszy z archikatedry wyruszył Marsz Pamięci.

13 IV Warszawiacy po raz pierwszy mogli obejrzeć największą gwiazdę zoo – młodego nosorożca Bysia, który przyszedł na świat w Boże Narodzenie. To pierwszy przedstawiciel tego gatunku, który urodził się w Polsce. Wyszedł na wybieg, bo temperatura przekroczyła wreszcie 10 stopni.

16 IV Warszawa jest miastem, w którym najdłużej czeka się na decyzję o warunkach zabudowy, o które musi się starać inwestor, jeśli zamierza budować na terenie, który nie ma planu zagospodarowania. Według *Kodeksu postępowania administracyjnego*, tzw. wuzetka powinna być wydana w ciągu 30 dni, a w szczególnie skomplikowanych sprawach – w ciągu 60 dni.

W Warszawie aż jedna trzecia wniosków rozpatrywana jest dłużej niż rok, a jedna piąta od pół roku do roku.

19 IV W 70. rocznicę wybuchu powstania w getcie, o godzinie 10.00, w całej Warszawie zawyły syreny i zabiły kościelne dzwony. Pod pomnikiem *Bohaterów Getta* odbyły się oficjalne uroczystości z udziałem prezydenta, premiera, marszałków Sejmu i Senatu, przewodniczącego Parlamentu Europejskiego i przedstawicieli wielu krajów. Oficjalnie otwarty został gmach Muzeum Historii Żydów Polskich. Budynek jest gotowy, ale w części głównej pusty, bez wystaw i eksponatów. Stałą ekspozycję będzie można zobaczyć dopiero w 2014 r.

21 IV Blisko 20 tys. osób wzięło udział w weekendowej imprezie Orlen Warsaw Maraton. Najpierw (20 kwietnia) odbył się bieg charytatywny na trasie 3,3 km, wokół Stadionu Narodowego, a następnie równoległe bieg na 10 km i maraton, w którym wystartowało 6 tys. osób. Jego zwycięzcą został Etiopczyk Sisay Kasaye (2.09:02). Wśród pań wygrała Kenijka Milka Jerotich (2.28:23). W ten sposób Warszawa stała się drugą stolicą na świecie (po Seulu) mającą dwa duże maratony rangi międzynarodowej – wiosenny i jesienny (Maraton Warszawski).

22 IV Zakończyła się budowa kopuły Świątyni Opatrzności Bożej na Polach Wilanowskich – obłożono ją miedzianą blachą i zamontowano ogromny okrągły świetlik. Obiekt osłonięty dachem osiągnął stan określany jako „surowy otwarty”. Dotychczasowe prace pochłonęły już 130 mln zł, a na dokończenie inwestycji (elewacje, okna, posadzki) potrzeba jeszcze 30 mln zł. Prezes Centrum Opatrzności, Piotr Gawęł, twierdzi, że są szanse za zakończenie prac w 2016 r., przed zapowiedzianym przyjazdem do Polski papieża Franciszka.

25 IV W wyborach samorządowych jesienią 2014 r. Platforma Obywatelska ma zamiar wystawić po raz trzeci Hannę Gronkiewicz-Waltz. Z urzędującą prezydent chcą się zmierzyć kandydaci lewicy. Gotowość do starcia o stołeczną prezydenturę zgłosił już Andrzej Rozenek, poseł Ruchu Palikota. SLD wybiera między Markiem Balickim (startował w 2001 r.), Katarzyną Piekarską a Józefem Oleksym. Krążą pogłoski, że kandydatem PiS ma być poseł tej partii i były wojewoda, Jacek Sasin.

29 IV Z powodu kryzysowej sytuacji budżetu miasta prezydent Hanna Gronkiewicz-Waltz podjęła bezprecedensową decyzję o wstrzymaniu na pół roku nagród dla blisko 8 tys. urzędników pracujących w 18 dzielnicach Warszawy. Dotychczas nagrody wypłacano trzy razy w roku i od lat były one tematem sztandarowym dla opozycji. W 2011 r. premie pochłonęły blisko 54 mln zł, w 2012 r. – 43,5 mln, w bieżącym roku pula została ograniczona do niecałych 36 mln. Prezydent przekonuje, że musi przyznawać nagrody, bo zobowiązuje ją do tego umowa ze związkami zawodowymi.

Aleksandra Sołtan-Lipska

